Monsoons-nak angolul, *Moussons*-nak pedig francziául, az Indiában uralkodó passat-szelek neveztetnek. 54.

Montague (Marie Worthley), Kingston Evelyn herczeg leánya, szül. 1690 körül, Thoroskyban Nottinghamshire grófságban; különös tehetségeket mutatott, 's annál fogva mind azon tanitásokban, mellyeket bátyja az ó és uj nyelvekből vett, részesittetett. Igy valódi tudós lön, minek 20 évében Epictet „*Enchiridionja*" fordításával bizonyságát adta. 1712 Worthley Montague Eduardhoz mene feleségül, 's azt követségi utjában Konstantinápolyba kisérte. Férje egykori távollétében a' Serailt ohajtá látni. Be is bocsáták annak belsejébe de mint mondják, csak a' nagyur által tett bizonyos feltétel teljesitése mellett. 2 év mulva férjével Genua, Turin, Lyon és Parison keresztül visszatért Londonba, itt elméje 's utazásában szerzett esmeretei és tapasztalatai által az udvari és társasági szokásokra nagy befolyást nyert. Minden szép elmék hódolának neki; tisztelői közt Addison, Congreve és Pope jeleskedének. De ez utolsó, alkalmasint ingerlett hiuságból 's politicai vélemények eltérése miatt, legmérgesebb ellensége lett. Állandó érdemet szerzett a' Törököknél látott, 's tulajdon fián legelőször megpróbált himlő-oltás által, mellyet Angliába minden balvélemény ellenállása mellett is be tudott vinni. 1739 elhagyá Angliát 's férjét, kitől 5000 f. st. évi fizetést kapott, 's többnyire Olaszországban mulatott, mig férje halála után 1751 ismét Angliába ment, hol 1762 megholt. Középszerü versezetin kivül, hiressé tevé magát utazásai alatt (1716—1718) irt „Levelei" által. (1763 és 1768 4. k.) Ezek a' mellett, hogy tartalmokra nézve (Konstantinápoly és Törökország) érdekesek, egyszersmind a' szép irásmód mustrái is. Majd minden mivelt nyelvre fordittattak. Azonban tartalmok hitelességét némellyek kétségbe hozák, nevezetesen báró Tóth („*Nachrichten über die Türken*" 1. r.). Unokája, Bute marquis, munkáinak 's leveleinek igen szaporitott gyüjteményét adá ki, illy czim alatt: „*The letters and other works of the R. H. Lady Mary Worthley Montague, now first published from her original manuscripts, under the direction of the Marquis of Bute etc.*" (5. k.). Azonban özvegy Ansbach markgrófné (lady Craven) azt jegyzi meg „*Mémoire*"-jaiban, hogy Bute markgrófné saját vallomása szerint, az esmeretes szép leveleket leginkább Walpole 's mások készitették.

Nem kevesbé hires fia, a' különcz *Worthley M. Eduard*, ki 1714 táján atyja Warncliffe-Lodge nevü mezei jószágán született. Némellyek a' fen emlitett seraillátogatás gyümölcsének tarták. Ezek szerint 1718 Konstantinápolyban jött világra, 's ok vala, hogy atyja, ki magáénak esmerni nem akarta, hitesétől elváljon. A' kis M. anyja kedvencze lön, ki minden akaratját jóvá hagyta. Háromszor szökött el a' westminsterei oskolából; ugyan annyiszor vivék oda vissza; először egy kéményseprőhez illant, kinél a' kürtőket is sepregette; másodszor egy halászhoz, kivel az utszákon „halat" kiabált; harmadszor egy hajóra, melly mint hajósinast Spanyolországba vitte, 's itt egy öszvérhajtóhoz szegődött. Miután az angol consul feltalálta 's szüleihez visszautasitotta, ezek egy tanitót adának mellé, 's vele utazni, nevezetesen Nyugotindiába küldék. Nehány évig a' parliament 's több londoni tudós körök tagja volt. De nyugtalansága folyton üzé, 's mind haláláig szerte kóborla a' világon. Egyik levelében igy szól: „Társalkodtam a' német nemességgel, 's mezei lakjain a' nemes lovaglási tanitásbért megfizettem. Schweizban és Hollandban földmivelő voltam 's egy kocsis és szántóvető szemérmes szolgálatját nem vetém meg. Parisban a' piperkőczök balgatag ruházatjába burkolóztam. Romában abbé (apát) voltam. Hamburgban lutheranus predikatori gallérral, három ránczu állal és olly szent szónokszéki ihlettel osztogatám az Isten igéjét, hogy a' papság megirigylé." Megjárta egész napkeletet, Törökországban turbánt viselt, ugy látszik tiszta meggyőződésből, mert utazásai közben a' Törökök vallásbeli és egyéb szo-

kásait legpontosabb lelkiesmeretességgel teljesitette. Lamberg gróf, és D. Moore Velenczében laták, 's amaz „*Mémorial d' un Mondain*," es „*View of society and manners of Italy*" czimü iratában érdekes és összeegyező tudósitásokat közöl róla. Keleti módra öltözött, ült, evett, ivott 'sat., hosszu szakáll hordott, 's ha kiment, maga előtt még nappal is mindenkor két égő fáklyát vitetett, utána pedig egy kis szereczsen által, ki inasa és fogadott gyermeke volt, köpenyeget hurczoltatott. Fekvő helye a' föld, eledele riskása, itala viz, mulatsága kávé és pipa volt. A' kiszabott tisztálkodásokat 's imádságokat soha sem mulasztotta el. Törvényes hitese mellett haremet is tartott. Jó társalkodó volt, 's beszélgetés közben saját vonzó módon tuda vig kedvet, franczia elevenséget és török komolyságot egyesitni. 1776 Velenczéből Angliába utaztában holt meg. A' tudomány, kivált az Archaeologia, nehány igen becses gazdagitmányt köszön neki. Palaestinaban sok drága régiséget talált 's irt le; a' londoni academiának (Royal society) sok nevezetes emlékpénzt küldött, különféle, leginkább keletet érdeklő értekezéseken kivül, irt: „*Reflexions on the rise and the fall of the ancient republiss*" (1759); „Földindulásról észrevételek" 'sat. —*v*—

Montblanc, minden europai hegyek legmagasbika. Magassága teszen 14,676 lábot a' földközi tenger szine felett. Fekszik Savoyenben a' Chaumouny- és Entreves-völgyek között, 's örök hóval fedett három csucsával nyulik-fel az ég felé (innen a neve: fejér negy). Több tudósok, nevezetesen Saussure is, mászták meg, azonban temérdek az e' féle felmenésben az akadály, 's több tiszta nap kivántatik hozzá. Legmagasb csucsa egy szük — mintegy 6 lépésnyi — hátgerincz, melly délre ugyan kevesbé, de éjszak felól meredeken le van metszve, 's ott helyben dromedár-hátnak neveztetik. *Sz. E.*

Montecuculi (Raimund), szül. 1628 a' modenai herczegségben, 's előbb mint közvitéz szolgált, nagy bátyja, Montecuculi Erneszt alatt, ki a' császári álgyuzósereget vezérlé, 's ugy ment fel minden katonai lépcsőkön. Az első fényes katonai tettét 1644 vivé véghez, midőn 2000 lovassal sebesen ütött 10,000 Svédre, 's podgyászukat 's álgyuszereiket elfoglalta. Banner e' történet hirére ide siete, megtámadá a' győztest, 's azt elfogá. Montecuculi arra használta 2 évi fogságát, hogy állandó tanulás által katonai esmereteit gazdagitsa. Alig nyeré vissza szabadságát, midőn Wrangel generál csatavesztése által 1646 Triebel mellett magát megbosszulta. A' westphaliai béke után Svédországba, onnét pedig Modenába ment, hol a' herczeg menyekzőjén jelen volt. Ezen innep egy reá nézve igen szomoru történet által jeleltetett meg. Az a' szerencsétlen sors érte, hogy lovagjátékban barátját. Manzani' grófot — megölte. A' császár 1657 general-segédi czim által egészen magához csatolta őt. A' lengyel királynak, János Kazimirnek, kit Rákóczy 's a' Svédek megtámadtak — segitségére küldve, az Erdélyieket megverte, a' Svédektől pedig Krakót elfoglalta. Midőn a' svéd király Gusztáv Adolf ezután fegyvereit Dánország ellen forditotta, Montecuculi olly szerencsés volt, hogy a' megtámadótól több helyeket elvett, 's Kopenhágát a' száraz felől felszabaditotta, mielőtt a' Hollandiak a' tenger felől segitséget hozhatnának. A' békével, melly győzedelmeire következék, nem soká élhetett csendes nyugalomban. Előbb Rákóczy meggyőzője lévén, most annak oltalmazója lett a' Törökök ellen. Ő kinszerité a' Törököket, hogy hagynák el Erdélyt, 's okos lassusága által addig tudta feltartóztatni azoknak iszonyu hadait, mig a' Francziák elérkeztek, kiknek segitségével a' Törökökön nagy győzedelmet vett Sz. Gotthárdnál 1664. Ezen győzedelem békét szerzett, 's Montecuculi a' fő hadi tanács elölülőségével jutalmaztatott meg. Kiütvén később Francziaország 's a' német birodalom közt a' háboru, Montecuculi azon seregek vezérlését vette ált, mellyeknek a' Francziák előrehaladását kelle feltartaniok. Bonn bevétele, és seregének az oraniai herczegével való egyesitése, mellyet

Turenne és Condé mindenkép akadályoztatni törekedtek, nagy hirt szereztek neki, 's feltartóztaták XIV. Lajos előrehaladását. Mégis elvevék tőle a' következő esztendőben a' vezérséget, de 1675 azt ismét visszanyeré, hogy a' Rajnánál Turennével megmérkőzzék. Egyedül Montecuculi volt méltó ellenfele ezen nagy vezérnek. Mind a' ketten — igy szól egy hires iró — a' háborut mesterséggé változtatták által. Négy hónapot azzal töltöttek, hogy egymást kövessék 's egymást szemmel tartsák. Ők egymást vakiták, 's béketürésel, fortéllyal 's munkásság által fáraszták. — A' hadi mesterség mesterei csudálták ez elmés hadifordulatokat, a' nélkül, hogy elláthatnák azoknak kimenetelét, midőn egy álgyugolyó a' franczia fővezért kivégezte, 's igy a' fényes csataszint egyik hősétől megfosztá. Azon levélben, mellyben Montecuculi a' császárnak ezen nagy vetélkedő társa halálát jelenti, azt is irja, hogy ő neki lehetetlen nem sajnálnia egy olly férfiu elvesztét, ki az emberiségnek olly nagy diszére volt. — Csak Condé herczeg volt Turenne halála után képes, Montecuculival megmérkőzni. Eleinte vesztett ugyan ő a' Rajnánál, de nem sokára feltartóztatá Montecuculit, ki ezen hadakozását éltében legdicsőbbnek tartá, nem azért, mivel győztes lett, hanem hogy meg nem győzetett. A' védő háboruhoz — ugymond ő — több esmeret, 's előrelátás kell, mint a' támadóhoz; itt a' legkisebb hiba végveszélyt hozhat. — Utolsó napjait a' császári udvarnál tölté, tudósok társaságában. Ő ápolgatá a' tudományokat, és sokat tett arra, hogy a' természetvisgálásra egy academia alapittatott. Megholt Linzben 1680 azon seb következésében, mellyet egy reá esett gerenda okozott. Ő nem csak hadat tudott viselni, hanem arról irni is. Az ő emlékirati, mellyeket olasz nyelven irt, azok a' katonára nézve, a' mik Aristoteles aphorismáji az orvosra nézve. Ezen iratai tudományosok, alaposok, rövidek és érthetők. *Sz. E.*

MONTENEGROK. Igy neveztetnek a' Monte negroi (Tsernagora, fekete hegy) hegylánczi lakosai, Albaniában, Törökországban, melly is a' tengerparttól, Antivaritól kezdve, Bosniáig tart. E' nép, melly 40,000 fegyverviselhető férjfit számlál, 's jóllehet török felsőség alatt áll, azonban a' föld mivolta miatt mind eddig soha sem hódoltathatott meg egészen a' Törököktől; sőt inkább a' Montenegrok rontottak be többször már a' török birtokokba, ezeknek nagy károkra. Tót nyelven beszélnek, görög vallásuak, 's tulajdon patriarchájik vannak Főhelységek Cettigne. 1767 bizonyos Steffano Piccolo nevü különcz állott fel közöttök, ki magát III. Péter orosz császárnak adá ki, 's olly lázadást gerjesztett, mellyet csak nagy vérontás után lehetett lecsillapitani. *Sz. E.*

MONTE ROSE, l. ROSA.

MONTE SANTO, l. ATHOS.

MONTESPAN, l. ROCHECHOUART.

MONTESQUIEU (Charles de Secondat, baron de la Brede et de) egy guiennei nemes familiából Jan. 18. 1689 a' bredei várban Bordeaux mellett szül. „*Esprit des lois*" hires munkájához már 20 évü korában kezde materialekat gyüjtögetni. Egy rokona, ki a' bordeauxi parlament elölülője volt, vagyonát 's hivatalát neki hagyá. M. e' hatáskörében sokoldalulag törekedett használni, de leginkább a' korában elhanyatlott természeti tudományokat kiváná uj életre hozni. Ez okból „*Histoire physique de la terre ancienne et moderne*" czimü munkához fogott, de a' melly, törekedései irányányak más felé fordulta miatt, soha nem létesült. Legelőször 1721 „*Lettres persannes*" munkájával lépett fel, 's mindenek figyelmét magára vonta. Benne a' francz. erkölcsökről legelevenebb 's egyszersmind leghivebb rajzot ád; az előitéleteket, vétkeket 's nevetségeseket könnyü 's merész ecsettel festi, 's mindennek eredeti charactert tud adni. Azonban nem minden levelek hasonértékűek; énmellyekben XIV. Lajos udvara ellen paradoxumokat és tulias kajánsá-

gu satyrákat hord fel. Egyébiránt e' leveleinek következésében, academiai tagnak neveztetett ki; noha épen az academiát legkevesebbé kimélte azokban. M. jól tudta, hogy „*Esprit des lois*"-jával csak ugy boldogulhat, ha a' nemzetekről alapos esmeretet szerzend magának. Ezért bordeauxi hivatalát már 1726 letette, 's Német-, Magyar-, Olasz-, Helvetia-, Holland- és Angolországokat utazta be. Észrevételei szerint Németországot utazásra, Italiát mulatásra, Angliát gondolkodásra, Galliát a' benne való élésre találá alkalmatosnak. Szegény hazánkról említést sem tesz! Visszatérte után először „*Sur la causa de la grandeur et de la décadence des Romains*" munkáját, 1734: 1748 pedig „*Esprit des lois*" adta ki. Ez utolsóban, melly a' statusok törvényeit egyéb elvekkel való nagy öszvefüggésekben adja elé, három uralkodási formát különböztet meg a' szerző, a' köztársaságit, egy-fejedelmit és despotait, 's megmutatja, hogy a' törvényeknek e' forma principiumaihoz kell szabva lenniek. A' megkülönböztetés nagy fontosságu, 's a' szerzőt sok következtetésekre vezeti. E' munkát méltán a' népek jusa törvénykönyvének, 's szerzőjét az emberi nemzetség törvényhozójának lehet nevezni. Az emberiségért forró buzgósága tekintetéből megengedhető a' szerzőnek, hogy mindent egy rendszerre akart visszahozni, hogy az égallynak és természeti okoknak az erkölcsiek felett szertelen befolyást tulajdonitott, hogy nem szabatos egészet adott, 's gyakran az egyesekről az általányosra következtetett. De minden hijányai mellett is, örökké igaz maradand azon állitás, hogy a' statusok természetébe, alapjaiba, erkölcseibe, égallyába, területébe, hatalmába 's sajátságos characterébe, a' jó és rosz törvényekbe, a' büntetések és jutalmak természetébe, vallásba, nevelésbe és kereskedésbe, senki M-nél mélyebben be nem tekintett, 's hogy igy könyve a' philosophusra nézve, mint számtalan nyomozásoknak kutfeje, örökké fontos maradand. 66 éves korában halt meg Parisban 1755. Marseillei nemes tette, melly a' „*Le bienfait anonyme*" dramát szülte, esmeretes. Szelid, józan, vidor lelkisége mindig egyenlő volt, mulatságai könnyüek, tanuságosak és vonzatosak. Munkáinak legjobb kiadásai közé tartozik a' baseli (1799 8 köt.), és a' parisi (1796 5 köt.). Egy fia és két leánya maradt. Az első 1783 egy románt „*Arsace*" és „*Ismene*" adott ki, mellyet, mint gyanitják, M. ifjabb éveiben irt, 's mellyet mint Grimm véli, ugy lehet tekinteni mint a' „*Lettres persannes*" episodját. Unokájának, a' Londonban 1824 magzat nélkül meghalálozott M. báronak, Napoleon az „*Esprit des lois*" szerzője iránti tiszteletből, a' revolutio alatt elvesztett jószágait visszaadatá. — *cs.*

Monte-Video, megerősitett város déli Amerikában, a' la Plata vize mellett, a' Banda orientalban. Jól van épitve, 's egy fellegvára, jeles kikötője 's 16,000 lakosa van, kik eleven kereskedést üznek, főkép fadgyuval, hallal, gabonával 's bőrökkel. *Sz. E.*

Montezuma, mexicoi császár volt, midőn Cortez 1518 ezen országba beütött. Azon hadi állatok, mellyeken a' Spanyolok egy része lovagla, azon mesterséges mennydörgés, melly kezeik közt támada 's messze távolságban öldökle, azon favárak, mellyek őket a' tengeren általhozák, a' vas, mellybe öltözködtek, a' Mexicanusok előtt olly megfejthetetlen csudák voltak, hogy Cortez kis seregével egész Mexico városáig előnyomula, 's ott a' császártól ugy fogadtatott, mint parancsolója, a' lakosoktól pedig mint isten. Lassanként felfedezték mindazáltal a' jövevények emberi természetét. M. ki tőlök erőhatalommal nem menekedheték meg, barátsági nyilatkoztatásokkal igyekezék őket biztositni, mig az alatt elvesztésekről gondolkodék. A' Spanyoloknak egy osztálya Vera-Cruzban volt. A' császárnak egyik hadvezérje, kinek erre titkos parancs adatott, megtámadá őket, 's noha visszaveretett, mégis 3—4 Spanyolt megölt. Ezek közül egyiknek fejét M-hez küldé, hogy ő ellenmondhatatlan meggyőzettessék a' Spanyolok halandóságá-

ról. Hirt vevén erről Cortez, 50 Spanyollal siete a' császárhoz, 's hizelkedésekkel és fenyegetésekkel reá birá, hogy az ő lakásába menjen. Erre békóba vereté, 's kinszerité V. Károly fő hatalma elesmerésére. Hódolása jeléül M. 600,000 mark tiszta aranyból álló adót ada. De csakhamar áldozatjává lön engedékenységének. A' Mexicanusok felháborodva császárjok fogságán, megtámadák Cortez helyettesét, Alvarát. M. mutatni akará magát népének, a' zendülés lecsillapitása végett. De a' Mexicanusok, kik benne csak rabszolgáját tekinték a' Spanyoloknak, kőzáporral fogadák. Megsebesittetett; a' Spanyolok elvezeték 's bekötözék; de vigasztalhatatlan lévén tulajdon alattvalóitól szenvedett meggyaláztatásán, a' köteléket letépé, 's nem sokára meghalt, 1520. 2 fiut és 3 leányt hagyván maga után, kik a' keresztény valiást felvevék. A' legöregebb V. Károlytól Montezuma gróf czimet nyere. M. császár utolsó ivadéka 1821 olta Parisban élt, 's Oct. 1826 Mexicoba ment, hogy ott dolgait elrendelje. —*h*—

Montgolfier (Józef Mihály), szül. 1740 Annonayban, hol az atyja papirosgyártó volt. Ifiuságától fogva leginkább a' mechanicával szeretett foglalatoskodni, és épen ez által vezettetett a' róla először Montgolfierinek neveztetett levegőgolyó feltalálására. A' vizi kos is, vagy az az eszköz, melly annyi vizet, a' mennyi a' kertek és rétek megöntözésére szükséges, 100 lábnyi magasságra felviszen, — az ő találmánya. 1783 tagja lett a' tudományok academiájának. Ugyan ekkor penzion kivül, még 40,000 livret is kapott az igazgatástól, azon próbatételekre, hogy lehetne a' levegő golyónak szabad tetszéstől függő irányzatot adni. A' revolutio kiütése után Annonayból Parisba ment. Bonaparte consulsága alatt becsületrendi keresztet nyert. Későbben a' mesterségek és kézmivek tára administratora, 1807-ben pedig az intézetnek is tagja lett. Meghalt 1810 Testvére, Jakab István, szinte Annonayban szül. 1745. Ez tulajdonképen épitőmesternek készittetett, — de abban, mire testvérének nagy hajlandósága volt, ő is részesült 's a' levegő golyók feltalálására és javitására olly hathatós befolyással birt, hogy a' két testvérnek, az Aerostatica alapitása tiszteletét egyformán kell megadnunk. Az Annonay nagy papirosgyár igazgatásában, mint részes, az igen nagy papiros nemeknek ő talált formát; — a' velinpapiros készitése is az ő érdeme. Alapos mathematicai esmeretével ő a' testvérjének levegői 's más foglalatosságában mindenkor nagy segedelmet szolgáltatott. XVI. Lajosnak ajánltatván, ettől sz. Mihály keresztjét és nemességet kapott, de ezt a' nélkül, hogy testvérjével együtt annak hasznát vette volna, atyjának adta által. Az academiának ő is tagja volt. A' revolutio alatt Annonay gyárában maradt, de későbben, szivbeli betegségben szenvedvén, familiájával együtt Lyonba ment, 's midőn onnan Annonayba utazott volna, Serriereshen meghalt 1799 *P.*

Monti (Vincenzo), az ujabb nevezetes olasz költők egyike, szül. Fusignanoban, 1753, tanult Ferrarában. Romába utazván pártfogókra talált 's titoknoknak neveztetettt ki. Mivel papok módjára öltözködött, abbate Monti nevet kapott. Arcadia tagjává fogadta. Alfieri által vetélkedésre buzdittatván, két szomorujátékot „*Galeotto Manfredi*" és „*Aristodemo*" irt, mellyekben a' fényes irásmód csudálatot gerjeszt, de a' természetelleni mese kifejlődése visszataszit. Basseville francz. követ Romában történt meggyilkoltatása, alkalmat szolgálatott egy „*Basvilliana*" czimü derék költemény szerzésére, mellyben Dantet utánzott. Két más költeményi „*Musogonia*" és „*Feroniade*" eredeti alakokban kevessé esmertetnek, minthogy a' Francziák Romába jöttökkel a' szerző első kiadásokat elnyomá, 's másodikat adott ki, mellyben a' Napoleon és serge elleni rágalmazásokat a' szövetséges hatalmakra háritja. Mire Napoleon M. a' cisalpini köztársaság directoriumának titoknokává tette. Suworoff Olaszországba menetele 1799 M. Parisba futtatá; a' marengoi ütközet után ismét Milanoban termett, hol Mascheroni halálát éneklé. Alig ne-

vezetett ki szép tudományok oktatójává a' brerai collegiumban, midőn ismét Parisba az ékesszólás tanitói székére hivatott. De Napoleon Olaszország historiographjává tevé, 's tetteinek énekléséval bizta meg. Ennél fogva „*Bardo della selva nera*" czimü költeményének 6 énekét kiadá 1806. E' kölönös munka igen rosz néven vetetett 's vég nélkül rosszaltatott; a' költő boszuságában Nápolba ment Napoleon Jósefhez, hol a' „*Bardo*" 7 énekével is világot láttatott, de melly az előbbiekhez hasonló sorsra jutott. Ezután Juvenalis satyráit forditá, 's a' nélkül, hogy (saját vallomása szerint) görögül tudott volna, Homer Iliasát. M.-tól a' nagy költői tehetséget megtagadni nem lehet; honfiai Il Dante engentilito, és Dante redivivo-nak nevezik. Minden munkái kevéssel ez előtt Milanoban jelentek meg; ugyan ott halt meg Oct. 13. 1828. —*cs.*

Montmartre, falu és hegy közel Parishoz, a' legujabb időben híres azon hadi esetekről, mellyek Francziaország fővárosának kétszeri megszálásakor történtek. Némellyek szerint a' hegy csucsán valaha Mars temploma álla, a' honnét a' hegy Mons Martis nevet nyere. Későbben ezen név Mons Mercurii-ra változott által (hihetően azért, mivel ezen istennek szolgálatja követé a' hadistenét azon templomban); de midőn sz. Dienes és tanitványai ezen hegyeken halált szenvedtek, az egykori Mons Martis név Mons Martyrum-ra változott, 's a' pogány templom helyébe egy kápolna tétetett. A' frank királlyal, Lotharral való háboruban, 978, II Otto császár a' Montmartre tetején, egy csoport szerzetes által olly nagy lármával énekeltetett egy hallelujaht, hogy, mint azon napok chronicáji mondják, a' szörnyü orditás Lothart és egész Parist rémülésbe hozta. 1096 Montmorency Burkhart, kié azon dombsor volt, ott egy szerzetesklastromot alapita, mellyet 1133 Adelheid királyné (vastag Lajos nője), mint reá szált birtokot, apáczaklastrommá változtata sz. Benedek rendszabása szerint, 's gazdagon megajándékoza. Mindazáltal Montmartre apátság, a' kegyességnek, tisztaságnak menedékhelyéből, csak hamar a' legfékteleneb erkölcstelenségek templomává változott által, 's a' franczia történet, kivált a' liga és IV. Henrik napjaiban, sokat tud előadni azon minden nemü feslettségekről, mellyeket itt az ugy nevezett szent testvérek véghez vittek, kik végre klastromjokat egészen elhagyák, IV. Henrik taborát követék, kinek szintugy tetszék a' fiatal apátné, mint katonájinak az apáczák, kik mindnyájan fiatalok voltak; mert az éltesek, az eretnek sereg megérkezte előtt Parisba szaladtak. Későbben ezen klastromban a' fenyiték ismét helyreállittatott, de, a' mint egy ujabb franczia bizonyitja, midőn épen azon ponton álla, hogy igen jó legyen, kiüte a' revolutio, 's a' klastrom eltörültetett. Midőn a' szövetségesek 1814 Franczigországba benyomultak, Napoleon Montmartre magasságait megerősiteté, 's ezen lineák oltalmazását Jósef testvérének adá által. Következő esztendőben ezen épitmények Paris oltalmazására még inkább neveltettek, de a' waterlooi bal esetek után elfoglaltattak, 's az Angolok által rabattak meg. Nevezetes még Montmartre mész- és gipszbányáiról is, mellyek olly gazdagok, hogy nem csak egész Paris szükségeit fedezik, hanem a' meszet 's gipszet széljel is küldözik. —*h*—

Montmirahli ütközet 1814 l. Chatillonl Congress.

Montmorency (Anne de), Montmorency Vilmos második fija, szül. 1493. Mint eleji erényének örököse a' marignani ütközetben mutatá ki magát 1515. — 1521 Mezières városát oltalmazta V. Károly seregei ellen, 's kinszerité a' nassaui grófot, hogy az ostrommal felhagyjon. A' franczia marsali pálczával megtisztelteteve, követte I. Ferenczet Olaszországba, 's részt vett a' paviai ütközetben, melly tanácsa ellen történt. Utóbbi fontos szolgálatai a' connetablei karddal jutalmaztattak meg 1538. A' gand-i lakosok, meg nem elégedve V. Károly uralkodásával, ajánlák magokat, hogy I. Ferenczet esmerik el királynak, 's az egész statustanács kész volt ez ajánlatot elfogadni, midőn Montmorency magát ennek

ellene szegezte, megmutatván, hogy a' császárral kötött fegyverszünetet meg kell tartani, 's hogy gyalázatos volna, az alattvalóknak törvényes urok elleni feltámadásokat használni akarni. Kevés idővel azután a' kegyelemből kiesett, mivel azt tanácsolta I. Ferencznek, hogy hidjen V. Károly szavának, ki Francziaországon keresztül utaztakor Mailand visszaadását megigérte. — II. Henrik alatt visszanyeré előbbi tekintetét, Katalin fortélyai által II. Ferencznél kiesett a' kegyelemből, mig a' lotharingi herczegek mindenhatók lettek. Katalin gyülölé őt, mivel II. Ferencznek házassága' első esztendeiben azt javasolta, hogy magtalan feleségétől váljon el, — 's mivel azt állitotta, hogy a' király' minden gyermeki közt egyedül az ő természeti leánya Diana hasonlit kozzá. — Minthogy azonban tehetségei nélkül az udvar el nem lehetett, IX. Károly alatt 1560 ismét visszahivatott. Megbékélt a' Guisekkel, 's nyomos ellenkedéssel fejezé ki magát a' Hugenották ellen. 1562 Dreux mellett ütközetre került a' dolog; a' connetable megnyerte ezt, de elfogatott. Következő esztendőben kiszabadulván, elvette az Angoloktól Havre de Grace-t. — Midőn kevés idővel ezután a' Hugenották Condé herczeg alatt ismét a' csatamezőn megjelentek, megveré őket Montmorency Nov. 10 1567 Saint-Denys mellett. De azon sereg mellyet vezérlett, zavarodásba jött, 's rémültében őt magán hagyta. Öszveszedé tehát a' nemeslelkü öreg minden erejét, hogy hosszu életét vitéz tettel fejezze be. Nyolcz veszedelmes sebet kapott, lovát elvesztette, 's eltörte kardját midőn egy hugenotta tisztet keresztül szurt. Kapott sebeiben meghalt Nov. 12, 74 éves korában. *Sz. E.*

Montmorency (Henri II, duc de) szül. 1595 — 's 18 esztendős korában Francziaország admiraljává neveztetett. Miután a' Hugenottákat Languedocban meggyőzte, 's tőlök több erős helyeket elfoglalt, meggyőzte őket a' vizen is Ré szigetnél, mellyet tőlök elvett. 1628 diadalmaskodott Rohan herczegen, a' Hugenották vezérén. Későbben mint lieutenant general Piemontba küldetvén, megtámadta a' Spanyolokat Doria alatt, 's jóllehet ezek számra erősebbek voltak; megfutamtatá őket. E' győzedelmet követte Casal ostromának abban hagyása, — 's jutalmul a' marsali pálczát nyeré. Szerencséje által neki bátorodva, Richelieuvel ujjat huzott. Gaston, orléansi herczeg, szinte meg nem elégedve a' cardinállal, hozzá ment Langvedocba, 's ezen tartomány lőn most a' háboru mezeje. A' király La Force és Schomberg marsalokat küldé a' lázadók ellen. Castelnaudary mellett megesett az ütközet. Montmorency, ki ugy látta, hogy nem eléggé harczolnak az övéi, a' királyi csapatok közé vágattatott, de megveretett 's elfogatott. Egész Francziaország, melly érdemire, tulajdonirá 's győzedelmire emlékezék, azt kivánta, hogy a' törvény keménysége az ő kedvéért enyhitessék meg; de Richelieu változhatatlanul elhatározta, hogy a' legszebb, kellemesb, vitézebb 's adakozóbb Franczián láttat példát. A' toulousei parlament által perbe idéztette, 's ez őt halálra itélte. A' király annyiban enyhité ez itéletet, hogy fejvétele ne nyilvánosan történjék, 's igy is lett ez Oct. 30. 1632 a' toulousei városháznál. A' halált bátor lélekkel fogadá; gyóntató atyja, Arnoux, ki őt vesztő helyére kiséré, azt vallotta, hogy ezen pillantatok reá nézve tanulmányosabbak voltak, mint egész életében minden elmélkedései. *Sz. E.*

Montmorency (Matthieu, Laval-Montmorency herczeg) francziaországi pair, 1766 Jul. 10. szül. Parisban; harczolt az americai szabadságháboruban; tagja volt 1789 a' fr. országrendeknek; a' harmadik rendhez csatolván magát, a' többséggel szavalt, 's midőn az 1791-ki alkotmány eltörültetett, oda hagyá honát. Menedéket Coppetben, Staël asszonynál lelt, ki folyvást barátnéja maradt. Thermidor 9-ke után visszatért Parisba 's igen elvonulva élt. 1814 Aprilben gróf Artois segédje lön, 1815 az angoulêmei herczegnét Bordeauxba és Londonba, azután Gentbe kiséré; XVIII. Lajossal visszatért Parisba 's 1815 Aug. 17, pair

lett; Pasquier és Siméon ministerek elbocsáttatása után pedig a' külügyek igaztása és a' ministerialis tanács elölülősége bizatott reá. Mint illyen ment 1822 a' veronai békegyülésre; előmozditá 1823 a' spanyol cortesekkel való hadat; meghasonlott e' miatt Villèle-lel 's elveszté ministerségét, melly barátjára Chateaubriandra ruháztatott. A' herczeg azonban folyvást megtartá a' király bizodalmát. Meghalt 1826 Mart. 25. A' nélkül hogy iró lett volna, tagja volt a' franczia academiának. 54.

Montpellier, hajdan alsó- Langvedocnak, utóbb a' Herault megyének fővárosa, a' Lez vize mellett, egy domb lejtőjén. Levegője tiszta 's télen is lanyha, de bizonyos, tengerről jövő szele sürü hideg ködöket okoz, mellyek a' melynek ártalmasok. Az itteni püspök, kinek egyházi megyéje a' heraulti és tarni megyékre terjed ki, a' toulousei érsek alatt áll. — Lakosai száma 33,000. Az itteni Ludoviceum nevü hires egyetem, a' Sp nyolországból kiüzött arab orvosoktól vette eredetét. Jelesek bocztudományi szinháza és füvész kertje. Lakosai gyapju és pamut szöveteket készitenek; 's borral, gyapjuval, égett borokkal 's jószagu vizekkel nagy kereskedést üznek. Bőrgyárai gyapjuszövet nyomtatói, 's vászonfejéritői is jelesek. *Sz. E.*

Montrosz vagy Montrose (James Graham, gróf és herczeg), királyához I Károlyhoz való hivségéről 's honszeretetéről hires. Mint generalissimus 's alkirály Scotiában a' lázadók ellen csatázott, a' yorki ütközetben kitünteté magát, Cromvellt többször megverte, 's saját kezével sebesité meg. Angliában a' szerencsétől elhagyatván, Scotiába ment, hol tekintete 's pénze segedelmével sereget gyüjtött, 1644 Perthet és Abeerden-t meghóditá, Argyle grófot megveré, és Edinburgot elfoglalá. Midőn Károly menedékhelyét a' Scotoknál keresé, 's ezek kiadatását elvégzék, M. paranosolatot kapott fegyvereinek letételére. Engedelmeskedett, noha a' dolog sérté. Látván hogy Angliában nem használhat, Franczia- 's innen Németországba utazott. II. Károly ügyét, ki pártja által királynak kiáltatott ki, segélendő, egy csekély sereggel Scotiában kiszállt (1650). De megveretvén, paraszt ruhába öltözve lappangott. Az éhségtől kinszerittetve, magát egy Scotnak, ki egykor alatta szolgált, felfedezé. Ezen alávaló kiadá őt Leslie ezredesnek, ki Edinburgba viteté, hol halálra itéltetvén 1650 felakasztatott, 's teste 4 felé daraboltatott. M. szinte olly nagy volt a' szerencsétlenségben, mint egykor szerencséjében. *—cs.*

Montserrat, egy a' Francziáktól 1812 feldult igen régi, hires benedictinus apátság Spanyolország Catalonia tartományjában; nevét azon hegynek fürész-fogakhoz hasonló számos csucsaitól vette, a' melly mellett 's a' mellyen fekszik. Nem mindenki képes azon meredek kősziklába vágott, veszélyes lépcsőket megmászni, mellyek a' klastrom egy részét tevő 13 remeteséghez visznek. A' legifjabb szerzetesek legfentebb vagynak, 's mint a' sasok 3—400 láb magasságban laknak. A' klastromból az életszereket kitanitott öszvérek által kapják; hallják a' harangszót, az orgona hangjait 's a' karéneklést; de csak innepnapokon gyülnek öszve közös istenitisztelet végett a' klastrom templomába. Némellyeknek ezen remeteségek közül nincs nagyobb térségek, mint a' mellyet a' szegény kunyhó foglal el; némellyeknek e' mellett egy kis kertecskéjek is vagyon: némelly remeteségek mintegy függeni látszanak a' levegőben, 's hozzájok csak lajtorják és hidak segitségével juthatni irtóztató mélységek felett. Ezeknek lakói éveikkel mindig alább mozdulnak, a' klastromhoz közelebb lévő remeteségekbe, 's végre magába a' klastromba jutnak, hol a' temetkező hely vagyon. *—h—*

Monumentum l. Emlékjel.

Moore (Tamás), az élő angol költők leghiresbike, szül. Máj. 28 1780 Dublinban, fija egy ottani kereskedőnek, ki neveltetésében semmi költséget nem kimélt. Mint mondatik, már 12 éves korában fogott Anacreon forditásához. 14 évében Dublinban a' törvényeket kezdé ta-

nulni, mellyeknek gyakorlását későbben az Inner temple-ben kezdé. 1800 jelent meg Anacreonja, melly Anacreon-Moore nevet szerzett neki. Ezt szerelmes dalai követek, 's hirét alapiták, mellyekbe, mint a' hires Sheridan megjegyzi, a' költő, szivét vivé át. De fájdalom, szerzői hire mellett sem juthatott méltó hivatalhoz. Az irnoki hivatalt, mellyet a' Bermud-szigeteken az admiral-hatóságnál vállalt, olly kevessé kedvelé, hogy azt egy helyettese által viteté, maga pedig Éjszakamerikába utazott. Ez alatt helyettese közönséges pénzt pazérlott el, mellynek visszafizetése Moore-ra rovatott. E' catastropha után a' kellemes Dike-Misszel házasságra lépett, 's gondtól mentes nyugalomban majd Dublinban majd Londonban, utolsó éveiben pedig Parisban tartózkodott. Mint alapos tudományu, könnyü 's társaságos talentumu, tetszetős szemérmü, vidor 's eleven lelkü férjfi magasztaltatik. Az elégületlen irlandi hazafiakhoz tartozik, 's „*Irish melodies*" költeményében hazája egykori dicsőségét 's mostani nyomoruságát megható szavakkal énekeli. Csak 1823 megjelent „*Fables from the holy alliance*" munkáját emlitjük. Legnagyobb dicsőségét ama' nagy keleti költeményének: „*Lalla Rookh*" (1-ső kiad. 1817., 8-ik kiad. 1818) köszönheti, mellynek kézirataért Murray londoni kiadó 3000 font Sterl. fizetett neki. E' költeménynek keleties ragyogása olly vakitó, hogy virágok, gyöngyök és drágakövek alá rejtezett valódi foglalatját csak többszöri olvasás után lehet kiérzeni. Másik, szinte keleties, elbeszélő költeménye: „*The loves of the angels*" 1823 jelent meg, 's Haugvitz Pál gróftól 1829 németre is forditatott. „*Epistles, odes and other poems*" (1806) többnyire satyrákat 's epigrammákat (nagyobbrészint Éjszakamerika ellen, mellyet ki tudja mi okból, M. nem szivellhete) foglalnak. Literatori barátjai közé az emlitett genialis Sheridon és Byron lord, a' görög szabadság dicső áldozatja, tartoznak. M. Byron életirását is kiadta (London 1830) 's Murray-től 6000 fontot kapott érette. —*cs.*

Morabiták, arab néptörzsök, melly a' mór nemzet különös osztályját teszi. Ők magyarázói a' törvénynek, papok, orvosok és kalmárok. Egyedül ők tudnak olvasni 's irni. Az elöljárói méltóság nálok öröklő, 's a' familiában a' legöregebbik mindenkor a' felváltó. —*h*—

Morajáték, már a' hajdankorban esmert, Olaszországban igen közönséges játék, melly abban áll, hogy valaki egy vagy mind a' két kezét, több vagy kevesebb betett ujjal kinyujtja, másik pedig ugyan azon pillantatban megmondja, hogy amaz hány ujját nem tette be. — *h*

Moral. E' kifejezéssel (a' latin *mores* szótól) jelelék az erkölcstudományt (a' köz életben néha magát az erkölcsiséget is, moralt használván moralitas helyett). A' fő dolog itt e' következő. Az ember egy érző, akaró és gondolkozó lény, következéskép az ő lénye érzeményekhez, hajlandóságokhoz és megfontoláshoz van kapcsolva. Mellyikre bizza ezek közül a' gyeplőt? Kellemes dolog érzeményinknek ereszteniünk magunkat; kellemes dolog hajlandóságinkat kielégitenünk; de a' tapasztalás csak hamar tudtunkra adja, hogy ezen neki ereszkedésnek és kielégitésnek mind mértéke, mind utja és módja felett, a' törvényadó és itélő okosság a' maga szavalását el nem engedheti. Ebből származik nemünemü szakadás a' mi belső lényünkben, egy bizonyos harcza érzeményinknek 's hajlandóságinknak a' mi gondolkozó 's visgáló lelkünkkel, egy szóval a' mi érzéki és okos termeszetünk között. Ezen szakadást nem lehet másként megszüntetni, mint azon viszonynak meghatározott kieszközlése által, mellyben áll az ész, a' kivánó és érzőtehetséghez és az emberek cselekedeteihez átaljában. Ezen kieszközléssel foglalatoskodik a' moral vagy moralis philosophia, melly magának az észnek lényéből fejti ki az emberi cselekedetek és törekedések törvényeit, az embernek felségesb rendeltetésére nézve, és practicai philosophiának is neveztetik, mivel a' cselekvést illető észtörvényekkel foglalatoskodik, melly a' kivánást is magában foglalja. Ebből

a' kivánásból lesz már akarás, azaz, egy az észnek és a' hajlandóságoknak, kivánságoknak 's szenvedélyeknek (vagy átaljában az érzékiségnek) sugallatai között való választás által meghatározott, szabadsággal és eszmélettel igazgattatott kivánás. Ha már a' moralphilosophia mind ezt kieszközlötte, és minden lehető ellenvetések ellen kétségen kivül helyeztette, akkor magat a' philosophusi moralt is fel lehet állitani, azaz, az észtől az emberek cselekvésére nézve adatott és szabad akarattal betöltendő minden törvények tudományát. Ezen moral szerint, melly csakhogy kifejtőzetlen, minden emberben benne van (mert egyébként önkényes, nem szükségesképen és átaljában kötelező volna), itéltetik meg az ember, mint erkölcsi lény, azaz, olly lény, ki a' jóra és rosszra, az erényre és vétekre képes, a' cselekvésre tartozó észtörvényeket szabad akarat szerint követi vagy nem követi, érzeményébe beveszi vagy belőle kirekeszti. A' philosophusi moraltól megkülönböztetik a' theologusi, melly az emberi cselekvést illető regulákat ugy adja elő, mint a' keresztyén vallas tanitását. — Némelly philosophok a' moralt és moralphilosophiát egy értelemben veszik, mások a' moralt a' moralphilosophiának egy része gyanánt tekintik, 's azt, mit mi moralphilosophiának nevezünk, erkölcsök metaphisicajának nevezik. Ha a' moralphilosophia kifejezés szélesb értelemben vetetik, fel lehet azt osztani: 1) Az erkölcsök metaphisicajára, melly az okos cselekvésnek alapjait 's feltéteit visgálja, és az ember erkölcsi természetéből lehozza. Némellyek e' visgálatot közönséges practica philosophiának is nevezik, mivel ez alapitja meg a' következendő visgálatokat, kifejtvén a' practicus törvény és erkölcsi szabadság, a' kötelesség, erény, lelkiesméret és erkölcsi érzés megfogatjait. 2) Ethicára, vagy moralra, szorosb értelemben erénytudomány, melly az erényes cselekvést vagy az erkölcsi érzést veszi különösebben tárgyul, és az Asceticat is, azaz, az erény eszközeinek rendszerét magában foglalja. 3) Philosophiai törvénytudományra vagy a' TERMÉSZETTÖRVÉNYRE (l. e.) Ha ez a' tudomány a' maga legfőbb egyetemiségében adatik elő, a' mint az az észnek lényéből minden okos lényeket kötelezőleg kijő, tiszta moralphilosophiának neveztetik; ha pedig ez embernek sajátképi minémüségére 's helyzetére való különös viszonyában adatik elő, alkalmaztatott moralphilosophiának, melly ismét közönségesre és különösre osztatik, a' mint a' közönséges vagy különös emberi viszonyokra van benne tekintet. De gyakran a' „tiszta moral" alatt azt az erénytudományt is értik, melly csupán olly okfőket 's regulákat állit meg, mellyek valósággal az erkölcsiség okfejéből nyomos következtetéssel jönek ki, ellentétben azzal, mellyben a' moralt az érzékiséggel, a' kedvencz-hajlandóságokkal 's szenvedélyekkel, a' földi haszonnal és nyereséggel palástolgatják. Meghatározni tehát, mellyik legyen az erkölcsiségnek okfeje, a' moralphilosophiára nézve fő fontosságu dolog (L. MORÁL-OKFŐ). Legujabb előterjesztéseit adták a' moralphilosophiának Fries („*Ethik*"), Eschenmayer, Schulze, de Wette, Esser, Droz és mások. Nálunk Sárvári, Ercsei, és Köteles („Erkölcsi filozofiának eleji" M. Vásárhely 1815—17. 2 dar.) — A' poëticában is azon tanuságot, melly valamelly didacticus költeménynek alapjául szolgál, gyakran a' költemény moraljának nevezik, p. o. valamelly mesénél. *A. B.* S.

MORALIS, legszélesebb értelmében a' physicainak tetetik ellenébe, és jelenti mind azt, valami a' szabadság törvényei által meghatároztatik, vagy azokra vitetik. Ebben az értelemben moralis mind az, valamit az ember önkényt és szabadsággal cselekszik. Szorosb értelemben moralisnak neveztetik az, a' mi az erkölcsi törvényre viszonylik; ebben az értelemben a' cselekedetek és characterek moraliter jók vagy roszak, a' szerint, a' mint azokat az erkölcsi törvény helybenhagyja vagy karhoztatja. Legszorosabb értelemben moralisnak az mondatik, a' mi a' jó iránt való szeretetből, a' nagyobb tökéletesség okáért történik.

Moralis erősség; igy nevezik közönségesen azt az okoskodást, melly az ugy nevezett észhitet, mellynek megfogatja Kant iskolájában állitatott fel, kifejezi. Helyesebben mondatik moralis meggyőző oknak. Veleje abban áll, hogy az embernek erkölcsi rendeltetése általános bizonyosság gyanánt vetetik, az istenség, szabadság és halhatatlanság pedig, mint olly előfeltételek, mellyek alatt találhat helyt ez az erkölcsi feladat, és igy ezen feladat kedvéért, bizonyosoknak tartatnak. Ez által az istenség csupa előterjesztéssé válik, mellynek az erkölcsiképen cselekvő csak azért tulajdonit realitast, hogy a' maga erkölcsi érzését táplálhassa.

Moral-okfő, az az idea, melly a' moralban a' fő helyen áll; gyakran értik alatta azon alaptételt, melly által a' moralphilosoph a' jónak esmertető jegyeit kifejezi. Azok, kik az akarat szabadságát felveszik (mert azok, a' kik az emberi akaratot a' természet mechanismusának alája vetik, nem szólhatnak tulajdonképen moralprincipiumról, mint practicus törvényről), vagy az érzőtehetség tökéletes állapotja gyanánt tekinthetik az embertől elérhető jót, és azt a' boldogsági ösztön kielégitésében helyeztetik, a' midőn eudaemonisticus morál-okfőt állitanak fel, vagy a' practicus ész valamelly ideájának kielégitésében helyezik azt, és ekként rationalisticus okfőt állitanak fel. Eudaemonismus és rationalismus a' morálnak az a' két ellenes nézete, melly különbféle alakokra kiképeztetik, és már a' régibb philosophia történetében is előjön. Legelválasztóbb módon áll az egymás ellenébe az epicuraeusi és stoica iskolában, mellyek közül amaz egy boldogsági moralt, ez pedig törvényi moralt állitott fel. Az ujabb időben ellene szegezé magát az eudaemonismusnak Kant, a' practicus törvényadás autonomiájáról való tanitása, és kötelesség-tudománya által, melly mint a' Stoicusoké, belső kinszeritésre és meghasonlásra van épitve. Azon formulák, mellyekben az erkölcsi törvény kifejeztetik, és a' mellyeket, mint felebb mondatott, gyakran moral-okfőnek is neveznek, nagyon különbfélék; p. o. iparkodjál tökélyre; iparkodjál boldogságra; élj természetszerintesen; kövesd a' lelkiesméretet; cselekedjél az emberi méltósághoz illőleg; ne bánjál az emberi nemmel eszköz gyanánt; cselekedjél ugy, hogy a' te akaratod maximája egy minden okos lényekre nézve egyetemes törvénnyel megegyezzen, melly, mint tudjuk, Kant formulája. A' moral-okfőről és annak különbféleségéről értekeznek jelesül Garve „*Übersicht der vornehmsten Principien der Sittenlehre*" (Breslau 1798), és J. C. F. Meister „*Über die Gründe des hohen Verschiedenheit der Philosophen in Ursatze der Sittenlehre*" (Züllichau 1812, 4.). *A. B. S.*

Moratorium (mandatum), késleltető parancs; ezt az adós a' magyar kir. udv. canczellaria utján ő felségétől eszközölheti ki, ha hitelesen be tudja bizonyitni, hogy tartozásai, követeléseit feljül nem haladják. Foganatja e' parancsnak az, hogy a' benne kijelelt határidőig, az adós semmi nemü vagyonából törvényes uton elégség nem szereztethetik. Mivel pedig ez a' hitel alapjával ellenkezik, magában érthető, hogy csak ritkán 's egyszersmind hozzá kapcsolandó birói zár mellett kelljen a' moratoriumnak adatnia. *Kunoss.*

Mordant vagy *Mordent*, a' muzsikában olly játszás vagy éneklésbeli módosság, melly abban áll, hogy a' feladott 's az alatta lévő hangot serényen de ugy vegyük vagyis hangoztassuk, hogy ismét az elsőre térjünk vissza. A' régiek fodrozatuak vagyis harapónak, a' Franczíák *pince*-nek nevezték. A' mordant lehet egyszerü vagyis rövid, ha az alsó hang csak egyszer hallatszik; kétszerü vagy hosszu, ha azon felváltás többször történik. *—gy.*

Morea, a' régi Peloponnesus (402 nsz. mf.), hegyes félsziget (kel. h. 38—41° 's éjsz. sz. 36—38° alatt), éjszaknyugot felé a' Baliebadra tengeröböllel, éjszakon az sinabachtiival, éjszakkeleten a' kordo-

si földszorossal (korinthusi isthmus), keleten az aegaei, dél és nyugot felől pedig a' középtengerrel határos. A' korintusi isthmus (7/4 órányi szélességü földszoros) által kapcsoltatik a' tulajdonképi Görögországhoz (Livadiához). Hajdan 2 miliomnál többre ment lakosai száma; az utolsó lázadás kiütése előtt — Ponqueville szerint — 240,000 görög (a' 60,000 mainottán kivül), 40,000 török 's 4,000 zsidó lakta. Mostani nevét, az utolsó görög császárok alatt, alakjának szederjfalevélhez (gör. Morea) hasonlitásától vette. Éjszaki nagyobb fele termékeny sikság, mellyet csak itt ott hasit a' magas cylleni hegység; legdélibb csucsát, Mainát, a' Taygetus különböző ágainak hegyfala (legmagasabb a' mistrai csuscs Laconiában, 2417 mentrenyi) választja a' félsziget egyéb részitől. A' déli tenger-parton, Maina és Malvasia közt, a' laconiai öbölbe ömlik az Euorotas (most Wassilipotamo), mellynek jobb partján az ó Sparta feküdt. A' félsziget legnagyobb folyója az olympiai játékok által hires Alphaeus. Levegője meleg, de mégis meglehetősen mérsékelt; földje bőven terem gabonát, nemes gyümölcsöt, bort, olajt; van sok selyme, gyapjuja, pamutja, gubacsa 'sat. Legfontosabb kivitelét az apró szőlő teszi, mellyből Pouqueville szerint 42,500, Scrofani után pedig 480,000 mázsa vitetik ki évenként. Moreába az első lakosok a' phönicziai 's egyiptomi partokról száltak át, magokkal vive onnét a' tudomány, mivészség 's kereskedésbeli első pallérozódást is. O Görögország szép napjaiban, Sparta, Argos, Messene (honnét egy gyarmat Olaszországba költözött, 's ott Messeniát alapitá), Corinth, Argolis, Elis, Achaja 'sat. virágoztak a' Peloponnesuson. Itt állott a' királyi Argos és Mycene, Agamemnon széke; a' homokos Pylos, a' bölcs Nestor hona; Lacedaemon, Menelaustól Agesilausig számos királyaival, itt nyujták Arcadia sikjai dombjai a' békés pásztorélet bájos idealját; itt alapitá meg hatalmát Sparta a' messeni háboruk által, 's Sicyon a' szabadság utólsó szövetségét, az achajait. Midőn Hellas Kr. e. 146 romai tartomány lön, Peloponnesus is osztozkodék e' sorsban, 's utóbb mind addig része maradt a' görög császárságnak, mig ez öszve nem dült. Ekkor darabonként zsákmánya lett a' Törököknek. A' 16. században a' velenczei köztársaság foglalá el ezen félszigetet, 's birá 1716-ig, a' midőn III. Achmet által ujra török igába szorittaték. Mig Morea török hatalom alatt állt (mi azonban soha sem tartott sokáig, mert a' mainai bajnok hegyi lakosok, meredek hegyeik 's völgyeikben, függetlenségeket kisebb nagyobb mértékben mindig megtartották) két helytartóságra vala osztva: moreaira, mellynek széke Tripolizza volt, és mistraira. Jövedelme akkor 2 mil. piastert tehetett. Azon erőlködés, mellyet a' Moreoták, Oroszország bujtogatása következésében, a' török iga lerázása végett 1770 elkövettek, vérekben fojtatott el. Ezolta egyre pusztult a' félsziget a' barbarok zsarolása alatt, 's a' velenczei uralkodásból megmaradt jólét csekély nyomai városokból és falukból egészen eltüntek. Csak a' harczoló 's rabló Mainották hegyei közt maradt fen a' nemzeti függetlenség gyenge árnyéka. Végre kiütött itt 1821 a' Görögök lázadása (l. e.) zsarnokaik ellen, 's jó ügye mellett bajnokul harczolván, a' béke babérjával függetlenséget 's szabadságot szerzett magának a' sokáig tiportatotott nagy nép. — Moreát Spon, Wheler, Bartholdy, Gell, Dodwell, Pomardi 's Pouqueville esmertették meg nyomtatásban megjelent munkáikkal. *lm.*

Morelli (Giacomo), legelső minden könyvtárnokok között a' szó legszélesebb értelmében, szül. Velenczében 1745 szegény szüléktől, kiknek akaratja ellen a' papi rendet választá, bár melly hü volt is különben minden fiui kötelességek teljesitésében. A' hijános oskolai tanitást, melly őt csak a' latin nyelvvel esmérteté meg, tulajdon szorgalom által potolá, mellynek irányzatát a' criticára egy véletlen eset határozá el. Egyszer Francesco Barbaro latin leveleinek kéziratját vevé meg, melly a' Quirini kiadás textusától szembetünő eltéréseket mutata. A' két

textus öszvehasonlitásánál gyakorolva tanulá a' tudós criticát, mellyet különben nevéről is alig esmere. Ezen munkálódáshoz vonszódva, csaknem minden nap meglátogatá a' Beniani könyvtárt, hol munkálódásának választása, a' könyvtárnok figyelmét csakhamar reá voná. P. de Rubeis megkedvelé Morellit, tulajdon tanulásának részesévé tevé, tanácsolva 's az igaz utra vezérelve segité, 's kedvenczét Leno Apostolo kézirati hagyományjának véle közlésével is megörvendezteté. M. ezen megkülönböztetés által megtanula tudományos gyüjteményeket alapitni, 's az ő Libaldoni-jai (igy nevezik az Olaszok a' tudományos excerpta-könyveket) tárgyainak sokféléségére, pontosságra és gazdagságra nézve nem sokára feljül mulák példányjáéit. Még most is birtokában vagynak ezek a' Márk könyvtárnak Velenczében. Fáradhatatlan szorgalom, gyakorlott és józan itélet, öszveköttetve hü és könnyen fogó emlékező tehetséggel, M.-t olly tudóssá formálák, ki a' literatura körében, mint Cook a' világtengeren, csak ott fordul vissza, hol a' természet az utakat megtagadá. Nem csak a' Leniani könyvtárt, hanem minden egyéb könyvgyüjteményeket a' városban és szigeteken ugyan azon szorgalommal keresztül vizsgált, 's azon kéziratok által, mellyeket mindenütt talált, olly bizonyosságot nyert az irásvonatok megitélésében, főkép a' latin és olasz idő meghatározásában, hogy az ő itélete az elöljárók előtt auctoritas gyanánt szolgálna. De még hijával volt a' görög nyelv esmeretének. Ennek megtanulásában Gallicoli volt segédje és példányja; 's a' sekrestyékben a' miseolvasás után, mig a' többi papok beszélgetve álldogáltak, egy esmerőssétől francziául tanula. Tudomány-i szorgalma köz megkülönböztetést szerze néki. Velencze gazdag könyvkedvelőji hasznos ajánlásokat tettek részére; de függetlenség iránti szeretetből, melly mellett tenyészik egyedül a' tudományosság, nem fogadá el azokat. Csak Farsettivel lépe közelebbi öszveköttetésre, kinek gazdag kézirattárát „*Bibliotheca manoscr. del Bali T. G. Farsetti*" (Velencze 1771—80. 2 köt. 12) által tevé közönségessé. Erre következék tőle sz. Márk. könyvtára leirása („*Diss. storica intorno alla publica libreria di S. Marco*" Velencze 1774) M. hasonló érdemet akara magának szerezni a' paduai academia könyvtára körül is, de iratai, haszon nem kereső közlések által a' paduai tanitóintézet történetirójával Fr. Colle-val, minden nyomdok nélkül elvesztek. A' Nanii könyvtár kéziratainak öszveirása („*Codd. MSS. lat. Bibliothecae Naninae relati, c. Opusculis ineditis ex iisdem depromtis*") Velenczében jelent meg tőle 1776, 4. A' Márk könyvtár hiressége lön azon pillanattól fogva, a' mint ő annak elöljárójává nevezteték czélpontja iparkodásának, élete hátra volt 41 éve alatt. Annak tökéletesitésére fordittván minden erejét, megéré azon örömöt, hogy az a' körülmények által mindennel, mit a' levéltárok adhatának, neveltetett, de egyszersmind azon fájdalmat is, hogy a' gyüjteménynek, hires régi épületéből a' franczia felsőség által megrendelt általszálitását is végrehajtani kénytelenittett. „*Bibl manuscripta*"-jából csak az I. kötet jelent meg (Bassano 1802), noha folytatására sok tárgy volt készen. Ezen „*Bibl manuscripta*" által, bizonnyal lehet M. criticai éles elméjéről 's szélesen kiterjedt tudományáról alapos itéletet hozni. M. az ő „*Epp. septem variae eruditionis* (Padua 1819) által mintegy bucsut vön Europa tudósaitól, kik nála tanácsot és segitséget soha sem kerestek hijában. Megtisztelve a' vas korona rend, a' franczia és lombar. velencz. nemzeti intézet tagjai közé való választatása 's mindazoknak szeretete által, kik a' legtisztesebb őszhez közelebb járultak, meghalt Maj. 5. 1819. 75. évében.

Moreskek, l. Groteskek.

Morgana, l. Délibár.

Morgan házasság-nak (matrim. ad legem Salicam) azok a' házasságok neveztetnek, mellyeknél egyezség által kiköttetik, hogy a' nő és gyermekek, a' férj és atya rangbeli előjogaitól 's öröklésétől el le-

gyenek tiltva. Az illy egyezeteket 's általok létesült házasságot megengedi a' poroszországi törvény, a' nemeseknek és királyi tanácsosoknak.

Morgarten, hegy, a' Schwyz canton határán 1 órányi hosszuságra terjedő, mély és hallal bővelkedő Aegeri-tó keleti részén emelkedik fel; azon ütközet által lön nevezetessé, mellyben 1315 Nov. 15, austriai Leopoldnak, Fridrik császár testvérjének 20,000-ből álló serege, 1600 vitéz Schweizi által megveretett. Ezen győzödelem által a' helvetiai szövetség alapja erős létre kapott. 54.

Morillo (don Pablo) Spanyol fővezér, l. Spanyolország.

Móricz, szász választófejedelem, Henrik herczegnek fija, szül. Freibergben 1521. Már ifju korában ollyan jövendő fejedelemnek mutatta magát, ki valaha hazája szabaditója fogna lenni. 1541 feleségül vette a' hires hesseni landgróf Filepnek leányát, 's ugyan azon esztendőben atyja meghalt. Olly időben vevé ő ált tartományi igazgatását, mellyben a' vallásos viszálkodások Németország fejedelmeit öszvehábóritották. Az augsburgi országgyülésén V. Károly császár a' választói méltósággal diszesité 1548. Azt vélvén a' császár, hogy ezen hatalmas birodalmi fejedelmet is már egészen részére hóditotta, folytatá nagyravágyó tervei kivitelét, hogy a' német fejedelmek jogait és szabadságait megsemmisitse, 's magát Németország korlátlan urává tegye. De Móricz, azon ürügy alatt, hogy a' császár az ő ipát, a' hesseni Filepet igérete ellenére, fogságában tovább is letartóztatta, a' császár ellen felkelt, 's midőn ez Innsbruckban podagrában sinlődnék, őt majd el is fogta 1552. A' császár, öccse Ferdinand által békefeltételeket ajánlván neki, a' hires békeség Passauban megköttetett Jul. 31. 1552. Megbékülvén ez által Móricz a' protestansokkal, kiket megsértett volt az által, hogy a' smalkaldi frigykötéshez, mellyben a' protestans vallásnak fegyverrel való védelmezése határoztatott el, nem akart állani, — a' passaui béke után a' császár kedvéért még 1552 egy török táborozásra is eljött, de mivel különöset itt nem tehetett, visszament Szászországba, hol 1553 a' brandenburgi markgróffal volt vitájában életét elveszté. Ravasz okosságán kivül, mellyel az alkalmakat igen kedvezőleg tudá használni, uralkodói 's hadvezéri nagy tehetségei miatt, őt Németország első fejedelmei egyikének lehet tartani. — Szászország sok közhasznu intézeteken kivül, a' nép pallérozására alapitott „fejedelmi oskolákat" neki köszönheti. *Sz. E.*

Móricz, szász gróf, a' szász marsal név alatt esmeretes. E' nagy hadi vezér II. Auguszt lengyel királynak, a' szép königsmarki grófné Aurora Mariával nemzett természeti fija volt, ki őt 1696 Magdeburg mellett egy faluban szülte. Már korán tüzes lelket, 's atyjáról reá maradt rendkivüli erőt mutatott. 1711 adá neki II. Auguszt, mint birodalmi vicarius, a' szász grófi czimet, 's nem sokára egy ujonnan felállitott vasas ezred ezredesévé tevé. Legelőször Eugen és Marlborough alatt viselt fegyvert Flandriában. Jelen volt 1709 Lille bevételénél, 's valamint a' tournay-i és mons-i ostromoknál, ugy a' malplaqueti ütközetben is kimutatá magát. Ujabb hirt, nevet 's nyilvános dicséretet nyert Eugentől és Marlboroughtól az 1710-ki táborozásban. 1711 a' lengyel király Stralsundot vevé ostrom alá; az ifju gróf itt legnagyobb rettenthetetlenséget mutatott. Ő, a' pisztolyt kezébe tartva, az ellenség szeme láttára ment ált a' vizen. E' táborozás után elvetette vele az anyja a' gazdag és kellemes grófnét; de ő gyönyörüséghez 's változásokhoz szokva, nem legpontosabban tölté be a' házassági kötelességeket. Azonban kicsapongási közt is mindig nagy katona maradt. Mindenütt egy kis katonai könyvtár volt nála, mellyből, ha csak egy vagy két óráig is, mindennap olvasott. 1717 Magyarországba jött, hol Eugen a' Törökök ellen indult, 's részt vett a' belgrádi ostromban 's a' Törökökön nyert győzedelmekben. 1718 Lengyelországból visszatértekor a' király őt a' fejér sas rendczimmel diszesité. Az egész Európában

helyreált béke nem adván többé Móricznak alkalmat a' maga kimutatására, 1720 Francziaországba ment, mivel a' Francziák társalkodási tulajdonait szerette, 's ifjuságában is minden nyelvek közt csak a' francziát akarta tanulni. A' gróf itt mathematicával, tábori és várerősitési tudományokkal 's mechanicával foglalatoskodott, mellyre fényes tehetségei voltak. Már 16 esztendős korában egy uj katonai gyakorlást talált fel, 's azt Szászországban alkalmazta is. Midőn 1722 Francziaországban egy ezredet kapott, ezt is uj rendszere szerint formálta és gyakoroltatta. 1726 a' kurlandi rendek fejedelmeknek választák; de Menzikoff, ki e' herczegségre vágyott, 800 Oroszt külde Mitauba, kik a' grófot palotájában ostromolták. Ez, mind a' mellett, hogy csak 60 embere volt, vitézül oltalmazá magát, 's az Oroszok kénytelenek voltak magokat viszszahuzni. Lengyelország is fegyverhez fogott, 's Móricz nem lévén képes, két illy hatalmas ellenségének ellenállni, egy kedvező alkalommal 1729 Francziaországba visszatért. Megjegyzést érdemel itt az, hogy midőn a' gróf Kurlandból pénz és katona segedelemért Francziaországba irt, Le Couvrer hires szinjátszóné minden drágaságait elzálogositotta, 's szeretőjének, a' grófnak, 40,000 livrét küldött. — Francziaországba visszatérte után mathematicával foglalatoskodék. Hideglelése közben irá „*Réveries*" czimü munkáját, mellyet utóbb kijobbitott. E' munka, melly Caesarnak és Condénak becsületekre válnék, nem correct ugyan, de férjfias stilben van irva, 's tele merész és uj hadtudományi nézetekkel, mellyeknek igazságát a' mostan divatozó táborozási mód igazolja. Ő megmutatja a' könnyü álgyuszerek hasznát, mellyeket egy helyről hirtelen másikra lehet vinni; — továbbá a' támadók biztos sikerét, a' könnyü gyalogság hasznát, a' gyalogságnak a' lovasságot felülmuló erejét, ha ennek megtámadását bátran bevárja, 's ellenben bizonyos elvesztét, ha másként cselekszik. Atyjának, a' lengyel királynak, halála 1733 háborut szüle Europában. A' szász választófejedelem a' grófnak, mint testvérének, minden seregei fővezérségét ajánlá oda, de ő inkább kivánt, mint tábori marsal, a' franczia seregben szólgálni, 's Berwick marsal hadához ment a' Rajnához. Épen az etlingeni csatához érkezett oda, 's egy granátos osztályt vezérelve, vitézsége által elhatározá á' győzedelmet. Hasonló rettenhetetlenséggel tett több támadásokat Philippsburg ostrománál. Tettei jutalmánul 1734 lieutenantgenerállá lett. VI. Károly halálára uj háboru következék. 1741 Nov. vége felé Prága ostrom alá vétetett, 's még azon hónapban bevevé azt a' gróf, rohanás által. Egert hasonlóképen. Azután Broglio marsal hadát vezeté vissza a' Rajnához. 1744 marsallá lett (de protestans létére a' marsali tribunalban széke nem lehetett), egy sereget vezérlett fővezérkép (*en Chef*) Flandriában. E' táborozás — a' hadi mesterségnek egyik remeke — a' szász marsalt Turennével egyforma nagyságuvá tevé. Az 1745 esztendő még dicsőségesebb volt. Januar havában Varsóban a' magyar királyné, Angolország és Hollandia frigyet kötöttek egymással. Sulyos betegsége ellenére is felvállalá a' marsal a' franczia fővezérséget a' Németalföldön, 's Maj. 11. 1745 Fontenoinál megütközött. Ő győzött, 's reá Tournai, Brügge, Gent, Oudenarde, Ostende, Ath és Brüsselt bevette. A' következő táborozásokban szinte kitünteté magát. A' raucouxi ütközet után (Oct. 11. 1746) a' király neki 6 álgyut ajándékozott; 1747 őt minden ármadáji marsaljává nevezé ki, 1748 pedig az elfoglalt Németalföld főparancsnokává. Hollandia elrémülve, békét ajánlott, mellyet elébb megtagadott volt, 's melly 1748 meg is köttetett. A' szász marsal neve most egész Europában visszahangzott, melly nyugalmát egyedül az ő nagy tehetséginek köszönheté. Móricz most Chambord várába vonná magát vissza, mellyet a' király neki átengede; — későbben II. Fridriket látogatá meg Berlinben, ki őt nagy megkülönböztetéssel fogadá. Francziaországba visszatérte után tudósok, mivészek 's bölcselkedők társaságában élt, 's meghalt Nov.

30. 1650. Holt teste nagy pompával a' strassburgi lutheranus templomban temettetett el, hol 1777, XV. Lajos parancsára Pigal által számára egy emlék állittatott fel. Örökösévé Bellegarde szász generált nevezé. A' franczia academia jutalmat tett fel a' reája készitendő legszebb dicsérő beszédre. Ugy mondják, hogy chimaerai tervek foglalatoskodtatták, nevezetesen, hogy a' zsidókat egy néppé egyesitse, — hogy magát Córsica királyává tegye, — majd pedig hogy Amerikában, 's nevezetesen Brasiliában királyságot állitson. *Sz. E.*

Móricz (nassaui), oraniai herczeg, I. Vilhelm herczegnek második házasságbeli legkisebb fija, szül. Dillenburgban 1567; Leidenben tanult, midőn atyja megöletett, mire őt 18 esztendős korában a' hollandi és seelandi megyék, 's utóbb Utrecht is, helytartójának választák. Rendkivüli tehetségekkel felruházva, mint hadvezér minden várakozást csakhamar felülmult, 's győzedelmei és foglalatosságai által az uj köztársaságnak nagyobb erőt adott. — Breda megrohanásával kezdé 1590 szerencsés tettei sorát, mellyek által Geldern, Felső-Yssel, Friesland és Gröningen megszabadittatott a' Spanyoloktól. Ez által mind a' szárazi mind a' tengeri katonaság fővezérségét, 's egyszersmind Geldern és felső Yssel helytartóságát nyeré meg, — ellenben Friesland és Gröningen helytartósága, — öccsének, nassaui Vilmos Lajos grófnak, adatott. — Móricz szüntelen hadakozások közt, a' 12 évre kötött fegyvernyugvásig elvett a' Spanyoloktól 40 várost 's több erősséget, 's megveré őket több ütközetben, ide nem számlálván tengeri győzedelmeit, mellyeket aladmiráljai a' spanyol és flandriai partoknál nyertek. Az ő vitézsége 's fegyverei szerencséje mindent, a' ki a' katonai pályán kivánt fényleni, seregébe — mint a' hadi mesterség oskolájába huzott. Ő a' nép általányos szeretetének és tiszteletének tárgya vala; 's erre épité az ő tüzes nagyravágyása uralkodói tervét. Ezen szándékára nézve kedvezőnek látszék neki az Arminianusok és Gomaristák, vagy is a' Remonstransok és Contraremonstransok közti vallásos visszálkodások okos használása; 's ő a' Gomaristákat egész tüzzel, sőt erőszakkal is (l. Barneveld) segitette. — Mégis minden erőlködései ellenére kénytelen volt nagyravágyó szándéka kivitelétől elállani. Megholt Haagban 1625, — 's öccse, Fridrik Henrik, következék utána. *Sz. E.*

Morlachok l. Dalmátország.

Morpheus. (az utánazó) a' Görögök és Romaiak mythologiája szerint az álom szolgája, Cimmeriában egy csendes homályos, naptól soha megnem világitott üregben lakott. Mint istene az álmoknak, mellyek az alvás istenét (kivel gyakran elcseréltetik) számosan lengék körül, ettől több izben küldetett a' halandókhoz, kivált az előbbkelőkhöz, hogy az istenek parancsára, sorsokat álomban megtudassa velek. De csak emberi alakot vehetett magára; állatok utánozására az istenek Phobetort és Teelost, élet nélkül; tárgyokéra pedig Phantasust használák. Szép ifjunak ábrázoltatik, mákkal koszoruztatva, 's kezében bőség szarvát tartva, mellyből különbféle alakokat ráz ki. *X.*

Morphographia a' testeknek formájok szerint való természettörténeti leirások.

Morphologia. 1 bő tanitás a' természetiformákról; 2 annyi, mint boncztudomány.

Morphonomia, a' morphologiának az a' része, melly a' természeti formák képződése törvényeit adja elő.

Morphotomia, nem más mint anatomia.

Mortier (Eduard Adolf Kazimir Jósef), trevisoi herczeg, franczia ország pair és marsall, 1768 szül. Cambraiban, 's szorgalmatos nevelést nyert. Hadi szolgálatba lépvén, mint az éjszaki departament önkénytesei első osztályának kapitánya, együtt csatázott Quiberonnál (1793 Apr. 30), továbbá Jemappes, Nervinden és Hondschooten-nél, 's minden alkalommal kitünteté magát. 1794 bekerité az Austriaiakat Al-

tenkirchennél 's a' választófejedelemmel Mainz áltadása iránt alkudozott. 1799 brigadás, nem sokára pedig osztályos vezér lön. 1800, 15 Mart. Paris igazgatása bizatott reá, 's megbizonyitá Bonaparte iránti hajlandóságát, a' Nivose 3 készitett, de nem sikerült élet-csel után. Az Angolokkal való ellenségeskedés megujultával 1803, ellenállás nélkül megszálá Hannover választófejedelemséget. Visszatérvén Francziaországba, a' consuli őrsereg négyvezérévé, ő választaték meg az egyik; 1804 Mart. 19. pedig ország marsalljává tétetett. Septemberben a' nagy sereg egyik osztályának vezérlését vállalta fel; átment Octoberben a' Duna bal partjára, 's a' dürnsteini véres csatában megvereték Kutusoff által. A' Porosszal következett háboruban, Hessen választófejedelemséget vette birtokába 1806 Nov. 1, azután Hannoverán át a' keleti tenger partjai felé vonult, megszálá a' Hansavárosokat, 's a' Svédország elleni ügyeket igazgatván, részt vön a' Friedland melletti ütközetben. Azután Spanyolhonban vezérkedett, bevevé Lanessel Saragossát, megveré a' spanyol seregeket Occananál, 's Soultot Badajoz ellen intézett munkálataiban gyámolitá. 1812, szinte vezéri titztséggel részesült az oroszországi szerencsétlen táborozásban. Napoleon, Moskvából kijötte után, azzal a' parancsal marasztá Kremlben, hogy azt levegőbe vettesse. A' harczmező viszonti megnyitásakor 1813, az ifju őrsereg vezérlése bizatván reá, vivott Lützennél, Bautzen, Dresda 's Hanaunál és az 1814-ki francziaországbeli számos csatákban, — míg végre Apr. 8 Napoleon letételében megegyezését ő is beküldötte. XVIII. Lajos pairséggel ajándékozá meg. 1815, midón a' király a' megérkezett Napoleon elől Lillebe 's innen Gentbe futott: Mortier ismét segédkezet nyujtott az egykor hatalmas franczia császárnak. A' második restauratio után elvesztő pairi méltóságát, de a' Rouen katonaosztaly parancsnokává tétetett. 1816 megválasztaték a' követek kamarájába, 1819 pedig ujolag pairré neveztetett.

Mortificatio l. Amortisatio. —*no*—

Morus (Tamás), a' leghiresebb ujabb angol költők' egyike, szül. Irlandban 's angol anacreon-nak neveztetik. Lord Byron, Scott Walter, 's Champbellel tétetett egy osztályba. Legujabb költeménye „*Lallah Rook*", mellyből a' legérdekesebb helyek Breuertöl (Lipcse 1819 Brockhausnál) remekül vannak leforditva. *Sz. E.*

Mosaik, musiv munka, képiras azon neme, melly szines, vagy szinezett kövekből, üveg és márvány darabokból, sőt különbféle szinü fákból is, bizonyos enyv által ugy össze állittatik, hogy némi távolságra ecsettel készültnek vélnők. Nevét majd Mózestől, mint állitólag feltalálójától, majd Musától, mennyiben alatta ékesség, szépség értetett, majd Museumtól, (μουσεῖον) Musáknak szentelt barlangától, származtatják, talán mivel hasonló munkákat először az illy barlangokban használának. Az olasz *musaico* és a' franczia *mosaïque* a' musaikonból származott, melly kifejezéssel a' byzanczi Görögök éltek, kik e' mivészséget Olaszországba vitték. Feltalálásáról 's hajdankori történeteiről nem sok bizonyost tudunk. Hihetőleg keleten támadt, de a' Görögöknél miveltetett ki, kik Sulla idejében a' Romaiakhoz vitték. Olaszországban, 's a' Romaiak majd minden tartományiban, igen sok mosaikpadlók ásatták ki. Midőn az 5 században a' háborgatott Olaszországból mesterségek és tudományok elfutának, e' mivészség is a' byzanczi Görögök közt maradt meg, 's a' 13 század végén ismét visszajött tőlök Olaszországba, hol a' tökély magas fokára emeltetett, kivált VIII. Kelemen alatt, ki a' 17 század elején, Péter temploma gömbtetőjének egész belsejét illy munkával ékitteté. Giambattista Calandra egy uj enyv feltalálásával nagy javitást tett a' mosaikon. Ő, és több későbbi mivészek, hires mesterek eredeti festeményinek másolására fordíták, hogy azokat általa eredeti elevenségekben 's szépségekben örökithessék, mert az e' nemü festemények egyik legnagyobb jelességét, csaknem elronthatatlan tartósságok teszi. Igy maradának meg Guercinotól sz. Petronilla kin-

zatása, és Dominichinotól a' haldokló sz. Jeromos vacsorája. 18. század elején Christophoris Péter Pál Romában egy mosaik- mivészoskolát állitott és sok jeles tanitványokat nevelt, kik e' mivészetet mindig nagyobb tökélyre emelték. Ujabb időkben két neme lett hires a' mosaiknak, a' romai és florenzi. Ama szerint a' festemények kisebb kövekből rakatnak ki, mi által nagyobb finomságot 's tarkaságot eszközölhetni, 's nagyobb historiai fezteményeket készithetni; eme szerint nagyobb kövek használtatnak, de a' munka hasonlithatlanul fáradtságosabb 's csak kis képeket ábrázolhat. A' fa-mosaikot az Olaszok Tansia vagy Tarsia, a' Francziák *Marqueterie* névvel bélyegzik. A' mosaik igy készül: erős lapos köveket alappá vas kapcsokkal foglalnak össze. Ezt még vastagabb szegéssel körülfogják; ekkor a' hozzá való enyvet vastagon felrakják. Mig ez lágy, addig márvány és üveg darabok a' rá rajzolt alakhoz képest bele illesztetnek, egyszersmind a' másolandó festeményt a' mivész szüntelen szeme előtt tartja. Azután az enyv kő keménységüvé szárad, 's ekkor a' munka kifényesittetik. Ujabb időkben azt találták ki, hogy a' mosaik táblát két vagy három lapra keresztül fürészelik, 's igy egy képből többet csinálnak. Ha tehát a' felületet füst, szenny vagy más valami megrongálta, csak le kell köszörülni, 's az eredeti szépség ismét helyre áll. Bizonyos német mosaik-festést talált fel 1819 Fernbach Xav. Ferencz, (szül. Waldkirchben Breisgaub.) ki mineralogiai, physicai 's chemicai esmeretei által az ásvány testek szineit, zománczát 'sat. uj nemü mosaikfesteményeiben csalatásig utánozta. Blank, würczburgi professor moh-mosaikja (l. „Blank. I. *B. Beschr. seiner Mosaikgemälde*" Würzb. 1820), és Catel testvérek stucco-mivei is hiresek. *J.*

Mosambique l. Mozambik.

Moscheles (Ignácz), a' leghiresebb mostani fortepianisták, 's kedvelt hangszerzők egyike, prágai israelita kereskedőnek fija, szül. Prágában 1794. Máj. 30. Muzsikához vonzó hajlandósága, 's a' nénjétől klaviron hallott könnyü nóták serény felfogása, muzsikai nagytermészeti talentumát elárulván, a' muzsikát kedvelő atya gyrmek-fiját is Zahradka, Hozelsky, 's végre Weber Fridrik Dienes hangászok által muzsikálni tanittatta, ki is óriási lépéseket tevén tanulásában, már 8-ik évében a' contrapontot tanulva, némelly hangmivet készitett, 's csak hamar jeles klavirjátszóvá válván, 1806 nyilvános hangversenyben lépe fel. 14-dik évében Bécsbe ment, hol Albrechtsbergentől tanulá a' kettős contrapontolást, és Salieri tanácsaiban részesült. Itt nem sokára a' bécsi publicum kedvencze lön, 's az ottani hires hangászokkal, nevezetesen Meyer Beer-rel vetekedék. Ekkor készité hires Alexander variatiojit. 1816 felső Németországba, 1820 Angliába utazott, onnan 1823 hazájába visszatérvén Bécsben is megfordult, vetélkedő társával Kalkbrennerrel. Mindenütt csudáltaték remek játszása. 1324-ki betegségéből fellábalván Csehországból ismét Londonba utazék, 's azóta többnyire ott tartózkodik. *—gy.*

Moschus, görög idyllaköltő Syracusából, Theocritusnak, kortársával Bionnal együtt, utánozója, de azt ékességgel iparkodék felülmulni. A' még találkozó költeményei, inkább eposi, mythusi és részint elegiai rajzolatok, vagy lyrai szivömledezések 's hymnusi előterjesztések, mint igazi idylliák; kisebb költeményei pedig epigrammai dalok, és költői egyelgések. Költeményei Bion-éival (l. e.) közönségesen együtt vannak lenyomtatva, 's Mansotól és Vosztól németre forditva. *—h—*

Mosel, jeles folyó, melly Riremonton felül a' vogesi hegyekből ered. Charmesnél kisebb hajókra nézve, Metnél pedig már egészen hajókázható, 's Koblenczné a' Rajnába ömlik. *Sz. E.*

Moses, szül. Egyiptomban 1600 Kr. e. az akkor igen keményen sanyargatott zsidó nép között. Születése után három hónapra, atyja Amram és anyja Jochebed, mind ketten a' Levi nemzetségből, egy ki-

rályi parancsolat következésében, melly a' Zsidók, minden születendő férjfi magzatit megölni rendelé, a' csecsemőt kitenni kénytelenittettek. De az egyiptomi király leánya (Thermutisnek nevezi a' rege Jósefnél) sétálása közben a' Nilus partján egy jól elcsinált ládikában találá a' siró gyermeket, megszáná, 's mivel a' kisded közel álló testvére Mirjam, anyját oda hivá, ennek adá ápolás végett által. Igy csepegtettek belé már anyja tejével szerencsétlen nemzete érzései, 's csak tanulásra alkalmatos korában jött a' gyermek a' királyleány kezeibe vissza, ki őt vizből szabaditottnak (Mo-üdsche egyiptomi nyelven, honnét a' zsidó Moscheh) nevezé, 's fijává fogadá. Ez által a' papi rendbe, mellyhez a' királyi familia tartozék, beavattatott, 's már most mint papságot tanuló hozzá juthatott azon mesterségekhez 's tudományokhoz, mellyeket az országnak ezen első rendje, szorosan leplezett mysteriumokban őrize. Ezek voltak a' legfőbb kincs, mit az akkori időkor miveltségben és belátásban birt; és hogy Moses azokat felfogá, sőt hogy a' vallás, a' természettudomány, törvényhozás és kormányzás mestersége titkaiba tanitójinál mélyebben behatott, tetteiből és beszédjeiből világosan kitünik. Az aethiopiai táborozásról, a' midőn M. életének 40 évében, mint az Egyiptomiak vezére, Saba városával együtt a' meggyőzetett fejedelemasszony szivét is meghóditá, 's őt nőül vevé, csak a' zsidó monda emlékezik Jósefnél. Azonban az udvar fényje között népéről nem felejtkezhete meg; látván azon durva bánást, mellyel egy Egyiptomi tisztviselő egy Zsidót illete — —, érzé az igazságtalanságot, 's az Egyiptomit titkon megölé. De ezen cselekedet esmeretessé lön, 's M. a' király nyomozásaitól (az apostolok története azt mondja, életének 40 évében) csak hirtelen elszökése által (Arabiába) menekedheték meg. Itt Jethronál, egy midianita pásztorfejedelemnél és papnál jól fogadtatott, 's annak leányát, Ziporát, kit első öszvetalálkozáskor ellenséges pásztorok ellen mutatott hathatós segitsége által lekötelezett, nőül nyeré. Már most egy királyleány nevendéke, egy Arab csordáit őrizé, 's a' történet nem emliti, hogy valami nagyobb után törekedett volna. De előtte kelle lebegni népe nyomoruságának, 's nem hijába vezettethetett a' legszokatlanabb uton az egyiptomi bölcseség szentségébe, 's a' legritkább tehetségekkel és esmeretekkel nem hijába ruháztathatott fel. Ezek foglalatoskodtaták lelkét a' magányban, figyelmessé tevék őt a' talányos és csudálatos természetre, melly őt Midian sivatagjaiban és hegyeiben ijedséggel 's pompával környékezé, 's szivét felemelék azon Istenhez, kit ő tisztábban megesmert, mint ősei. De ezen csendes pásztori élet mellett soká képzé magát benne a' legnagyobb vállalat csirája, minekelőtte kitört 's egy mélyen megfontolt terv alakjába öltözött volna. Moses eléré már azon kort, melly hosszas tapasztalást, türelmet és nyugalmat ád, midőn ez az Istennek közvetetlen felszólitása által megtörtént. A' Horeben legeltetvén, egyszer egy tüskebokrot tüzben lát, 's vizsgálván miért nem ég el azon bokor, belőle az Ur szavát hallja, ki magát neki, mint Abrahám, Izsák és Jákób Istene kinyilatkoztatja, 's parancsolja népét Egyiptomból azon tartományba vezetni, mellyet ős atyáinak megigért. A' Jehovah név, melly alatt az Isten neki magát kinyilatkoztatja, előtte már az egyiptomi mysteriumokból esmeretes volt, 's világos lön most előtte az egyetlen, örök és változhatatlannak képzete, a' melly tulajdonokat ezen név magában foglal. De az előrelátás és szerénység nem minden ellenmondásai 's aggódásai nélkül tökéli el magát ezen hivatást követni. Pharao kemény és hitetlen, ő maga számüzetve, népe durva 's nem alkalmatos azon Isten képzetének felfogására, kit neki hirdetnie kell. Hebegő nyelvének szavai nem fognak érzéki jelek nélkül hitelt nyerni. Azért ad neki az Isten hatalmat, küldetését csudákkal igazolni, 's bátyját Aaront adja oldala mellé szónokul. Igy felkészülve tér vissza M. Egyiptomba azon hitelben, hogy Istennel sikerülend neki a' munka, mellyhez mint 80 esztendős ősz kezd. Sok

nehézségek, még nagyobbak azoknál, mellyeket előre láta, állanak utjában. Izrael népe megesmeri ugyan tetteiben az Isten kezét, de hosszas szolgaság által elkorcsosodva, hitel és kétség közt ingadoz. A' beavatottak módja szerint, kezében, mint varázspálczát, kigyót tartva, haszontalan eszközöl a' természet forgásában változásokat, mellyek közül némellyeket az egyiptomi bölcsek mesterségе nem képes utánozni, 's kénytelen felsőbb erők mivének elesmerni; csak a' tizedik azon országos csapások közül, mellyek ez által Egyiptomot érik, a' minden első szülöttnek elhalása, birja reá Pharao megrögzött szivét, a' Zsidóknak a' kivándorlást megengedni. M. kivezeti őket minden vagyonjokkal együtt Egyiptomból, apadás idején keresztül az arab tengeröblön, mig a' hiteszegett utána indult Pharao egész hadi népestől bele fulad. De ezen megszabadittatása legrettentőbb ellenségétől, vállalatjának csak kezdete; zugolódva fort körülötte azon nép durva tömege, melly mind ez ideig csak a' hajdu pálczáját esmeré, törvényt pedig a' szabadságban nem. A' pusztában látott szükség nyilvános zugást, az ellenséges Beduin népekkel való öszveakadás véres csatákat szült, az irigy véneknek féltékenysége pedig vezérjek ellen belső lázadást: élete nem ritkán forog veszedelemben, 's azon hatalmat, mellyet hivatala kiván, gyakran csak kinszerités és rettentő büntetések által tarthatja fen. De csudálatra méltó bölcseséggel, erővel és feltaláló ésszel, fáradozik minden ellenmunkálás daczára azon tervén, hogy a' féketlen sokaságot erkölcsös, kegyes és önállásu néppé tegye. Az éhezőknek kenyeret szerez az égből, 's a' szomjuzóknak uj forrásokat nyit meg Horeb sziklájiból, nem mint valamelly varázsló, csalárd mesterségek által, hanem mint szolgája a' természet urának, ki neki imádságára mind azt megadja, mi nélkül a' nép szükölködik. Valami feljebbvalónak nem akar Moses tekintetni, minden rendeléseinél az Isten világos parancsaira hivatkozik, ki a' népet jótét és ijesztés, jóság és komolyság által magához vonszani 's mivelni akarja. Vallás teszi lelkét azon törvénynek, mellyet M. Egyiptomból kiköltözése után 3-ik hónapban hirdetni kezd. Sinaihoz, Arabiának egy hegyéhez érvén, tábort üttet a' néppel, maga pedig a' régi idők olta imádott szent hegycsucsra felmász, hol neki, messzeterjedő menydörgéstől körülvétetve, az Isten közelléte borzasztásai között tudtára adatik, minő törvények szerint éljen Israel. Ezen törvények, az ősatyák hitén épülve, inkább visszaállitása azon egyszerü igazságoknak, mellyek által a' hajdankor legfelsőbb fokra emelkedék, mint uj vallás. M-nek abban vagyon érdeme, hogy ezen törvényeket a' babona tévelygésitől és balgatagságitól, mellyekben a' bálványzó népek kezei között csaknem elveszének, megtisztitá, 's az egy familiából nagy féketlen néppé növekedett Zsidók szükségeihez képest kimivelé. Törvényhozásának fő pontja, hogy Jehovah az egyetlen Isten, ki maga mellett se más Istent, se valójának érzéki képét nem szenvedi meg, hogy népének maga akar királyja lenni, 's azt papok által kivánja kormányoztatni. A' honnét azon törvényeknek, mellyek által a' Zsidók isteni tiszteletét, statusalkotmányát és törvényszolgáltatását, erkölcsi és egészségi törvényhatóságát meghatározá, öszvesen isteni tekintetek 's tartós értékjek vagyon. Mindenütt az ember természetének erkölcsi és érzéki alapkivánatiból indulván ki: a' nép tulajdonosságára, 's az ennek lakhelyül rendelt tartomány éghajlatára és politicai fekvésére, 's a' gondviselés azon tervére vagynak törvényei kiszámitva, hogy a' zsidó népet az időjártával tökéletesebben kifejtendő, 's egykor az egész emberi nemzet közt elterjesztendő isteni kinyilatkoztatásnak hű őrzőjévé tegye. Megtilta minden más nemzettel való öszveelegyedést, 's minden idegen szokást és isteni tiszteletet, hogy mint erős alapra épült isteni status, elkülönözve minden szomszéd népektől, önállásban mint az Isten és ur, szabadon 's egyedül álljon a' zsidóság. A' mindennapi életrend 's a' társasági és házi élet legcsekélyebb egységeit illető, szo-

rosan meghatározott rendszabások által, mellyeknél az étkek kiválasztása és készitése, 's a' test tisztaságára való vigyázat sem felejteték el, kinszeriti népét characteréhez és vallási rendeltetéséhez mért miveltetésének megszokására. Egy szoros rendszabásu rituale által, melly ezernyi, magában csekély és az érzékekre ható szokásokból lévén öszvetétetve, egészben az Istennel egy, szünteleni áldozat, imádság 's tisztulások által ujra kötendő örök szövetségnek felséges allegoriáját ábrázolja, isteni királyának szolgálatjában való szüntelen munkásság kötelességét köti a' népre. Levi törzsöknek, mellyhez M. tartozik, adja által ezen szolgálat folytatását, és a' törvények megtartására való felvigyázást; 's nem tulajdon fijainak, kiket bölcs haszon nem-keresésel a' közönséges Leviták közé tesz, hanem testvérje Aaron nemzetségének adja a' legfelsőbb statushatalommal felruházott főpapságot. Ezen, minden földbirtoktól kizárt törzsöknek a' többi 12 törzsököt adózójává teszi, tulajdon törzsökvéneknek 's biráknak veti alá a' népet, 's politicai öszveköttetések állandóságát, közösen tartandó innepek által biztositja. Ezek főpontjai Moses törvényadásának, melly, noha egyiptomi miveltség vonatai tünnek ki belőle, mindazáltal azon iparkodást, hogy a' Zsidók az egyiptomi szokásoktól és előitéletektől elszokjanak, 's politicai 's vallási önállásra emeltessenek, világosan hirdeti, 's tekintve származásának korát és környülményeit, az alaptételek tulajdonosságára és felségére, nyomosságra és tartósságra (melly leginkább mutatja isteni eredetét) sőt a' valódi emberiség csirájira nézve is, Solon és Lycurgus dicsért törvényadását sokkal felülmulja. Mindazáltal jelessége nem mindjárt esmertetett el a' Zsidóktól. M., már közel kanaani utjának czéljához, a' megelégedetlenség uj zugolódásai által kinszerittetve látá magát, a' népet a' pusztába visszavezetni, 's a' pusztában való fáradságos ide oda költözködéssel 40 évnek kelle lefolyni, 's azon kemény büntetéseket, mellyekkel törvénye az általhágót fenyegeti, a' legnagyobb szigorusággal kelle végrehajtani; mind azoknak, kik férjfikorban költöztek ki Egyiptomból, el kellett halniok, mig végre a' törvény a' költözködés alatt nevekedett uj ivadéknál gyökeret vert, 's szokássá vált. Mosesnek, a' gondokkal, mindennemü nehézségekkel 's munkákkal terhelt vezérnek, egyetlen hétsége miatt, mellyet a' szükség özönében Isten ellen merészle, nem vala szabad megérni munkájának tökéletes végrehajtását. Miután Josua vezért felváltójának rendelte, 's a' néptől innepélyesen bucsut vön, felmászott egy hegyre Peraeában a' Jordanon tul, 's erről a' dicsö tartományt, mellyre ön maga nem lépendő, általnézi, 's fáradságos életét 120 évében befejezi. Tetemeinek babonás imádását azon parancsa által, hogy őt titkon temessék el, megelőzé, és senki sem esmeri sirjának helyét. Lelkének 's érdemeinek legfelségesb emlékét azon könyvek foglalják magokban, mellyek neve alatt az ó testamentom elején állanak. Mivel azokban tulajdon halála beszéltetik el, és sok ollyan emlitetik, mi későbbi korba tartozó; mivel továbbá azon materiale, mellyre irt, kő, és azért alig vala lehető azon, olly nagy kiterjedésü iratokat, mint Moseséi, megőrizni: ennél fogva szerkeztetését 's 5 könyvbe elrendelését kénytelen a' critica valamelly későbbi irónak, David vagy Salamon korabelinek, tulajdonitni. Mindazáltal mindig bizonyos marad az, hogy M. az ősvilág történetéről való hireket, mellyek az 1 könyvben (Genesis) foglaltatnak, esmerte, és azokat, ha nem irásban is, az utóvilágnak áltadta; hogy a' tiz parancsolatot 's a' Zsidók vándorlásának leirását az arabiai pusztákon keresztül, a' 2 (Exodus) és 4 könyvben (Numeri), 's azon törvényeket, mellyeket a' bizonytalan mondának nem hagyhata által, a' 3. (Leviticus) és 6. könyvben (Deuteronomium) maga megirta légyen. Nem csekélyebb bizonyossággal övéi azon felséges énekek, mellyekben a' veres tengeren való megszabaditatást innepli, 's népét halála előtt megáldja és elbocsátja. Ezen töredékek gyüjteménye, öszvefoglalása és kiegészitése a'

találkozott adatokból, hasonlóan később kor mive lehet; de a' mi szorosabban meg nem határozható. L. Wette: „*Beiträge zur Kritik des alten Testaments*" (Jena 1804), Vater: „*Commentar über den Pentateuch*" (Halle 1805). De hijába igyekeze az ujabb critica, ezen könyveket a' mythusi költés ködébe helyeztetni. Az el nem fogódott vizsgáló előtt valóságos történeti értékek vagyon, 's arról hamar meggyőződik, hogy csak Moses, 's ő is csak azért, hogy a' történttet hiven megirja, közölheté azon tudósitásokat, mellyek elavult nyelvekben egyszerü 's fontos előadási módjokban, belső természeti igazságokban és együgyüségekben, valódiságoknak bélyegét viselik. De hogy is rendelhették volna több mint három ezred ivadéki az ő alkotmányokat egy mese után, és a' minden vallás és moral 10 alapparancsolatját, a' szombatnak pihenő napul megülését, házassági és egyházi törvényeiket hogyan kölcsönözhették volna mástól, mint az Isten felséges küldöttjétől, kit az emberiség minden hősei és jóltévői közül csak egy homályosit meg.

Moses törvénye. A' Moses nevét viselő könyvekben foglalt törvényeknek, a' Zsidóország elpusztulása óta, nincs többé általános kötelező erejek. Magok a' Zsidók is csak a' vallást és isteni tisztelet szertartásait érdeklőket volnának kötelesek megtartartani. A' keresztényekre nézve pedig, csupán a' házasságot és az atyafiság tiltott fokait meghatározó rendelések vétetnek tekintetbe.

Moskau vagy Moskwa, a' roppant Oroszbirodalomnak régi tisztes fővárosa. Időnkben egész Europa részvétét magára vonó, midőn 1812 a' járom alá hajtott Europa uj szabadsága fáklyája benne első lobbot vetett. Midőn Napoleon, hajdani népvándorlásokhoz hasonló sokaságu seregével 1812 Oroszországba nyomula; sikeretlenül törekvék az orosz had két véres ütközetben, Szmolenszknél (Aug. 17) és Mosaisknál (Sept. 7) a' rettenetest sebes jöttében feltartóztatni; 's Napoleon Sept. 14. tartá Moskauba győzedelmi bemenetelét. De a' czárok nagy városa ekkor már lángban állt, 's magára hagyatva füstölgő romjai között; Napoleon tehát — éhség, hideg 's a' közelgő orosz nagyobb sereg miatt kénytelenittetett magát azon hires visszavonulásra elhatározni, melly számnélküli seregét megsemmisité, 's Europa szabadsága hajnalát feltünteté. — Moskau a' Moskwa és Reglina folyók mellett fekszik, 's 5 német mértföldnyi kiterjedésén, 4 külön várost foglala magában, ezek: 1) a' Kreml, a' régi császári lakkastéllyal és a' fő templommal, mellyben a' császárok felkenetnek 's megkoronáztatnak; 2) Kitaigorod; 3) Belgorod, egy egyetemmel és 4) Szemlänoigorod. Az egész városnak, 30 szlobodáji vagyis külvárosival együtt, 12.000 háza, számtalan fakunyhója 's 300.000 lakosa van. A' sok templomok, birodalmi tisztségek, nevelő és tudományos intézetek, 's több jeles gyárok, Moskaut a' világ első és legpompásabb városi közé emelék. Moskau megmaradt tulajdonképen az Oroszbirodalom fővárosa, jóllehet I. Péter a' császári lakást sz. Pétervárába általtette; nemcsak tartós helye marada a' belső kereskedésnek, hanem egyszersmind az orosz nemzeti szokásoknak 's az orosz nemzeti characternek is, melly itt legtovább maradt meg ősi szeplőtelenségében, mellyet kiváltképen azon körülmény okozott, hogy a' birodalmi számos, tehetős nemesség, az udvartól függetlenebb kivánván maradni, itt telepedett meg. *Sz. E.*

Mosonyvármegye, nevét a', hajdan hiresebb mvárostól vevé. Határai: éjsz. Austria és Posonyvármegye, napk. Posony és Győr, délről Győr és Soprony (a' Hanságon és Fertőn menve keresztül), nyugotról pedig ismét Sopronyvármegye és Austria. Felszine, némelly apróbb hegyeket kivévén, termékeny sikság, sőt néhol vizenyős lapály, 's nem nagyobb 35 21/100 nsz. mföldnél, mellyen 12 városban, 38 faluban 's 8 pusztán mintegy 64,500 lélek lakik, kik közül csak 1/4 rész mondathatik Magyarnak, a' többi német vagy horvát nyelvü és szokásu. A' megyét több nevezetes vizek öntözik, u. m. éjszakkeleten a' nagy és

kis Duna, délen a' Fertő tava, nyugoton pedig a' Lajta folyó, mellyek részint kereskedését mozditják elő, részint bő halászatot nyujtanak lakosainak. Földje mindent bőven terem, csak bort nem. Kövér legelőin szép és számos marha neveltetik. Csekély erdeiben, 's kiterjedt nádasaiban sok a' négylábu és szárnyas vad, nevezetesen: nyul, farkas, róka, vadlud, vadrécze, sárcsa, szalonka, fogoly, fajdtyuk, tuzok, 's néhol fáczán is, különös vigyázat alatt. Virágzó állapotban van a' lakosoknál a' méhtenyésztés.

Mosony, naponként csinosuló mváros, a' hasonló nevü megyében, Óvárhoz egy negyedórányira dél felé, Győrtől 's Posonytól is négy mföldnyire. 300 házában mintegy 3450 lakost számlál, kik jobbadán kézmivek készitésével, gabonakereskedéssel, halászattal és marhatartással foglalatoskodnak.

Mossóczy (Zakariás), hazánk 16-ik századbeli hires költője, történetirója és törvénytudója. Életéből csak annyit tudunk, hogy éltesebb korában nyitrai püspök volt. — Turóczi nyomdokát követve, leirá a' királyok életének történeteit, mellyeket az 1584 általa kiadott törvénykönyvbe (Corpus Juris) iktatott; minden királyét az uralkodása alatt hozatott országgyülési végzetek eleibe bocsátva. 54.

Moszatok (algae), alig növényidomu növények, szár és levelek meg nem különböztethetők. Idomok igen változó, majd ollyanok mint a' liszt, majd mint rost, fonál, bibircsók 'stb. —*j—a.*

Motenebbi, legjelesebb arab költő; Hussein fia, tulajdonképen Amed nevet viselt 's Al Motenebbi csak mellékneve volt, a' mi annyit tesz, mint — magának profétaságot tulajdonitó. Ezen férjfiu, ki Keleten a' költészet zultánjának neveztetett, Kufában születék Kr. u. 915 évben. „Divan"-ja, 289 költeményes darabjainak gyüjteménye, több mint negyven magyarázót foglalatoskodtata. M. kitünőleg áll mint sir- és harcz-dalnok. Munkáit, először Hammer forditá le egészen (Bécs 1824) 's Al-Wahidi magyarázataiból megvilágositá. M., 965, 50 éves korában gyilkoltatott meg, Bagdad és Kufa között, rabló Beduinek által. 54.

Motivum, inditó ok, valamelly cselekedetnek rugója (innen motiválni, inditó okokat előadni). Használják ezen kifejezést a' mivészeti munkáknál, 's kiváltkép azoknál, mellyeknek előábrázolások successiv, 's jelentik a' motiválás által az ábrázolat valamelly momentumának belső előkészületét valamelly abba beleszőtt körülmény által; melly e' szerint az a' motiv vagy eszköz, melly által a' müdarabnak valamelly változása vagy része, az egésznek ideájához képest, előhozatik vagy igazoltatik. Valamelly tárgynak motiválása tehát ellenébe van téve a' határozatlan önkénynek, melly semmi öszvefüggőt és organicust nem ád, ellenben a' valódi mivészi munkában az ábrázolatnak minden egyes momentuma az egész által és annak létalapos részei által van meghatározva. *A. B. S.*

Motto (olaszból), elmés mondat, emlékmondat, valamelly munkából (leginkább idegen iróéból) kiválasztott hely, mellyet valamelly iratnak azért függesztünk eleibe, hogy általa annak tartalmát, vagy legalább irányzatát, előlegesen kimutassuk, megesmertessük. 54.

Mozambik, tengerparti tartomány Afrika keleti részén, hossza mintegy 140 mértföld. A' part körül többnyire lapos, sőt sok helyen mocsáros, beljebb hegyes. Földje általjában termékeny; bőven terem gabonát és gyümölcsöt; van marhája, vadja, baromfija, hala, — hegyeiben aranya is. Ezen tengerparton, valamint a' még inkább délre fekvő Sena vagy Sofala parton, 's némelly itt fekvő szigeten a' Portugaloknak nehány birtokaik 's szálitványaik vannak, mellyek a' Mozambiki kormánymegyét teszik. Hajdan, a' portugal hatalom idejében, ezen szálitványok fontosak voltak, de most csak árnyékok van meg hajdani fényeknek. A' kormányzó a' Mozambik szigeten fekvő hasonló

nevü városban lakik, mellynek igen biztos és erős kikötője van, 's 2800 lakosi közt 500 Portugal. — Midőn a' Portugalok e' szigetet indiai utjokban 1498 felfedezték, már akkor ezen várost itt találták, mellyben azon időben egy arab király uralkodott. — Az itteni kereskedésnek három főczikkelye van: szerecsenrabok, elefántcsont, és aranypor. *Sz. E.*

Mozarábok nak, vagy Mostaraboknak (idegenek az Arabok között, nem igazi Arabok), Spanyolországban, az arab uralkodás idejében, a' keresztények neveztettek. Minthogy egyházi öszveköttetések Romával csaknem egészen fel volt bontva, megtarták régi liturgiájokat, a' melly azért mozarabinak neveztetett. VII Gergely ezt eltörlé, 's helyette a' romait adá; csak a' toledoi székes egyház egyik kápolnájában tartatott meg a' mozarabi egyházi szertartás. (V. ö. Spanyolország).

Mozart (Chrysostomus Ján. Farkas Amade), a' német hangszerzők legnagyobbika, Salzburgban szül. 1756 Jan. 27. Atyja (Leopold) az ottani érsek hangászkarának aligazgatója, 4 esztendős fiát elkezdé klavirra tanitani, ki olly oriási lépéssel haladott előre, hogy már 5-ik évében apró darabokat, sőt egy concertet is készite, mellyet csak gyakorlott mivész játszhatott volna. Hat esztendős korában atyjával 's nénjével, Mária Annával, ki hasonlóan muzsikai lángeszü volt, Münchenbe, onnan Bécsbe utazott, hol az udvarnál bevezetteték. Itt egy kis hegedüt ajándékoztak neki, mellyen rövid idő alatt annyira ment, hogy visszatérvén Salzburgba, terzettekben, mindenek álmélkodására, a' 2-ik violint tellyes pontossággal játszá. 7-dik évében (1763) familiájával együtt Németországba, 's onnan Parisba utazott, hol első klavir szonatájit adá ki. 1764 átment Londonba, 's 1765-iki Juliusban Hollandiába, Parisba, Helvetiába, Münchenbe, innen 1766 végén visszatért Salzburgba. Mindenütt nagy kedvességgel fogadtaték, az udvaroknál meg kellett jelennie, 's munkái mindenütt tapssal játszattak. 1768 ismét Bécsbe ment, hol József császár parancsára „*La finta semplice*" czimü vig operát muzsikára tevé, melly Hasse karmester, 's Metastasio tetszését ugyan megnyeré, de elő nem adaték. Itt 12 éves korában egyebet is készitett, 's ő igazgatá az azokat előadó hangászkart. Ezután a' salzburgi udvari orchestra mellett concertmester lett, 's innen ment 1769 utazni Olaszországba, atyjával. Mindenütt csudálva tisztelték remek elméjét; Romában ama hires miserere éneket, melly a' Sixtus kápolnájában évenként csak a' nagy héten adatik elő. 's azon ideig semmiféle emberrel nem közölteték, ő csupán hallás után lemásolta. Itt nyeré meg a' szent atyától az arany sarkantyu rendjét, 's Bolognában a' philharmoniai társaság tagjává lett. 1770 Majlandba ment, hol 14 eszt. korában első operáját Mithridatest készité, melly egymás után 20-szor adaték. 1773 jutott vissza Salzburgba, hol egy levélben M. Theresia által felszólittaték, hogy Ferdinand főherczeg házassági innepére egy nagy theatromi serenádát készitsen; ez okból Majlandba utazott, hol az inneplés alatt azon szerenada számtalanszor adatott. Itt készité „*Lucio Sillát*" „*la finta Giardiniera*" vig operát, 'sat. Innen Parisba ment, 's végre 24 éves korában Bécsbe, hol császári szolgálatba állott; innen ment Prágába is, 's ez időtől fogva származnak számos munkáji, operáji, 's utolsó mive, ama hires nagy Requiem, mellynek végső darabját el nem végezte, mert 1792 iki Dec. 5-én 36-ik esztendejében elgyengülésben meghalt. Ezen munkájának hijányát Süssmayer hangmivész pótolá ki. Özvegye Koppenhágában Nissen tanácsnokkal lépett másodszori házasságra, 's 1826-ban halt meg. Két fijai közül az öregebbik a' majlandi canczellaria titoknoka, a' másik (szül. 1792) jó fortepianista, 's hangszerző, többnyire Lembergben lakik, 's klavir-leczkékből él. —*gy.*

Mozsárágyuk nak neveztetnek azon lövöldöző szerszámok, mellyekből nagyobb bombákat, belől üres ágyugolyókat szórnak, 's mellyeket leginkább várostromkor használnak. A' cső hossza három kaliberü; puskapor tartója többnyire csucsos, valamennyire tompult formá-

ju, mellyen felül a' golyóbis-rakóhely van. Az egész alkotmány bikfa zsámolyon vagy más erősen öszvekötött karózaton nyugszik. Ezen ágyuk, kaliberjekhez képest (ágyugolyók átmérőjének mértéke) különbfélék, 30, 48, 60 fontosok. A' Francziák és Angolok a' csővek átmérőjét uj szám szerint számitván, e' szerint nevezik el, p. o. 8, 10, 13 ujjnyi mozsárágyuk. Mikor használták legelébb a' mozsárágyukat, nem bizonyos, annyit tudunk, hogy 1522 a' Törökök Rhodus ostrománál éltek velek. Zrinyi Miklós is ágyugolyókat szóratott az ellenségre Szigetvár ostroma alatt, mint Budina („*Historia expugnatae arcis Szigeth*" Schwandtnernél T. 1.) bizonyitja. *Kállay.*

Mucius Scaevola, tulajdonkép Cajus Mucius Cordus, egy nemes romai a' köztársaság első idejéből, ki honjának még alig alapitott szabadságát merész tette által mentette meg. Porsenna, az Etruscusok királyja, 's szövetségese az elüzött Tarquinusnak, 246 a' V. é. után ostrom alá vevé Romát, 's ennek lakosai már a' legszükségesebbekben is hijányt láttak, midőn M. engedelmet kért a' senatustól, az ellenség táborába mehetni. Olly czélból, hogy a' királyt megölendi, tőrrel fegyverzé fel magát. Egészen a' király sátoráig jutott, hol épen a' bér osztatott ki; de a' király helyett annak irnokát ölé meg. Az őr megfogta; ekkor igy szólt Porsennahoz: „Én romai polgár vagyok, 's C. Mucius a' nevem. Mint ellenség meg akartam ölni ellenségünk királyját; a' mennyi bátorságom az ölésre volt, ugyan annyival birok meghalásra is. Nem csak én vagyok, ki illy szándékkal viseltetik iránted, számos romai ifjak fognak utánam szint e' dicsőségre törekedni. Ezen háborut izeni neked a' romai ifjuság." Mérgesen és megijedten fenyegeté a' király, hogy tüzbe vetteti, ha fel nem fedezi az ellene szőtt öszveesküvést. M. ezt viszonzá: „hogy lássad, milly csekélynek tartják azok a' testi fájdalmakat, kik dicsőségre vágynak, nézd mit fogok cselekedni." Ezen szavakat mondván, kezét az oltár előtt álló izzó szénnel tölt serpenyőbe tartá. Porsenna erőszakkal ránta el onnét. „Menj innét" mondá a' király „te ki önmagaddal ellenségesebben bánsz, mint én velem. Megjutalmaználak, ha bátorságod hazámért mutatkozott volna, igy pedig szabadsággal ajándékozlak meg." Most M. felfedezé háladatosságból, hogy 300 ifju esküdt öszve, őt megölni, 's „engem" mondá „legelsőben ért a' sors. A' többiek, a' mint a' sors reájok jön, meg fognak téged támadni, mignem egy kedvező környülmény kezeikbe szolgáltat." Megijedve e' szavaktól, félbenhagyá Porsenna az ostromot 's békét köte. M. ezentul már most csak balkarjának vehetvén hasznát, Scaevola mellék nevet nyere, 's a' senatustól egy darab tartománnyal 's érdemoszloppal tiszteltetett meg. *X.*

Mufti vagy nagymufti (és Sheik-Ulislam, azaz: a' választottak feje) nevet visel Törökországban a' vallásnak és törvényeknek főigazgatója, ki méltóságára nézve, mindjárt a' nagyvezér után való; sőt még a' zultántól némelly tisztelkedéseket is nyer, mellyek emezt nem illetik. Választatása egyedül a' nagyurtól függ, 's mig ezen hivatalában áll, más országos tisztviselőkként nem itéltethetik halálra. A' császár csupán hivatalától foszthatja meg őt, a' nélkül azonban, hogy jövedelmeit magáévá tehetné. A' mufti, mint a' Koran magyarázója, minden törvényes és kinzási, sőt más egyéb nyomos esetekben is tanácsul vetetik. Véleményét röviden tudatja, határozó okainak elhallgatásával. Kétes esetekben ezt szokta hozzá tenni: „Allah tudja, mi jobb." Az aláirásban, isten szegény szolgájának nevezi magát. Illy irásbeli határozat Fetvah-nak mondatik, 's innét a' mufti maga, Sahibi-Festive-nek, azaz a' birói határozatok urának, titoknoka pedig Fetwah-Emini-nek neveztetik. A' mufti bizonyos jövedelme, naponként mintegy 2000 asperre (mintegy 21 tallérra) megy, de ezen kivül a' hivatalok betöltése alkalmával sok mellékés járandóságai is vannak. — Nagy városokban almuftik is vannak, kik őneki mintegy helytartóji. 54.

MUHAMMED, MUHAMMEDANUSOK l. MOHAMMED.

MÜHLBERGI ÜTKÖZET. Mühlberg hajdan a' szász ház, most Burkusország birtoka, — fekszik az Elbe vize napkeleti partján, a' szász herczegségben. Mellette V. Károly császár 1547 Apr. 24. Németország protestans fejedelmeit, kik ellene a' Schmalkadi szövetséget formálták, nagyon megverte, János Fridriket a' szász választó fejedelmet fogságba ejtette, 's egy hadi törvényszék által, mellynél Alba volt az elölülő, halálra itéltette, de életének még is megkegyelmezett. *K.*

MULATTOK-nak mind a' két Indiában azok neveztetnek, kiknek atyjok europai, anyjok pedig fekete, vagy megforditva, de a' mi ritkábban esik meg. Közönségesen olajgyümölcs szinü bőrök van. Ezen elnevezés a' Spanyoloktól származik. Nyugotindiában a' Mulattok rendesen rabszolgák, ha anyjaik rabszolgálók voltak, mivel ott a' szabadság vagy rabszolgaság az anya után örököltetik. —*h.*—

MÜLLER (Johannes), hires német történetiró, szül. 1752 Schafhausenben, hol atyja predikátor 's egyszersmind diák iskolai tanitó volt. Már kis korában, mielőtt még olvasni tanult, öregatyja Schoop Jánostól a' schweizi történetek főbb esetit megtanulta, 's innét eredt a' történetiráshoz szenvedélyes hajlandósága. Tizenhárom esztendős korában már titkon classicus irókat olvasván, ezektől a' szabadságért 's erkölcsi nagyságért lelkesedést, a' gondolkodásban tisztaságot 's rendet, 's a' kifejezésben izlést és erőt szerze magának, — melly tulajdonok már iskolai munkálatiból kitündöklöttek. Papságra készülvén 1769 Göttingába ment, hol Schlötzerrel való társalkodása őt mind inkább a' történeti kutatásokra inditá. Észrevehető e' befolyás a' „*Bellum cimbricum*" czimü munkájában (1772), melly történeti pályájának első próbája volt, miután 1771 atyja házához visszatért 's mint candidatus több izben köztetszéssel predikálgatott. 1772 a' schafhauseni iskolában görög nyelv tanitójává lett, hol üres idejét a' schweizi történeti oklevelek 's évkönyvek visgálásával töltötte. De azon szándéka, hogy nemzete történetét leirja, csak azon befolyás által ért meg, mellyel Bonstetten Károly Viktor társalkodása lelkére hata. E' hét esztendővel idősb, közkedvességü férjfiuval köté Müller 1773 Máj. 9. Schinznachban azon utóbb elhiresztelt barátságot, mellynek emlékei „Egy ifju tudósnak barátjához irt leveleiben" az utóvilág számára fenmaradtak. A' mi csak gyengéd 's nemes van a' barátság érzésében, 's a' mi vonszó 's lelkesitő a' tudományos kimivelődés, és irói hir utáni vágyásban, — a' mi fellengős és érdekes az erény 's minden jó és szép iránti szeretetben, — mind az ezen derék levelekben, a' sok tudós és elmés jegyzések mellett, olly elevenséggel 's buzgósággal van ki fejezve, hogy az minden nemes ifjui szivet meghat, 's utánozásra buzdit. Bonstetten ajánlására 1774 Tronchin Calendrini tanácsos házához jött Müller mint házitanitó, Genfbe; de a' kis gyermekek tanitása nem az ő dolga lévén, e' házat 1775 azon szabadabb összeköttetéssel cserélé fel, mellynél fogva őt a' déli Carolinából jött Kinloch Ferencz közös tanulás végett magához vette. Chambeisyban, a' genfi tó mellett fekvő falusi jószágon, tölte most Müller e' vele egyetérző ifjuval, élte legboldogabb évét, 's vele 's ennek angolországi atyjafiaival tartós barátságot kötött. Voltairet, 's a' franczia literatura több más hőseit ekkor személyesen esmeré meg. Minthogy Kinloch 1776 éjszaki Amerikába visszatért, Bonnet a' nagy természetbuvár, vevé Müllert házához, ki Genthodban a' genfi tó mellett nyugalomban élt. Bonstettennel a' Schweizban tett erősitő gyalog utazások válták fel egymást 1777 és 78 ezen gyönyörü tartózkodása helyén, a' legfinomabb társalkodás körében. 1778 év nyarán Bonstetten rougemonti és valeiresi falusi jószágira vonó magát vissza az Alpesek közé, 's itt végzé el a' halleri oklevelek gyüjteménye 's más schweiztörténeti kéziratok 44 foliant 's 24 quartantból álló excerptáit. Télen ismét Genfbe tért vissza, hol Tronchin Robert főügyvédnél, egy tapasz-

talt országos férjfiunál élt, 's annak társalkodásából a' politicába mélyebb belátást nyert. Hogy egy kis független jövedelmet szerezzen magának, nehány, többnyire Angolokból álló ifju embereknek az általános történetirásból órákat adott. Ő ezt franczia nyelven adá elé 's 1779 Genfben, 1781 Kasselben, 1783 ismét Genfben ujra kidolgozá, 1797 pedig végre Bécsben németre forditá, melly alakban 1810 meg is jelent ezen czim alatt „24 *Bücher allgemeiner Geschichten*" munkája három első kötetében. Azonban az ő rangját a' történetirók közt még egy más nagyobb munkának kelle elhatároznia. Schweiz történetirása, mint fő czél forgott szüntelen szeme előtt. A' „Schweizok története" első kötete, a' censurával volt több baja után 1780 jelent meg Bernben. Ennél jobb ajánlólevél nem előzheté meg őt berlini utjában, hova őt II. Fridrik csillagzata huzá. Azonban itteni reményiben megcsalódván, Glein baráti karjai közt Halberstadtban, 's a' braunschweigi herczegi udvar pártfogásában neminémü vigasztalást lelt, 's örömmel fogadá el 1781 Kasselben a' neki ajánlott történettanitói széket Carolinumban. Jeles hallgatóinak mindinkább nevekedő száma lelkének uj erőt 's felemelkedést ada. Mindenkor nagy hajlandósága lévén a' nyilvános ügyekben részt venni, 's arról, a' mivel a' politica bajlódott, a' közönséghez szólani, 1782 a' „Pápák utazásában" egy kis, de fontos iratban, a' hierarchiát ugy adá elő, mint a' népeknek a' zsarnok fejdelmek elleni védfalát. E' kis munka az épen akkor Jósef császár változtatásai által szorongatott Romában, 's a' catholicus Németországban sok barátot szerze neki, 's Romában is kész hivatalt lelt volna, ha a' pápa pártfogásáért protestans vallását feláldozandja. 1783 ismét Genfbe tért vissza, hol Tronchin Robertnél, mint olvasó és mulató társ lakott, 's a' Schweizok történetét itt közel a' forrásokhoz folytatta. 1784 Bonstetten valeiresi jószágára ment ki magánosságba, hol a' Schweizok története első kötetét ujra kidolgozá, 's a' másodikban sokat előre haladott, hogy nyáron 1785 utazhasson, 's a' telet Bernben tölthesse. 1786 Fridrik Károly Jósef választófejedelem meghivására, mint udvari tanácsos és könyvtárnok, Mainzba ment, hol a' Schweizok története második kötetét is elvégezte, 's a' választófejedelem őt a' nyilvános ügyekbe mindinkább bele huzta. Ez által a' fejedelmek szövetsége feletti értekezésekbe keveredve, a' német Museumban 1786 „*Zweierlei Freiheit*" czim alatt egy értekezést adott ki; megmutatta, minő lélek lelkesiti őt a' „*Darstellung des deutschen Fürstenbundes*" czim alatt 1787 megjelent értekezésben, 's kimondá az „*Erwartungen Deutschland's vom Fürstenbunde*" czim alatt 1788 kijött iratban minden nemesb érzésüeknek ezen roskadni készült nagy épület romjain való sajnálkozását. Ezen név nélkül megjelent iratokban, azonnal megesmertetett Müller mesteri keze. Protestans, és világi létére is 1787 a' választófejedelem Romába küldé őt coadjutorul, 's 1788 titkos követségi tanácsossá, 's nehány hónappal azután titkos conferenziai tanácsossá nevezé ki. Mind ezen országos foglalatossága közt 1787 „a' két káptalanbeli urnak leveleit" adá ki, mellyekben a' káptalanok intézetének nemesebb, 's az idő szelleméhez alkalmazottabb czélt tüze elejébe. A' Schweizok története harmadik kötete első osztályát is 1788 adá ki; de ennyi megerőltetés miatt 1789 tartós betegségbe esett, mellyből kigyógyulván 1790 Leopold császár választásánál ismét a' közügyek örvényébe merült, 's névszerint Frankfurt városa személyét viselte. A' császár őt 1791 nemessé, 's birodalmi lovaggá tette Edler von Sylvelden név alatt, miután őt a' választófejedelem titkos statustanácsos, referendár, és a' választó rajnai kerület levéltára igazgatójává nevezte volna ki. Alig munkálkodott e' nagy messzeterjedő körében két évig, midőn a' revolutio zivatarja Németországba rontott. A' Francziák 1792 Mainzot elfoglalák 's Cuotine ajánlá Müllernek az uj igazgatás kormányát; de ez a' franczia revolutioval elejétől fogva ellenkezvén, 's a' régi alkotmányokhoz ragaszkodó politicai characteréhez hiv maradván, magát

semmibe nem elegyitette, hanem nagyobb részint megmentett tudományos kincseivel Bécsbe ment, hol, miután őt a' választófejedelem a' császárnak átengedte, mint cs. k. valóságos udvari tanácsos a' titkos udvari, és status-cancellariánál inkább tehetségeinek mint hajlandóságának megfelelő hivatalt viselt. E' szabad elméjü protestans és helveta, Austriának leghivebb alattvalója lett. 1795 ezen repülő-irat „*Die Uebereilungen und der Reichsfriede*" a' porosz külön békekötés alkalmával, 1796 „*Die Gefahren der Zeit, Mantua und die Ausbeute von Borgoforte*," és 1797 „*Das sicherste Mittel zum Frieden*" mind meg annyi remekei voltak Müller politicai ékesszólásának, mellyek Demosthenes Philippicáihoz hasonlitván, benne Austria, és Németország becsületeért, 's szabadságáért bátran, erősen, 's buzgón, de fájdalom! mind hijában beszélt. Azon földijeinek, kik a' franczia zavarok miatt Bécsben kerestek menedéket, munkás gyámolok, valamint általjában minden hozzá közelebb állott schweiz ifjaknak szorgos atyjok és barátjok volt. 1800 Denis után a' császári könyvtár első őre lett. Itt érzé ő magát ismét igazi elemében; kidolgozá barátival ezen pompás könyvtár lajstromát, 's vidámon folytatá a' Schweizok történetét. Azonban a' censura által ennek kiadatásában hátráltatván 's protestans vallása miatt előmenetele elzáratva lévén, elvállalá azon hivást, mellynél fogva titkos haditanácsos czimmel a' berlini Academia tagjának 's a' brandenburgi ház történetirójának meghivatott, 's odahagyá Bécset 1804. Miután ifjusági barátját, az amerikai Kinloch-ot, még egyszer utoljára Genfben látta volna, Berlinben egy uj, egészen tudományoknak szentelt életet kezde élni. Itt adá ő ki 1806 a' Schweizok története negyedik kötetét. Ugyan ezen esztendőben az bizatott reá, hogy II. Fridrik történeteit irná le, 's alig nyere engedelmet a' leveles tárak szabad használására, midőn a' jenai ütközet minden figyelmet a' multról a' fontos jelenre vont. Tudományos vagyonát féltve, Berlinben maradt akkor is, midőn a' győzedelmes Franciák oda bementek. Napoleon vele Novemb. 20. beszélgetést tartván, iránta mutatott jósága Müllerben tiszteletet 's bizodalmat gerjesztett, 's midőn ez 1807 az Academiában „*De la gloire de Frédéric*" egy beszédet tarta, ebben Napoleon szerencséjét 's vezéri nagyságát kitünteté. — Mig ezen beszéde, mint a' legdicsőbb régiség szónoki beszédihez hasonló, egész Németországban csudálkozással fogadtatnék 's Göthe által németre forditatnék, az alatt Müller ellen Berlinben a' leggyülöletesebb rágalmazások keletkeztek. Azt veték t. i. szemére, hogy Cicero szerepét játszá Caesar győzedelme után. Ezen izetlenségek miatt a' würtembergi király hivására a' tübingai egyetemre ment 1807, 's ezen utjában érte őt utol egy franczia kurir, ki őt Napoleon parancsára Fontainebleauba hivá, hová Nov. 12. el is érkezett, és már 17. Parisban vestfaliai királyi status titoknoknak neveztetett ki; ezen minemüségében Jeromas Király parancsára Decemberben Kasselbe ment, 's ott 1808 statns tanácsosnak 's a' nyilvános tanitás főigazgatójának neveztetett ki. Mennyire kedve ellen történtek itt minden országos dolgok, megmutaták az ezen időben költ biztosabb levelei, mellyekről Heyne igy ir: „ha a' bánatnak ollyan nehézsége volna, mellyet össze lehetne adni, hány ezer mázsák fekünnének akkor ezen lapokban egymás felett!" Már 1808 óta érezvén közölgető halálát, végintézetet tett 's megholt 1809 Maj. 29. életének 57 évében. — Müller külseje inkább vonszó, mint tiszteletre gerjesztő volt. Alacsony kövér testalkotása, gömbölyü képe, vidám magas homloka, 's egy pár kiálló nagy kék szeme, 's megelőző szivbeli jósága mérsékelék lelke fenhéjázó erejét. Egy finom társalkodási ember illedelmével, jótevőséget 's őszinteséget kapcsola össze. Főkép a' fejledező ifju talentumokat szereté gyámolitani. A' hires napkeleti nyelvész Hammer Bécsben, a' történetiró Pfister, Hormayr és Dippold, az ő vezetése alatt pallérozák ki magokat. Baráti közt Bonstettenen ki-

vül, Gleim, Jakobi, Herder, Füssli, gróf d'Antraigues, Humboldt, Voigt, Heyne, és sok más tudósok 's kormányférjfiak voltak. Hogy János főherczég, Lajos porosz herczegfi, 's a' bajor koronaörökös is baráti közé tartoztak, az ezen herczegeknek szintugy válik becsületekre mint Müllernek. — Irásmódjában magas méltóság és eredetiség, élet és tüz, összeszoritott erő és termékeny rövidség mutatkozik. Az ütközetek leirásában eleven 's élettel teljes előterjesztése, a' maga nemében egyetlen. A' legrégibb iróktól, Mosestől és Homertől kezdve a' reformatioig 1833 irót excerpált, melly jegyzései 17,000 sürün irt folio lapokat tültének be. Az ő agyában a' történeti tetteknek és datumoknak egy egész világa mozgott, még pedig olly elevenségben, mintha azok tegnap történtek volna; 's emlékező tehetsége olly nagy volt, hogy a' Schweizban egy falu 's egy nemes nemzetség sem találtatott, mellynek történetét ne tudta volna. Élni fog Müller örökké ama halhatatlan régi irókkal, kik közül ő Thucydideshez leginkább hasonlitható 's az utóvilág azt fogja sajnálni, hogy nagy eszének, esmereteinek 's terveinek, örököst nem hagyott maga után. *Sz. E.*

Müllner (Adolf), porosz udvaritanácsos szül. Oct. 18. 1774 Langendorfban, Weiszenfels mellett, a' hires Bürger leánytestvérének fija, mint criticus 's drámai költő dicsértetik. Költői idomjait a' legremekebb német irók olvasása ébreszté fel. Lipsiában törvények doctorává lett 's 1798 mint ügyész Weiszenfelsben élt. 1799 „Incest" románja jelent meg, mellynek befejezése másnak tulajdonitatik. Későbben mint törvénykörüli iró hiresült el, többek között „*Modestin's sechzig Gedanken*" munkájával. A' francz. classicusokban jártas levén, Weiszenfelsen 1810 privát játékszint állitott. Ekkor lépett fel, mint vigjáték iró „*Die Vertrauten;*" „*Die grossen Kinder;*" „*Die Onkeln;*" 's egyéb munkáival. Verner „*Vierundzwanzigster Februar*"-ja. „*Neunundzwanzigster Februar*" tragediáját szülé, melly nembeli dolgozásaihoz még „*Die Schuld*" (magyarra Döbrenteitől) „*König Yngurd*" 's egyéb czimüek is tartoznak. Mint több folyóirások szerkeztetőjét („*Tüb. Literaturblatt;*" „*Hekate*" és „*Mitternachtsblatt*") éles ész 's szabadlelkü elmésség jelelik. Mint vigjáték iró leleményes észt, csipős elmességet, az egyesnek kivitelében finomságot, 's emberesmeretet árul el. Szomoru jatékaiban helyesen kidolgozott terv, 's költői nyelv mutatkozik, melly fényes képekkel gazdag, de valámennyire epigrammias; különben a' komor sors néha inkább mesterségesen mint természetesen fejlik ki darabjaiban. Drámai munkáit 1828 Braunschweigban adta ki. Weiszenfelsen 1829 Jun. 11. halt meg. Panse K. Weichselbaumer „*Orpheus*"-ában (Nürnb. 1825) irá le M. életét. *—cs.*

Mumiák, régi Egyiptomiak bebalzsamozott holt testei; kik, mivel elégetésre fájok nem vala, a' Nilus kiöntései pedig a' földbe takaritást gátolták, halottaikat bebalzsamozás által igyekeztek a' rothadástól megőrizni. Szinek barna, a' test pedig olly száraz és kemény, mint a' fa, 's gyenge füszer szagu. Az egész test különbféle szinü keskeny pamutkötelékkel egészen be van takargatva. Az ábrázat közönségesen szabadon hagyatott, melly néha olly épen megmaradt, hogy a' szemek teljes alakjokat megtartották. A' kötelékek olly szorosan körültekertettek, 's az idő régisége alatt a' balzsam ugy áltjárta, hogy a' testtel egy tömeggé válttaknak látszanak. A' mumiák közép Egyiptomban részint a' pyramisokban, részint ezek körül földalatti sirboltokban találtatnak. A' bebalzsamozás módja következő lehetett: Egyenesen erre rendelt 's tanitott emberek kiszedék a' holttest belső részeit, az orrlyukakon keresztül vas horgok által kihuzák az agyvelőt, 's a' kaponya üregeibe balzsamos folyadékokat töltének. A' megtisztitott belek, előbb pálma borral kimosatva, ismét a' testbe visszarakattak, 's akkor az egész test 70 napig salétromban tartatott. Ezután következett a' sajátképi balzsamozás; a' has bebalzsamoztatott, 's az egész test czedrusgyantában, jó illatu 's

balzsamos olajokban áztatott kötelékekkel körültekergettetett. Ehez tetemes költség kivántaték 's azért illy módon csak az előkelők és gazdagok halottait balzsamozták. Ekkor a' test egy kimetszett 's különbféle festésekkel ékes koporsóba tétetett, 's néha igen drága fedéllel borittatott be. Ez sokszorosan összecsirizelt byssusból állott, mesterségesen dolgoztatott, szinte festésekkel, sőt gyakorta arannyal és drágakövekkel is diszesittetett. Azonban olcsóbb áron is készitének mumiákat, t. i. a' belsőrészeket nem szedték ki, hanem csak az egész testet fecskendezték be czedrusgyantával, azután salétromba tették, utóbb bizonyos gummival bevont kötelékekbe göngyölték. Még egyszerübb volt a' harmadik mód, midőn a' testet csupán salétromban hevertették 70 napig, 's azután koporsóba fektették. Emberi testeken kivül a' tisztelt Ibis madárból is csináltak mumiákat a' régi Egyiptomiak, 's némi edényekben tarták őket, millyenek az emlitett temetők melletti boltocskákban számosan találtatnak. Midón Cailliaud Parisban 1823 két mumiát felbontott, az egyiken kétszeres (öszvesen 2800 nsz. lábnyi) pólyát talált; a' másik gyanta nélkül, 's egyes takarói közt és belső részében csak fürész porral vala kitömve, mi által a' test épen megtartatott, 's a' bőr nem barna, hanem sárga szinü volt. — Most is szokás fejdelmi személyek holttesteit a' rothadás ellen balzsamozás által őrizni. Siciliában Palermo mellett egy kapuczinusklastromban van egy temetőbolt, mellyben mumiákat láthatni. Ez t. i. egy földalatti sok széles és magos tornáczokra osztott bolt. A' falakba magas keskeny üregek vannak vésve, mellyekben több száz emberi test egyenesen felállitva, hátul a' falhoz szoritva 's rendes ruházattal felöltöztetve tartatik. E' klastrombeli barátok valami különös szer által, mellyet ön hasznok miatt titkolnak, meg tudják a' halottakat a' rothadástól menteni, 's azokat még most is egyre állitgatják fel. — A' mesterségesen készitett mumiákon kivül vannak néhol természetesek is, mellyek a' levegő száritása által lesznek. Igy p. o. a' bremai székesegyház egyik boltjában, mellyet azért, mivel régenten az ereszcsatornák — 's orgonasipokhoz szükséges ólmot benne olvaszták, ólompinczének neveznek, az ezután berakott halottak még el nem rothadtak. Bernárd hegyén a' sz. Bernard klastromában, egy nyitott (de rostélyos) ablaku kápolnában gyüjtetnek össze a' hó fuvatagokban elveszett utazók holt tetemei, 's itt ülő helyzetben, egyik a' másik melyjére dőlve tartatnak. Az éles, hideg levegő gátolja e' testek elrothadását, 's csak lassan száritja azokat ki. — Egykor a' mumiákat a' balzsam végett gyógyszer gyanánt használták, de erről már rég elállottak. Dresdában van 2 igen épen megmaradt egész mumia, mellyek a' legdrágábbak közé tartoznak. Ezek hiv képeit, a' különbféle balzsamozás teljes leirásával együtt l. Becker „Augustenmában" I. K. Az egyiptomi mumiákról, azok származásáról, czéljáról 'sat. irt Sieber F. W. (Bécs, 1820); és D. Granville: „*Essay on Egyptian mumies, whit observat. on the art of embalming*" (Lond. 1825, 4). J.

München, Bajororszag fő és székesvárosa, fekszik az Isar bal partján, egy sikon, mellyet kelet felől alacsony dombok fognak körül. A' belvárost 6 külváros környezi, u. m. az Au, sz. Anna, Schönfeld, Max, Lajos, és Isar-külváros. Belvárosa lakosai száma 60.000. Éghajlatja, magas fekvése 's a' közellévő tiroli hegyek miatt, olly annyira változó, hogy alig tudni néha benne, minő évszakban él az ember. Épületi jó izléssel 's okos alkalmazással vannak készitve,—mesterkélt fényüzést nem látni sehol benne. — Nevezetes fő térei: a' vásár-piacz, a' Max- Jósef-, séta-, Maximilian-, Karolina- és király-tere. Palotái közt jelesek: a' királyi pompás nagy kastély doriai sztylben, tele komolyság, méltóság 's fenséggel, 's belölről a' legjobb izléssel kicsinositva; — továbbá a' Max-palota, a' herczegkert, a' Vilmos-palota, és több itt lakó főrendek palotáji. Tudományos intézetei 's müvészeti gyüjteményi közt kitünnek a' királyi tudományos academia, — számos nevelő intézetek, — a' ki-

rályi kép-galleria, mellynek drága gyüjteményei 7 teremben olly czéliránnyosan vannak elosztva, hogy a' néző figyelme a' lépcsőnként tökéletesb mutatványok látása által mind inkább nevelkedik. A' mesterségi intézetek közt főkép Reichenbach és Utzschneider mechanicai intézete méltó emlitésre, hol a' legjelesb csillagászi és mechanicai eszközök készitetnek. Kőre metsző intézetei szinte jelesitik. Két szinháza van (a' nemzeti is az Isarkapui). A' Hangversenyek divatban vannak, 's a' müncheni kápolna, Németország muzsikai karai közt alig ha nem legelső. Az Ángolkert Münchenre nézve épen az, a' mi a' Prater Bécsre, és a' Thiergarten Berlinre nézve. Téli mulatságai közt a' farsangiak, olly különös mulattatók, hogy a' ki Münchent egész vigságában kivánja látni, ide illyenkor jöjjön. A' város körül sok mulatókert van. Nagyobb távolságnyira feküsznek: Nymphenburg (a' királyi család nyári mulató helye), Schleisheim és Fürstenried három királyi mulató várak. — Néhány gyárokon kivül Münchenben még 6 nyomtató-intézet, 's 7 könyvkereskedés van. Az itt megjelenő hir-lapok is számosak és jelesek. *Sz. E.*

MUNICIPALIS, l. VÁROSI.

MUNITIO, l. HADITÁR.

MUNKABÉR, az a' jövedelem, mellyet az ember munkája által szerez magának. A' munkabér nagysága vagy kicsinysége leginkább a' kérdezősködéstől függ. Ha kevés számuak a' munkások, 's utánok nagy a' kérdezősködés: a' munkabér is nagy; ha pedig elég számmal vagynak a' munkások, 's nem nagy a' kérdezősködés utánok, leszál a' munkabér is. Az emelkedésnek, mint a' leszálásnak is vagynak természeti határai. Mihelyt a' munkások foglalatosságára forditott tőke jövedelmét elnyeli a' munkabér, felebb nem hághat, valamint másfelől lejebb sem szálhat annál, mikor a' munkás több bért nem érdemelhet, mint a' mivel elkerülhetetlen szükségeit nagy bajjal kipótolhatja. A' munkabér együtt emelkedik a' nemzeti jólét virágzásba indulásával. A' gazdag Anglia nem fizeti olly jól munkásait, mint az előhaladó Éjszakamerika. Ha tehát valamelly nemzet virágzásnak indult, a' munkásoknak is jó idejek van, de ha a' virágzás megállapodott, vagy hanyatlik, a' munkásoknak sincs jó becsek. A' munkabér megitélésében nem a' pénz névszerinti értékére hanem a' dologértékre kell nézni. *Kállay.*

MUNKÁCS, nevezetes vár és népes m.város Beregvármegyében, a' Latorcza vize mellett, Ungvártól négy m.földnyire. Széke egy egyesült görög püspöknek. 383 házában 3225 lélek lakik. Határában, mellyet szőlőhegyei, erdei 's völgyi térei kellemesitnek, jeles vashámorok, timsófőzés és ménes találtatnak. A' m.várostól félórányi távolságra, meredek sziklán áll a' hajdan fenséges Munkácsvár, melly Tököli 's a' Rákóczyakat gyakran keblébe fogadá, honnan ezek pusztitó hadaikat, elszánt lélekkel vezérlék a' császáriak ellen. 1711 a' király kezébe kerülvén, koronajószággá lett; későbben a' m.város, 's az ehez tartozó uradalom, tőle külön szakasztatott. A' vártömlőczben most országos foglyok őriztetnek. 54.

MUNOZ (Juan Baptista), hires spanyol tudós, szül. Muserosban Valenczia mellett, 1745, Madridban tanult, 's már husz esztendős korában bölcselkedési professor lett Valenciában. Ő vőlt az, ki az aristotelesi-scholastica bölcselkedést lerontotta, 's helyébe az okos logicat, alapos physicat 's egy biztos utmutatást tett, mint lehessen a' tudományokba behatni. Huszonegy esztendős korában P. Louis de Granada Rhetoricájához 's Vernei Logicajához előbeszédeket csinált, mellyekben nagy kiterjedésü tudományit kifejtette. Ezután az uralkodás őt India történetirójának nevezé ki, — utóbb pedig Galvez országlár azt bizta reá, hogy Amerika történetét irja le. Hogy erre tárgyakat szedjen, felkutatta ő a' simancasi, cadixi, sevillai, lisaboni 's egyéb levéltárakat, mellyeknek gazdag kincsei mind ez ideig esmeretlenek, 's eldőd-

jei előtt hozzáférhetlenek voltak. Ezen kutatásai foganatja 130 kötetnyi oklevelek, 's eredeti levelek Columbus-, Pizarro-, Ximenestől, 's egyebek voltak. Ez alapra kezdé épitni dicső munkáját. De a' halál ebben őt 1799 hátráltatta; csak az első kötet jelent meg („*Historia del nuovo mundo*" Madrid 1793.), — a' második kötetből két könyv már kész, 's a' harmadik is már egészen elvégzendő volt. *Sz. E.*

MÜNSTER, fővárosa Münster porosz herczegségnek a' vestfaliai kerületben. Fekszik az Aa vize mellett, egy fellegvárral, 25,000 lakossal, egy fő templommal 's több alapitványok és klastromokkal. Legjelesebb temploma az Albert-templom; a' régi püspöki kastély is említést érdemel. Egyeteme, mellyen több tudós oktatók tanitottak, már nem virágzik. A' predikátori püspöki seminarium szinte hanyatlik. 1806 az egész herczegség (156 nsz. mf. 334,000 lakossal) az uj vestfaliai királysághoz csatoltatván, a' fővárosi káptalan eltöröltetett 's ennek templomából 1600, a' jesuita klastromból pedig 1100 fontnyi ezüst edények vitettek Parisba. A' káptalanbeli urak nyugpénzbe tétettek, 's az eltörült klastrombeli barátok vagy csekély esztendei fizetéssel, vagy mérsékelt uti-pénzel szétbocsáttattak. 1813 a' Poroszok a' fővárost tartományostól visszafoglalák. *Sz. E.*

MÜNSTERI BÉKE l. WESTPHALIAI BÉKE.

MURA, hazánk egyik tetemesb nagyságu 's sebesen folyó vize, melly salzburgi Lungauban a' nori havasok hanyatlásánál ered, Steyeren keresztül jön, Declisintől nem messze Szalavármegyébe lép, 's Legrádnál a' Drávába ömlik. Hallal igen bővelkedik, hajózásra, czélirányos rendezés által, alkalmatossá tetethetnék; mostani állapotjában csupán talpak szállitathatnak rajta lefelé. Gátatlan vizeinek dagadozó árja, igen gyakran elönti az egyébként termékeny parti vidéket. 54.

MURAKÖZ alatt Szalavármegyének azon része értetik, melly a' Mura és Dráva által a' többitől mintegy elszigetelve van. Lakosainak száma aránylag sokkal több, mint a' megye más vidékein, kik a' magyar és horvát nyelvet beszélik 's leginkább földmiveléssel és teherhordással foglalatoskodnak. Szük, de kövér legelőiken országszerte hires lovakat nevelnek. 54.

MURÁNY, magas, meredek márványkőszirten épült, hajdan igen erős, és sok tekintetben felette nevezetes vár. Egykor a' Wesselényi nemzetség tulajdona volt, 's Gyöngyösy által Murányi Venusában dicsőittetett. De elhunyt ragyogó fénye, 's most félig romjaiba temetkezve, csak kormos falait mutatja a' bámuló világnak. Hozzá csak igen keskeny 's fáradságos uton juthatni. Nevezetes benne azon iszonyu mély kut, mellynek vize a' vár alatt egy kősziklából csorgadoz elő, 's mellybe, a' mint mondatik, ha réczét eresztenek, belőle a' várallai sziklánál elevenen jő ki. 54.

MURAT (Joachim), egy cahorsi vendégfogadós fia, szül. 1771. Szép férjfiu volt, tele tüzzel és élettel; de bátorsága és képzelő ereje felülhaladta mély belátását és characterét; ennélfogva lett végre áldozatjává kalandos történeteinek. Mint gyermek, elillant a' tuolousei collegiomból, hol az egyházi hivatalra kellendett magát szentelnie. Későbben egy vadász-ezeredhez álla közvitéznek, de innen is megszökött; azután XVI Lajos constitutionalis őrseregénél szolgált. Mint hadnagy a' 12-ik lovas vadász ezredhez ment át, hol, buzgó Jacobinus lévén, ezredes segédi tisztségre emelkedett; mellytől azonban mint terrorista megfosztatván, ide 's tova bolygott, mignem csillaga Bonaparte közelébe vezette. Ennek segédje volt 1796 Olaszhonban; kitünteté magát vakmerő elszántsága által, 's elkiséré a' vezért Egyiptomba. Itt ő határozá el az abukiri győzedelmet a' Törökök ellen, 's mint osztályos vezér tért vissza Bonaparteval. Brumaire 18-án puskagyilkokkal hajtotta el a' st. cloudi teremben tanácskodó 500 férjfiat. 1800 nőül vevé a' főconsul testvérét, Maria Annonciade Carolinát. Igy lépett fel Murat azon

pályára, melly Napoleonéval olly közel érintésben volt. Érette küzdött Marengonál, 's általa 1804 marsallá 's Francziaország herczegévé 's nagy admiraljává neveztetett ki. Az 1805-iki Austria elleni táborozás, melly alkalommal a' sereg elején Bécsbe győzedelmesen benyomult, megszerzé neki a' Berg nagyherczegséget. A' Porosszal 1806 's az Orosszal 1807 viselt háboruk, mellyekben a' lovassággal feltartóztathatlanul követé mesterének Napoleonnak győzedelemmel behintett nyomdokait: azon kitüntető megbizatásra érdemesíték, hogy egy franczia sereggel Madridot megszálja, 's Ferdinand király koronáját Bayonneba küldje. Ezért 1808 Jul. 15, a' nápolyi királyszékre emelte őt Napoleon. Murat, I. Joachim név alatt, okosan és munkásan uralkodott; sok helytelen szokást eltörült; de 1810 Sicilia ellen intézett hódoltatási szándéka foganatlan maradt. 1812 Napoleonnal Oroszországba kellvén mennie, az uralkodást lelkes nejére hagyta, ki a' belső igazgatásban némelly jót és helyeset eszközölt. Murat, az Oroszországban táborozó egész lovasság vezére, Oct. 18, Tarutinánál megvereték. A' visszavonuláskor ő reá bizta a' hátráló Napoleon az egész hadsereg romjainak főparancsnokságát. Lehetlen volt a' Visztulát megtartania; de a' császár a' Moniteurben Joachim ügyetlenségét okozá. Kedvetlenül tért ez vissza Nápolyba, 's ezentul Austria barátságát keresé. 1813 még egyszer együtt kelle küzdenie a' németországi elválasztó ütközetben. A' leipzigi veszély után visszavonult királyságába, mellynek állandósága iránt Austriával 's Angolhonnal alkudozásba is bocsátkozott. Amaz 1814 Jul. 11. szövetséget kötött vele, mellyhez 1815 Porosz- és Oroszország is hozzá járult; de Angolhon csak fegyverszünetben egyezett meg, mert a' siciliai Ferdinand, Angolhon szövetségese, Nápolyért semmi kárpótlást nem akart elfogadni. E' miatt kétessé lön Murat helyezete. Előre nyomult ugyan ő 1814 Febr. seregével a' Po-ig a' Francziák ellen, de megtámadási vonakodása épen ugy felébreszté Angolhon bizodalmatlanságát, mint az övét már előbb Angolhon felserkentette volt az által, hogy szövetségi ajánlatát el nem fogadta. Innét az ő diplomaticai kalandja a' bécsi békegyülésen, hol a' Bourbonok, királyszékétől megfosztatását kivánták, Angolhon pedig árulásról vádolá. Még azon idő alatt tehát, mig Bécsben alkudozott, titkos összeköttetésbe lépett 1815 az Elba szigetén volt Napoleonnal, 's terveket készitett, Olaszországot (legelébb is a' Poig) magáévá tenni. Midőt tehát most a' visszatért Napoleon Francziaországba beütött: M., seregével Román, Florenczián és Modenán keresztül előre nyomult; megtámadá az Austriaiakat, 's Olaszország népeit függetlenségre szólitotta fel; és mind ezt azon pillanatban, midőn a' Bécsben együtt lévő szövetségesek, Muratnak azon Martiusban ismételt fogadása következésében, hogy a' Napoleon ellen kötött szövetséghez hiv leend, őt mint nápolyi királyt megesmerni elhatározák. De már ez késő volt! Austriának táborba kellett ellene szálnia. Murat, Bianchitól Ferraránál (Apr. 12) és Maceratanál (Maj. 2 és 3.) megveretve, seregeinek nagyobb része által elhagyaték. Szökevényképen érkezett Máj. 19 Nápolyba; de országát teljes zendülésben találván, átöltözve Ischia szigetre illant, honnan Francziaországba vitorlázott. Családja angol hajókra kelt 's Austriában talála menedékhelyet. Napoleon megbukása után, naponkénti többféle életveszélyek között Corsicába sietett, mig azonközben ügyviselője Macirone, a' szövetségesektől menedékhelyet igyekezett kieszközölni számára. De Corsicában mint lázitó üldöztetvén, 's nápolyi pártosaitól visszszamenésre unszoltatván, az őt környező merész tisztek által pedig ugyanarra tüzeltetvén: elszáná magát 250 férjfiaival nehány hajón a' nápolyi partokhoz evezni, 's az elvesztett koronát ismét megragadni. Azonközben Macirone, az austriai udvartól uti leveleket 's olly ajánlást eszközle ki, mellynél fogva Murat, annak tartományaiban védhelyet találhatandna. De ismét későn! Ugyan azon éjjel (Sept. 28.) vitorlázott el ő. Hajóit

egy szélvész elszélesztè. 30 tisztjével szállt ki végre Oct. 8. Pizzonál. De ezen kiáltása: „Én vagyok Joachim, a' ti királytok!" nem eszközölt lázadást a' népnél, 's üldözteték; ő keresztül vivta magát, 's egy csónakba ugrott, hogy hajójához juthasson; de nem menekedheték meg; üldözői elfogák. Bilincsek között viteték Pizzoba. Itt hadi törvényszék eleibe állittatván, ennek itélete következésében, Oct. 13. agyon lövetett. —*no*—

MURETUS (Marc Antoine), Muretben, Limoges melletti faluban szül. 1526. Tanulásait végezvén, 1554 Velenczébe ment, 's részint itt, részint Paduában 6 évig élődött, idejét tanitással és könyvirással töltve. Akkor estei Hyppolit cardinál magához hivá Romába. Ezzel egy utazást tön 1562 Franczia országba, honnét visszatérte után, Romában, a' remekirókból, bölcselkedésből és polgári törvényekből nyilvános tanitásokat tartott. 1576 pappá kenette magát, 's ezentul, tanitásaival is felhagyva, buzgó csendben élte le hátra levő napjait. Megh. 1585. Idejének egyik legértelmesb nyelvtudósa és criticusa volt. Munkái 1727 jelentek meg 5 kötetben; melly gyüjteméný azonban, iratainak felét is alig foglalja magában; tökéletesebb azon kiadás, melly Ruhnken Dávid felügyelése alatt 1789 jelent meg Leydenben. 54.

MURKY nevet viselt hajdan klavirra irt olly rövid darab, mellyben a' bassus átaljában megszaggatott octavából állott, innen ez Murkybassusnak nevezteték. Charactere vig; már Schakespeare is emlékezik a' Murkyról. —*gy*.

MURRHINI vagy MURRHENI EDÉNYEK (vasa murrhina), régiek diszedényei, mellyek mind szerök drágaságára mind munkájok szépségére nézve jeleskedtek. Pompejus akkor hozá Ásiából, midőn Mithridatest megverte, 's árok iszonyu volt. Némelly régiségbuvárok azt tarták, hogy ezek bányavirág és agátkő nemü ásványokból, vagy chinai szalonnakőből, mások ismét, hogy bizonyos porczellánból vagy üveg folyadékból volna. (L. PLASTICA) Inkább hihető, hogy illy edényeket mind természetes, mind mesterséges szerekből készitettek, 's mivel külsejekben hasonlitának, könnyen elcseréltettek 's közös nevet kaptak. Az első nemüek közül hires az ugy nevezett mantuai edény a' braunschweigi museumban, a' másodikból az előbb Barberini- most PORTLAND-EDÉNY (l. e.) Portland herczeg birtokában. —*v*—

MURTEN, (Muratum), város a' schweizi murteni megyében, a' Freiburg cantonban, a' Murter tava mellett, 6 órányira Berntől, egy régi várral. Örökké hires leend azon nagy győzedelemről mellyet itt a' Schweiziak 1476 az őket méltatlanul megtámadó burgundi herczeg Károly 110,000-nyi seregén vettek. — A' Schweiziakat, kiknek a' velek szövetséges rajnai városok, Strasburg, Basel, Kolmar, Schlettstadt, Kaisersberg, a' Sundgau 's a' pfirdti grófság sietve segitségekre jöttek, a' vitéz és bátor lotharingi herczeg Renatus vezérlé, kiknek a' Schweiziak minden elfogott lőszereket oda ajándékoztak, 's háladatosságul azt igérék, hogy bátran hijja őket segitségül, valahányszor szüksége leend reájok, — melly igéreteket később teljesitették is. *Sz.E.*

MUSAGETES, Musa vezető, Apollo mellék neve, mellyet mint a' Musák vezetője 's tanitója visel. Azonban későbbi időkben ezen melléknév Herculesre is, mind feliratok, mind drága köveken 'sat. sőt irók által gyakran ruháztatik. Az ujabb időkben ezen tiszteletnevet a' tudományok és mivészetek pártfogóinak adák. *X.*

MUSÁK, (Musae) a' szép tudományok és mivészetek istennéji, eredetileg a' lelkesitő források nympháji. Származások különbféleképen adatik elő. A' musák neveiben és személyeiben is nagy a' különbség. Legesmeretesebbek Jupiter és Mnemosyne leányai, a' ki Monetának, Memoriának és Mensnek is neveztetik. Azt mondják, hogy nevelő anyjok Eupheme volt. Homerusnál az Olympuson laknak. Tulajdonkép ezen istennék Pierieből — Thraciában — származtak, onnét men-

tek Boeotiába 's végre a' többi görög tartományokba is. Hihető, ez az oka, hogy a' hangamivelés eredetét éjszaki Görögországba helyezék. Eleinte csak 3 Musát esmertek: Meletét (a' munka melletti gondolkozás), Mnemet vagy Archet (a' nagy tettek örökösitésére való emlékezőtehetség) és Aoidet (éneklés az elbeszélés kisérésére) Cicero szerint még egy negyediket is, Thelxiopet („De nat. deor. III, 21). Végre Pierus egy Macedo 9 Musát hoza be Thespiába, kik az ő leányainak tartattak, 's ezért Pausanias szerint Pieridáknak is neveztettek. Mások ezen nevet Macedoniában az Olympuson lévő Pieriától származtatják, a' hol ők legkorábban tiszteltettek. Neveik, Clio, Euterpe, Thalia, Melpomene, Terpsichore, Erato, Polyhymnia, Urania és Calliope volt. A' rege azt beszéli, hogy Jupiter 9 éjt tölte Pierában Mnemosynével, 's ezen idő alatt a' 9 Musát nemzé. Mindjárt születések után énekelve és tánczolva mentek az Olympusra, hol őket Jupiter isteni méltóságra emelé. Olymp csucsától nem messze van palotájok, a' Gratiaké mellett, a' hol énekelnek és tánczolnak. Közönségesen mint szüzeket ábrázolják, de néha gyermekeik is neveztetnek a' Musáknak. Csak Urania marad szüz, 's ezt csak Eustachius nevezi Linus anyjának. A' Musák történetei közt kiváltképen 3 versenygés emlitetik, mellyeket ők Sirenekkel, Pierus leányaival 's Thamyrissel, az öreg lantossal tartottak. A' meggyőzetett Sireneknek meg kelle engedniek, hogy szárnyaikból a' tollak kitépessenek, mellyekből a' Musák koszorukat füztek, 's igy amazok megszégyenitve repültek el, mint csörgő szarkák. Midőn a' Musák a' velek tartott versenyben énekeltek, az ég, a' csillagzatok, folyók, 's a' tenger megálltak, Helicon hegye pedig ugrált örömében annyira, hogy Neptunus, ne hogy Helicon az égiek lakhelyéig emelkedjék, elküldé Pegasust, megrugni annak fejét; a' szerencsétlen Pieridák éneklése alatt pedig fekete setétség boritá az egész környéket. Thamyris lantos versenzésre lépvén a' Musákkal, ugy egyezett meg velek, hogy ha győztes leend, egy éjt kelljen karjai közt mindegyiknek eltölteni; ha pedig megyőzetik, az ő tetszések szerint büntessék meg. Az utolsó megtörtént, 's szemtelensége büntetéséül elveszté szemfényét 's a' cythera játszás mesterségét. A' rege azt beszéli, hogy egy bizonyos nép, olly nagy gyönyörüséggel hallgatá a' Musák éneklését, hogy e' felett az evésről is elfejtkezvén közel volt éhel halásshoz, de az istennék szánakozván rajtok, sáskákká változtaták, mellyek mindig énekelnek, a' nélkül (a' mint hivék) hogy élelemre volna szükségek. A' Musák szokott 's közönséges foglalatossága éneklésből 's tánczolásból állott. Csak a' későbbi időben tulajdonittaték mindegyiknek bizonyos foglalatosság, mellyről a' régiek semmit sem tudtak. Most Caliope a' hősköltemény istennéje lön. Ő volt a' Musák legjelesebbike, a' királyok oltalmazója, kiket az ékesszólás és éneklés tehetségeivel ajándékoza meg. Clio a' történetirás istennéje volt, Euterpe a' fuvoláé; Thalia a' comoediáé; Melpomene a' tragoediá; Urania a' csillagászaté; Erato a' szerelemdaloké; Polyhymnia sz ékesszólás és mimicáé; Terpsichore pedig a' tánczé. Ha neveik leforditatnának: Erato nyájasnak, Calliope ékesszólónak, Euterpe tetszékenynek, Thalia vigságnak, kivált vendégeskedéseknél, Melpoméne énekelni szeretőnek, Polyhymnia az éneklés különbféleségének, Terpsychore a' tánczot kedvelőnek, 's Clio dicsőségnek neveztethetnék (Vö ezen egyes czik) Legtöbb mellékneveik heliconi, pindusi, parnassusi lakaiktól, 's az ottani szent forrásoktól származnak (innét Castalidák, Pimplaidák 'sat.) közönségesen szép szüzeknek ábrázaltatnak, pálma galy, borostyán rozsa, vagy a' Sirenek tollaiból füzött koszorukkal. Körben tánczolnak Apollo körül. (L. „Museum Pio — Clementinum", 1 köt. 17—28. táb. 's 4 köt. 14—15 t.) Tiszteltetések Görögországból Italiába terjedt; a' Romaiak tulajdonkép Camoenaknak nevezék. Romában különbféle templomaik és egy szent berkek volt. Az állatok közül a' hattyuk, fülemilék

és sáskák voltak nekik szenteltetve. Az őskor történeteit tudták, és a' költőktől énekeik kezdeténél segitségül hivattak. *X.*

Müszer ollyan kis egész a' nagyobb egészben (testben), melly által bizonyos munkálat (müvelet) vitetik végbe, ön és az egész javára tartozó. Vagynak kik ez eszközt mivszernek akarják általjában nevezni. Hogy példa által világositsunk, müszer a' szem, mint kis egész a' nagyobb, az egész állati testben, a' látás miveletét végező. Szinte müszer a' fül, az orr, a' nyelv, a' tüdő, a' sziv, lép, vesék 'stb. Az állati müszerek közül némellyek egyszerüeknek mondhatók, mint a' sejtszövet, hártya, csont, izomrost, edény, ideg; mások összetettek, mint a' szem, fül, 'stb. A' növényeknek szinte vannak müszereik, rostjaik, hártyáik, edényeik (nedveket keringetók, levegőt hordók); az ásványok szükölködnek müszerek nélkül. Müszerzet-nek (organismus) mondatik a' müszerek összesége, valamelly lényben. Müszeresség-nek a' müszerekkel birás, vagy a' lénynek olly alkotása, hogy az bir ollyan részekkel, mellyek az egésznek fentartására ('s hasonló lény nemzésére) ügyesek. *—j—a.*

Müszeresek. A' természet egyhonában mi a' testeknek két osztályát veszszük észre, az egyikbe a' müszertelenek tartoznak, a' másikba a' müszeresek. Amazokat általjában élettelenek is szokás mondani, ezeket élőknek. A' müszertelenek müszer hijányával vannak (l. Müszer), a' müszeresek ezekkel birnak. Elettelennek ugyan az ásványt sem mondhatni, mert a' természet közéletéből ő is birja önrészét, hanem a' müszerességgel az egyéni életnek nagyobb foka van összekötve. A' müszertelen test az elemi atyafiság törvényei szerint ered, létez, hal; a' müszeresnek eredetére, lételére főbb erők, több féle tevők kivántatnak. A' müszertelen test hasonló részek egybehalmozódása által nől, a' müszeres táplálja magát, azaz megemésztendő részeket vesz fel magába, azokból tápnedüt készit, az egész testben körüljárandót, a' táplálás munkálatát végezendőt. — A' müszeresek osztálya azonban viszont két ágra szakad, mellyeknek elejébe az érzés- mozgástalanok tartoznak, másodikába az érzők és mozgók (önmozgók); azokat növényeknek, ezeket állatoknak mondjuk. — A' müszeres élet legtökélyetesebb példányát az emberben látjuk, nem a' legfinomabb érzés, nem legkimiveltebb mozgás által ugyan, hanem az érzés és mozgás legnagyobb öszvehangzása miatt, 's az érzések (benyomások) megtartása, egybehasonlitása által. *—j—a.*

Muszkaország l. Oroszország.

Muzsika szó alatt a' régi Görögök az ugy nevezett Muzsák művészeteit értették, nevezetesen hangászat, költészet, szónoklat mivészetét; ezekben állottak a' hajdani muzsikai versenygések; későbben a' muzsika-név csupán hangászatra alkalmaztaték. Ezen utóbbi egyedül a' természetnek szüleménye; ő adá t. i. az embernek azon ösztönt, mellynél fogva kedves vagy kellemetlen érzelmeit bizonyos hangok által kifejezhesse, 's ezzel a' hallás érzékét is egybeköté. Ezen indulatok kifejezése szülte az éneklést, 's ezt utánozá a' hangszeres muzsika. Minden jó muzsikának az ember érzelmeire kell hatnia, mert annak czélja az, hogy tulajdonképi gondolatokat 's képzeteket terjesszen előnkbe. Minden hangmü tehát, melly érzelmet gerjeszteni képtelen, nem valódi hangmivészetnek munkája. Ezen mivészet többféle esmereteken 's eszközök használatán alapul u. m. a' melodián 's hangnemen, a' rhythmuson, és harmonián. A' melodia (széles értelemben ének) azon egyes hangoknak sora, mellyek az érzelemnek különös természete szerint lassabban vagy hamarább folynak, simitva vagy pattogatva, nagy vagy kis hangközökben egymástól elválasztva, erősebben vagy gyengébben, magasabban vagy mélyebben, több vagy kevesebb egformaságu menetellel adatnak elő Egy egészbe öntött több illy hangokból támadnak a' melodiai tételek; az érzelmet kifejező több illy té-

telekből pedig maga a' melodia. A' hangnem (hangmód), mellyben valamelly melodia előadatik, azért fontos, mivel minden hanglajtorjának megvagyon a' maga tulajdon charactere. A' melodiák rhythmusa (kiszabott meneteli mozgása) arra való, hogy azokban egységet 's különbféleséget tartson fen, mi által az ének ingerlőbbé 's figyelmet gerjesztővé, az érzelmek majd sebesebb majd lassubb kifejezése érdekesebbé tétetik. A' harmonia, vagy is a' muzsikának azon része, melly egykoru hangokban 's hangsorokban áll, és a' melodiát védi, igen sok erővel bir a' melodia kifejezésének elősegitésére. Természete szerint a' harmonia lehet nyugtató 's nyugtalanitó, 's ez okból a' hallgató kedvelyében nyugodalmat, nyugtalanságot, rémülést, vidorságot gerjeszthet. Ezért hat annyira a' muzsika az ember kedvelyére, 's azt legnagyobb szenvedélyre ingerelheti, a' nélkül, hogy az általa bennünk élesztett gerjedelmet 's véleményt az ész megfoghatná. Ez okból a' muzsikának tiszta romántos természete van. A' hangmivek közt megkülönböztetjük az előadástól (executio) a' muzsikai szerzeményt (compositio); mihez a' hangmivészet aestheticai 's technicai megkivántatóságai és muzsikai lángész szükségesek. Az előadási mód tekintetében vagy énekes vagy hangszeres: Az előadás helyére nézve pedig lehet a' muzsika egyházi (vallásbeli) vagy világi: ez ismét színészi, hangversenyi vagy kamarai, és tánczbeli. —*gy.*

Muzsika-igazgató. Az orchestrai darabok mivészes előadása számos individuumot (hangszere, énekes személyt) kiván. Hogy ezek az egészet mivészileg, 's a' szerző képzete szerint adják elő, bizonyos ügyességre van szükségek. De mivel mindeneknek elejébe tett muzsikai részvényből egyik sem tudhatja igazán az egész munkának sajátságait, holott ha valamennyin jelesen teljesitik a' kiszabott részvényt, az egész bizonnyal kivánt sikerrel fog előadódni, ennél fogva szükséges még egy személy, ki a' szerzőnek helyettese legyen, annak akaratját teljesitse, minden külön muzsikai részvényt, minden hangszert, az egész előadandó darab természetét, sajátságait esmerje, 's az azt előadó személyeket kormányozza. Ő az, kit muzsikaigazgatónak neveznek. Némellykor ezen név arra is illesztetik, ki a' fő hangászmester vagy muzsikai kormányzó (Intendant) alatt áll, vagy ennek helyettese, és a' muzsikai darab előadójit előre tanitja, 's a' fő próbáig gyakorolja, elkészíti. —*gy.*

Muzsika-oktatás. A' tanitásbeli tárgyak közé már régen felvétetett az éneklés, 's hangszeres mivekre, kivált fortepiano játszásra oktatás, még mielőtt ezen tanitást czélirányos rendszerrel javitották volna. Ezen javitás az ujabb időbeli neveléstudomány előtéptével függ öszve. Ennél fogva a' nevendékek muzsikai tehetségét a' léleknek közönséges képző törvényei 's az előmenetelnek magában a' tanitmányi tárgyban fekvő feltételei szerint törekedtek kifejteni. Az elsőt Pestalozzi 's Németországban volt iskolája kezdé felgerjeszteni. Ide tartozik Nägeli, Natorp 's másoknak énektanitó munkája. — Az utóbbit Logier hozá létre, ki elsőbben eszközlé a' harmonia tanitmányi eleveinek egybekötését az éneklés és hangszeres játszás kezdeti tanitásával, mit leginkább bizonyit e' kiadott nagy munkája: „*System der Musikwissenschaft und der prakt. Composition*" (Berlin 1827.) Irásbeli oktatásra ajánlható Schneider urnak kezdeti oktatása is. —*gy,*

Mylitta, az Assyriaiak Venusa (az Araboknál Alitta, a' Persáknál Mithra) Mint holdistenné, a' nemzésnek asszonyi principiuma volt. Tisztelete a' pulya Babylonban néptiszteletté lön, azon szokás divatozván ott, hogy minden asszony tartozott magát életében egyszer idegennek átengedni bizonyos summáért, mellyet a' templom kincstárába kellett beadni. Azt mondja Herodot, hogy az asszonyok koszoruzott fővel ültek a' templom pitvarában, hol az idegenek keresztül mentek, a' várakozók közül egyet választandók. Egynek sem volt szabad addig

visszatérni, mignem egy idegen ezen szóval „éretted Mylitta istennéhez esdeklem,„ a' pénzt kebelébe veté. *X.*

Myologia, izomtudomány l. Anatomia.

Myops l. rövidlátó.

Mygriagramme, Myrialitre, Myriametre. l. francia decimalis rendszer.

Myriade, annyit tesz mint: tizezer; ó poetai nyelven általában számlálhatatlan mennyiség, temérdek sokaság értetik alatta. 54.

Myriorama (ezernézet), egy neme a' mezei caleidoscopiumnak (l. e.) melly, a' nem rég feltalált, sok tréfát és szép időtöltést okoz. Egy rajzolatos (pittoresk) tengerpart vetetik fel lakásokkal, öblökkel, sziklákkal, omladékokkal, mélységekkel 's gazdasági képekkel egy hosszu csikban, valamelly csatorna mellett, hol hátulról távol hegyek pillantanak elő. Ez 16 osztályra metszetik el, igen tarka szinekkel festettekre, 's az egész ugy tartatik, hogy az átmetszési vonalok elő- és közép-alapnak mindig egymáshoz illenek. Most az a' feladás, ezen osztályokat önkényüleg ugy összetenni, hogy az elszedett egy egésznek tessék, a' tájfestés szabályainak megfelelve. Az egyes lapok megbélyegzésével lehetséges a' 10,000 lehetőség közül kitalált valóságnak megragadása az ujra előteremtésre. Brés találta ezt fel Parisban, Clark D. pedig tökélyesité Londonban. 55.

Myrmidonok, egy néptörzsök Phthiában Thessaliában; azt mondják, hogy Myrmidontól, a' rege szerint Jupiter és Eurymedusa fijától Actor atyjától vevék neveket, kit Pelagus ivadékának és Teutamides larissai király felváltójának is mondanak. A' Myrmidonok előbb Aeacussal (l. e.) együtt Aegina szigetét lakták, 's Peleussal, Aeacus fijával és Actor unokájával mentek Thessaliába; Achillessel, Peleus fijával jelen voltak Troja előtt és bajnokul harczoltak. A' régi monda hangyakból származtatja őket. *X.*

Myron, hires görög képfaragó, 442 Kr. e., ki főkép a' közönséges természet utánozásában volt szerencsés. A' görög Anthologia 36 epigrammája magasztal egy tőle készitett tehenet, melly olly hiven volt ábrázolva, hogy még magok a' bikák is megcsalatkozván, hozzá közelitének, mintha eleven volna. Cicero ezt még Athenében látá; Procopius pedig a' 7 században Romában. *X.*

Myrrha, Cinyras cyprusi király leánya. Anyja felfuvalkodottságát, ki vakmerő volt Venusnál szebbnek tartatni akarni, az által büntené meg az istenné, hogy Myrrhát természetelleni szerelemre gerjesztő atyja iránt. Midőn már sokáig küzdött volna a' szerencsétlen magával, dajkája eszközlése által beteljesedett kivánsága. Atyja több izben ölelkezett vele, a' nélkül, hogy titkos szeretőjét esmerné. De midőn azt egy titkon magával vitt világnál megesmerte, dühében kardot ragadt, hogy a' vétkest megölje. Ekkor Venus szánakozásból (némellyek szerint tüstént, mások szerint pedig 9 hónapos üldöztetés után) Myrrhát fává változtatá; 's atyja meggyilkolá magát. M., elváltozása után Adonist szülé. *X.*

Myrtus. A' különvetüekhez, myrtus-osokhoz, Linnénél a' 20himesek, egyanyások osztályába tartozó növénynem, mellynek egy faja, a': közönséges myrtus (M. communis Lin.) kedves növény a' kertben. Levelei mindig zöldek, tojás-láncsaidomuak; szaga füszeres. Ágaival örömest koszorozták hajdan, koszoruzzák ma is fejeiket a' menyegzősködők, innepelők. A' myrtus egyszersmind jelképe a' szomoruságnak, halálnak. *—j—a.*

Mysore, meg lehetős nagyságu tartomány a' keletindiai félszigeten. 1760-ig honi Raaják uralkodtak benne, midőn egy mahommedanus Hyder Ali az uralkodást magáévá tette, 's a' törvényes uralkodót bezáratta. Fija Tippo Saib, ki 1782 következék, folytatá atyja foglalásait, 's szomszédjai, az Angolok, Marattok 's a' golkondi Nizam

előtt félelmessé tevé magát. 73,000-re menő gyakorlott serege a' legjobb volt minden indiai fejedelmeké között; voltak benne europaiak is, kik franczia tisztektől vezéreltettek. Regulátlan seregeivel, hadi ereje 155,000 főre ment. A' félelem egyesité a' fenemlitett hatalmasságokat, kik őt minden felöl megtámadván 1792 olly békekötésre kinszeritették, mellynél fogva előbbi birtokainak majd felét (1500 nsz. mf. 12 milliom rupia évi jövedelemmel) vesztette el. Tippo Saib a' Francziák sugalásira az Angolok ellen titkon hadra készülvén, ezek 1799 birtokaiba véletlenül beütöttek. — Stuart general Tippot Mart. 4 és 6. két véres ütközetben Landsnor és Periapatnam mellett annyira megverte, hogy ez fővárosába, Seringapatamba, futott. Az Angolok e' megvehetetlennek tartott várost is bevevék Máj. 4. rohanással. Ebben Tippo Saib elveszté életét, 's az Angolok most egész Misore birtokában voltak; de belőle csak a' javát 764 nsz. mf. tartották meg 2,331,000 rupia jövedelemmel, t. i. az egész tengerpartot Cochin és Goa között, Seringapatam fővárost 's minden erősséget; — 229 nsz. mf. a' Marattoknak, 480 nsz. mf. a' dekani szubahnak adtak, — 1190 nsz. mf. pedig Tippo Saib 5 esztendős fijának hagytak meg 4,000,000 rupia jövedelemmel, de ugy, hogy az Angolok felügyelése alatt uralkodjék, 's ezeknek seregeit tartani, 's hadait pénzzel segitni tartozzék. *Sz. E.*

Mystagogus, a' régiség mysteriumaiban azok, kik a' felszentelendőt bevezeték, valamint az is, ki a' templom belsejét mutogatá, — innen nálunk a' titokkal teljes, a' titkolódzó. *X.*

Mysterium, Mysteriumok, a' Görögöknél, 's későbben a' Romaiaknál is, titkos vallási összejövetel 's olly rejtezett istenitisztelet valának, mellyekhez egy avatatlannak sem volt szabad közelitnie. Czéljok olly vallásbeli szokásoknak vagy állitmányoknak felvilágositása volt, mellyeknek tulajdonképi értelmét, szükségesnek vélték a' nép előtt homályban tartani. Ennélfogva az országra nézve mulhatatlanoknak és jótékonyoknak tekintettek; mert a' nép balvéleményeit, tudatlanságát és előitéleteit nem is lehetett volna a' köznyugalom felháboritása nélkül, napfényre hozni és eltapodni. Illy okból az uralkodók által is megszenvedtettek és oltalmaztattak. Első alaptörvényjek a' mély hallgatás volt. Minden mysteriumokban voltak dramaticai előadások, azon istenségek tetteire vonatkozók, kiknek tiszteletére azok innepeltettek. A' legnyomosabb görög mysteriumok ezek voltak: 1) az eleusisiak, mellyekről l. Eleusis. 2) A' Samothraciai mysteriumok Kretából és Phrygiából származtak a' Thraciaiakhoz vagy Pelasgusokhoz Samothracia szigetre, honnan Görögország egyéb részeibe is elterjedtek. Kretában csupán Zeus tiszteletére, egyébhol majd az övére, majd Dionysiuséra, majd Ceresére innepeltettek meg. 3) A' dionysiaiak Thraciából mentek át Thebába 's az előbbeniekkel nagy hasonlatosságok volt. 4) Az orphisiak. 5) Isis mysteriumai, Görögországban soha sem, ellenben Romában köztetszést nyertek. Mind ezek a' mysteriumok elenyésztek a' kereszténység második és harmadik századában, valamint az oraculumok. — Hajdan némelly tartományokban azok a' vigjátékok is mysteriumoknak neveztettek, mellyekben isten, angyalok, szentek és ördögök fordultak elő 's jelentek meg a' szinen. 54.

Mysticismus, vallásos értelemben jelenti a' vallásos érzés azon feszültségét, melly szerint az Istent, kit csak hitben lehet megfogni, belső vagy külső érzései által igyekezik az ember megtekinteni, elhitetvén magával, hogy a' láthatatlan világgal illy módon érzéki egybeköttetésbe is jöhet. A' mysticismus nem egyéb megtévedésnél, mellynek a' tüzes phantasia és felemelt érzések a' fészkei. Az egyházi történetek tudománya, nevezetesen az uj platonismus történetei legtöbb felvilágositást adhatnak a' mysticismus felett. Az ujabb időben is mind egyre mutogatja magát a' mysticismus, nem csak a' vallásban, hanem a' poesisben és philosophiában is, 's magában ártatlan dolog addig, mig a'

phantasia erőt nem vesz az okosságon, de ha ezt a' gátat áttöri, akkor gyógyithatatlan nyavalyává válik', mert semmi állandó principiumot többé nem követhet. *Kállay.*

Mystificálni, valakinek hiedékenységét arra használni, hogy vele mindenféle nevetséges dolgokat elhitessünk. *X.*

Mythologia, hitrege-tudomány. Olly tárgyaknak és tüneményeknek szemlélésekor, mellyeket magának a' tudatlan ember megmagyarázni képes nem volt, a' félelem, az irtózat, a' bámulat, ereje feletti lényeknek képzelésére serkentette őt, mellyeknek kedvezését megnyerni, haragját pedig elháritani vagy megengesztelni kellene Gyakran azon lény, mellyet istenségnek neveztek, magában a' tárgyban (p. o. a' napban, holdban, tüzben, kigyóban 'sat.) gondoltatott rejtezni, vagy legalább annak alakja 's jelképe alatt gyanittatott. Feltámadt kebelekben a' tisztelkedés vágya, mellyet külön egyének (individuum) különbféleképen teljesitettek. A' ki a' felsőbb lény kedvezésének megnyerését 's boszuja elháritását legértelmesebben, legnagyobb sikerrel eszközölni gondoltatott, az lassanként a' többieknek mintegy közbenjárójává, szószólójává és tanitójává lett. Az illyeneknek versenyes igyekezete, a' nép előtt megfoghatatlan tárgyakat megmagyarázni, szülőanyja lön némelly vallásos regéknek és mondáknak — mythusoknak — melylyekben, minthogy a' nép értelméhez kellett alkalmaztatva lenniek, a' testi érzékekkel legmegegyezőbb képzeletek foglaltattak. De ez jobban csak a' felületesebb esmeretekre nézve történt, a' nyomosabbakat titkolni kezdették 's azoknak tudásába csak keveseket avattak be. Igy jöttek lassanként életre az oraculumok és mysteriumok. — Az eleinte egyszerü hitregéket az élénk képzelődésü avatottak és költők, időnkint különbféle ábrázolatokkal, kalandokkal 's tarka képekkel töltötték meg, 's annyira szaporitották, hogy azoknak összesége egészen egy különös tudományt tett, mellyet közönségesen Mythologiának vagyis hitrege-tudománynak neveznek. Némellyek mythologia alatt nem annyira ezen tudományt magát, hanem egyes hitregéknek (mythus) felkeresését, eredete kinyomozását, egyéb hitregéktől különválasztását, 's történetirási megfejtését akarják értetni. Saját nézete szerint mind a' kettőnek igaza van; 's azért ha nem egészen haszontalanok is, de valóban feleslegesek voltak, némelly külföldi iróknak (p. o. Creuzer és Hermann, Voss, Lobeck, Hammer 'sat.) erről irt hosszas vitázataik. — A' mythologia, minthogy maga is csupa költemény, olly halmozva szolgáltat képeket a' görög és romai, sőt egyéb nemzetbeli régiebb költőknek is, hogy a' hitregék tudása nélkül, munkáiknak igen számos helyei teljesen érthetlenek. — Dicséret a' mi időnkbeli — különösen honi — ollyan költőknek, kik a' nyelv tisztaságát 's a' képzeleteknek eredetiségét mindenkor szemeik előtt tartván, az elavult mesékre 's a' belőlök kölcsönözött idegen képekre nem szorulnak, és szorulni nem is akarnak. — Tudni és esmerni mindent; de gyakorolni és utánozni keveset, jó. 54.

N.

Az abc 14-dik betüje, melly a' nyelvnek a' szájpadláshoz és a' fogakhoz ütése, 's a' levegőnek a' szájon és orron való kitaszitása által mondatik ki. Egyszersmind harmadik az ugy nevezett félmássalhangzók vagy folyó betük közt. A' spanyol szavakban előforduló ñ mint ny hangzik, p. o. España, Nuñez igy: Espanya, Nunyez.

Nabis, spartai király, K. e. 200 körül zsarnok volt, 's elég álnok, eleinte magát igazságos fejedelemnek szinlelni, egyébiránt külsejé-

ben az ásiai destpotákat utánozá, 's egynehányat hízelgéseivel és igéreteivel megnyerni, másokat pedig fenyegetéseivel megijeszteni tudott. Fegyveres testőr vevé körül, és számos kémek álltak szolgálatjában. Minden gyanus tüstént megöletett vagy számüzetett. Messinát és Argost kiraboltatá, 's birodalmát a' Peloponnesuson álnokság 's erőszak által mindig tovább terjeszti vala, ha végre a' Romaiak az Achaeusokkal egyesülten háborut nem izentek volna neki. Azonban még sem birá őt Qint. Flamminius legyőzni; szerencsésebb volt ellene Philopoemen a' szövetséges achaji sereggel. Végre a' zsarnokot önnön szövetségesei az Aetoliak, kiket segitségre hivott, megölték Spartában. *X.*

Nabob, (eredetikép Nawaáb, az az kiküldött) Indiában a' tartomány helytartója vagy a' sereg parancsnoka, ámbár sok más személyek is felveszik ezen czimet a' nélkül, hogy jogok volna reá. A' Nabobok a' régi indiai szerkezet szerint a' soubadarok, azaz valamelly nagy tartomány alkirályjai alatt álltak, mindazáltal mégis segédjei voltak a' királyi széknek, a' soubadarok történhető igénykedése ellen. A' persiai schach Nadir beütése olta függetlenekké tevék magokat a' nagy Mogoltól, hogy sokkal nyomasztóbb függésbe jöjjenek az Angoloktól. Angolországban minden nagyot, ki Hindostanban renkivül meggazdagodott, vagy általjában bizonyos keleti fényüzést gyakorol, nabobnak neveznek.

Nabonassar, babyloni király, kinek uralkodásra léptével uj évszámlálás (aera Nabonassarea) kezdődik, mivel elején áll azon régi uralkodók lajstromának, mellyet Ptolaemeus neve alatt birunk. Kezdete Kr. e. 747, mások szerint 746-ik évre, vagy még feljebb tétetik. —*h*—

Nadály, Linné és Földi szerint a' bélférgekhez tartozó állat-nem, teste hosszukás, elöl hátul csonka, fégyvertelen, porczogó nemü, száját 's farkát kiszélesitve halad tovább. Legnevezetesebb faja: a' piócza-nadály (hirudo medicinalis), elnyuló, feketélő, felül tarka vonalokkal, alól sárga mocskokkal. Tavakban és álló vizekben tanyáz, honan kifogatik, nagy kereskedési tárgy lesz, 's kivált Frankhonból nem kevés pénzt hoz hazánkba. A' kisebb foku gyuladásoknál helyi vérbocsátást általa lehet leginkább 's legjobban tenni. Megkülönböztessék a' vérszopó nadály-tól (h. sangvisuga), melly elnyult fekete, alól hamuszinzöld fekete foltokkal; szaporább, mohóbban szivó az előbbinél. —*j*—*a*.

Nádasdi, régi előkelő magyarországi gróf nemzetség, mellynek törsökapja, monda szerint, Edward és Edmund angol-szász királyi herczegekkel jött vala a' magyar földre. (l. István I.) Az első, a' ki a' Nádasdi nemzetség nevét viselte, Nádasdi Csopor, a' 13 évszázban élt; a' kinek unokáji, László 's Dienes, igen munkásak valának, Robert Károlyt a' magyar királyszékre emelni, 's azon megerősiteni. Különösen emlékesek e' nemzetségből: 1) Nádasdi Tamás. Ez az anyja bátyja, Török István, intézetéből Gréczben, Bolognában és Romában tanult, és mivel az olasz nyelvet jól értette, VI. Adorján pápától de Vio Tamás bibornokkal II Lajos királyhoz Magyarországra küldetett 1523, mint szómagyarázó, 's a' pápai követ ajánlására titoknokká fogadtatott a' királytól; 1526 pedig, a' mohácsi csata előtt, Ferdinand austriai főherczeghez és a' német birodalmi rendekhez küldetett Spirába, segedelmet sürgetni. Mikor Spirából visszatért, már akkor megesett vala a' mohácsi szerencsétlenség. Nádasdi tehát az özvegy királynéhoz adta magát, és I. Ferdinand pártját követte, a' ki minekutána Buda várához hozzá jutott, ő rá bizta annak védelmét. De 1529, midőn II. Szolimán keményen vivná a' várat, a' megrémült német őrseregtől, melly a' várat feladni kivánta, megkötöztetve a' szultánhoz vitetett, a' honnan vagy önjiparral és életveszély közt menekedett meg, vagy, Prutus szerint, magától a' szultántól önkényt adatott által Zápolya Jánosnak, a' ki őt kegyelmébe fogadta. Hiven szolgálta ő ezután Zápolya Jánost, és az ő vitézsége sokat nyomott 1530 Buda megtartásában Rogendorf vivása ellen; melly érdemét a' fogarasi uradalommal jutalmazta meg Zápolya.

Azonban, midőn Gritti Lajos (l. e.) vesztére törekednék, elhagyta Nádasdi 1534 Zápolya pártját, és Ferdinandhoz tért vissza olly kikötés mellett, hogy Zápolya ellen soha se kivántatnék tőle hadi szolgálat. Annakokáért mint fő-tárnok, vasvármegyei főispány és horvátországi bán, csak a' Törökök ellen munkálódék fegyverrel Zápolya János holtáig; ezután pedig Castaldóval együtt ment Erdély áltvetelére Izabellától 1551. A' posonyi országgyülésen 1554 nádorrá választatott. E' minéműségben sok jeles hadi tetteket vitt véghez a' Törökök ellen; 1571 pedig, az országnagyokkal Bécsbe hivatva előleges tanakodás végett, ellene mondott I. Ferdinand kijelentett kivánságának, hogy a' legközelebb egybehivatandó országgyülésen legidősebbik fia, Maximilián, megkoronáztassék. Ugy nyilatkozott t. i. ezen alkalommal Nádasdi, hogy Ferdinand három fiai közül a' választás a' magyar nemzetet illetné, és, hogy az teljes szadadsággal történhessék meg, csak a' király holta után kellene hozzá fogni. Fel is hagyott ekkor a' dologgal Ferdinand, és a' már egybehivatott országgyülést elhalasztotta. Megholt Nádasdi Tamás 1562 Jun. 2 Hatatós pártfogója vala ő a' vallásjavitásnak és a' tudományos mivelődésnek. Minekutána t. i. Dévai Bíró Mátyás (l. e.) megkedveltette vele Luther tanitományát 1534, Ujszigeten oskolát állitott, mellynek igazgatását Erdősi Jánosra (Joannes Sylvester) bizta, a' ki neki Melanchtontól ajánltatott vala. Ugyan ott könyvnyomatot is állitott Abádi Benedek felügyelése alatt, mellyből került ki 1639 az első magyar Grammatica, 1541 pedig az uj szövetség minden könyveinek első magyaritmánya, mind a' kettő Erdősi munkája. Élte iratját olvashatni Kovácsicsnak „*Scriptores rerum hungaricarum minores*" czimü gyüjteményében I. kötet XXI. szám: „*Vita Palatini Thomae de Nádasd, auctore Gabriele Zentgiurgy, cum notis Nicolai Istvánffy.*" — 2) Nádasdi Ferencz 1655 lett országbiró. Ez, a' felesége, Eszterházi Miklós leánya kedvéért elhagyta az evangyélium szerénti hitfelekezetet, és a' közönséges romai sz. egyház keblébe tért vissza, sőt üldözé is előbbi hitfeleseit, és a' maga terjedelmes jószágain 40 ezer jobbágyát téritette meg. A' Veselényi féle öszveesküvésben ő is részes vala; 's minekutána Spork és Spankau császári hadvezérek előnyomulta 's a' királyi hirdetvény szét rettentette vala I. Rákóczi Ferencz feleseit (l. Rákóczi Ferencz I.) Pottendorfra vonta meg magát, melly birtoka Austria földén Bécs közelében lévén helyezve, reménylé, hogy ott lakta által leginkább elfogja háríthatni magáról a' gyanut. A' murányi levelek által (l. Leopold I, és Széchi Mária) kitudódott még is részvéte; 's mig vélt menedékhelyéről bátran tekintené Zrinyi Péter és Frangepáni Ferencz veszélyét (l. Zrényi Péter), 1670 Sept. 3. megjelent éjjel Pottendorfon Ursembeck gróf 300 fegyveres lovaggal, kirántotta az álom karjaiból a' biztosan nyugovót, és Bécsbe kisértette, a' hol, a' kineveztetett biróság itéleténél fogva, 1761 Apr. 30 feje vétetett a' bécsi városház teremében. — Emlékes még egy előbb élt Ferencz felesége is (l. Bátori Erzsébet), *Fábri Pál.*

Nadir (arab szó) lábpont, az astronomiában azon végpontot jelenti melly akkor származik, ha mindenkori álláspontunkból, a' földgolyóbis középpontján keresztül, a' kiterjesztett erősség általellenben lévő hemisphaerájáig függőleges vonalt huzva gondolunk. Tehát a' Zenithnek (l. e.) vagy tetőpontnak ellenpolusa; 's azon tengely, melly a' két pontot öszve köti, a' vizsgáló látszató és valódi látkörének mindenkori tengelye.

Nadir schah l. Kulichán.

Nádor (Palatinus) a' magyar főrendek legjelesebbike, a' királynak helytartója 's az országgyüléseken a' király és nemzet közti visszás kérdésekben közbenjáró. — A' nádori hivatal egykorunnak látszik lenni az ország kezdetével. Eleinte a' nádor, mint gyanithatni, csak puszta udvari tiszt volt; de idővel, főkép a' szabad királyválasztási időszak alatt, 's kivált midőn az 1439-ki 23 törvény czikkely által hivatala holtaiglanivá tétetett, tekintete nagy, 's néha a' királyokra nézve félelmes

lön. A' kir. helytartótanács, a' fő katonai kormány (General Commando) és az állandó katonaság behozatása, ugy szinte a' fő törvényszék (Curia) uj szerkeztetése által, hatásköre 's jogai megcsökkentek ugyan: azonban most is a' legfőbb politikai, törvényi és katonai méltóságokat egyesiti személyében. Ugyan is 1.) ő gyámja a' kiskoru királynak; elölülője az országgyülésen a' fórendek táblájának; a' király távollétében annak helytartója 's ezért a' helytartó tanács elölülője; Pest Pilis és Solt t. e. megyék főispánja; az ország levéltárának fő felügyelője; 's joga van a' királyi fiscusra szált javakat 32 telkig, — de csak nemeseknek — adományul adni. — 2.) Közbenjáró a' király és Nemzet között; elölülője a' hétszemélyes táblának; a' királyi táblához al-nádort és itélőmestert nevez; — IV. Béla óta a' Jászoknak és Kunoknak főkapitánya és birája; 's itélő biró a' két vagy több megyék közti határperben. — 3.) végre az, országnak és a' felkelt nemességnek főkapitánya. — A' nádori hivatal az 1741-ki 9-k t. cz. szerint esztendőnél tovább üresen nem hagyathatik. Mostani nádor fenséges austriai örökös főherczeg Jósef Antal (l. e.) *Sz. E.*

Naenia, 1) a' gyász- és panaszének, melly a' régi időkben a' temetések alkalmával, leginkább fogadott asszonyoktól énekeltetett, kik azt magok készitették. Mivel ezen énekek többnyire kevés becsüek voltak, ezért e' szó Naenia, gyakran minden gyermeknek való bölcsődalra, siránkozó, panaszkodó énekre, és más hasonlóra használtatott. 2) Naenia a' panasz istennét jelenti, kit az öregek temetésénel segédül szoktak hivni, 's kinek kápolnája Román kivül a' virinali kapu előtt állt.

Naevius (Cnejus), egyike a' legrégibb romai költőknek, campaniai születésü, görög módra neveltetvén, görög comoediákat és tragoediákat irt. Azon kivül egy hős költeményt is irt a' punisi háboruról, 's egy másikat a' cyprusi Iliás után. Élete Roma é. 6 századjának első felébe esik. Kicsapongó és személysértő eszméi által felbosszontván maga ellen a' romai nagyokat, számüzetett a' városból, 's Uticába vonult. Munkáiból csak töredékek maradtak fen. *X.*

Nagybánya (Rivulus Dominarum), sz. kir. bányaváros Szathmárvármegyében, 371 házzal 's 4628 lakossal, kik magyar, német, 's egyéb nyelven is beszélnek. Gyönyörü völgyben fekszik, mellyet éjszakról szőlőtőkkel 's gesztenyefákkal beültetett különbféle magasságu hegyek övedzenek. Bányái, hajdani virágzó állapotjokból, különösen a' honi villongások miatt, igen alá hanyatlottak, 's csak ujabb időben kezdenek ismét emelkedni. Szolgáltatnak aranyat, ezüstöt és ólmot. Maga a' város több csinos épületekkel, tágas négyszegü térrel, pénzverő tisztséggel 'sat. diszeskedik. 54.

Nagybritannia l. Angolország és Scotia.

Nagyfejedelem, l. Herczeg.

Nagygörögország, Olaszország alsó része, mellyet görög gyarmatosok laktak. D'Anville a' Paestum öbölbe ömlő Silar vagy Selo folyót teszi éjszaki határául; azonban természetesbnek látszik, Campaniát is bele foglalni, 's egy oldalról a' Volturnust, hol a' cumai birtok végződött, másról pedig a' Frentot vagy Fortoret, melly az adriai tengerbe ömlik, venni határul; mert a' görög gyarmatok egészen addig terjedtek. Azon néptörzsökök, mellyek legkorábbi időkben éjszakról költöztek Olaszországba, egész Olaszhont lakták ugyan, de mindig csak az Apenninok közt és az ország belsejében. A' Görögök tehát, midőn egynehány századdal későbben hazájok a' nagy népességhez képest csekély volt, 's ezen közel fekvő tartomány nekik tetszett, elkezdének a' még el nem foglalt tengerpartokon gyarmatvárosokat épiteni, 's kicsinyenként öszveelegyedtek a' belföld lakosival. Ezen gyarmatitás kezdetének ideje kétségkivül Troja veszélye utánra esik. Athenéiek, Achaeusok, Euboeaiak, 's néhány Trojaiak is költöztek ide. Halicarnassi Dionysius szerint Aeneas kisérői Olaszország minden vidékire széljed-

tek. Némellyek Japygiában száltak ki, mások az Apennin hegység mind két felén nyomultak előre, 's szép szerével vagy erőszakkal alapitának gyarmatot. Utóbb Romaiak is küldtek gyarmatokat Calabriába, 's részint igy, részint pedig hoditás joga által K. e. 272 urai levének a' görög gyarmatoknak. Ezolta nem csupán görögül beszéltek Calabriában, hanem latinul is, 's a' romai és görög erkölcsök 's szokások szinte öszvekeveredtek, a' mit azon vidékeken még ma is megesmerhetni. Nagygörögország Campaniát, Japygiát, Apuliát, Lucaniát és a' Bruttiusok tartományát foglalá magában; leghiresebb köztársaságai Tarent, Sybaris, Crotona, Posidonia, Locris és Rhegium valának. *lm.*

Nagyitás (Auxesis, hyperbole), az ékesszólás mesterségében azon figura, melly által valamelly képzeletet, tettet vagy tárgyat szertelenül, egész a' hihetetlenségig öregbitünk (nagyitunk). Homer p. o. Marsnak kiáltását, midőn ez Diomedestől megsebesitetett, nagyitva igy irja le:

's Ares
Bőgött, mintha kilencz vagy tíz-ezer ember a' harczban
Egyre kiáltna, midőn mennek verekedni rohanva. (Ilias 5. 859.)

Nagyitó tükör, nagyitó üveg, l. Microscop.

Nagykerekszám, l. Kerekszám.

Nagymester. Igy neveztetének a' középkorban az egyházi lovagrendek fő elöljáróji, például a' Templariusoké, sz. János lovagjaié; igy még ma a' Németrendé, 's mind azok, kik valamelly országos rendczim adományzási jogával birnak; nevezetesen az austriai császár nagymestere az arany-gyapju, Mária Theresia 's Leopold rendeknek; a' magyar király ugyan az sz. István rendjére, 's a' többi fejedelmek önrendjeikre nézve.

Nagymise, azon innepélyes mise, melly a' cathol. egyházakban vasár- és más innep-napokon, vagy különös esetek alkalmával, a' fő oltár előtt szokott tartatni.

Nagypéntek, Krisztus keresztfára feszitetésének innepe, mellyet a' keresztény világ Husvét előtti pénteken szokott megülni.

Nagy Sándor, l. Sándor Macedo.

Nagyszombat. (*Tyrnavia*), egyike a' legrégibb sz. kir. városoknak, melly, leginkább a' belső háborgások ideje alatt, sok viszontagságokat szenvedett. Majd a' pártoskodók, majd a' királyiak védték, ostromolták, 's tanyáztak falai között. Szép térségen. Pozsony városától 6 1/2 mföldnyire fekszik, 760 házzal 's mintegy 7000 lakossal, kik magyar, német és tót nyelven beszélnek. Épületei között számos templom és klastrom áll fen, mellyekről az utas könyen gyanithatja, hogy ezen város hajdan az egyháznak, különösen pedig a' Jesuitáknak kedves lakhelye volt. Birt azon időben virágzó egyetemmel is, melly 1678 állittatott fel, 's Mária Theresia által meggazdagittatva 1780 Budára, II. Jósef által pedig következve Pestre tétetett által. Most tudományos intézete egy gymnasiumból 's egy érseki papnevendékházból áll. Van csillagász intézete. Széke a' dunáninneni kerületi táblának. Lakosai leginkább posztó és vászonszövéssel, kereskedéssel és szőlőmiveléssel foglatoskodnak. 54.

Nahum, egyike a' 12 ugy nevezett kisebb prófétának, kinek éneke Ninive szétdulatását tárgyazza, mellyet ő történeti rajzolatban, de poetai szinekkel ékesitve, látszik ábrázolni. Nahum czélja, ujabb vizsgálatok szerint ugy látszik az volt, hogy sanyargattatott nemzete előtt az assyriai birodalom ezen gőgős fővárosának elpusztitatását, mint Jehovah ítéletét, szivrázó vonatokkal adja elé. Hajdan az ő élete ezen esetet megelőzöttnek, 's könyve jövendölésnek tartatott. Hihetőbb azonban, hogy ő annak kortársa volt, 's mint hebraeus számüzött Elkoschban, a' Tigris keleti partján, Ninive közeletében élt. *lm.*

Najadok, *Najades*, vagy *Naiides* (a' görög ναω szóból, folyok)

egy neme a' Nymphákнак (l. e.), kik a' források, vagy kisebb folyók védistennéji vagy lakónéji voltak. Azon képzeletek és mondák, mellyek a' Najadokról divatoztak, némelly pontban megegyeznek azokkal, mellyek a' mi ugy nevezett vizi leányainkról regéltetnek; különösen abban, hogy néha mint ezek ugy azok is egy szép tárgyat (mint a' Najadok Hylast) elcsábitnak. Mint bájló leányok sással koszoruzott fővel, hamvvedreken fekve ábrázoltatnak, mellyekből viz buzog. *X.*

Namur, grófság, 1421 olta egyike a' 17 németalföldi tartománynak, előbb nagy része Austriának hódolt, de a' lunevillei béke által Francziaországnak engedtetett; 1814 olta Németalföldhez tartozott, Lüttich, Luxemburg, Brabant, Hennegau és Ó-Francziaország némelly részei is hozzá adatván. Most Belgium egészitő része. Kiterjedése 68 nsz. mf.; lakosai száma 180,000. Földje, melly rendkivül termékeny, részint sik, részint alacsony dombokba emelkedik, mellyek az Ardennák előhegyeinek tekintethetnek, 's derék erdőkkel boritatnak. A' földmivelés és marhatenyésztésen kivül, vas, réz, ón, kőszén és márvány nyujt neki derék jövedelmet. Fővárosa Namur, a' Sambrenek a' Maasba ömlésénél, derék sziklavárral, melly 1817 olta tetemesen terjesztetett ki; van szép székes egyháza, 16 más temploma, 18,000 l., kik sok és jó késeket készitenek, 's ezekkel, valamint egyéb vasárukkal is, nagy kereskedést üznek. Bőr és tobák-gyárai, 's ércz és üveghutáji hiresek. Namur, püspökség széke, a' mechelni érsek alatt. E' város a' Francziák, Németország és Holland közti háborukban több izben ostromoltatott 's vetetett be. *lm.*

Nancy, hajdan a' lotharingiai herczegeknek fő és lakvárosa, most a' de Meurthe franczia megyének fővárosa, van benne 6000 ház, 's 30,000 l. A' városnak szép fekvését, a' Meurthe folyó bal partján egy kellemes sikságon, épületjeinek szépsége még inkább emeli, mellyet főkép Szaniszló királynak (XV. Lajos ipának) köszönhet, ki itt tartá lakását. A' régi város rendetlenül vagyon épitve és setét; az uj ellenben egyike a' legszebb városoknak, rendes felosztással, pompás épületekkel, szép térekkel és bájoló séta-helyekkel. Legnevezetesebb a' királytér, ebből egy győzelmi kapu vezet a' Carrière térre, mellynek közepén sétahely, 's végén a' kormányzó palotája vagyon; belőle egy szép kapu az ó városba, 's egy másik a' Pepinière kellemes sétahelyre visz. A' szövetségtér azon két oszloptól veszi nevét, melly az Austria és Francziaország közötti szövetség emlékezetére 1759 emeltetett. Templomai között a' főtemplom és a' Franciscanusoké méltó megnézésre, mellyben az utolsó burgundi herczeg, a' merész Károly nyugszik, ki a' nancyi ütközetben 1477 esett el. Nancyban vagyon egy academia, lyceum, mivek 's tudományok társasága, nyilvános könyvtár 50,000 kötettel, physicai cabinet, 's füvészkert. Készitenek benne gyapju szöveteket, harisnyákat és festett papirost; a' nancyi gyertyák különös jóságokért szeljelküldetnek. — *h*—

Nándorfejérvár (Belgrád), török kereskedőváros és erősség Serviában, a' Szávának a' Dunába szakadásánál, Zimonytól átellenest, 30,000 l. Részei: 1) a' felső város, vagy a' tulajdonképi erősség, egy sziklán, magas erős falakkal 's tornyokkal körülvéve; a' legmagasabb toronynak Bennviza a' neve, ez a' vár közepén áll, 's fegyvertárul szolgál. Az erősséget három soros árok keriti; a' semendriai basa széke; van benne egy szép mecset, 's egy mély kut, mellynek viztükréhez 300 lépcső vezet le. A' falakon kivül fekszik Tophana, hol dárdák, lőfegyverek és töltések készitetnek. Az erősségből három kapu vezet az alsó városba, mellyek közt 300 lépésnyi térköz vagyon. 2) Az alsó vagy vizi város, nyugoti részen egészen a' Dunáig terjed, 5 kapuja, falai, bástyáji és árkai vannak; széke a' görög érseknek; itt 14 mecset, vámház, fegyvertár és kaszárnyák vannak. 3) A' Ráczváros az előbbitől egészen a' Száváig nyulik; fallal van keritve; legtöbbnyire

polgárházak találtatnak benne; 100 mecsetet és templomot, 10 ferdőt és sok vendégfogadót számlál. 4) A' Palanka a' várhegy keleti és déli részét övedzi. Belgrád rosszul van épitve; utszáji nincsenek kiövezve. Nándorfejérvár most legerősebb fegyverhelye a' Töröknek a' Duna mentében, 6000 őrkatonával. 1522 foglalták el legelsőben a' Törökök, 1688 az Austriaiak visszavették, de 1690 ismét elvesztették. Falai alatt Eugen herczeg 1717. 40,000 emberrel 150,000 Törököt vert meg 's bevevé a' várt, melly 1739 ismét visszaengedtetett. 1789 Laudon foglalá el, az 1791-ki béke ujra visszaadá az Ozmanoknak. 1807 Czerny György vevé be a' fellázadt Szerbekkel, kik azt 1813 felvettették, 's külvárosait leégették. De ez idő olta a' vármivek ismét helyre állittattak 's a' külvárosok felépittettek. *lm*

Nangasaki, kereskedő város a' japani birodalomban, a' Kiu-Siu (Saikof, Ximo) szigeten, tengeri révvel; magas hegyek környezik; van benne 6000 h. 's 60,000 l. A' belső város 26 utszából áll, 62 templom van benne, mellyek közt leghiresebb a' Suwatemplom. Az utszák szükek, görbék és egyenetlenek. Az idegenek, nevezetesen a' Chinaiak és Németalföldiek, mint a' kiknek egyedül szabad Japanba kereskedni, 's csupán az itteni kikötőbe szálhatnak, 's a' külvárosokban fogolyként őriztetnek.

Nanking, vagy Kiangning-fou, Kiangnan chinai tartománynak fővárosa, az Yang-tse-kiang kifolyásánál, a' chinai császároknak régi lakóvárosa volt, minekelőtte Peking választatott volna azzá. Noha a' városnak egy harmad része omladékokban fekszik, azt mondják, hogy mégis egy millio lelket számlál. A' lakosok esmerik a' fényüzés finomabb miveit, 's megkülönböztetik magokat miveltség és erkölcseik által. A' városnak szép kapuji, több könyvtárai, orvosi academiáji, egyszerü és virágos atlasz-, pamutszövet- (innét a' Nanking név), porczelán- 's lackgyárai vagynak, 's általjában élénk müszorgalma és kereskedése. Lakik itt egy catholicus püspök is. Legnevezetesebb épület benne a' 200 lábnyi magas porczelántorony, melly téglából épittetett 's porczelánnal vagyon boritva, nyolczszegletü, négy emeletü, 's kivülről csengetyük függnek rajta. Minden emeletét egy erkély veszi körül, melly bálványképekkel és festésekkel vagyon felczifrázva. Ezen szép épület alkatrészei olly szépen vagynak egymással öszveköttetve, hogy ugy látszik, mintha egy darab volna az egész. —*h*—

Nannini (Ágnolo), esmeretesebb Firenzuola (familiájának törzsökhelyéről) név alatt, hires iró, szül. Florenczben 1493. Sienában és Perugiában tanult, Romában a' Vallombrósa rendbe lépe, és Sta-Maria di Spoleto és S.-Salvador de Vajano apátságokat nyeré el. Ifjuságától fogva barátja volt a' hires Pietro Aretinonak, 's hozzá erkölcsre nézve hasonló. Halálának ideje nincs tudva. Munkáji, mellyek halála után jelentek meg, satyrára és féktelenségre hajlandó, élénk lélek bélyegét viselik; részint versekben részint kötetlen irásokban vagynak készitve, 's Cruscától gyakran emlittetnek. Közöttök 2 vigjáték vagyon, Apulejus „Arany szamarának" utánozása, 8 novella, egy beszélgetés az asszonyok szépségeiről 'sat. A' legjobb kiadás Florenczben jelent meg 1763 (3 köt.). —*h*—

Nantes, a' franczia alsóloirei megye fővárosa, 43,000 h. és 77,000 l., szép vidéken fekszik a' hajdani felső Bretagneban, 10 franczia mértföldre a' Loire torkolatjától. 5 külvárosa vagyon, mellyek nagyságra 's szépségre nézve a' várost felülmulják; továbbá egy erős vára a' kikötő oltalmazására, 200 tere, 17 temploma és sok jeles épülete. Nantesben vagyon kereskedőkamara, kereskedőtörvényszék és püspök; továbbá lyceum, bonczoló és seborvosi oskola, hajozási oskola, nyilvános könyvtár, nyilvános képtár, természettörténeti cabinet és füvészkert. Jeles pique-, karton-, nyomott vászon-, kalap-, bőr-, maroquin- és kötélgyárai vagynak, továbbá fonóerőmivei, czukor- és li-

queurmühházai 'sat. Sok szeg, czukormalom és üst (kazán) is készittetik benne a' gyarmatok számára. Termesztmények és készitménykereskedése, valamint a' széljelküldő és belföldi is belső és déli Francziaországgal, főképen pedig tengeri kereskedése 800 hajóval egészen Nyugotindiáig és Afrikáig, igen fontos; ezen hajók közül többen czethalfogásra mennek ki. A' legnagyobb hajók a' Loiren Paimboeufig mennek, hol a' portékák lerakatnak, 's kisebb hajókon vitetnek az onnét nem messze fekvő Nantesbe. IV. Henrik itt adá 1598 a' nantesi edictumot, melly a' reformatusoknak vallások szabad gyakorlását megengedé. XIV. Lajos azt visszavette 1685. A' revolutio idejében ezen város, részint az egészen kapuji alatt viselt vendéi háboru, részint az elhiresztelt Carrier kegyetlen gyilkolásai, részint a' kereskedés félbeszakadása által igen szenvedett. Az üvegfestés esmerői nagyra becsülik sz. Miklós templomának ablakfiókjait, mellyekre Krisztus 56 csudamive van festve.

Nap. Ezen felséges égi test, melly minden világnak, melegnek és életnek szerzőoka, egy körkörös és fényes tányérnak látszik; mivel pedig csupán egy gömb látszhatik minden helyezetben a' megirt idomban, tekintvén azon vizsgálatokat is, mellyekre a' napfoltok adtak okot, következik: hogy ezen égi test igen hasonló a' gömbhez, melly mintegy 25 $^1/_2$ nap alatt fordul meg öntengelye körül. Azon viszonyt, mellyben a' nap nem csak a' mi földünkhez, hanem egyáltalában alkotmányunknak minden fő- és másod-csillagához áll, 's mellynél fogva ő ezen vándorok nem nagyon excentricus ellipsis-idomu pályáinak gyujtópontjában áll, a' nagy Keppler fáradozásai olta tudjuk. Az ő középtávolsága a' földtől, melly az iránnyszegletnek (l. napiránnyszeglet) többszöri vizsgálása által meglehetős pontossággal határoztatott meg, kerekszámban mintegy 20 mil. geogr. mértföldet teszen; ennél fogva tehát a' nap 400-szornál távolabb esik tőlünk, mint a' hold. Ezen távollétnek iszonyuságát mindenki áltláthatja, 's ez még világosabb leend, ha gondolóra vesszük, hogy egy ágyugolyóbis csak 26 esztendő alatt jutna oda, ha szinte minden másod percz alatt 600 lábot haladna is. A' napnak tetsző áltmérője a' holdéval majdnem egy nagyságu t. i. $^1/_2$ °; mindazáltal ezen áltmérő ahoz képest változik, a' mint a' napot a' földpályának különbféle pontjaiból nézzük; a' mi szükséges következése a' földpályája ellipticai idomának. A' nap különböző tetsző áltmérőjéből az ő különböző távolságára lehet következtetni, és az ebből huzott következtetés tökéletesen megegyez azzal, a' mit erről más kutfőkből tudunk, a' mi csalhatatlanul bebizonyitja a' mai égvizsgálók ezen tárgyi esmereteinek valóságát. — A' napnak tömege minden más vándorcsillagok tömegét összesen 800-szor haladja felül, és ugy vagyon a' föld tömegéhez mint 329,630 : 1 (Piazzi mérései szerint), áltmérőjére nézve 112-er, felületére nézve 12 700-or, 's testfoglalatjára nézve 1,300,000-er nagyobb a' földnél. A' föld, a' mint Biot, ezen vizsgálatoktól inditatván mondja, csak egy fövényszem a' naphoz képest, melly maga is csak egy pontját teszi a' mindenségnek. A' napnak testi mivoltáról az égvizsgálók elejétől fogva különbféle véleménnyel voltak; mind azon különböző vélemények közül csak azt fogjuk emliteni, mellyet Herschel gondolt ki. Az ő véleménye szerint a' nap, valamint a' föld, egy setét test, melly egy fénykörnyékkel (Photosphaera) vagyon körülvéve, és a' mellynek felületén hegyek 's völgyek találtatnak; a' midőn pedig ezen fénykörnyék egyes helyeken néha egymástól elválik, akkor a' naptest azon helyeken látható, 's ugy támadnak hihetőleg a' napfoltok (l. e.). Ezen vélemény Newton, Laplace 's mások véleményeinél, kik a' napot égő testnek képzelik, hihetőbb; annálinkább, mivel ez lehetségessé teszi, hogy a' nap is lakosokkal bir, a' mi a' természetnek bölcs helyhasználatával jobban megegyez. Ezen tárgyról lásd a' többi között Schuberttől „*Vermischte Schriften*"; Brandestől „*Vorlesungen über Astronomie*"; Littrocotól „*Populäre Astronomie.*" *Albert F.*

Nap, a' szó igaz értelmében a' földnek egy megfordulása az ő tengelye körül, vagy az attól egy kevéssé különböző ideje ezen forgásának (l. csillagidő), azaz a' nap középpontjának a' déli kör felső részén kétszer egymás után történt áltmenetele közötti idő. A' közönséges életben csak a' napnak a' láthatár feletti mulatását jelenti, és ezen természetes napnak a' csillagászi vagyis polgári nap tétetik ellenébe. A' csillagász t. i. számlálja napját egy áltmeneteltől a' másikig, a' polgár ellenben egy éjféltől a' másikig; az előbbeni óráit 24-ig szakadatlanul számlálja, mig ez 12-nél ujra kezdi, ugy hogy a' polgári nap éjfélutáni 1-ső órája, a' csillagászi nap 13-ik óráját teszi, és a' csillagászi 1-ő óra a' polgári nap délutáni 1-ső órája. — Ha a' napot a' földnek tengelye körüli megfordulására visszük (csillagnap) valamint ez, változhatatlan; a' napi nap ellenben a' nap egyetlen sebessége miatt, nem minden időben egyforma. A' természetes nap a' föld különböző részeiben különbféle, mert a' napnak látszató mindennapi forgása a' föld körül, az egyenlitővel egyenlőközü körökben történik. Az egyenlitő lakosainak láthatára mind az egyenlitőt mind az ezzel egyenlőközü köröket két egyenlő részre osztja, honnan itt a' nap épen annyi ideig van a' láthatár felett, mint alatt, ugy hogy itt a' nappal az éj mindig egyenlő. Ha az egyenlitőtől a' sarkokhoz közeledünk, az egyenlőközü köröknek a' láthatáriránti ezen fekvése mindig változik, ugy hogy az esztendő egy felében a' nappalok, másikban az éjjek hosszabbodnak, mig végre a' sarkok alatt egy 6 hónapig tartó nappal csak egy 6 hónapig tartó éjtől váltatik fel. A' nappal hosszának az egyenlőközü körök fekvésétől való függése magyarázza meg azt is, miért egyenlők a' napnak az egyenlitőben lételekor (az éjnapegyenlitő napokon) a' nappal az éjek az egész földön, mert az egyenlitő, mint a' gömb legnagyobb köre, minden láthatároktól, mint legnagyobb köröktől, két egyenlők részre osztatik, csak a' sarkoknál, mellyeknek láthatára maga az egyenlitő, láthatni ezen két nappalon a' napot a' láthatár körül forogni. A' naputjában legszélső egyenlőközü körök, a' térítő körök (l. e.) az egyenlitőtől 23 1/2 foknyira távoznak el, ugyan ennyire a' sarkörök a' sarkoktól; innen láthatni, hogy a' sarkörök lakóinak láthatára, és a' térítő körök egymást ugy érik, hogy az egyik egészen a' láthatáron felül, a' másik egészen alatta van, és igy azon helyeken egy 24 órányi nappal és egy ugyan annyi idei éjjel van. Akár melly egyenetlen legyen ezen eloszlása a' leghosszabb nappalnak és éjnek a' föld különböző részein; mégis annak minden pontján 6 hónapig a' láthatár felett, 's ugyan annyi ideig a' láthatár alatt van a' nap. *Albert F.*

Napaeák, l. Nymphák.

Napállás (solstitium). Napálláspontok azon két pontjai a' naputnak, mellyek az egyenlitőtől legtávolabb esnek. Az éjnapegyenlitő pontoktól 90 foknyira 's egymásnak épen ellenében vagynak. Ha a' nap, tetsző futásában, vagy egyik vagy másik ponthoz ér, akkor az egyenlitőtől éjszakra vagy délre legtávolabb vagyon, és az első esetben az éjszaki félgolyón fekvő tartományoknak a' leghosszabb napot 's legrövidebb éjtszakát, a' déli félgolyón fekvőknek pedig a' legrövidebb napot és leghosszabb éjtszakát; — a' második esetben ellenben az éjszakiaknak legrövidebb, a' délieknek leghosszabb napot csinál. Mivel a' naputjának az egyenlitőtől legtávolabb fekvő részei kevéssé görbéknek tetszenek: a' nap, midőn ezen pontokat elérte, több napokig esendesen áll, 's innen jön nevezetjek. De mivel a' nap, ezen pontokat meghaladva, mindjárt az egyenlitőhez közelit: innen ezen pontok napfordító (napforduló, naptérítő) pontoknak is neveztetnek, és azon időt, mellyben a' nap ezen pontokban áll, napfordulás, napforditás, naptéritésnek, a' mi Junius 21 és December 21 körül történik. Az első napon az éjszaki, a' másikon a' déli nyugpontot éri el a' nap. Ezen napálláspontokon keresztül, gondolatban az egyenlitővel

egyközü körök gondoltatnak, melly körök TÉRÉTŐ KÖRÖKNEK neveztetnek (l. e.). — *Albert F.*

NAPÉGETÉS. Ha a' nyári heves sugarak a' fedezetlen bőrre hatnak (a' szokatlanoknál, törődetleneknél), rózsaszinü gyuladás ered ott, itt ott hólyagcsakkal, szuró fájdalommal. Néhány napra eloszlik a' gyuladás, és a' bőr lehámlik. Ha a' napsugarak egyenesen a' főre hatnak, nem ritkán az agy is megtámadtatik, a' vér erősben torlódik bele, az edények dagadnak, az arczj pirosul, a' szemek veresek, a' fej fáj (néha fényiszony és napraváság áll be). Lázas hév terjed el az egész testen, álmosság, szorongás, guta, agylob vagy agygyuladás következik, végez. — A' szabad éghez 's idő viszonyaihoz törődteknél ritkább ezen kór, mellynek alsó foka magától meggyógyulandó, a' nagyobb jelenségek pedig gyorsan megkivánják a' hathatós orvoslást, vérbocsátásból leginkább és hideg burogatásból állót. Az alvó mezitelen bőrére hathatósabban dolgoznak a' sugarak. —*j—a.*

NAPELLENI FÉNY (oppositio), l. ASPECTUS.

NAP és FÖLDIRÁNYI FÉNY (Syzygien), különneve a' napelleni fénynek és az öszvejövetelnek (conjunctio). Ha t. i. két vándorcsillag vagy ellenfényben vagy öszvejövetelben van: akkori helyezetek Syzygiának neveztetik. — Ez a' napnál és a' holdnál holdujulás és holdtöltekor történik; innét ezen két helyezetnek a' fen megirt neve. Az első és utolsó negyede a' holdnak quadraturáknak (négyszegfénynek) hivatnak. Ellenfényről, négyszegfényről és öszvejövetelről lásd bővebben ASPECTUS. *Albert F.*

NAPÉV, l. ESZTENDŐ.

NAPFOGYATKOZÁS származik, ha a' hold egy vizsgáló 's a' nap között ugy áll, hogy ez által a' nap vagy egészen vagy részint, a' vizsgáló szemeinek és azon tartományoknak, mellyekben ő vagyon, láthatatlan; innen kitetszik, hogy napfogyatkozás csak holdujuláskor történhetik. — Érzékeinknek ugy látszik, mintha egy homályos tányér nyugotról keletre a' nap előtt elmenne, és azt elsetétitné; de ezen elsetétités csak látszató, mivel a' nap világitó és el nem setétülhetü test; hanem a' homályos tányér a' hold, mellynek mi csak a' naptól elfordult, homályos oldalát látjuk, az alatt mig ő a' nap felé fordult oldalával annak sugárait felfogja, és igy se nem a' nap se nem a' hold, hanem csak a' föld setétül meg, valamint a' hold a' holdfogyatkozásnál; csak hogy ezen setétülés a' hold kisebbsége miatt ritkán vetetik tökéletesen észre. A' földön látható napfogyatkozás más csillagokban, p. o. a' holdon, földfogyatkozás, mivel valóban az ennek árnyékába jövő föld setétül meg. — A' napfogyatkozás vagy teljes (totalis), vagy csak részinti (partialis), a' mint a' hold vagy tökéletesen, vagy csak egy részét fedi el a' napnak. Teljes és egyszersmind középponti csak akkor lehet a' napfogyatkozás, ha a' nap legmesszebb, és a' hold legközelebb van a' földhez; mert ekkor a' hold áltmérője 2' 7'' nagyobbnak tetszik, mint a' napé; az illyen fogyatkozás 3' 41''-ig tarthat. Ha a' hold tetsző áltmérője kisebb mint a' napé, akkor a' hold árnyéka kupjának a' hegye a' földszint el nem éri, és akkor megeshetik, hogy a' kisebb homályos hold ugy fedi el a' napot, hogy ebből csak egy világos karika látható, 's ez gyürüs napfogyatkozásnak neveztetik. Illyent láttak 1764 Cadixban, Calaisban és Pelloban. A' teljes nap-, vagy inkább földfogyatkozásoknál, mint irják, tökéletes éj lesz, a' csillagok megjelennek, a' madarak, a' rögtön megjelenő éj által megzavarodva ide 's tova repdesnek 's a' földre hullanak, és a' többi állatok is aggódást mutatnak, mint ha valami rendkivüli változás történnék a' természetben; de mivel az 1810 November 10, és 1820 September 7-dikéi teljes fogyatkozások ezen jelenségek közül egyet sem mutattak, 's ezen fogyatkozások egyáltalában igen ritkák, hihető, hogy a' régiek ezen leirása igen nagyitott. A' napfogyatkozások felszámitásáról lásd: Bodetól „*Erläuterun-*

gen der Sternkunde"; Littrowtól „*Vorlesungen über Astronomie*"; ugyan attól „*Populäre Astronomie.*" A' Krisztus születésétől fogva 18-dik századig történt fogyatkozások lajstromát lásd: „*L' art de vérifier les dates*" (Paris 1770 fol.) *Albert F.*

Napfoltok. A' napfoltok különbféle nagyságu és idomu foltok, mellyek hol egyenként, hol csoportosan láthatok a' napban. Ámbár hihető, hogy már a' messzelátócsők feltalálása előtt vetettek észre napfoltok (a' mint ez a' régi irók nehány jégyzéseiből kitetszik); de akkor nem napfoltoknak, hanem a' nap előtt elment vándorcsillagoknak tartattak. — Csak a' messzelátócső feltalálása után lehetett őket vizsgálni 's mivoltokat jobban megesmerni, a' mit többen csaknem egy időben vittek véghez. Legtöbb figyelmet szánt reájok Scheiner Kristóf jesuita, ki 1611től kezdve több mint 2000 vizsgálatot tett. Legelsőben vizsgálta őket Harriot. — A' Napfoltokon tapasztalható jelesebb tünemények e' következendők: legtöbbnyire középen feketék, barnás vagy hamuszinü köddel körülvéve, de sokszor egészen hamuszinüek, és nagy kiterjedésüek, — gyakran minden ok nélkül a' nap közepén támadnak, és elmulnak, de még gyakrabban már tökéletesen képelve mozognak a' napnak keleti széléről nyugoti széléig, hol körülbelől 13 nap mulva elmulnak és mintegy ugyan annyi mulva ujra a' keleti szélen megjelennek; — honnan már a' legelső vizsgálók gyaniták, hogy ezek a' naphoz ragadva vannak (vele közvetlen öszveköttetésben állanak), és hogy a' nap, keletről nyugotra forog a' maga tengele körül, a' mit az azolta tett vizsgálások megerősitettek, tanitván azt is, hogy ezen forgás 25 nap, 10 óra alatt történik. Ezen foltoknak pályái az esztendő különböző részeiben különböznek: Junius és December elején egyenes vonatoknak, a' többi hónapokban pedig ellipsis idomu iveknek tetszenek. — Sokaságok igen változó, némelly esztendőben igen gyakoriak, másokban hónapokig sem láthatók. — Természetekre nézve Herschel volt a' legelső, ki azt vélte, hogy a' nap hasonló homályos test, mint a' föld, de egy fénykörrel (*photosphaera*) van körülvéve, mely néha egyes helyeken elválik (hasad); és igy azon helyeken a' nap homályos testét láthatni, mint valami foltokat. — A' homályos napfoltokon kivül vagynak a' napban különös világosságu foltok is, mellyeket napfáklyáknak szoktak nevezni, 's mellyeknek származását a' világosságnak a' fénykör egyes helyein történt öszvegyüléséből magyarázzák. *Albert Fer.*

Naphta 1) vitriolaether, 2) elszáló, fejér földolaj, szénőből és gyulóból álló, némelly mélységek és hegynemek repedéseiből, néha a' földből is foly, részint vizzel együtt. *—j—a.*

Napirányszeglet (*Parallaxis Solis*). Mi legyen az irányszeglet, 's különösen a' láthatári irányszeglet, már megmondottuk (l. irányszeglet). A' napnak láthatárirányszegletét csak az 1761 és 1769 történt nevezetes elmenetelei a' Venusnak a' nap tányérja előtt esmertették meg velünk nagyobb pontossággal. Ugyan is, mivel a' földutja Venus utját körülfogja, ennek néha köztünk 's a' nap közt kell elmennie; ezen elmenetel középidejét a' föld középpontjára nézve fel lehet vetni, de vizsgálni csak a' földszinén lehet, 's a' láthatár-irányszegletre és a' két égi test távolságára vezet. Igy a' napnak középláthatárirányszegletét 8,″50-nek találták. A' legközelebbi elmenetelek 1874 és 1882 fognak történni. Sok égvizsgálók iparkodtak már előbb is a' nap irányszegletét meghatározni; nyomozások következései ezen táblában foglaltatnak:

Vizsgáló.	Napirányszeglet ő utána.
Ptolomaeus	2′ 50″
Tycho de Brahe	3′ 0″
Longomontan	2′ 40″
Kepler	1′ 0″
Hevel	0′ 40″
Riccioli	— 18″

Vendelin	— 14″
Maraldi és Flamstead	— 10″
Prund és Bradley	— 9″—12″
De la Caille és Wargentin	— 10″.25
Bianchini	14″

Albert Ferencz.

NAPIREND, bizonyos meghatározott szabályokon alapult schema a' hivatalos vagy magános dolgok folytatásában. Neveztetik az illy schema Regulamentumnak is, — francziául Reglement — melly a' dolog, vagy a' társaság természetéhez képest különbféle módon lehet kidolgozva. Hol constitutionalis országlás vagyon, ott a' napirendnek is divatban kell lenni, melly az öszvegyült nemzeti képviselők tanácskozása módját meghatározza, hogy minden renddel menjen, és kiki tudja, mihez kelljen magát a' gyülésnek tartania; egy szóval, napi rend jelenti a' munkálatok külső előre meghatározott rendszerét. *Kállay.*

NAPKELET, l. KELET.

NAPKELTI CSÁSZÁRSÁG l. BYZANTIUM.

NAPKELETI LITERATURA, NAPKELETI NYELVEK. A' nyelveknek napkeleti 's nyugotiakra osztására azon vélemény nyujtott alkalmat, hogy minden nyelvek Noe bárkájából eredtek. A' Szemiták és Humiták' nyelvei keletiek, a' Japhetistákéi nyugotiak. A' tudósok igyekeztek, általányos characteristicai különbség-jeleket közöttök felállitani, de mind ez ideig ezen határozások hijánosak, minthogy mindeddig nem esmerünk általányosan minden nyelveket. A' közéletben a' napkeleti nyelvek nevezete alatt az ásiai nyelveket értjük általjában, 's napkeleti literatura alatt fókép az indiait, chinait, persát, arabot, törököt, zsidót. *Sz. E.*

NAPKERÉKSZÁM, NAPKÖR, l. KERÉKSZÁM.

NAPKÖZELE és NAPTÁVOLA (Perihelium és Aphelium). Valamint a' többi vándorcsillagok, ugy a' föld is, egy ellipsisben forog a' nap körül, mellynek egyik gyujtópontját épen ezen nagy test foglalja el. Ebből az következik, hogy a' föld pályája nagytengelyének egyik végpontjában legközelebb áll a' naphoz, a' másikban pedig legtávolabbra esik tőle. *A. F.*

NAPKÖZÉPI (Heliocentricus), a' csillagtudományban az, mi a' napnak középpontjára vitetik; mert ha a' vándorcsillagok napkörüli mozgásainak egyes jelenségeit megakarjuk magyarázni, vagy előre jövendölni, helyeket mindig a' nap középpontjához mérjük. Igy határozzuk meg napközépi hosszát és szélességét valamelly vándorcsillagnak. Ennek ellenébe áll a' földközépi, vagy is a' földközéppontjához való helyhatározás. *A. F.*

NAPMÉRŐ CSŐ, egy eszköz, mellyel kisebb távolságokat könnyen és pontosan mérhetünk az égen; leginkább a' csillagok tetsző áltmérőinek meghatározására használtatik. Alkotása különbféle lehet; legjobbakat Fraunhofer Jósef készitett Benediktbayernben öntalálmánya szerint. A' budai csillagvizsgáló intézetben is találtatik egy a' legjobbak közül. *A. F.*

NAPMUTATÓCSŐ lásd HELIOSCOP.

NAPOLI DI ROMANIA, vagy Nauplia, Peloponnesusnak fő erőssége, egy keskeny félsziget keleti partján, a' naupliai tengeröböl mellett. Kikötője, melly mintegy 500 hajót fogadhat be, a' kereskedésnek kedvező. A' Velenczeiek ezen helyet Vaubat módja szerint ugy megerősiték, hogy csak éhség által vehetni be. Külmiveihez tartozik Palamidi, a' felső erősség, melly az alsó városnak ura, 's az alsó erősség, mellyen a' főbatteriák vagynak az öböl felé. A' szárazról való egyetlen hozzájuthatást, egy a' tengertől és kősziklákról körülzárt utsza képzi, mellyre Palamidi és az alsó város sánczainak és bástyáinak batteriáji elhatnak. 1821-ki Oct. olta a' naupliai kikötőt Bobolina hősné ön

hajóival elzárta, szárazról pedig Ypsilantis Demeter; hanem angol hajók a' helyet életszerekkel elláták. Ypsilanti tehát elhatározá Naupliát rohanással bevenni: kivihetetlen merészlet, Voutier és Justin kapitányok előbb a' kikötő hemenetelét próbálák elfoglalni, de a' végrehajtás perczében ebben egy angol brick által, melly a' kikötőben állott, meggátoltattak. A' rohanás Dec. 16-ra határoztatott. Hydra és Spezzia innepélyesen felszentelt ostromlajtorjákat, 's 40 pattantyusgályát küldének. A' Hellenek a' megtámadásra, mint valamelly vidám innepre, felczifrázkodának: urvacsorájával éltenek, azután táncz 's ének kezdődék. Bobolinának egy testvéröccse a' thessaliai Rhigas hymnusait éneklé, 's Kolokotroni ezt mondá palikarjaihoz: „Gyermekek, én vezérpálczámat azon magos falakon által fogom hajitni, 's ti azt elhozzátok"! Reggel 2 órakor egy szinlett megtámadást kezde Palamidi erősség ellen, mig Niketas az alatt az alsó város sánczaiig előnyomult; de az ellenség a' görög táborban tett készületeket észre vette, 's mindenütt felfegyverkezve állt. Minthogy a' szél lecsillapodása a' görög hajóseregnek ugyan azon idóben teendő támadását gátlá, a' Görögök kénytelenek valának napköltekor azon keskeny uton visszavonulni; s indazáltal az ellenség minden batteriájinak tüzelése között is elvivék magok sebeseiket 's holtjaikat. Végre az éhség a' Törököket alkudozásra kinszerité; 1822. Jun. 18. általadák a' Görögöknek a' tenger felől lévő külmiveket, 's a' helyet elhagyni igérék, ha 40 nap alatt oltalom nem érkezend. Ez által időt nyerének. Drama ali fő basa benyomult Moreába, 's Jul. 31 és Aug. 1. Naupliával öszveköttetésbe helyezteté mágát, midőn Niketas az ostrommal már felhagyott, a' külmiviket pedig katonákkal megrakta. Drama ali megverettetése után Nauplia szorosabban körülzáratott, mint előbb. A' kapudan basa, a' kikötő előtt állt görög hajós sereget nem üzheté el; az austriai és angol hajók még kevésbbé vihetének be életszereket; a' honnét olly nagy lön a' szükség, hogy Palamidi őrizetének tisztjei sok katonákkal együtt, az alsó városba lementek, hogy éhség miatt meg ne haljanak. Ezt a' Görögök megtudák, 's Palamidi megmászását még azon éjjel, melly setét és viharos volt, eltökélék. A' kapu nyitva álla, az egyes török katonák őrhelyeiket elhagyák: igy loboga sz. András napján 1822 Dec. 1. Palamidin a' kereszt zászlója, és ezen erősség bevétele után 22 napra, Kolokotronis, mint Archistrategos, a' város általadása feltételeit maga határozá el, mellynek 1822. Dec. 22 (1823. Jan. 3) a' Hellenek birtokába léptek. A' török őrizet, a' lakosokkal együtt, öszvesen 4000 ember, jószága nagyobb részét hátrahagyván, görög és angol hajókon Kisásiába vitetett. 300 darab ágyu és lövőszer találtatott benne. A' többi zsákmány igen sok volt, de nagyobb részét Kolokotronis magának foglalá el. A' görög szabadság ezen bástyájának birtoka, a' görög nagyok féltékenységét és uralkodni vágyását ujra felgerjeszté. Éleinte győzött a' köz az egyesek czéljai felett. Az ideigleni alkotmány eltörültetése elhatároztatott, 's 1823 Apr. 30. Napoliban a' hellen nemzet első rendes gyülése öszvejött. Mindazáltal az első középponti kormány Konduriotis György, mint a' törvényhozó osztály, 's Pietro mainai herczeg, mint a' végrehajtó osztály előlülői alatt, Tripolizzában tartá ülését, mert a' napoli di romaniai zsákmánynak elosztása felett viszálkodások támadtak, 's az ifju Kolokotronis, egy hozzája hű seregcsapatta!. azon helyet birtokában tartá. Végre sikerüle Maurokordatos és lord Byron befolyásának, a' daczos Kolokotronist engedésre birni, 's a' többieknek követeléseit eligazitani, miután 1824 a' görög kormány Napoli di Romaniában fogott helyet. 1824 Oct. 8 nyittatott itt meg a' törvényhozó test harmadik ülése; Konduriotis elölülője maradt a' végrehajtó tanácsnak, 's Maurokordatos statustitoknokká neveztetett. De nem sokára Kolokotronis uralkodásvágya a' polgárháborut ismét felélesztè. Alá kelle ugyan magát (Dec.) a' kormánynak vetnie, 's (1825 Febr.) fogva vitetett Hydrába; de a' da-

czos Moreoták kieszközlék szabadon bocsáttatását (Maj 22), miután őt a' kormány fővezérré nevezé (Jun. 20) Ibrahim basa ellen, ki már egész Naupliáig előnyomult. Ibrahim, ezen vár malmainál (Jun. 25) megveretvén, visszavonulni kénytelenitteték; mindazáltal Jul. 12, 14 és 20. megyőzé a' Görögöket Kolokotronis alatt. Napoli ismét a' pártgyülölség széke lön. A' Suliotáik, kik Palamidi birtokában voltak, Bustizzi várra tüzeltek (1826 Oct.) hol a' kormány vala, melly ülését Dec. 6. Aegina szigetére tette által. Öszvegyülekezett ugyan a' hellen congressus Maj. 19 ismét Naupliában, melly Trözenben (1827. Apr. 9) Capodistrias grófot hét esztendőre elölülőnek nevezé ki; de Palamidi őrizete felzendült hátra lévő zsoldjáért, 's az ideigleni kormány ujra elhagyá (Aug. 28) Naupliát, hogy Aeginába menjen. Már készüle Ibrahim Nauplia elfoglalásához, midőn a' navarini tengeriütközet (Oct. 20) ezen tervet megsemmisité 's Görögországot megszabaditá. —*h*—

Nápoly, Napoli, a' két Sicilia királyság fő és királyi lakóvárosa, a' Terra di Lavoron (a' szél 40° 50' 15'' alatt), 357,000 lakossal az idegeneken kivül. A' hajdankor otiosa nevet ada neki; most, noha a' történet a' Nápolyiaknak mintegy 40 zendülését esmeri, fidelissima nevet visel. Fekvése, népsége, 's különbféle kincsei miatt a' világ legszebb városai közé tartozik. A' felséges tengeröböl szélén pompásan épülve, mellyből Capria és Ischia szigetek nem messze merész alakokban tünnek fel, jobbról a' Vesuvtól őriztetve, balról a' Polisipp ágához simulva, az éldeletbe soha bele nem fáradva, uszni látszik azon gazdag áldásokban, mellyeket az ég ezen boldog tartományra áraszt. Már a' régiek esmerék ezen táj varázsát, 's Parthenope (a' honnét a' város régi neve) syrenenek itt lévő templomáról és sirjáról regélének, de a' költemény és elnevezés, bizonyára csak ezen Eldorado szüz szépségének bájoló kellemére czéloz. A' mai nápolyi ember is kevély hazájára; földre esett égidarabnak nevezi azt, 's hazafiui lelkesedéssel kiált fel: „Nézd meg Nápolyt, azután halj meg!" („*Vedi Napoli, e poi muori*"). 'S valóban nincs olly föld-rész, melly annyi elsőségekkel birna, mint ez. Levegője szelid, balzsamos és egészséges; a' nyár melegét, kivévén midőn a' sirocco fu, a' tenger hüse enyhiti, mellynek kék tükre a' szemet örökké magára vonja és viditja, medre pedig mindennemü gazdag adományokat szolgáltat; a' mezők gabonával és szőlővel ékeskednek és virágoznak, melly a' bő gabona- és jó bortermesztés nagy kárára festői kigyódzásokban szilfákat és nemes gyümöcsfákat mutogat; a' nap élénk és szorgos; egy szóval, mindenütt élet és bőség, és a' délnek minden fényje és gazdagsága vagyon kifejtve, 350,000 ember pezsg a' város utszáin, mellyben a' lármás zaj se éjjel se nappal meg nem szünik. A' Toledo utsza, minden utszák közt a' legnagyobb és legpompásabb, állandó vásárhoz hasonlit, mellynek zsibaján ugy kell keresztül nyomakodni, 's szüntelen őrizkedni, a' villámsebességü curricolik (egy lovas cabrioletek) által való eltipratástól. A' kikötőben, melly egyébiránt nem nagy, minden világrészek hajóji pezsgenek, 's a' kikötő, töltése, vagy a' molo, szüntelen tele van emberekkel, részint foglalatosságaik után járókkal, részint henyélve egy pulcinellasátor előtt, szemfényvesztő, énekes vagy improvisator körül öszvegyültekkel. A' főbb ranguak, a' tenger hosszában elnyuló Sta-Lucia és Chiaja utszákban laknak, 's ezekben, kivált estve, pompás kocsikon járkálnak; nevezetesen a' Chiaja utsza gazdag fényes palotákkal, mellyek előtt egészen a' tenger mellett, villa reale, királyi kert, vonul el. De csak egyedül a' természet és a' jelen vidám élénksége a' multnak némelly emlékeivel együtt, teszi Nápolyt és körületét olly bájolóvá; a' Florencziából és Romából jövő utazó, ki ott a' mivészség csudájit, 's egy kevély hajdankornak még romjaiban is nagy emlékeit látá, itt szépség és mivészség iránti érzésének csekély felgerjesztésére, de annál többszöri botránkoztatására talál. Ugy látszik, hogy itt a' természet buja ösztönét a' mivészség stiljével

is közlé, 's azt elkorcsosodásra és tulságokra inditá. Ezt lehet nevezetesen az épitésmesterségről mondani; a' Toledo utszában lévő financzépületen kivül, nincs Nápolyban ollyan, melly felesleg czifraságok és egyéb helytelen hozzátételek által, belőlről szintugy mint kivülről, korcs izlést ne árulna el, vagy ellenben kopaszsága és egyformasága által, csekély fontosságának bélyegét ne viselné. Nem szerencsésebb a' képfaragás és festés; nagyobb kedvezést nyert a' hanga, mellyben mindenkor tuda Nápoly mivészeket előmutatni, de Paesiello halála olta (1816) egy sem lön nevezetessé. Az obeliskok és szökőkutak, Roma jeles ékességei, itt csak korcs utánozásban jelennek meg. Magok a' nyilvános felirások is, főkép a' spanyol időből valók, keleti dagállyal vagynak szerkeztetve. Nápolyban azon 122 templom, mellyek közül épitésre nézve egy sem kitünő, 130 kápolna és 149 klastrom közt, első helyet foglal sz. Januarius, vagy a' káptalan temploma. Pisano Nicolo rajza szerint épittetett 1299; de góth formáját, a' mennyire lehete, iparkodának megváltoztatni. Az énekkar alatt lévő földalatti kápolnában uyugszik a' szentnek holt teste; vére a' kincs pompás kápolnájában őriztetetik, mellyet Domenichino 4 oltárfestménye ékesit. Nápolyban legszebb templomnak il Gesu novo tartatik, legalább legjobb a' kupolyája, ez is meg van felesleg czifraságokkal rakva. A' S. Chiara gazdag apáczaklastrom temploma, inkább tánczteremhez mint templomhoz hasonlit. S.-Domenico nagy, S.-Eilippo Neri márvánnyal és festeményekkel gazdag, S.-Paola maggiore, elóoldalán Castor és Pollux hajdani templomának maradványit mutatja; S.-Apostolici csudálásra méltó. Nápolyban a' burkus követség oltalma alatt vagyon egy német evangelica gyülekezet is, melly most az ottani franczia gyülekezettel egy testet képez. A' kápolna a' burkus követségi palotában vagyon. Emlitésre méltó még a' S.-Martino monostor melly egy hegyen S.-Elmo vár alatt fekszik, a' legfelségesebb kilátással bir, 's most az invalidusok lakása. Ezen monostor felett S.-Elmo vára fekszik, melly az egész városon uralkodik, 's ágyuival a' Lazzarinoknak (kik 60—70.000-en vagynak) minden nyughatatlan mozgásit lecsilapitja. Nápoly külső ellenség ellen is biztositva vagyon, kivált a' tenger felől, mert keletről Castello nuovo emelkedik fel, nyugotról egy kőszikján Castello del' Uovo (tojás formájáról igy neveztetve) nyulik a' tengerbe. A' paloták közt legjelesebb a' kiralyi vár; az előtte lévő tér Nápolynak fő ékessége. Egy másik királyi palota, Capo di Monte, nincs elvégezve, de sok festemények és egyéb mivészi darabok vagynak benne. Nápoly uralkodójinak hajdani lakása, la Vicario, most a' törvényszéknek, több hivataloknak és tömlöczöknek ad helyet. A' többi paloták közt emlitésre méltók Maddaloni, Francavilla, Gravina, Tarsio, melly utóbbinak jeles, nyilvános könyvtára vagyon. A' tudomány és mivészetre nézve legjelesebb gyüjteményekkel bir a' degli Studj épület; ennek alsó részét a' régi szobrok foglalják el, mellyek közül csupán a' farnesi Florát, farnesi Herculest, a' két Balbus lovagszobrait, a' Venus καλλιπυγος-t (aux belles fesses) és a' derék Aristidest nevezzük meg. A' második emeletben hetruriai edények jeles gyüjteménye, 's kép- és királyi könyvtár vagyon. Van továbá Nápolyban egyetem, csillagvizsgáló torony, királyi orvosi collegium, katonaoskola, tengeri katonák collegiuma, földmivelés-, kézmivesek- és mivészetek academiája, egy collegium ifju Chinaiak és Japaniak számára, 2 jesuita collegium 'sat. valamint egy tudós társaság is 60 jóltévő intézetek közt vagyon két kórház: degli Incurabili, hova mindennemü betegek felvétetnek, és della Sma. = Annunziata, melly igen gazdag, és leginkább talált gyermekeket 's törödelmes asszony személyeket fogad be és ápol; ezenkivül még 5 kórház vagyon, sok kegyes testvérségek és több conservatoriumok, melly utóbbiak egyideig a' hanga hires oskolái voltak egész Európára nézve. Az Albergo dei Poveri, egy kölcsönös oktatási oskolával 400 gyermek számára, a' legnagyobb illy nemü épületek közé tartozik. De nem a' komoly-

ság, hanem az öröm üté fel sátorát Nápolyban, 's éldelet a' közönséges jelszó A' henye nép mindenütt talál mulatságot, pulcinellákat, hangát, narancsot, kukoriczakalácsot, 's egy kis helyet, hova letelepedjék 's magát ott kialudja, mert a' semmit sem tevés bája igen nagy. A' miveltebb rend számára vagyon négy szinház, mellyek közül S.-Carlo 1816 leégett, de ismét pompásan felépittetett. Ezen kivül vagyon még a' Teatro nuovo, dé Fiorentini és S.-Carlino. Hangára és előadására nézve alig lehet őket középszerüeknek nevezni, de a' ballettek fényesek. Egy olasz városban sem olly lármásak a' nézők a' darab előadása alatt, de egyszersmind sehol sem olly csendesek és buzgók kedvelt felvonásoknál, mint itt. A' nemesség nagyobb részint gazdag és fényüző, a' polgárok között jóllét uralkodik, 's a' legalsóbb néposztály egészen szükölködő része, a' Lazzaronik, rendszerint olly mértékletesek, hogy az élelem olcsósága mellett, a' legcsekélyebb kereset vagy csupa alamizsna által is gond nélkül élhetik a' nappalt, még a' moloi divertimentire is tehetnek félre, 's ha egyéb hajlékok nincs, az éghajlat szelidségébe bizva, valamelly palota kapuja vagy templom tornácza alatt az éjt eltölthetik. A' mivházak és gyárok, a' lakosok számához képest csekélyek; a' mesteremberek kevés előlépéseket tettek. A' Nápolyban készült házi butorok idomtalanok. A' drágakőárosok, szabók, vargák külföldiek, a' legjobb vendéglők mailandiak, 's az egyetlen kölcsönöző könyvtár is, nehány évek előtt egy Franczia kezében volt. A' kereskedés a' helyfekvéséhez képest nagyobb fokon állhatna. A' két Sicilia bankja egy milliom ducati (1 tall. 6 gar.) tőkepénzzel bir. — Asszonyszépség Nápolyban a' legnagyobb ritkaságokhoz tartozik, annál nemesebb 's izmosabb a' férjfiak alkotása, kivált érett korokban. Tudományos miveltségre nézve egészben véve a' Nápolyiak egyéb Olaszoknak utánnok vagynak, noha sok jeles férjfiak nevével kérkedhetnek. A' 19-ik század tudósai közt is bir hires férjfiakkal, mint Piazzi, Cuoco (az „1799-ki revolutio" és a' „*Viaggi di Platone in Italia*" szerkeztetője), S.-Giorgio herczeg (régiség nyomozó és költő), Ventignano herczeg szomorujátékköltő. Az ügyvédek (4000), kik Paglietti-knek azaz szalmakalapoknak neveztetnek, a' földbirtok nagy részét kezeikben tartják, annyi a' per és olly hosszan tartó. Egyébiránt a' nép charactere nem olly rosz, mint azt némelly utazók leirták. Általjában nagy jószivüség, hüség és követésre méltó mértékletesség uralkodik közte; 's minden indulatoskodás mellett is ritkán történik gyilkolás. Az erkölcstelenség itt nem nagyobb mint egyéb fővárosokban a' restséghez, éldelethez való hajlandóság mentségét és alapját a' délszak természetében találja. —*h*—

NÁPOLYI KIRÁLYSÁG I. SICILIA (KÉT) KIRÁLYSÁGA.

NAPÓRA. A' napnak jelenlegi forgása az égen elejétől fogva legegyszerübb módját adta az idő felosztásának, megjegyezvén a' testek árnyékának változásait. Ha feltesszük, hogy a' nap egyenlő sebességgel futja végig 24 óra alatt az egyenlitőt, 's az egyenlitő lapjának középpontjába a' földtengelyéhez egyenlőközüen egy czöveket szurnánk, ennek az árnyéka a' napforgását követné, 's a' lapon az órákat megmutatná. Egy ezen gondolat szerint, illy mutatóval és órafelosztással készült, az egyenlitő lapjával egyenlőközüen helyeztetett, azaz a' láthatárral egy ezen hely geographiai szélességével egyenlő szegletet csináló lap, melynek délpontja azon hely délkörével megegyez, neveztetik: éjnap egyenlitő, avagy egyenlitőórának, mivel a' nap az éjnapelgyenlitő napokon az egyenlitőben végzi napkéjti forgását. Ha egy illyen egyenlitőórát, melly a' napórák alapja, vizirányos órává, azaz olyanná akarjuk változtatni, mellynek lapja a' láthatárral egyenlőközü, a' mutatót a' lapon egy, a' sarkmagassággal (*Elevatio poli*) egyemlő szegletbe kell hozni; az órafelosztást pedig az egyenlitőórához kell egyeztetni. A' többi napórák készitése, és használása is az egyenlitő órák theoriájából foly. Vannak függőleges —, keleti — nyugoti —, déli —

éjszaki — és sarki — órák, és hordozható órakarikák 's több olly készitmények. A' napórák theoriájáról lásd bővebben: Littrowtól „*Gnomonik*"; — Helfenzriedertől „*Vollständige und ausführliche Anweisung, um Sonnenuhren nicht nur auf ebenen horizontalen und werticalen Flächen, sondern auch auf Mauern und Fenstern zu machen.*" (Augsburg 1700). Gnomon alatt értünk olly készitményt, melly által a' nap képe egy homályos helyen felfogathatik, és a' valódi délkor egy délvonalra esvén nem csak a' delet, hanem a' napnak déli magasságát is megmutatja. Igy készitett Cassini egy bolognai templomban igen pontos déli vonatot. A' régi Romában Augustus császár alatt a' Marsmezőn egy obeliszk állt, mellynek düledékei még ma is mutattatnak, 's melly Gnomon gyanánt használtatott. A' Gnomoni tudománynak történeteit, az ős időkre nézve, előadja Martini az: „*Abhandlungen von den Sonnenuhren der Alten durch Denkmahle des Alterthums erläutert.*" (Leipzig 1778) czimü értekezésében. Sok Gnomonokat leir Lalande az ő Astronomiájában (2. kiadás Paris 1771). *Albert F.*

Nappali jegyek. A' kos, kettősök, oroszlán, mérték, nyilas és vizöntő csillagképeknek astrologiai neveztetése. *A. F.*

Nappali világ (világosság). Ámbár a' nap főforrása minden világosságnak, mégis a' nappali világ nem egy a' napvi lággal, 's ezt attól jól meg kell különböztetni; mert ámbár a' nappali világ sem egyéb mint egyenes következése a' nap világának, de mivel minden világosság csak egyenes vonatokban terjed, a' napvilág más okvetések nélkül, soha a' nappali világot nem terjesztené el, hanem mindenütt setétnek kelleni lenni, hová a' nap nem süt; pedig a' nappali világ mindenütt egyformán van elterjedve, magán a' földfelületén is, ha felemelt tárgyak, arnyékjok által, az elosztás egyenlőséget meg nem zavarják. Minden vizsgálataink oda mutatnak, hogy a' levegő okvető oka a' nappali világnak, mellyet a' nap világa okoz (l. Világ). *Albert F.*

Naprendszer. Az ujabb csillagtan tanitja, hogy minden állócsillag nap, melly a' hasonlatosság törvénye szerint egy őt követő vándorok, és másodvándorok rendszerével bir; de szorosabb értelemben a' naprendszer alatt csak a' mi napunkat értjük, az ő vándoraival, holdjaival, és üstököseivel, 's igy a' naprendszerhez tartoznak a' határozatlan számu üstököscsillagokon kivül: Merkur ☿, Venus ♀, Föld ♁, holdjával ☾, Mars ♂, Vesta ⚶, Juno ⚵, Ceres ⚳, Pallas ⚴, Jupiter ♃, melly 4, Saturnus ♄, melly 7, és Uranus ⛢, mely 6 holddal bir. Mind ezen vándorok, valamint az üstökösök ellipsis idomu ivekben futnak a' nap körül, melly azoknak egyik gyujtópontját foglalván el, hathatós vonzó ereje által őket utjokban megtartja (l. Vonzókerő), miglen a' másodvándorok, vagyis holdak, ő körültök is ellipsisekben forognak. Ezen kivül a' vándorok tengelyek körül is forognak, melly forgás, öszvekötve a' tengelyöknek a' pálya lapjához bizonyos szegletü hajlásával, és ezen helyezetben való megmaradásával, bennünket azon lelket emelő gondolatra vezet, hogy ő bennek is laknak érző teremtések, a' mellyeknek hasznára ezen intézetek rendeltetve lenni látszanak, a' mit a' csillagtan előhaladásai. ugy Laplacenak azon felfedezése, hogy a' Jupiter holdjai soha egyszerre meg nem setétülhetnek 's igy az ő vándorjok mindig megvan világositva, megerősiteni látszanak. Itt nincs helye minden egyes jelenségeit a' naprendszernek elészámlálni; tehát csak egynehány nevezetesebbek emlitetnek. Ide tartozik a' vándoroknak rendes elosztása az égtérén. Már a' négy ujabb vándoroknak (Ceres, Vesta, Juno, Pallas) felfedezése előtt tudták, hogy a' többieknek a' naptól való távolsága a' progressio törvénye szerint nevekedik, melly progressioban Mars és Jupiter között egy tag hibázott; az ezen épült vélemény, hogy ezen távolságban egy még fel nem fedezett vándor találtatik, ezen négy vándor felfedezésével, mellyek e' távolságban, csaknem egymás mellett,

forognak, megvalósult. — Más nevezetes környülállás, melly földünknek 's a' többi vándoroknak hasonlatosságára mutat, a' Jupiter nagy lapultságától 's a' sebes keringésnek befolyásától származik. Ezen lapultság minden vándornál kisebb vagy nagyobb mértékben találtatik. — Most már egy pállérozott ember sem kételkedik azon, hogy a' nap feje ezen rendszernek, és hogy e' körül forognak a' vándorok; tehát a' föld is; de sok idő kellett hozzá, mig a' tudományok világa azon előítéletek setét fellegét elkergethette, mellyek a' földforgása ellen öszvetolakodtak. Ellenmondást talált Kopernicus (l. e.), ki ezt legelsőbben tanitotta. Gyülölés, üldözés, sőt tömlöczöztetés is várta azokat, kik a' meggyőződéstől lelkesittetve ezen tudományt terjeszteni iparkodtak. Ki nem esmeri szerencsétlen sorsát Galileinek (l. e.), ki, mint 80 esztendős öreg, lánczokkal terhelve, az inquisitio tömlöczeiben sorvadott, 's a' kit kinszeritettek esküvéssel lemondani aról, a' miről tökéletesen meg volt győződve. Sőt magok a' csillagászok között is találtattak ollyanok, kik, előitéletektől elfogódva, az uj tudomány ellen támadtak; maga Tycho de Brahe is, kit érdemeiért minden égvizsgálók az égig emelnek, meggyőződve lévén, hogy a' csillagok mozgását máskép helyesen nem lehet magyarázni, lehetetlennek vélvén azonban a' föld mozgását, 's ezen rendszert Ptolomaeus régi rendszerével (mellyben a' nap, a' hold, a' vándorok 's az égboltozat minden többi csillagokkal a' nyugvó föld körül mozognak) öszvekötni akarván, egy rendszert állitott fel, mellyben, a' nyugvó föld körül a' hold és a' nap, e' körül pedig a' többi vándorok keringenek. De ezen rendszer, melly csupán a' szerző többi érdemei miatt tartatott meg, csak annak bizonysága, hogy nagy lelkek sem mentek a' hibától, kivált ha bizonyos gondolatoktól nem távozhatnak el. — A' naprendszer mostani esmerete e' következő rövid táblában foglaltatik.

A' Csillagnak

Neve.	Ideje vagy tartása napkörüli forgásának (Revolutio.)				Ideje vagy tartása öntengelye körüli forgásának (Rotatio.)			Közép távolsága geographiai mföldben.	testi foglalatja; a' földé = 1.
	év	nap	óra	min.	nap.	óra	min.	a' naptól.	
Nap . . .	—	—	—	—	25	12	—	— — — —	1,300000
Mercurius .	—	87	23	—	1	—	1	8,000000	4/100
Venus . .	—	224	17	—	—	23	21	15,000000	85/100
Föld . . .	1	—	5	48	—	23	56	20,800000	1
Mars . . .	1	321	17	—	1	—	39	31,500000	18/100
Vesta . .	3	230	—	—	esméretlen			48,900000	4/100000
Juno . . .	4	131	—	—	esméretlen			53,800000	5/1000
Ceres . .	4	220	—	—	esméretlen			57,300000	8/1000
Pallas . .	4	222	—	—	esméretlen			57,300000	17/1000
Jupiter . .	11	314	20	—	—	9	56	107,700000	1333 1/10
Saturnus. .	29	166	20	—	—	10	16	197,400000	928 5/10
Uranus . .	84	8	—	—	esméretlen			397,100000	75 85/100

A' Földnek áltmérője: = 1719 g. mértf.; felülete: 9,278,000 négszegü g. mértf.; — testi foglalatja: 2,658,479,900 koczka g. mértf.; — pályájának nagytengelye: 41,400,000 g. mértf.; — excentricitása 300,000 g. mértföldnyi.

Albert Ferencz.

Naptárlák. Ámbár tudjuk, hogy a' föld mozog a' nyugvó nap körül, 's hogy a' napnak menetele csak látszató: mégis ollyan felvetésekben, mellyek a' földnek ön pályájában való helyét illetik, a' nap menetelét valódi gyanánt tekinteni, 's ezért a' napnak pályájában való helyezeteivel élni szoktunk; mellyek a' földéitől 180° különböznek. — Az égvizsgálók továbbá mindent, a' mi a' nap mindenkori helyezetének megtudására szolgálhat, különös könyvekbe szoktak szedni, 's épen ezen

könyvek neveztetnek Naptáblák nak. A' legnevezetesebbek közülök e' következendők: *De la Caille*, *Mayer Tobias* és *Zach*-éi. *Albert F.*

Naptávola, l. Napközele.

Naptérítő esztendő (*annus solstitialis*), azon időszak, melly alatt a' nap ugyan azon napálláspontoz visszatér. Ha t. i. a' napnak tetsző mozgását egyik napálláspontjára nézve tekintjük, p. o. a' nyárira, ugy egy Naptérítő esztendő alatt azon időt értjük, mellynek lefolytával a' nap ugyan oda visszatér. — Azon esztendő tehát igazán egy a' *tropicus* esztendővel (l. Esztendő) mi a' hosszát (tartását) illeti; és a' sidericus avagy csillag-napesztendőnél (l. Esztendő), épen anyival kisebb mint amaz. *Albert Ferencz.*

Naptérítőkörök, l. Térítőkörök.

Naptérítő pontok, l. Térítő pontok.

Naptérítő pontok félköre, l. Térítő pontok félköre.

Naputja, l. Ecliptica.

Narcissus, 1) a' mythologia szerint Cephissus folyók istene, és Liriope nympha (vagy egy ritkább állitmány szerint Lirioessa) fija. Tiresias a' jósló, csak ugy jövendölt neki hosszu életet, ha magát megesmerni nem tanulja. Az ifju Narcissus szép termete minden ifjak és nymphák szivét meghóditá. Echo megemészté magát érette, 's csupa hanggá lön, midőn szerelme nem visszo ztatott. De ekkor Narcissus végső órája is elérkezett. A' vadászaton felhevülve egy forrásból inni akarván, elsőben látá meg abban tulajdon alakját, 's most semmi sem képes a' szerencsétlen ifjut ezen forrástól eltávoztatni. Önnön maga iránti dühös indulatja megemészti őt és a' szánakozó istenek sárga levelü Narcissá változtatják. Igy szól a' rege, mellyet legbájlóbban Ovidius irt le „*Metamorphosis*"-ében (III. könyv. 339—510). Még a' későbbi időkben is mutaták Thespiae mellett Boeotiában (egy olly tájékon, mellyen még most is sok narcissus nől) a' szerencsétlen forrást, mellyben N. elsőben látá meg magát. 2) L. Messalina). *X.*

Narcoticus, kábító, bóditó. Több növény van, az idegrendszerre ugy ható, hogy annak érzése igen megváltozik reá, vagy meg is szünik, a' tovább hatásra pedig nem lesz képes az idegrendszer viszszahatni a' müszerre, 's az élet maga elrontatik. (Vö. Méreg). A' növényekben a' kábító méreg vagy magán van tisztán 's előtünőleg, vagy más csipős avagy füszeres anyagokkal keverve, 's azoknak alája vetve. Innét a' kábító mérges növények hatása sem egyképü; némellyek egyenesen kábitva (rontva) hatnak, millyen p. o. a' bürök; mások előbb ingerelve dolgoznak a' vérrendszerre és agyra, utóbb csak, és nagyobb adagban bóditva, millyen a' mákony. A' kábító mérgek hatása különbféle, a' méreg neme 's az adag mekkorasága szerint. Némellyek szédelgést, szemhomályt okoznak, mások rázó mozdulatokat a' tagokon, mások akarattalan, erős nevetésre ingerlenek, mások dühöt szülnek, mások csendes gyönyörbe ránt anak, — de bénulás, lomhulás követi őket utóbb, 's az idegek elhalása is. Innét gyógyszer gyanánt is csak a' legnagyobb vigyázat mellett adathatnak. *—j—a.*

Narcziss. A' belnövetüek vagy egyszikesek osztályába, az amaryllosok rendjébe, Linné rendszereként pedig a' hathimesek, egyanyásokhoz tartozó növénynem, mellynek egyik faja: a' költői narcziss (N. poëticus Linn.) kedves tavaszi virág: levelei elég szélesek, felmeredtek és majd-felmeredtek, szára kétélü. Virága fejér-, sárgás koronáju, jó illatu. Göröghonban, Langvedocban vadon terem. *—j—a.*

Narses, egy herélt l Justinianus udvarában Konstantinápolban, kinek hazája esmeretlen. Talentoma által annyira behizelgé magát a' császárnál, hogy ez kamarásává és csász. privát kincstármesterré tevé. 538 egy sereg vezére lön, mellynek a' csász. hadivezért Belizart Haliában a' Keletigóthok küzésében segiteni kellett volna. De azon egyenet-

lenségek, mellyek csak hamar kiütöttek ő és Belizarius közt, visszahivatását okozák. Azonban 552 viszont Italiába küldetett, hogy Totila góth előmenetelét meggátolja. Elfoglalá Romát miután Totilát megverte. Hasonló szerencsével győzé meg Tejast, kit a' Góthok Totila helyébe választának királyokká, és 554 tavasszal Buccelinust, az Alemannok vezérét. Miután N. illy módon csaknem egész Italiából kiüzte a' keleti Góthokat és más barbarusokat, elnyeré ezen tartomány helytartóságát, mellyet 15 évig viselt. Ezen idő alatt a' nyilvános kincstárt minden módon igyekezett meggazdagitni, mi által azonban elégedetlenséget gerjeszte a' tartományok lakosainál, kik panaszaikat Romából követeik által II. Justinianus császár eleibe terjeszteték. N. becstelenitő kifejezésekkel tétetett le helytartóságából, mellyért ő ugy állt bosszut, hogy a' Longobardokat meghivá Italiába ütni, a' mi 568 Alboin longobard király vezérlése alatt meg is történt. Muratori és más irók kételkedtek Narses részvételén a' Longobardok beütésében. Letétele után Nápolyban tartózkodék és agg korában halt meg Romában 567. *X.*

Naruszevicz (Ádám Szaniszló), költő 's történetiró, szül. 1733 régi familiából Lithvaniában; 1748 a' Jesuita szerzetbe lépett, 's Német-Franczia-Olaszországokban utazása után, Varsóban, a' Jesuiták collegium nobilium-jánál felügyelő lett. E' szerzet eltörültetése után, a' király, ki tudományos miveltségét esmerte, azzal bizá meg 1773, hogy mind azt, mi Lengyelorsz. első felosztása körül szerződési tekintetben történt, jegyzené fel. Munkája, melly nyomtatásban nem jelent meg, annyira megtetszett a' királynak, hogy őt egész Lengyelország historiájának kidolgozására szólitá fel. N. örömmel fogott a' munkához, 's olly historiát készitett, mellyhez hasonlót Lengyelországról soha senki nem irt, melly egyszersmind mivelt tacitusi stylje miatt a' lengyel literaturának egyik remekmive. — Mint költő, a' költészet különbféle nemeiben tünteté ki magát. Idylljei leginkább magasztaltatnak. Egyéb munkái közé tartoznak: „Tacitus forditása" (1775) 4 köt. mellyben az eredetinek lelkét helyesen fogá fel, 's a' styl hatalmas rövidségét a' csudálatig szerencsésen utánzá; „Chodkiewicz Károly lithvaniai hadvezér életirása" (Varsó 1805, 2 köt.); „Tauryka, vagy a' Tatárok historiája"; 's több irományok. Hazája szerencsétlen sorsán való bánatában holt meg Varsóban, 1796, 's mint nemes emberszerető férjfi, mindenektől gyászoltatott. —*cs.*

Naso, l. Ovidius.

Nassau. A' Nassau ház bölcsője Laurenburg vára, a' Lahn mellett, az 1643 olta ugy nevezett Holzapfel grófságban. Ezen nemzetség alapitójának nagy hihetőséggel Laurenburg Otto, I. Konrád Királynak testvére mondatik (a' 10 században). Ennek maradékai közül I. Walram, (1020) fijai által két ágnak lett alapitója. Az öregebb, II. Walram, tovább terjeszté a' Lauenburg ágat, melly utóbb az 1181 épült Nassau várról nevezé magát; az ifjabb, Otto, Geldern örökösnéét vevé nőül, 's a' Nassau-Geldern ágat alapitá, melly 1523 kihalt. A' nassaui örökös tartományokat 1255. a' gazdag II. Henrik fijai feloszták. Walram, az öregebb, a' déli, Otto, az ifjabb, az éjszaki tartományokat vállalá el. Ezen két ág, a' walrami és ottoi, még most is virágzik. A) Walram fija Adolf 1292 német császárrá választatott, 's elveszté életét a' gellheimi ütközetben 1298. vetélkedő társa, Austriai Albrecht által. Utódjai több ágakra oszlának, mellyek közül a' legifjabb végre 1605 II. Lajos személyében minden tartományokat egyesite. Ennek fijai három ágat alapitának: *a*) Saarbrücköt, melly 1735 Saarbrück-Usingen (kihalt 1816) és Saarbrück-Saarbrück (kihalt 1797) kisebb ágakra oszlék; *b*) Idsteint, melly már 1721 kihalt; és *c*) Weilburgot, melly 1816 olta a' walrami ág minden birtokait ismét egyesité. A' walrami ág grófjai először 1688 és 1737 éltek a' megujitott, de már 1366 IV. Károlytól egy nassaui grófnak adott herczegi czimmel; azonban csak 1803 nyer-

hetének ülést és szavat a' birodalmi gyülésen a' herczegek collegiumában. A' franczia revolutio által, Saarbrück grófságot 's több birtokokat a' Rajna bal partján (20 nsz. mf. 53,000 lakossal) elvesztének. Ezért az 1803-ki recessus 36 nsz. mf. és 93,000 l. adatott kárpotlásul az Usingen ágnak. Nassau-Weilburg 8 nsz. mf. helyett, 19,000 lakossal, mit elveszte, 16 nsz. mf. kapott 37,000 lakossal. A' rajnai szövetség is, mellynek alapitását 1806 segiték, nagyitá birtokjokat 31 nsz. mf. és 48 ezer lakossal, 's a' familia legidősbikének herczegi czimet adott. Az öszves nassaui birtokok, egyesült 's feloszthatatlan fejedelmi herczegséggé neveztettek. 1815. Oct. 31. Burkusországgal tett csereeggyezségek által, a' nassaui herczeg és fejedelem, megnyerék az ottoi ág csaknem minden tartományit, és Katzenelnbogen grófságot. A' bécsi congressus-acta örökjusokat is megerősité Luxemburg nagyherczegségre, az ottoi ág kihalása után. A' nassaui herczeg, a' németszövetségben, Braunschweiggal a' 13 helyet osztja meg. Teljes gyülésben két szava van, 's a' 14 hely az övé. A' mostani nassaui herczegség, a' burkus alsó rajnai tartománnyal, Stetten nagy herczegséggel és Frankfurttal határos; délről a' Rajna folyja körül, melly Lahnsteinnál a' hajózható Lahnt veszi fel. Az egész, csaknem 83 nsz. mf.ön 28 széket, 31 várost, 36 mezővárost, 816 falut és 348,000 lakost, ezek közt 3846 katonát, 185,461 evangelicust, 157,638 catholicust, 190 mennonitát és 5717 zsidót foglal magában. Az udvar, valamint a' lakosok egy harmada, reformatus. De a' reformatusok és lutheranusok 1817 „evangelica keresztény egyházzá" egyesiték magokat. Az inkább hegyes mint sik tartomány, mellyet Taunus erdős hércseivel 's regényes völgyeivel ékesit, igen termékeny. Legjobb borai teremnek Hochheimban, Rüdesheimban, Johannisbergen, St. Marcusbrunnenben. Wiesbaden (l. e.), Niederselters, Geilnau, Fachingen, Ems, Langenschwalbach és Schlangenbad ásványos forrásai is hiresek. A' herczegség jövedelme 1,810,000 forint; statusadóssága 5 milliom forint; szövetségi serege 3,028 fő. Az uralkodó nassaui herczeg Wiesbadenben és a' szép Biberich várban lakik; 1817 a' szent szövetséghez álla, 's országának 1814 és 1815 Sept. országrendi alkotmányt adott. 658 oskolakerületben a' realtanitókon kivül 828 tanitó vagyon, 34,000 evangelicus, és 27,000 catholicus gyermek számára. Országegyetemévé, a' hannoverai kormánnyal tett egyezség szerint, Göttinga választatott. Az usingi ágból még herczegnék vagynak életben. —*h*—

Naturalismus. Értetik rendesen alatta valamelly mesterség gyakorlása természeti tehetségeknél fogva, mellyekhez még studium, vagy bizonyos előre megtanult szabályok nem járultak. Igy p. o. a' karddal viaskodó, naturalista, ha nem tanulta még meg a' viaskodás mesterséges szabályait. Minden mesterség, mivészet és tudomány, a' naturalismusban gyökerezett kezdetben, 's a' természeti tehetségek gyakorlásából formáltatott azután későbben ki, reflexio utján a' systema, melly bizonyos szabályokat foglal magában, még pedig öszvefüggő rendben. Vallásos értelemben értik a' naturalismus alatt az isten esmeretéről való tudományt, melly tanitja, hogy a' csupa természeti okoskodásnál fogva is eljuthatni az isten esmeretére, 's azért kijelentésre nincs is szükség, mint a' supernaturalisták állitják.

Naturell, bizonytalan értelmü kifejezés, mellyet néha a' temperamentumra, néha a' characterre használnak. Általjánosan kell érteni alatta az emberi természet tulajdonságait, a' mint azok az ember testi müszeres alkatjából kifejlenek. *Kállay.*

Naumachia, (ναυς hajó és μαχυμαι küzdök) tengeri ütközet utánozása, avagy mesterséges tengeri csata volt, melly a' Romaiaknál az innepélyes és nyilvános játékok egy nemét tevé. Caesar volt az első, ki a' romai népnek egy illy tengeri küzdés nézőjátékát adá, mellyet a' nép csak hamar szintolly indulatosan kedvelt, mint a' többi nyilvános

játékokat. Mivel a' Circus Maximus, mellyben néha ezen tengeri ütközet tartatott, igen alkalmatlan volt reá: azért a' császárok alatt tulajdon helyek készittettek e' végre, mellyek innét Naumachiának ('s ez a' szó második jelentése) neveztettek. Ezen helyek, külső formájokra nézve hasonlitottak az Amphitheatrumhoz. Eleinte, valamint ezek, fából épittettek. Azt mondják, Domitianus császár volt az első, ki egy Naumachiát kőből épittetett. Egy Naumachiának, mellyet Augustus állitata fel, 's mellybe több kisebb ladikokon kivül háromsoros evezőü 50 hajó fért be, hossza 1800, szélessége pedig 200 lábnyi volt. A' Naumachiák, valamint a' Circus Maximus is, ha Naumachia adatott benne, földalatti csatornák által hirtelen megtöltettek vizzel, ugy hogy a' nézők szeme láttára egyszerre felemeltettek benne a' szárazon feküdt hajók. A' viz közönségesen a' Tiberisből (ezért állittattak a' naumachiák gyakran annak közelében) de néha vizvezetésekből is eresztetett beléjek, 's szintolly sebesen elapadt, mint nevekedett. A' kik ezen Naumachiában küzdöttek, 's innét Naumachiarii nevet viseltek, gladiatorok, rabszolgák vagy a' legalsóbb osztályból való emberek, foglyok és halálra itéltetett vétkesek voltak. Rendeltetések meghalás volt, 's csak a' nép vagy a' játék elölülőjének kedvező felkiáltása mentheté meg őket. Siciliában Salerno mellett a' Griffone hegy tövében, egy kis tó ásatása alkalmával, egy régi Naumachia nyomára véltek akadni. *X.*

Naumburg, a' Saale mellett, régi város (1200 h. és 9800 l.), igen kellemes tájékon fekszik, nem messze az Unstrut Saaleba ömlésétől; most a' burkus-szász herczegség merseburgi kormánykerületéhez tartozik. Itt vagyon a' merseburgi és erfurti kormánykerületek tartományi főtörvényszéke, a' kereskedői törvényszék, határpostahivatal. Megnézésre méltó benne az 1028 körül épittetett káptalantemplom. Lakosai gyármunkákkal foglalatoskodnak, főképen posztó- és vászonszövéssel, szappanfőzéssel 'sat. és kereskedéssel. Némelly házak nevezetes gyapjukereskedést üznek. — A' veres bor, melly Naumburg vidékén terem, részint kivitetik. —*h*—

Nautica, l. hajózás mesterszége.

Navarin (Neocastro), erős kereskedő város, Morea délnyugoti tengerpartján, éjszakra Modontól, 3000 lakossal. Ónavarin, a' régi Pylos, Nestor királyi laka. Kikötője legtágasb Moreában, mivel többet befogadhat 1000 hajónál; ezért volt ott a' kereskedés olly virágzó. Egy tágos öböl képzi azt, mellynek bemenetelét Sphacteria szigéte (Sphagia) és éjszakról 's éjszakkeletről egy magas hegylánczvédi a' megerősitett ónavarini sziklával. Egyszerre csak két hajó mehet bele. A' viz a' kikötőben még a' legnagyobb hadi hajóknak is elég mély, 's a' horgony-fenék olly biztos, mint Plymouth, Cadix, Syracusa és Brestnél. A' város erőssége 4 bástyából és egy magas sziklán lévő fellegvárból áll. 1821 cephaloniai bajnok Tipaldo, Ypsilanti Demeter parancsa alatt, capitulatio mellett bevevé Navarint. A' Kolokotroni részére hajlott Moreoták pártütése volt az oka, hogy Navarin Maj. 23. 1825 egyezés mellett, Ibrahim basa, az egyiptomi alkirály fija kezére került. Oct. 20. 1827 egy angol, franczia és orosz hajósereg Codrington angol admiral főparancsa alatt (a' Francziák részéről admiral Rigny, az oroszokéról gróf Heyden volt jelen) a' kikötőbe nyomulva megsemmisité az ugyan ott csatarendbe állitva volt sokkal erősebb török-egyiptomi hajósereget, hogy Görögországnak békét eszközölhessen. Már a' régi időben is hires volt Navarin, egy nagy tengeri ütközetről 425 K. e. a' peloponnesusi háboruban. Akkor az athenéi hajósereg Demosthenes vezérlése alatt szált a' kikötőbe 's megsemmisité az ottan volt erősebb spartait. Sparta erre békeajánlatokat tön, de a' Messeniek és a' Heloták megpróbálták a' spartai jármat nyakokról lerázni. *X.*

Navarra. A' navarrai királyság akkor álla fel, midőn nagy Károly utódjai a' nyugot felé egész Ebroig kiterjedt monarchiát nem

voltak képesek megtartani. Ámbár 2 részből, felső Navarrából ugyanis a' Pyrenék déli oldalán, 's az éjszakin fekvő alsó Navarrából állott, mégis mind a' két rész egy király alatt volt, mignem aragoniai Ferdinand 1512 felső Navarrát elfoglalá. Ezen időtől fogva a' navarrai királyok csak alsó Navarrát birák. Midőn IV. Henrik Burbon Antal 's Navarra öröklönéjének fija, a' franczia királyi székbe lépe, általa N. ismét Francziaországhoz kapcsoltatott, 's ezolta a' franczia királyok Francziaország és Navarra királyjának nevezék magokat 1830-ig. Felső-Navarra (115 nsz. mf., 221,728 l.) még most is navarrai királyságnak neveztetik, noha a' spanyol monarchia tartománya. Fővárosa Pampeluna (erősség, 14,000 lak.) az alkirály széke. A' Francziaországhoz tartozó alsó Navarra, a' revolutio előtt Bearnal együtt egy különös megyét tön, 's most az alsó pyrenéi megyének egy része (147 nsz. mf. 400,000 l.) Pau és Bayonne városaival. Itt még a' bask nyelvet beszélik. (L. Baskok). *X.*

Naxos, a' legrégibb időkben Dia és Strongyle, most Naxia, (Nachsia) legnagyobb (8 nsz. mf. 18,000 l.) a' Cyclad szigetek között az aegeumi tengeren. Vagyon rajta egy hasonló nevü város, 40 falu, egy vár, egy kikötő, 's széke egy görög és catholicus püspöknek. Rendkivüli termékenysége, 's a' Bachusról való költemény, kinek szentelve volt, a' régi világban hiressé tették. Még most is láthatók Ariadne forrása mellett egy Bacchustemplom romjai. Bővelkedett gabonával, borral, melly a' legjobbak közé számláltatott egész Görögországban, nemes fagyümölcsökkel és márvánnyal, mellynek Ophaltes vagy Aphites név alatt esmeretes neme, gyakran használtatott. Ezen márvány a' levegőben megkeménykedik, 's századokig ellene áll a' feloldoztatásnak. M. termékenységének kimutatása végett, gyakran kis Siciliának neveztetett. Lakosai ezen rendkivüli termékenységet Bacchusnak, mint a' sziget őristenének, tulajdoniták. Itt voltak Bacchusnak legjelesebb innepei, temploma, 's oltárjai. Itt vigasztalá a' Theseustól elhagyatott Ariadnet (l. e.). Azt mondják, hogy a' sziget első lakói Thraciusok voltak, kiket később a' Thessaliaiak Otus 's Ephialtes vezérlése alatt meghódoltattak. Miután a' Thessaliaiak a' szigetet tartós szárazság miatt elhagyák, nem sokára a' trojai háboru után a' Cariusok, kiknek vezérjek Naxos nevet viselt, telepedtek itt le. Pisistratus e' szigetet athenei felsőség alá veté. Naxos, Pisistratus halála után, szabadságát visszanyeré, 's rendkivül virágzó lön; de nem sokára őt is éré az archipelagusi szigetek nagyobb részének sorsa, hogy tudni illik persa hatalom alá került. Midőn azonban ezek Xerxes alatt a' tulajdonképi Görögországot meghóditni próbálák: a' Naxiusok használák ezen alkalmat, a' salamisi és plataeai ütközetekben szabadságok megalapitására. A' mithridatesi háboru alatt a' Romaiak foglalák el e' szigetet. Azután Antonius triumvir a' Rhodusiak védlése alá veté, de ez alól ismét hamar kivoná magát, minthogy azok igen rosszul bántak vele. Igy Naxos szabad állapotban maradt egész Vespasianus idejéig, ki azt romai tartománnyá tevé. Ez a' keletromai császárság sorsát követé, 's annak megbukta után, mint az Archipelagus többi szigetei, török hatalom alá került. Most a' kapudan basa helytartóságához tartozik, kinek évenként tiz erszény adót fizet. A' nép, mint többnyire minden görög szigeteken, fejét ön maga közül választja. *—h—*

Nazarenusok-nak néha az első keresztények neveztettek ellenségeiktől, 's még most is vagynak keleti Ásiában illy nevü keresztény gyülekezetek. A' Nazarenusoknak már a' 2. század elején támadott felekezete Palaestinában azt hivé, hogy a' zsidó czerimoniai törvényt Jézus rendszabásival egyesitni kell, 's Mátének egy zsidó evangeliumához tartá magát. Még tovább mentek az Ebioniták (szegények, szükölködők) Moses törvényeinek megtartásában; e' mellett elveték Pál apostol leveleit, és kételkedtek Krisztus istenségéről, kit csak jeles

férjfiunak tartának. Ezeknek is, valamint a' Nazarenusoknak, kikkel hazájok és származások ideje közös, egy zsidó régi evangeliumjok volt. Ezen két csekély felekezet, ugy látszik, a' 4-dik században elenyészett. —*h*—

Nazareth, városocska Galilaeában, 12 német mértföldnyire éjszak felé Jerusalemtől, egy hegyen fekszik, mellynek szép tájékait az utazók még most is dicsérik. Jézus szülőjinek lakhelye volt, kik Egyiptomból visszatértek után, oda visszamenének 's őt ott nevelék. A' honnét a' Zsidóktól gunyolódva Nazarethbelinek neveztett, minthogy ezen városocskának nem volt hire különös miveltségről. Bizonyitá ezt a' Nazarenusok butasága az ő tanitásainak elfogadásában, ugy, hogy elég oka volt, tanitói hivatalra lépte után, ott tovább nem tartózkodni. —*h*—

Nebukadnezar, vagy Nabuchodonozor, babiloni király, Kr. e. 606—563 uralkodott. Fija volt Nabopalassarnak, ki (640—626) a' babyloni országot az assyriai fejedelemségtől ujra függetlenné tette. N. hódoltatásai által a' babyloni országot Ásiának nyugoti határjaiig terjesztté. Megveré az egyiptomi királyt Nechot Karchemischnél, elfoglalá 's elpusztitá Jerusálemet, Tyrust és Sidont. Az ásiai hódoltatók szokása szerint, kik a' meggyőzetett nyughatatlan néptörzsököket más vidékekre szálitták, számos Zsidókat telepite le Babyloniában, kiknek ottani lakások babyloni fogság neve alatt esmeretes. A' mesés mondák szerint Lybián keresztül Africának nyugoti partjáig előnyomult. Babylon pompáját ő eszközölte. Hogy hét esztendeig ökör volt légyen, ugy látszik, hogy nem annyira a' lycantropia betegségből (olly betegség, mellyben az ember magát farkassá vagy más állattá változtatva gondolja) kell magyarázni, hanem, hogy az valamelly keleti symbolicával öszveköttetésben áll. (V. ö. Assyria és Babylon).

Neckar. Schwenningennél a' würtembergi Schwarzwaldban ered, 5000 lépésre Donaueschingentől, a' dunaforrások egyikétől, magassága a' tenger felett 2084 láb; az Ens torkolatjától fogva hajózható. A' mostani würtembergi kormány, hajózhatóságát szélesités, mélyités és áltmetszések által igen megjavitá. Murr, Kocher, Erz, Jaxt és Filz vizeit felveszi, minekelőtte Manheimnál a' Rajnába ömlik. — A' neckarborok, a' Neckar-mosta vidékekből, könnyü, egészséges, és jó izü borok. A' legjobb fajok teremnek Affenthalnál, Badennél, Durlachnál, Eyburgnál, Gretzingennél, Mündelsheimnál a' Neckar völgyében, Stuttgartnál, Sulzbergnél, Wangennál és Weinsbergnél; alkalmatos és kevessé magas tájokon, mészföldben, keletnek vagy délnek. —*h*—

Necker (Jakab), franczia országlár szül. 1734 Genfben hol atyja a' német statustörvény tanitója volt, — mint kalmár legény korán bátyjához Vernethez 's később Thelussohn pénzváltóhoz jött Parisba, kinek is társa lön. 12—15 év alatt felül mulá vagyonával a' leggazdagabb pénzváltó házakat, melly mintegy 6 milliomra ment. Midőn a' keletindiai társaság (mellynek ő tagja vala) ügyeinek a' kormánynál vitelére őt választá, 1769 az indiai társaságról egy munkát adott ki, mellyben ő ezt védelmezé, 's azon szolgálatokat érinté, mellyeket e' társaság a' leghajosabb időszakaszokban az országnak tett volt Ez neki sok részére hajlókat nyert, sőt magok az ő rendszerének ellenségei is becsülték talentumit. Lemondván ezután kereskedői foglalatosságiról, a' genfi köztársaság' képviselője lett a' franczia udvarnál, 's ezen hivatalában megkedvelteté magát Choiseul herczeggel; hogy irói hir által is magára vonja a' figyelmet „*Eloge de Colbert*" czimü munkáját irá, melly 1773 a' franczia Akademiától megkoronáztatott. Ezen munkája „*Essai sur la legislation et le commerce des grains*" 1775 mintegy husz kiadásokat nyert 's nagy figyelmet gerjesztett azon popularitássága által, mellyel ahban a' financziai tárgyakat eléadá. Pezay marquis által XVI. Lajosnak egy emlékirást nyujtott be, mellyben az ország segéd-

forrásit kellemes alakban fejtette ki. Ezen eszköz sietteté tervei elérését. 1776 Taboureau főellenőrnek mint királyi kincsigazgató adatott segédül, ki is 8 hónap után kénytelen volt hivatalát neki áltengedni, és Necker a' legbajosabb időpontban lett a' financzok directora. Minthogy az utósó uralkodás alatt a' sok csalások miatt az ország' financziája megromlott, — az Americai háborura pedig uj kötségek kellettek; uj adók által pedig popularitását könnyen elveszthette volna: tehát javitások 's kölcsönök által akart segiteni. Minden ujitásai dorgáltattak; azonban védlói is számosan voltak, főkép a' tudósok közt. 1781 kiadott „*Compte rendu au roi*" munkájából 200,000 példány költ-el. — Most már Necker nagyravágyástól ösztönöztetve a' ministeriumba akart belépni. Protestans vallása miatt akadályok tétettek elébe; ő azt hitte hogy Francziaország nála nélkül el nem lehet, azért fenyegetődzött, hogy hivatalát odahagyja, 's nem kevessé volt meglepve midőn az udvar kért elbocsáttatásába megegyezett 1781. Ő a' Schweiczba ment hol a' kopeti báró jószágát megvette 's „*Administration des Finances*" munkáját kiadta, mellyből kevés nap alatt 80,000 példány költ-el. Ezen munkája, azokat, kik már Compte rendu munkájával sem voltak megelégedve, még inkább felláziotta. Calonne országlár hibáji 's pazarlási még inkább nevelék Necker hirét, ki 1787 Francziaországba visszatért 's Calonne ellen irt, ki őt a' pénztár hiánya okozójának vádolá, melly per következésében Necker számkivettetett. Midőn 1788 a' briennei támadások az udvart félelembe hozák, Necker, főellenőrnek visszahivatott, de a' nép szava által neki bátorodva csak azon feltétellel vállalá ezt fel, hogy az első országlárral ne legyen kénytelen dolgozni. Azon véleményben, hogy ez által mindeneken uralkodik, a' királlyal azt hiteté-el, hogy hatalma nevekedik, a' néppel pedig, hogy a' demorcatia nem messze van. Azon hivatalos jelentés, mellyet ő a' general statusok öszvehivattatása felett 1788 ki December 27 tett, azon első szikrának tekintethetik, melly a' már rég előre készült égő anyagot meggyujtá. Nem hihetni azonban, hogy Neckernek bizonyos terve lett volna; ő szüntelen több tervek közt habozott, és különösnek látszik valóban, hogy ő ki ösztönbül 's balitéletből a' főrendeket megalázni igyekezett, nem kevésbé szitott azon ideához, hogy a' királyon is uralkodjék. Irati több helyeiből kitetszik ezen határtalan uralkodásrai hajlandóság. 1789 azt vetették szemére, hogy ő az éhséget segitette, midőn alaptalan aggodalmakat támasztott, 's hogy ő a' 39 milliomból, mellyeken gabonát vásároltatott annak eladásából ismét 28 milliomot vett be, mellyekről számot nem adott. Julius 11 midőn az uralkodás kénytelen volt a' pártok ellen keményebb eszközökhez nyulni, Necker, ki ezeknek magát elhatározottan ellenek szegezte, főkép Breteuil báró befolyása által hivatalából elbocsáttatott, 's azon parancsolatot vette, hogy 24 óra alatt hagyja oda az országot, a' mit ő azonnal meg is tett. Alig tudódott ki azonban az ő eltávoztatása, midőn egész Paris miatta mintegy lángba borult. Erre következék a' Bastille ostroma, 's a' nép annyira dühösködék, hogy a' király kénytelen volt Neckert tüstént visszahivatni. Az ő Parisba visszatérte egy győzedelmi bejövetelhez hasonlitott. Első foglalatossága volt befolyása által a' zavarokat lecsendesiteni 's a' személy' és birtok' bátorságát visszaállitani. De az ő népelőtti kedve most már olly magas fokra emelkedett volt, mellyről annak szükségképen lefelé kelle szállnia. Mint financz országlár kénytelen volt olly eszközöket javasolni, mellyek a' községnek nem tetszhettek, főkép pedig Mirabeau törekedett az ő megbuktatásán. Tekintete mind inkább csökkenvén, 1790 a' nemzeti gyüléstől elbocsátatását kérte, 's ez azt egykedvüleg helyben is hagyta. Necker ujra a' Schweiczba utazván, utjában a' néptől több méltatlanságot szenvedett 's kopeti jószágára érkeztekor szeretett feleségét is elvesztette. Bánatában ismét kedves foglalatosságához az iráshoz fogott, 's miután több munkákat irt volna, 1802 a' consuli hatalom ellen irt,

melly munka nagy figyelmet gerjesztett. Az ő irásmódja válogatott, de néha egyforma, 's erőltetett, jóllehet nem volt ő az igazi ékesenszólás hijányával. Megholt Genfben 1804 April. 9, minden veszteségei után is nagy vagyont hagyva maga után. Leánya ama' hires iróné Staëlné asszonyság, még több hátrahagyott munkajit, 's emlékirásait is adá ki. *Sz. E.*

Necrolog, Necrologia, görögből. Igy neveztetnek azon jelentések, mellyek meghalálozott személyek életéről, kik mint tudósok vagy az emberi társaság' nevezetesebb tagjai érdemeket szereztenek magoknak, tétetnek. Illyen Németországban az Ilmenauban Voigtnál megjelenő „*Neuer Nekrolog der Deutschen*" A' klastromokban azon Apátok jegyzékét nevezik igy, kik jótétek és örökséghagyások által emelék a' szerzet javát. *—cs.*

Necromantia (νεκρομαντεια és νεκυομαντεια) a' hajdan korban a' jövendőnek holtak megkérdezése által történt meghatározását jelenté, 's a' jóslásnak egyik neme volt. E' szokás, mint minden babonás szokások, keletről vagy a' távol éjszakról terjedtek. Példáit az ő testament. is találjuk, p. o. Sám. I. 1, 28, és Moses V. könyv. 18, 11, hol az, mint a' gonosz lélek mive, tiltatik. Az „Odyssea" II. könyvéb. Homer, Ulysses által, Tiresias árnyékát a' pokolból idézteti elő. De a' mód, melly által ez véghez vitetik, semmi babonást nem foglal magában, 's egyedül különös innepélyü áldozatban áll. Hellasban több ugy nevezett holtak jóshelye találtatott, mellyeknek historiai eredeteket mély setétség fedi, 's az Orpheus pokolba meneteléről való regét is sokan nem egyébnek tartják, mint a' necromantia nemének. Azonban méltán lehet kételkedni, hogy e' sok görög hősekről használt kifejezés: az alvilágba szálták le, annyit tenne, mint: a' holtak jóshelyét kérdezék meg. Mig Görögországban a' necromantia papok felügyelése alatt a' templomokban gyakoroltatott: Thessaliában, mint minden babona hazájában, azzal különös ψυχαγογοι (árnyékidézők) nevü személyek foglalatoskodtak. Borzasztók azon vérengzések, mellyekre ezen gonoszok, babonás jövendöléseik által, a' buta népet csábiták. Gyakran emberek gyilkoltattak meg, 's csak azért, hogy lelkeiket elébb kérdhetnék meg, mintsem azok az alvilágba leszálnának. Mennyiben az előidézett árnyak az idézőnek testi szemei elé állittattak, a' necromantiát σκιομαντεια- és ψυχομαντεια nak azaz árnyak (σκιαι) vagy elvált lelkek (ψυχαι) jövendölésének is nevezték. *—cs.*

Nectar, balzsam illatu édes istenital, melly csak az Olympuson osztatott, 's halhatatlanságot adott. Ezenkivül a' tiszta mézből és édes borból készitett ital is nectarnak neveztetett, valamint minden jeles, az érzékeket gyönyörködtető is nectarinak. Még most is nectar nevet visel egy édes görög bor, melly Scio szigetén terem, és asszu szőlőből készittetik. *X.*

Nedvmérő, l. Hygrometer.

Negativ, közönséges értelemben annyi, mint tagadó, a' nyelvphilosophiai felsőbb szokása szerint jelenti mind azt, a' mi semmi bizonyost nem határozván meg, minden más bizonyost vagy positivumot kizár magából. Igy p. o.: ember, fekete, okos, elhatározott kitételek, positiv fogatok, mellyeknek negativ fogatjok: nem ember, nem fekete, nem okos. Az illy negativ fogatok magokban semmit általánosan meg nem határoznak, egy nem ember lehet asztal, könyv 'sat., csak az ember positiv fogatját zárja ki magából; miből kitetszik, hogy az illy negativ előterjesztések valamelly ellenkező positivumot vagy meghatározottat tesznek fel, a' mi nélkül negativumot nem is lehet gondolni. Tagadó itéletek a' logicában azok, mellyekben az mondatik ki, hogy az itélet materiája, vagyis az előterjesztések, mellyeknek irányai kimondatnak az itéletben, az öntudatban nem egyesithetők. Mások szerint tagadó itéletek azok, mellyeknek praedicatumok

negativ fogat, p. o. Kloris nem szép. A' mathesisben negativ és positiv nagyságok azok, mellyek az indifferentia pontjának két ellenkező oldalához képest, egymásnak ellenébe tétetnek. Minden lehetséges számok sorának indifferens pontja a' zerus 0. Ha már valamelly személynek activ vagy passiv adósságait számokban ki akarjuk jelenteni, amazok a' zerusnak egyik, emezek a' zerusnak másik oldalára esnek, 's amazok a' positiv, emezek a' negativ nagyságot fogják jelenteni. *Kállay.*

Neger, egy emberfaj Afrika éjszak-nyugoti partjain és belsejében, melly közép termettel, tompára nyomott órral, fekete gyapjuhajjal, lapos koponyával, előre álló állkapczával, vastag kidülledt ajkakkal, 's fekete szinnel jeleli ki magát. Meg kell tólök különböztetni az Afrika éjszaki partjain lakó Maurokat vagy Szerecseneket, kik nem Negerek. Némelly természetvizsgálók a' Negereknek mind physicai organitatiojából, mind külsejéből, azt igyekeznek bebizonyitani, hogy ezek soha sem képesek a' mivelődés azon fokát elérni, mellyre kedvezőbb organisatioju nemzetek, p. o. a' celta népek eljutottak. A' Negerek általjában érzéketlenek, igen ritkán sirnak, 's az erkölcsi fájdalom nálok mély hallgatás, a' physicai pedig lárma vagy ének által nyilatkozik. E' mellett bosszukivánók, 's csak mechanicai munkákra látszanak alkalmasoknak. Egyáltalján minden déli nemzetek charactere, vegyülete a' gerjedékenyseg és lomhaságnak. Ha a' Negerek védőji, a' jó indulatuság, vendégszeretés, gyermeki szeretet, és a' honhoz vonszódás nehány vonatait hozzák fel mellettek, elfelejtik, hogy ezen erények, mellyeknek egy része bizonyos állatfajoknál nagyobb mértékben találtatik, még korán sem árulnak el felsőbb mivelődésre való alkalmatosságot. Ellenben több példák bizonyitják, hogy a' Negerek nem szükölködnek lelki tehetség nélkül, 's csak azon körülmény, hogy a' neger nemzetek régolta kisebb 's nagyobb csapatokra oszolva, bizonyos határok nélkül éltek, 's hogy a' legdurvább despotismussal párosult esztelen balvélekedések által majdnem baromi állapotra voltak nyomatva, fejti meg az ő egyforma növényi életeket, mellybe legfeljebb az Arabok karavános utazásai, 's a' belső rabló háboruk hoznak némüleg mozgást. Kevés néptörzsökök tesznek csak ebből kivételt, csekély mivelődés által, 's ezek a' többiekkel rosszul bánnak. Teljes elvadulásokat leginkább előmozditá a' Rabszolgakereskedés (l. e. és Wilberforce), melly köztök a' háborut, csalárdságot, rablást szaporitotta. L. Sprengeltől: „*Über den Ursprung des Negerhandels*" (Halle 1779) és Hünetől „*Vollständ. Darstell. alter Veränderungen des Negersklavenhandels*" (Gött. 1821). A' kis negerstatusok despotai szerkeztetésének hijányai, mellyekben a' királyok despotismusa még belső nyugalmat sem ad, már kezdetétől fogva megvoltak, 's nehezen volnának a' Negerek magokra hagyatva képesek egy türhető szerkezetet alapitni. Angliában ugyan már több évek előtt felállittatott egy afrikai társaság, mellynek czélja a' Negerek mivelése (l. Sierra Leona), hanem ez mindeddig csak igen kevésre ment. A' Negerek legékesebb szavu védője Grégoire püspök, ezen czimü iratában: „*De la littérature des Nègres, ou recherches sur leurs facultés intellectuelles, leurs qualités morales*" etc. (Paris 1809 és 2. forditása Tüb. és Berlin 1809). Csakhogy gyakran öszvekeveri a' szerecsen és neger népeket. A' Negerek legesmeretesebb népei: a' Mandingoek, egy számos nép, melly a' tengerparttól, hihető egészen a' Gambia eredetéig elterjedt; a' Valofik vagy Qualofik, Gambia éjszaki részén Senegambiában; a' Dahomek, kik 1724 olta Whidah és Ardoa kis tartományokat is meghóditották; a' Congoiak alsó Guineában, kikhez még az Angolaiak és Bengualiak is tartoznak; a' Carrouk felső Guineában, kik a' Fulahok-tól elváltak, és a' Cap-Montetől egész Sierra Leonaig terjedő tartományt lakják; az Anziskok felső és alsó Aethiopiában, Congo keleti részén; a' Jaggak, kiket némellyek az Anziskokkal cserélnek

el, Abyssinia határától, a' Kafferek tartományáig; a' Gellák, kiknek nyelve egy szerecsen nyelvhez sem hasonló, 6 nemzetségeket képeznek eredeti birtokokban, Abyssinia és Ajár határain (egy részek 1537 olta a' keleti abyssiniai tartományokat birja) a' Mambok és Zimbok Mono Emugiban; a' Mokaranjek, uralkodó törzsök Monomotapában, mellyből ezen birodalom császárjai választatnak; a' Sarcolezek Galaaiban, Nigritia tartományában. A' Negerek ezen fólakhelyein kivül még Maroccoban, Biledulgeridben, Ajan partjain, Tunisban, hol az Abuchefek alatt uralkodókká lettek (1200—1575) Madagascar nagyobb részén, több keletindiai, és déltengeri szigeteken, hol ugy látszik ők a' legrégibb lakosok, találkozik ezen népnek maradványa és ága. Amerikában sokan közülök, kiknek sikerült, magokat szabadságba helyezni, vad és független állapotban, hol a' lakatlan hegyek és erdők megengedik, kis háborut viselnek a' szomszéd civilisatioval. Ellenben Haitiban (l. e.) a' külföldiekkel 's benszületett fejérekkel és magok közt viselt hosszas háboru után virágzó köztársaságot állitottak fel. *X.*

Negroponte, olly név, mellyet a' Velenczeiek az Euripotól származó Egripoból csináltak; a' régi Euboea, előbb török helytartóság Rumeli tartományban, most Görögország egészitő része, legnagyobb szigete a' görög Archipelagusnak (76 nsz. mf. 60,000 l. kik közt 45,000 Görög) Negropont fővárosánál (hajdan Chalcis) olly csekély viz választja a' száraztól, hogy ezen város és az Euripus nevü tengerszorosban lévő torony közt egy felvonó hid van, melly a' hajók áteresztése végett felhuzatik; a' tornyot 5 bolthajtásu kőhid kapcsolja öszve Livadia partjaival. A' főváros előbb 16,000 l. számlált; kikötőjében annak előtte a' török gálya hajóserege feküdt. Euboeat egész hosszában egy hegyláncz hasitja, melly a' thessaliai hegység ága. A' déli csucson Athenével átellenest, Carysto fontos erőssége fekszik. Ez az ut torkolatjánál fekvén, helyezete által nem csak az egész szigeten, hanem az attikai birtokon is uralkodik. Ezért igyekeztek a' Görögök azt 1822 olta több izben ostrommal bevenni. Euboea hajdan szürke márványjáról és egy növényről volt hires, mellynek szálai megéghetetlen szövetet adának, most pamutot, bort, gabonát 'sat. termeszt. 1821 felemelé e' sziget a' függetlenség zászlóját a' szép Modena Maurogenia felszólitására. Ezen szüz egy herczegi familiából származék, melly hajdan Euboeában adománybirtokos volt. Midőn utolsó fejdelmi őse Carysto városát elveszté, a' Kapu szolgálatjába lépett. Utódjai dragomanok levének. Az utolsót, Istvánt, a' szultán megfojtatá; leánya Mycone kis szigetére menekedék, hol Görögország ügyéért 2 hajót fegyverze fel, mellyeknek vezérei az euripusi (tengerszoros Boeotia és Euboea közt) népeknek a' szabadság fegyverét vivék meg Maurogenia egy szabad Hellennek, a' Törökök meggyőzőjének jutalmul igéré kezét. Negroponton 72 falu ragadt fegyvert. A' Törökök Negropont és Carystos erős városaiba vonultak, mellyek azolta a' Görögöktól szorosan bekerittettek, de a' török hajósereg és keresztény hajók által élelemmel ellátattak, 's néhányszor a' Livadiába ütött török seregek által az ostrom alól fel is szabadittattak. Carystos egyszeri ostromoltatása alkalmával (Mart. 1822) a' hőslelkü Jatranis Illés, Mauro Michalis fija, önkényesen szentelé magát halálra, hogy a' Törökök fogságába ne kerüljön. A' három szövetséges hatalom elintézvén Görögország ügyét, Negroponteból is kitakarodtak a' Törökök. *X.*

Négyes szövetség. Legelső köttetett Hágában 1666 October 28. napján a' hollandiai szövetséges tartományok, Dania, a' brandenburgi választófejedelem és a' braunschweig-luneburgi herczeg között; de sokkal fontosabb volt ennél a' londoni négyes szövetség Spanyolország ellen, mellyet 1718 Aug. 2. Francziaország, Anglia, Austria 's Hollandia kötöttek egymásközt. Czélja volt ezen négyes szövetségnek, Spanyol-

országot arra kinszeriteni, hogy esmerje meg az utrechti békeséget, és Sabaudiát birja reá, hogy Siciliát engedje át Austriának, 's a' helyett Sardiniával elégedjék meg. A' sabaudiai herczeg el is fogadta az ajánlást, 's maga is hozzá állott a' szövetséghez, de Spanyolország attól vonakodott, 's ugyan azért Anglia- és Francziaország V. Filepnek hadat izentek, 's szerencsésen folyván a' háboru, kénytelen volt V. Filep engedni, Alberoni ministert letette hivatalából, 's maga is hozzá állt a' szövetséghez 1720 Febr. 17. Hasonló négyes szövetséget formáltak 1814 Martius első napján Anglia, Burkus- és Muszkaország 's Austria Chaumontban, olly czélból, hogy Napoleon kiterjedt birodalmát megrontsák, 's Europa függetlenségét helyre állitsák, a' mit szerencsésen véghez vivén, Francziaországot régi határai közé szoritották, melly szövetség azután a' bécsi és aacheni congressusoknak, valamint a' szentszövetségnek is alapjául szolgált. *Kállay.*

Négyszeg, négy egyenlő oldalból 's négy egyenes szegletből vagyon formálva: A' négyszeg magassága, széle, hossza egyforma; minden négyszegek hasonlók egymáshoz, mathematicai értelemben is, 's a' négyszeg két általellenben lévő szegletein keresztül vont diagonolis, ezt két egyenlő háromszegre osztja. Tökéletes rendességéért a' négyszeg felsőbbséget nyere mind a' mathesisben mind pedig alkalmaztatásában, főkép a' térségek kiszámolásánál. — A' négyszegek térmennyisége kiszámitásából 's a' négyszeg természetéből következik, hogy csak egyik oldalát kell önmagával sokszorozni, térmennyisége kitalálása végett. A' hönnét tehát: valamelly számot négy szegre emelünk, ha azt magával sokszorozzuk; vagy megforditva, ha ezen számot a' productumból tulajdon formula szerint kifejtjük, a' négyszeg gyökerét huzzuk vagy találjuk ki. A' négyszeg formája, alapja egy tacticai állásnak melly quarrénak neveztetik, 's mellyben hajdan gyakran menedéket keresének, ha gyalogság nyilt tájekon, oltalom nélkül, minden oldalról látá magát lovasságtól fenyegetve. Volt olly idő, midőn a' gyakorló helyeken ezen állással igen sokat fáradtak, miglen komolyabb tapasztalások által meggyőződtek arról, hogy a' most szokásban lévő, ugy nevezett teljes négyszegek, vagy sürü rendek, a' lovasságnak inkább ellent állottak, könnyebb mozgásuak, 's minden módon czélirányosabbak valának, noha az ágyuk tüzének jobban ki voltak tetetve mint a' tulajdonképi régi négyszeg. — Electricai négyszeg-nek neveztetik egy, üvegből, gyántából 's egyéb electricai állományból készült vékony tábla érczel befedve, de ugy hogy szélén két hüvelyknyi térség üresen marad. Ezen electricai táblákat legelőször D. Beris használá 1747 Angliában. Bübájos négyszegnek egy mesterséges játék neveztetik, melly abban áll, hogy egy sakkjáték szerint elosztott négyszeg osztályai a' természeti számrend számjaival, vagy valamelly arithmeticai progressioval ugy töltetnek be, hogy a' horizontalis 's függőleges sorok, vagy még a' diagonálisok is egyenlő summákat adjanak, p. o.

1	15	14	4
12	6	7	9
8	10	11	5
13	3	2	16

Euler, Kircher, Franklin, Mollweide vizsgálatokat tettek felette. Indiában, hihetően hazájában ezen számvetői játéknak, a' négyszegeket talisman gyanánt tartják. —*h*—

Nehemiah, előkelő és kegyes hebraeus, ki a' fogságban születék, de Artaxerxes Longimanustól pohárnokká nevezteték. Befolyását szerencsétlen honosinak javára forditá, kiknek jóltevője lön. Kérésére, mint helytartó, Jerusálembe küldeték, olly megbizással, hogy e' város kapujit 's falait ismét felépitesse, sok nehézséggel küzde, mig e' czélt elér-

heté; mert az alsó néposztályok nagyon szegények voltak, 's mivel a' Moabiták és Ammoniták mindig ellenkeztek vele. Azután a' város megnépesitéséről, fényre emeléséről 's jó intézetekről gondoskodott. A' zsidó liturgiát ő alapitotta meg Esdrával együtt; ő alattok gyüjtettek öszve a' szent könyvek. Mind ezekről maga N. irt tudósitást egy könyvben, melly a' zsidó canonhoz számittaték, 's mellyet az Esdra könyvében foglaltatott elbeszélés folytatásának tekinthetni. 49 évnyi időközről szól. *X.*

Nehézség, a' testeknek a' föld középpontja felé való törekvése. A' nehézségnél fogva minden test a' föld közepére vágy hullani, a' neki ellentálló testre nyomást (sulyt) tesz, 's a' magasra csak erőszakkal vitethető. — A' nehézségtől, mint ható októl, megkülönböztessék az önsuly (gravitas absoluta), az azon nyomást jelentő, mellyel valamelly test az alapzatára hat, melly az anyaggal együtt nő, fogy 's a' mértéksuly által határoztatik meg. Hasonsuly (viszonsuly, gravitas specifica) az, melly az önsuly viszonyát fejezi ki, a' tömeg kiterjedéséhez képest. A' testek viszonysulyát a' vizéhez szokás hasonlitani. A' viszonysuly, hasonló tömegeknél fordult viszonyban van a' kiterüléssel; egyenetlen tömegeknél pedig a' hasonsuly viszonya össze van téve a' suly egyenes 's a' térek fordult viszonyából. Az areometer segitségével megtudhatni a' folyótestek hasonsulyát is. Barnabit Paulus Frisi irt: „*De gravitate universali corporum libri tres*" Majland 1763, 4.) Ezen erő természetéről metaphysicus (természettuli) vizsgálódást foglal magában „*Erklärung der Ursache der Schwere*" angolból forditott munkája Kästnernek (Hamburg 1748). Az egész tudomány jelesen van összeirva Gehler: „*Physical Wörterbuch*"jában 5 köt. —*j—a.*

Neïth, Neïtha, az egyiptomi ifjabb istenségek egyike, kinek tisztelete Saïsban (Alsó-Egyiptomban) virágzott, ugy tekintetvén, mint ennek alapitónéja és védistennéje. Plato őt Timaeusban a' Görögök Athaenejének nevézi. Mondatik, hogy egy saïsi gyarmat vitte Neïthet Athenébe. Ugy látszik későbben Isissel egyittetett. Saïsi pompás templomán, melly az ő innepén minden évben kivilágittatott, e' hires felirat állt: „En vagyok minden, a' mi volt, van és leend, egy halandó sem takará fel az én fátyolomat. A' nap az én gyermekem volt."

Nelson (Horatio), lord, viscount, Angolhon legvitézebb és szerencsésebb tengerihőseinek egyike, Nelson Edmund pap ötödik fija, szül. Sept. 29. 1758. Az oskolából 12-ik évében hájóra ment Sukling nevü nagybátyjához, ki egy 64 álgyus lineahajó kapitánya volt. Ezen kedvelé meg N. a' tengeri életet. Majd egy nyugotindiába menő hajó kapitányjához adá őt nagybátyja, melly első tengeri utjáról N. 1772 tért vissza némelly esmerettel gazdagodottan. Sukling viszont magához vette. Az 1773-iki földsarki expeditio készületei annyira hatottak N. tüzes lelkére, hogy Lutwidge kapitánynál egész befolyását használva, annak cockswain-e (mellék hájó-kormányosa) lön. Visszajöttével Farmer kapitánynál szerze neki szolgálatot nagybátyja, ki Hughes Edw. Keletindiába menő hajóseregnél volt egy hajó kormányosa. Romlott egészsége visszahajtá 1776. A' hadnagysági visgát 1777 állá ki 's a' 32 álgyus Lowestoffen mindjárt második hadnagynak teteték. Jamaica előtt száguldott, 's egy Amerikai hajót elfoglaltak, hol ő igen kitünteté magát. 1778 sir Peter Parker, mint harmadik hadnagyot vette ön zászlóshajójára 's rövid idő mulva első hadnaggyá tette. Egy év lefolyta előtt egy fegyveres brigget ada neki, mellyel a' Honduras-öböl és a' Mosquito-part védelmezése végett száguldozott. 1779-ben postakapitány lön 's nem sokára a' Hinchinbroke vezérlését nyeré el. A' délamerikai spanyol gyarmatok ellen Jamaicából 1780 kiment törekvény (expeditio) ada első alkalmat hadi bátorsága kimutatására; de a' sárga láz elragadandá, ha Jamaicába vissza nem hivaték, hol a' 44 álgyus Janus adaték neki. Bomlott egészsége Angolhonba kinszerité vissza. Télen 1781 az éjszaki tengeren bolygott, tavasszal Quebeck alá hajózott, nyáron Boston előtt

keringe; télre Newyorkhoz rendelteték. Az 1783-iki békéig semmi nevezetes nem történt vele. Martiusban 1784 egy fregata vezetőjévé hivaték meg, a' szélalatti szigetekhez ment, a' hajózási actát szigorun hozá divatba, mi miatt perbe idézteték, de a' kárpótlás alól felmenteték. 1787-ben elvett egy nyugotindiai özvegyet, Angolhonba tért, 's magánnyosan élt, mig az 1793-ki háboru sikra hivá. A' 64 álgyus Norfolkot nyerte meg. Ekkor egy barátja fijának, kit magával vitt, ezt mondá lelkét tükrözve: „Három dolog legyen mindig előtted; először: minden parancsolatnak vakon engedelmeskedjél, a' nélkül, hogy czélirányosságáról önvéleményü lenni akarnál; másodszor: ellenségednek nezd mind, ki rosszul beszél királyodról; harmadszor: minden Franczia ugy gyülölj, mint az ördögöt." A' középtengerbe hajózott Hood lord parancsa alatt, ki 1793-ki Aug.ban Nápolba küldé megbizásokkal sir W. Hamiltonhoz. Itt köté ezzel 's annak hitvesével a' hirének utóbb olly ártalmas barátságot. Corsicába ment, Bastia és Calvi bevételében munkás volt, ez utolsó helynél egyik szemét elveszté. Hood visszatérte után Hotham lord alatt szolgált tovább a' Középtengeren, egy fregata csapat vezére lön, érdemei tengeri ezredessé tevék. Sir John Jerwis vezérré lévén, ő commodorrá tételeték 's a' 74 álgyus Captain parancsnokává lett. A' szent vinczefoki csatában (Febr. 14. 1797) igen vitéz volt, egy 64 és egy 112 álgyus hajót foglalt el. Contreadmiral lön. A' portoferrajoi őrizetet elvitte, 's a' Cadix előtti belső zárócsapat vezére lön. Hire jövén, hogy a' veracruzi öbölben egy igen gazdag spanyol hajó van: Juliusban 1797 annak elfoglalására küldeték 3 linea hajóval 's nehány fregattal, de a' Spanyolok jól vigyázván, a' szándék nem sült el. N. lövést kapott jobb karjába, mellyet le kelle vágni. Sebét gyógyitandó Angolhonba tért, hol jutalmul 1000 font évbért nyere. Jövő Decemberben Vanguardon kelle lobogóját kitüznie, 's a' középtengerre mennie, hol Toulon őrzése bizaték reá, mellynek öblében az egyiptomi expeditio készitteték. Egy szélvész elüzvén helyéről, a' franczia flotta kiszállt. Jan. 8. találkozék vele Trowbridge kapitány lord St. Vincenttől küldve 8 lineahajó segitséggel, azon parancsolatot hozó, keresse fel a' franczia flottát, 's támadja meg. Egyiptomba ment, hol a' franczia hajósság nem érkezék meg; visszatért Siciliába, itt megtudta, hogy az ellenséges hajósság bizonyosan Egyiptomba ment, ezért gyorsan megfordult, Abukirnél (l.e.) találkozék a' frank hajó-erővel, 's ezt megtöré. Jutalma nagy lön. A' két ház köszönetet tön neki, pair-ré emelteték Nilusi Nelson báró czim alatt; 2000 font évpénzt nyere. A' török császártól gyémánt aigrettet és egy drága mentét kapott, Pál császártól annak gyémántba fogott képét, egy arany selenczét 's tulajdon kezével irt levelét; a' nápolyi királytól sok gazdag ajándékot. Nápolyban innepiesen fogadtaték 's az udvar Frankhon ellen nyilatkozék, — szerencsétlenségére, mert Siciliába kelle futnia a' frank fegyverek elől. A' parthenopei köztársaság felállittatván, N. egyre nyugtalankodott; Jun. 24. 1799 a' nápolyi öbölben megjelent, a' Foote-kötötte fegyverszünést elrontá, az erősségeket elfoglalá, 's némelly Nápolyit kivégeztete — Hamiltonné kormánya alatt állva — mint a' királytól elpártoltat. Nov. 1800 Yarmouthba érkezett meg Némethonon által. 1801 elején a' kék lobogó admirálja lön, 's nem sokára a' tőle elfoglalt 112 álgyus San Josefen lengett az övé. — Az éjszaki tengeri frigyet elrontandó, hajóságot külde az angol cabinet, Parker alatt, az éjszaki tengerre. N. mint alvezér volt jelen, lobogója a' 98 ágyus Sz. Györgyön. Kopenhágánál N. tön támadást 13 lineahajóval és több fregattal. Nagy volt a' dán vitézség, de 5 óra mulva a' dán hajósság egész rende megvereték, 2 angol hajó is megtört, 's többeket fenyegete azon sors. Béke lön; Nelson viscountá emelteték. A' frank átszálitás ellen egy hajócsapat vezére lön, megtámadá (Aug. 16. 1801) a' boulognei frank hajókat, de nem boldogult. Az amiensi béke nyugalmat ada neki. Az uj háboruban a' Közép-

tengeren parancsolt, a' touloni hajósságot szemügyelte. 1805-ben észre nem véve kiment a' frank admiral Toulonból, Cadixnál a' Spanyolok hajóival egyesült, 's Nyugotindiába vitorlázott. N. utána ment, de a' viszszatértet nem lelé. Angolhonban meghallá, hogy az ellenséges hajósság csekély harcz után Calder admirallal, viszont Cadix alá ment. Septemberben N. vette ált a' fővezetést; Oct. 19 kiment a' frank-spanyol hajósság a' kikötőből, 33 lineahajónyi; 20-dikán Gibraltar alatt elevezett, N. 27 lineahajóval ment utána 's Trafalgar foknál lövésnyire megközelité 21-kén. Az uj idók legnagyobb tengeri csatája vivaték itt ki; N. győzött. Midőn a' csata majdnem el volt döntve, egy puskagolyó találta N.t válban, azon hajó árboczkosarából, mellyel az angol admiral hajó vivott; a' golyó a' tüdőn általment, 's megzuzá a' gerinczet. Nyugodtan hallá N. hogy neki meg kell halnia; kérdezősködött a' csata mibenlétéről, 's mosolygott, hallván, hogy már 12 ellenséges hajó oda van. Teste szeszben viteték haza, l' Orient árboczából (Abukirnál nyerte) készült koporsóban temetteték el sz. Pál templomában. Életét legbővebben leirá Clarke; jelesen Rob. Southey (London 1813. 2köt. 12), legujabban Harrison, Charnok és White, kik németre is lefordittattak. 55.

Nem. A' müszeres lények (l. Müszeresek), t. i. a' növények és állatok szaporodása, nemződése, két különböző erő által történik, a' him és nő erő által, és ezen kétféle erőn alapul a' nem képzelete, ideája. Himnemü tehát azon müszeres lény, melly a' hasonló lény nemzésére himerővel dolgozik, nőnemü, ha nőerővel. Ezen két erőt olly ellentételben gondolhatni egymás iránt, mint a' tevő és tagadó villanyosságot, az irany vagy magnes éjszaki és déli sarkát, mint a' chemicusok ellensarkaló testerejét. A' két első egymásra hatván erőegyen születik, a' testelemeknél uj test, a' müszereseknél kielégedés és uj lény. Az uj lény csirája a' nő lényekben van, az életre ébresztés a' himeké. Mindenik nemerő (nömerő) anyaghoz van t. i. csatolva, 's az ép nő és him test, kifejlődése után, bővelkedik illy anyaggal. A' nő nemagyag (lénycsira) az alsóbb müszeresekben némelly kifejlésre is juthat a' himerő hozzájárulása nélkül, p. o. nőstény halak kifejlődött tojásokat tojnak, 's a' him a' tojás alkalmával termékenyiti meg őket. A' kifejlődtebb állatoknál a' himerőnek szorosabb sulyegyenre kell a' nőerővel jutnia, a' himanyagnak (magnak) a' nőanyagra (csirára, ébrényre) kell hatnia, hogy az uj lénynek élet adassék, melly első kifejlődését anyai anyagból veszi, részint jó soká az anyai testben, mint az emlősök, részint a' tojás fejéréből, mint a' madarak. — A' nemi különbséget majd az egész müszeres természeti rendben észrevesszük. A' növényeknek szinte vannak nemi müszereik, nemanyagot választók el, nemi erővel birók, mint az állatoknak. Ezen müszerek nemzőrészeknek mondatnak. A' növényeknél a' kétféle nemzőrész lehet ugyan azon virágban, lehet különböző virágban ugyan azon növényen, lehet különböző növényen. Az állatok alsó osztályaiban vannak egyének, him és nő nemzőrészekkel birók, 's ezek magok termékenyithetik meg magokat, 's ha helyhez ragadtak, ugy is tesznek, ha pedig szabad mozgásuak, egy időben termékenyitenek mint himek, és termékenyittetnek mint nők, a' mit láthatni a' szőlő-csigában. A' felsőbb állatokban a' him és nőegyén létez, nőshimek pedig alig bizonyittattak be. Az emberben minden erő olly jelesen lévén kifejlődve, a' nemi erő is fő ponton áll minden többi müszeres lényé felett; kellemetes összeolvadásba megy az agyerővel, érzelem fejlik ki belőle, szerelemmé nemesül 's egyedül áll a' boldogitási főponton. — Jegyzést érdemel azonban, hogy vannak nemi erő nélkül eredt növények és állatok; ez utolsók közül az ázalékférgek (l. e.) nevezetesek, 's közönségesebben esmertek. Hogy a' föld eredete után, az első növény és állat-fejlődéskor, a' him és nőerő egyénekhez nem kapcsolva termé az utóbb nőszködendő müszereseket, — kénytelenek va-

gyunk gondolni, további magyarázgatásról pedig mindeddig hallgatnunk kell. —*j—a.*

NÉMA I. SIKETNÉMÁK.

NEMESIJÁTÉKOK. Igy neveztettek a' középkorban a' nemesek vagy vitézek viadalai lóháton vagy gyalog, mikor két bajnok, bajnoki öltözetben, láncsával vagy kardal viaskodott egymással (németül turnirozás, deákul torneamentum). Megkivántatott az illy játékokhoz a' nemesi születés, és jó magaviselet, különben senki nem vehetett bennek részt. Nagy pompával és czerimoniával tartattak néha, a' szomszéd herczegek és vitézek jelenlétében, miután itélő birák választattak. A' viaskodók fenszóval névszerint felszólittatván a' heroldok által, az elsorompolt küzdéshelyre kiállottak, hová nagy sokaság gyült egybe. Az, ki illy játékokat tartott, a' győzedelmi dijt előre meghatározta, 's rendesen az öszvegyülekezett vitézeket jól meg is vendégelte. A' bajnokok fegyverei kezdetben buzogányok, tompa élü kardok voltak, majd láncsákat is vettek szokásba. Mennél több láncsát törhetett el valaki a' játékban, annál nagyobb volt a' becsülete. Későbben éles fegyverekkel is viaskodtak, a' mikor azután a' játékok véréngezők lettek. Ezen okból meg is tiltattak utóbb mindenütt a' pápák, királyok és zsinatok által az illy vérengező játékok, mignem végre a' 16 században végképen megszüntek, 's helyettek a' Caroussel állott fel, mellyben szekér vagy lófuttatásban vetélkedtek egymás közt a' játékosok, 's a' győzedelmeseket a' dámák megkoszorusták. *Kállay.*

NEMESIFELKELÉS. Igy neveztetett a' középkorban az uralkodók által történt felszólitatása a' vasallusoknak, hogy a' kezdendő háborura személyesen, jó fegyvereikkel és embereikkel, a' kijelelt gyülés helyre megjelenjenek. Az állandó katonaság felállitásával kiment az illy felszólitás a' szokásból, 's csak Magyarországon létez még INSURRECTIO (l. e.) név alatt a' törvényekben. *Kállay.*

NEMESIS, a' mérték, tartóztatás és a' megbocsátás istennéje, a' kivánságok csillapitója, a' felfuvalkodottság és kevélység ellensége, a' mások iránti szemérem és tisztelet megőrzője, boldogok és boldogtalanok közt a' sulyegyen helyreállitója, megjutalmazója a' jó tetteknek és a' felfuvalkodottságból eredt gonosz tettek isteni boszulója. Különös attributuma, hogy a' holtak iránt tartozó tiszteletre vigyáz, mellyért Görögországban a' holtak emlékére évenként tartatott innep Nemesiának neveztetett. Származása különbfélekép adatik elő. Majd Erebus és az Éj, majd csupán az Éj leánya, majd Dikeé, majd Oceanus és az Éjé, majd Jupiteré és a' Szükségé. Felséges asszonyi alakban ábrázoltatott, tunicával, 's felébe vetett peplummal, koronázott fővel, a' koronán néha szarvasok és Victoria látszatván. Jobb kezével ruháját tartja öszve melye felett, 's ekképen a' réfmértéket képezi, mig tekintete kebelére van intézve. Baljában majd csészét, majd féket, majd kőrös galyat tart, jobbjában pedig mérőpálczát, néha szerencsekereket és grifmadarat is látni lábainál. Vert pénzeken 2 griftől vont kocsiban jelenik meg, néha falkoronával, néha vékával a' fején, legritkábban szárnyasan. Milly kiterjedt és nagy volt tisztelete, láthatni azon számos pénzekből és drága kövekből, mellyeken ábrázoltatva van. Adrastea nevet is visel, Adrastostól, ki neki egyik rege szerint Adrasteában, másik szerint pedig Cyziconban állitá fel az első templomot. Mivel Rhamnusnál, Attica városában, melly csak 16 órányira fekszik Marathontól, állt a' képszobor, mellyet Phidias azon parosi márványból, mellyet a' Persák Datis és Ataphernes alatt hoztak magokkal, hogy győzedelmi jelt készitsenek belőle, Nemesis Istennének a' barbarok felfuvalkodottsága megbüntetése emlékéül készite: azért ezen istenné Rhamnusia melléknevet is nyert. Ha több istenné Nemesis neve alatti emlittetése 's ábrázoltatása különbféle e' néma helybeli tiszteletekre vonatkozék-e, még eddig bizonytalan. Nemesist Jupiter szeretőjének állitják, ki őt hattyu alakban

üldözé, 's kitől egy tojást tojt. Öszvefüggnek-e és miként ezen regék az emlitett ideasorral, melly Nemesis képzetének alapját teszi, az még az ó mythologia sok meg nem fejtett pontjai közé tartozik. *X.*

NEMESLEVÉL. A' közép időkorban, 's nevezetesen Zsigmond király uralkodása körül 's után, szokásba jött fejedelmeinknél, hogy némelly érdemekkel diszeskedő személyeket, javak adományzása nélkül emelnének a' nemesek sorába. Ezt nemeslevél, vagyis olly királyi kegy által tevék 's tehetik jelenleg is, melly szerint valamelly érdemes honi polgárnak, elegendő ajánlásra, jószág nélkül, egy czimeres oklevélben világosan kijelentett nemesség adatik. — Az elegendő ajánlatra nézve az foglaltatik törvényeinkben, hogy a' honfi szabad személyt egy egész vármegye, vagy legalább három királyi tanácsos, a' városi polgárt vagy lakost, az azon városbeli tisztviselőség és legalább két királyi tanácsos, a' jobbágyot pedig földes urasága 's a' vármegye ajánlja. A' nemeslevél szokott váltsága: a' kir. kincstárba fizetendő 1500 frt, 's némelly csekélyebb költségek, mellyek annak kiadatásáért a' m. k. udvari cancellaria egyéneinek járandók, hanemha azokat a' felség elengedni hajlandó volna. — Az illy nemesek, minekutána a' megyei pénztárba mérsékelve fizetni szokott tartozástól, az 1805. I t. cz. által teljesen feloldoztattak: mindenekben egyenlők az adományosokkal. Jogaikról l. NEMESSÉG. —*no*—

NEMESSÉG. A' nemesség, melly az ős kornak homályfedte éveiben nyerte lételét, tárgyilag (objective), vagy személyileg vétetik. Az első értelemben véve: olly királyi kegy (privilegium), melly által valamelly jó érdemü személy, minden jobbágyi szolgálatoktól felmentetve, jelesebb állapotra, különös szabadosságra és hatalomra emeltetik; az utóbbiban pedig: maga azon jeles állapot, mellyre valamelly személy más többek felett emeltetett. A' nemesség megoszlik rendi (status), tiszti (officii) 's közölt (communicata) nemességre, melly t. i. a' férjről a' nőre is szál, — végre helybelire és nemzetségire. Amazok mind addig megmaradnak, mig valaki valamelly rendben, helyben 's tisztségben van, és mig a' nő férjének nevét viseli; emez utolsó pedig a' törvényes maradékra is átmegy. — A' nemzetségi kétféleképp szereztetik meg, t. i. eredetileg, midőn azt mi magunk nyerjük, és származólag (derivative), midőn szüleink hagyják reánk. A' nemesség eredeti megszerzésének módja 1) a' királyi ADOMÁNY (l. e.), hová az ÖRÖKLITÉS (l. e.) (adoptio) és FIUSITÁS (l. e.) is tartozik; 2) a' NEMESLEVÉL (l. e.); 3) idegenekre nézve a' HAZAFIUSÍTÁS (l. e.). — Az országos nemesek szabadságai két ágra osztatnak, n. m. sarkalatosokra és nem sarkalatosokra. Az elsők a' Hk. I. 9. czimében számláltatnak el, mellyek közül az I-ső az, hogy senki a' nemesek közül törvényes idéztetés, és törvényes rend szerint való elmarasztaltatás nélkül, személyében le nem tartóztathatik, el nem fogathatik 's tömlöczbe nem tetethetik. De ez alól kivétetnek a' felségsértésről bevádoltattak vagy igen gyanusak; a' valamelly főben járó (criminalis) vétken hevenyében, nyomon találtattak; a' szökött katonák; a' számadó személyek, ha számadásaik megtétele előtt szökéshez készülnek; az olly vagyontalan gonosztévők, kiknek vétkei eléggé tudva vannak; 2-ik, hogy a' nemes, senki másnak, egyedül törvényes királyának hatalma alatt van, és még ez sem akadályoztathatja őt személyében vagy javaiban törvényes uton kivül 's rendszerinti (ordinaria) hatalmával. Itt azonban arra kell figyelmeznünk, hogy a' király által nem csupán a' fejedelmi személyt, hanem a' köz törvényhatóságokat is kell értenünk, és hogy a' király, főbb urasági jogának erejénél fogva (jure eminentis dominii), a' nemesi személyekről és javakról is tehet rendelést; 3-ik, hogy a' nemesek, birtokjok határában, minden igaz jogaikat szabadon gyakorolják, fel vannak oldozva minden feltételes szolgálattól, adakozásoktól (datia), közadótól, vámfizetéstől 's más egyéb terhektől, egyedül csak a' hon védelmére tar-

tozván fegyvert ragadni. Meg kell itt azonban jegyezni, hogy egyedül csak nemesi birtokjoktól nem szolgálnak, mert ha városi telket birnak, ők is adóznak valamint mások; ha kereskednek, harminczadot fizetniek kell; ha pedig jobbágyi telket birnak, az azoktól járó terheknek is alája kell magokat vetniek. — Az ugyan ott felhozva lévő negyedik sarkalatos szabadság, az ellenállhatási tehetség, az 1687. 4 czikben jó szándékból törültetett el. — Nemsarkalatos szabadságaik ezek: 1) a' nemesek, különös tekintetben, a' korona tagjai; 2) fegyvereik, czimereik, 's némelly eknek birtokneveik (praedicatum) is vannak; 3) a' katona-szállatástól (hospitatio) mentesek; 4) vármegyei- 's némelly más hivatalokat egyedül ők viselhetnek, de minden más legnagyobb hivatalokra is emelkedhetnek; 5) csak a' nemesi törvényhatóság hatalma alatt vannak; 6) önfelperességek alatt akárki ellen is indithatnak keresetét; 7) czimjek: „nemes" — a' deákban „egregius"; 8) tehetségek van nemesi javak szerzésére 's birására, sőt azokból a' nemteleneket, rendes uton, elmozditni is; 9) a' királyi haszonvételeknek, millyenek p. o. a' kilenczed, vám, csapszék 'sat. részesei lehetnek; 10) törvényes hatalmat gyakorolhatnak cselédjeiken 's nemtelen alattvalóikon; 11) díjok (l. e.) nagyobb mint a' nemteleneké. —*no*—

Nemességbizonyitás. (*Legitimatio nobilitatis*). Gyakran megtörténik, hogy valamelly személy, nemzetsége nemesi szabadságainak használatából akár ön gondotlansága, akár az idők viszontagságai miatt kiesik, vagy nemessége mások által kétségbe hozatik. Ha tehát szabadságait visszanyerni 's fentartani igyekszik, vagy mint bizonytalan 's gyanus nemességü a' vármegyéjebeli tisztügyész által megtamadtatik: be kell a' törvény előtt bizonyitnia nemességét. Az első esetben, midőn t. i. valamelly magán személy akarja bebizonyitni nemességét: származása vármegyéjének törvényszéke előtt, vagy a' hol nemessége kihirdettetett, avagy nyert adományjavai feküsznek és a' beiktatás megtörtént, a' tiszti ügyész ellen kell pert inditnia. A' második esetben pedig ez idézi törvénybe a' gyanus nemességü személyt, lakása vármegyéjében. A' bebizonyitás terhe mindig a' magán személyen fekszik. A' bebizonyitásra szükséges: vagy az adománylevél, vagy nemeslevél, vagy a' hazafiusitási oklevél, vagy annak bevalósitása, hogy az megvolt 's valamiképen elveszett; szükséges továbbá az illyen okleveleknek, minden környülállások szerint a' kérdéses személyre alkalmaztatása. A' nemesség bebizonyitásában, ezen eredeti oklevelekhez hasonlóknak mondja a' Hk. I. 6 czime azon beiktatási parancsot, mellyben egyszersmind az adománylevél egész tartalma is foglaltatik, és a' leánynegyed kiadásáról való ollyan nyugtatványokat, mellyek a' királyi haszonvételek elidősitési éveit már tulhaladták; de ezek is csak ugy használnak, ha valaki nemessége gyakorlatában lévő, nem pedig azon kivül helyeztetett, keresi azt. Méltán azok közé számlálhatni, a' vármegyéknek, valamelly nemzetség nemességéről kiadott bizonyságleveleit is, mellyekben mindazáltal a' nemesség bebizonyitása rendjének is foglalva lennie kell. Végre szükséges, hogy a' nemessége iránt kérdésben forgó személy, a' kir. kegylevélben megnevezett nemesség szerzőjéhez magát származási renddel hozzá tudja kapcsolni; kivévén azon esetet, ha az emberi emlékezetet tulhaladt nemességet kellene bebizonyitni; mert ekkor a' nemeslevél birtoka mellett, elégséges a' 60 esztendei gyakorlatnak bebizonyitása. A' származási rend (genealogia, rokon-ágzat) bebizonyittathatik 1) tanuk egyenes és meghatározott vallásai által, de 60 esztendőn felüli tanuvallás nem fogadtatik el. A' tanuk meghitelesitése, vagy a' tanuvallás végére, vagy külön papirosra irassék ne pedig szélről (marginaliter); 2) osztály- és más köz törvényhatóság előtt készült levelek által; 3) helyesen kiadatott anyakönyvi (matricula) kivonatok által, mellyeknél józanul használtatik a' szolgabirónak 's esküdtnek láttamozása is. — A' vármegye törvényszéke a' bizonyságok szerint itéletet hoz, 's a' törvényszéken jelen volt alispány, jegyző, szol-

gabirák 's esküdtek által aláiratott per, a' kir. helytartótanácshoz, innen pedig a' kir. udv. cancellarián által a' királyhoz küldetik fel. Ehez ollyan oklevelek, mellyek ellen a' tisztügyésznek kifogása van, eredetiben, a' többiek pedig láttamozott másolatokban kapcsoltatnak. A' kérdéses nemességünek pedig azonközben, nemességéről szóló bizonyságlevél nem adathatik, mig az irant királyi határozást nem nyer, melly a' mondott úton küldetik vissza a' vármegyéhez, hol a' köz gyülésen kihirdettetik, 's belőle a' kérdésesnek nemessége vagy nemtelensége kivilágosodik. *Kunoss.*

Németalföld. Az 1815 alapitott németalföldi királyság, a' déli tartományok 1830-ki lázadása következésében két külön királyságra oszlott: Németalföldre és Belgiumra.

A.) Németalföld vagy Holland, kel. Németországgal, délről Belgiummal, nyug. 's éjsz. az éjszaki tengerrel határos, a' k. h. 20° 53′ — 24° 50′ 's az éjsz. sz. 49°26′ — 50°16′ alatt. Kiterjedése 535 nsz. mf. Benne az éjszaki tenger a' Zuydertó, Dollart és Biesbosch tavakat képzi. Jelesebb folyóvizei: a' Rajna, több ágakra szakadozva; a' Maas, a' Schelde. Az Emsnek csak a' torkolatja van Németalföldön. Hollandban számosak a' csatornak. Ezek közt legnevezetesebb az 1819 kezdett 's 1825 befejezett éjszakhollandi csatorna, melly 12 mill. forintba került, 's a' Nieuwe Diep révtől Amsterdamig 10 mfnyi hosszaságban nyulik, 's elég mély a' Nyugotindiára járó hajóknak. — Földje átaljában sik és alacsony, kivalt éjszaki és nyugoti részében; Holland és Zeeland tartományokban alacsonyabb a' tengernek dagálykori állásánál, 's azért az elöntés ellen homokdombok és költséges töltések által őriztetik. Gyakran viz alá kerülő térségei, mellyekről a' viz mesterségesen vezettetik le, Polderekneknek neveztetnek. A' Németország felé fekvő keleti tartományok valamivel magasabbak, de még sincs bennek hegy. — Éghajlatja mérséklett, a' lapályos vidékeken nedves, sürü és nehéz; a' magasabbakon egészségesebb. — Termékei: szép szarvas marha, juh, ló, disznó, szárnyas állat, méh, sok hal, osztrea és csiga; gabona (de ez nem elegendő, mert leggazdagabb földje inkább rét gyanánt használtatik), hüvelyes vetemény, takarmányfü, len, kender, répa, repcze, dohány, komló, buzér, mustár, czichoria, gyümölcs, mindenféle virág; jó tőzeg, agyag- és pipa-föld, tengeri só. — Lakosainak száma 2,329,934. Ezek részint Hollandok, részint Friesek, 's hollandi nyelven beszélnek, melly a' németnek leánya. Éjszakbrabantban a' fläm nyelv van folyamatban. A' lakosok legnagyobb része a' reformata hitet vallja; találtatnak azonban lutheranusok, catholicusok, mennoniták, örmények, quäkerek és zsidók is. A' vallás sem polgári sem politicai tekintetben nem szül különbséget. A' gyárszorgalom némelly tartományokban tetemes. Vannak derék vászon-, szalag-, czérna-, posztó-, gyapjuszövet-, pamut-, dohány-, bőr-, papiros- és pipa-gyárai, olajmalmai, 's különbféle chemiai laboratoriumai. Van sok czukorgyára, só-, pálinka- és serfőzése; hajóépitő műhelyei. Kereskedése előbb az Angoloké után legvirágzóbb volt, de most sokat vesztett, azonban még ma is nevezetes, 's lakosainak gazdagsága, ásiai és afrikai gyarmatai, hajózásra alkalmas fekvése 's csatornáji által igen előmozditatik. A' Hollandiak, távol vidékeken üzött halászatja is igen fontos. Jeles kereskedő városai: Amsterdam, Rotterdam, Leyden, Utrecht, Haarlem, Delft, Dortrecht, Nimwegen, Leeuwarden 'sat. Németalföld egyfejedelmiség. Királyának (most I. Vilhelm) hatalmát polgári alkotmány korlátolja. A' koronaörökös, a' Nassau ház férjfi maradékánál; de ennek kihaltával a' leányágra is átszál. A' király idegen koronát nem fogadhat el, 's az országon kivül nem lakhatik. A' király legidősbik fija, mint koronaöröklő, oraniai herczeg czimet visel. A' végrehajtó hatalmat a' király egyedül maga gyakorolja; u' törvényadásit ellenben megosztja a' nemzettel, melly a' generalstatusok

által képviseltetik. Ezek két kamarára oszlanak, 's nemes tehetségü uraknak ezimeztetnek. Az első kamara nem állhat 40-nél kevesebb 's 60-nál több tagból, kiket a' király holtokiglan nevez ki. A' második kamara 59 tagból áll. A' status jövedelme 1830-ban 60,906,663 for. volt, költsége 60,750,000 forint; de ekkor még egyesülve volt vele Belgium. Azolta micsoda változások történtek e' részben, nem tudni. Az egész németalföldi adósság 1,769,698,634 forint. Mennyit viselenc ebből Belgium, az még nincs eldöntve. Szárazföldi hadi ereje szine nem tudatik. Tengeri ereje 1829-ben 30 szolgálatbeli 's 63 szolgálatkivüli hajóból állt, mellyek közt 7 lineahajó, 20 fregatta, 17 korvett, 10 brigg, egy postahajó, két gőzhajó volt, öszvesen 2016 ágyuval. — Németalföld 9 tartományra osztatik, mellyeknek mindegyikét egy egy kormányzó igazgatja, kivévén Hollandot, mivel ez két kormányságra szakad. I. Holland tartomány, kiterjedése 96 nsz. mf., lakosinak száma 852,607; éjszakon és nyug. az éjszaki tengerrel, keleten a' Zuydertóval, Utrecht és Geldernnel, dél felől Éjszakbrabanttal és Zeeland-dal határos; igen jól van mivelve. Mélyebben fekvén mint a' tenger, a' Dünákon kivül gátok védik a' tenger kiöntése ellen, gabonatermesztésre kevesbé alkalmas, mint baromtenyésztésre. Hegy és domb nincs benne. Eloszlik: *a*) Éjszakhollandra (43 nsz. mf. 393,672 l.), mellynek fővárosa Amsterdam (l. e.). *b*) Délhollandra (53 nsz. mf. 459,035 l.), fővárosa Haag vagyis Gravenhaag. II. Utrecht tartomány éjsz. Hollanddal és a' Zuydertóval, kel. Geldernnel, dél felől Geldernnel és Hollanddal, nyug. Hollanddal határos, kiterjedése 25 nsz. mf. 123,868 l. Termékeny; levegője egészséges; vannak dombjai, kivált közepe táján. Fv. Utrecht. III. Geldern tartomány, éjsz. a' Zuydertóval, kel. Overyssellel és Németországgal, dél felől Németországgal és Éjszakbrabanttal, nyug. Hollanddal és Utrechttel határos, 's a' Maas, Waal, Rajna és Yssel folyók mellett fekszik. 94 3/4 nsz. mf. 297,583 l. Sik; közepe táján a' veluwi hegyek vannak, a' legmagasbak egész éjszaki Németalföldön; földje részint kövér, részint homokos és mocsáros. Főhelyek benne Arnheim és Nimwegen. IV. Felsőyssel tartomány (61 nsz. mf. 167,892 l.) éjsz. Friesland-dal és Drenthevel, kel. Németországgal, dél felől Geldernnel, 's nyug. Geldernnel és a' Zuydertóval határos. Sik; csak apró dombai vannak; keleti része mocsaros. Főhelyei Zwoll és Deventer. V. Friesland tartomány, (49 nsz. mf. 201,694 l.) az éjszaki tenger, Drenthe, Gröningen, Felsőyssel, Zuydertó és Vliestrom közt. Földje és levegője Hollandéhoz nagyon hasonlit. Dünák szükében kőltséges töltések védik a' tenger ellen. Főhelye Leeuwarden. VI. Gröningen tartomány az éjszaki tenger, a' Dollart, Németország, Drenthe és Friesland közt, 42 1/2 nsz. mf. 155,183 l. Friesandhoz hasonló. Főhely benne Gröningen. VII. Drenthe tartomány, Gröningen, Friesland, Felsőyssel és Hanovera között, 46 nsz. mf. 61,119 l. Jó rétjei és legelői vannak. Sok benne a' mocsár. Főhelye Assen. VIII. Zeeland tartomány, áll a' Schelde-torkolati szigetekből és Flandria éjszaki részéből, 30 nsz. mf. 134,184 l. Gátok védik a' tenger ellen. Igen termékeny, de a' levegője egészségtelen. A' hozzá tartozó szigetek közt nevezetesbek: 1) Walheren, mellynek főhelye Middelburg-Vliessingen erős város. 2) Zujd-Beveland. 3) Schouwen, és 4) Tholen. IX. Éjszakbrabant tartomány, Holland, Geldern, Németország, Linburg, Antwerpen és Zeeland közt fekszik, 92 1/2 nsz. mf. 385,94 l. Földje sik, néhol mocsáros. Jeles gabonatermesztést és marhatenyésztést üz. Sok csatorna hasitja. Városaiban nagy a' gyárszorgalom. Főhelyei: Herzogenbusch, Bréda, Bergen op Zoom.

B. Belgium. Ezen, csak 1830 keletkezett status a' hajdani austriai Németalföldet, avagy Németország burgundi kerületét, 's az előbbi lüt-

tichi püspökséget foglalja magában, némelly hajdan Német- vagy Francziaországhoz tartozott birtokrészekkel együtt. Határai még nincsenek ugyan szorosan kiszabva, annyit azonban mégis mondhatni, hogy éjsz. a' hollandi királysággal, kel. Németországgal (a' porosz rajnai tartománnyal), dél felől Luxemburggal és Francziaországgal, 's nyug. az éjszaki tengerrel határos. Fekszik az éjsz. sz. 49° 47′— 51° 45′ 's a' kel. h. 10° 16′ — 23° 49′ alatt. Kiterjedése 498 nsz. mf. Főfolyóvizei: 1) a' Maas, melly a' Sambret, Ourthét, és a' Roert fogadja magába; 2) a' Schelde, mellybe a' Lys, Dender és a' Rupel ömlenek. Sok csatornáji vannak, mellyek által a' nagyobb városok majdnem mind öszveköttetnek. Földje legnagyobb részint kiterjedt sikság, melly az éjszaki tenger és a' Schelde torkolatja felé olly alacsony, hogy amott homokdombok, itt pedig felette költséges töltéseknek kell a' tenger ellen gátul szolgálni. Ezen sikság egy része igen termékeny, kivált Antwerpen és Flandria poldezei; vannak azonban homokos és ingoványos vidékei is. A' legdélszakibb tartományok ellenben dombosak 's erdősek, földjök kövecses, sziklás. — Levegője általjában mérséklett, az alacsony és mocsáros vidékeken nedves és változékony, a' magasabbakon derült, tiszta és egészséges. — Belgium Europa legjobban mivelt tartományai közé tartozik. Itt, 's kivált Flandriában, Brabantban, Antwerpen, Schelde vidékein a' földmivelés már régolta magas fokán áll a' tökéletességnek. Sok helyen egészen kertiesen miveltetik a' föld. A' homokos és ingoványos helyek egyre kevesbülnek. — Termékei: nagy és erős ló, derék szarvas marha, juh, disznó, kecske, szárnyas állat, tavi és folyóvizi hal, méh, selyembogár; minden nemü gabóna (ki is vitetik), sok lóheremag, hüvelyes és kerti vetemény, sok olajos növény, nevezetesen repcze, mák; igen sok kolompir, len, kender, dohány, komló, cichoria, buzér, gyümölcs, bor (kevés); erdők az éjszaki tartományokban ritkábbak, mint a' déliekben; sok vas, ón, réz, kőszén, timsó, gálicz, márvány, derék épületmalom- és köszörükő, mész, palakő, üveghomok, kallóföld, pipaföld, tőzeg, ásványos viz, nevezetesen a' hires spaai. — Belgium felette népes. Nyugotflandriában 9942, Keletflandriában pedig 13,146 ember esik egy nsz. mfre. Lakosainak száma 3,602,581. Ezek részint belgák, részint vallonok; németek és hollandiak kevesen vannak köztök. A' fläm és vallon nyelvet legtöbben beszélik; a' hollandit és németet Limburg némelly vidékein. A' déli tartományokban a' franczia nyelv terjedt el, de inkább csak a' városokban. A' lakosok legnagyobb része a' catholica hitet vallja. Van 1 érsekje 's 5 püspökje. Azonban a' szerkezet minden hitfelekezeznek szabad vallásgyakorlást biztosit. Van benne 110 város 112 mv. 's 4300 falu. — Valamint földmivelése, ugy gyárszorgalma is virágzik. A' lenszövet minden neméből igen finom készitményeket szolgáltat; fejéritő intézetei jelesek; hiresek csipke, czérna, pamut- és posztó-gyárai. Szolgáltat eben feljül jó harisnyát, bőrt, kalapot, papirost, szappant, eczetet, sót, czukrot, kocsit, olajt, pálinkát, sert, sok érczárut, szép arany és ezüstmiveket, puskát, ágyut, különbféle vas és aczél árukat, gőz erőmiveket. Kereskedése, mellyet jó utak és csatornák mozditnak elő, olly tetemes volt a' revolutio előtt, hogy e' részben Antwerpen, Amsterdamot már má megelőzé. Antwerpen után legjelesebb kereskedő városai: Ostende és Dieuport, Brüssel, Gent, Lüttich, Courtray, Doornik. — Az 1830 és 31. a' nemzeti congressus által készittetett uj constitutio szerint Belgium alkotmányos monarchia. Királya I. Leopold. A' végrehajtó hatalom a' királyé; de a' törvényadásban a' nemzettel osztozkodik, melly két kamarában képviseltetik, mind a' két kamara tagjait maga a' nép választva. A' ministerek felelet terhe alatt állnak. A' biróság független. A' sajtó szabad. A' status jövedelme 1831. 36,626,757, költségei pedig 26,881,944 frintra tetetett. Hadi erejéről nem tudni bizonyost. Álló serege mintegy 30,000 főre mehet, de van e' mellé polgári őrség is állitva. — A' status 8 tartományra osztatik; minden tarto-

mányban apróbb kerületek, 's ezekben cantonok vannak. I. Délbrabant tartomány, Antwerpen, Limburg, Lüttich, Namur, Hennegau és Keletflandria közt, 60 nsz. mf. 506,930 l. Igen termékeny és jól mivelt földje, rakva derék helységekkel, szép térséget képez, hol a' gyárszorgalom, vászon-csipke és pamutban, jelesen virágzik. Fővárosa, 's egyszersmind az egész országé, Brüssel (l. e.). II. Antwerpen tartomány, Ejszakbrabant, Limburg, Délbrabant, Keletflandria és Zeeland közt, 51 nsz. mf. 343,214 l. Földjének egy része igen termékeny, a' másik homokos es ingoványos. Gyárszorgalma jeles. Fővárosa Antwerpen (l. e.). III. Keletflandria tartomány, Zeeland, Antwerpen, Délbrabant, Hennegau és Nyugotflandria közt, 54 1/2 nsz. mf. 717,057 l. Ez a' legnépesebb tartomány Belgiumban, gyönyörüen van mivelve, egészen sik, igen termékeny, tanyája a' belga pamutgyároknak és egész Europában a' legjobb vászonkészitésnek. Fővárosa Gent. IV. Nyugotflandria tartomány az éjszaki tenger, Zeeland, Keletflandria, Hennegau és Francziaország közt, 58 1/2 nsz. mf. 580,597 l. Egészen sik, igen termékeny és nagyon népes. Gabonatermesztése, baromtenyésztése és gyárszorgalma — kivalt vászonban — igen jeles. Főhelyei: Brügge, Ostende. V. Hennegau tartomány, Nyugot- és Keletflandria, Délbrabant, Namur- és Francziaország közt, 68 nsz. mf. 574,750 l. Erdeji, kőszénbányáji, vashámorai, lenje és vászongyárai nagy hasznot nyujtanak. Főhelyei Mons és Tournay vagy Doornik. VI. Namur tartomány, Délbrabant, Lüttich, Luxemburg, Francziaország és Hennegau közt. Dombos és hegyes. Kiterjedt siksága alig van. Ejszaki része bóven terem gabonát; a' délinek kövecses a' földje. Van sok vashámora. 67 nsz. mf. 197,615 l. Főhelye Namur. IV. Lüttich tartomány, Limburg, Németország, Luxemburg, Namur és Délbrabant közt 58 nsz. mf. 352,230 l. Földje résznyire hegyes, de átaljában termékeny, bővelkedik vassal, timsóval 's kivált kőszénnel. Juhtenyésztése igen jó. Posztógyárai tetemes hasznot nyujtanak. Főhelyei: Lüttich, Verviers. VIII. Limburg tartomány, Ejszakbrabant, Geldern, Németország, Lüttich, Délbrabant és Antwerpen közt, 86 nsz. mf., 330,188 l. Gabona- és len-termesztése 's marhatenyésztése derék. Főhelye Mastricht.

Ezeken kivül az öszves Németalföldhez tartozik még Luxemburg (l. e.) is; de erről még nincs elhatározva, Belgium vagy Holland egészitő része legyen-e jövendőben. *Im.*

Németalföldi nyelv és Literatura. Németalföld nyelve, fajzata a' németnek, a' régi szász nyelvből származik, mellynek leányai: az angolszász (*frisiai*), mellyből az angol nyelv eredt, az alszász (*plattdeutsch*), a' hollandi és fläm. A' fläm nyelv fő alapvonatai és gyökszavai megegyeznek a' hollandiakkal, 's az csak kevés szót kölcsönöz a' francziától; de a' kimondásra nézve abban különböznek egymástól, hogy a' fläm orron által, a' hollandi pedig torokból ejti hangjait. Van még Németalföldön egy, az előbbiektől egészen különböző tájnyelv, a' valloni; fattyuja a' francziának. Az Brüssel-városa felső részében, Wälsch-Brabantban, Hennegau, Ramur 's Lüttichben és Limburg egy részében a' Németországgal való szoros közösülés mellett is népnyelv maradott. Egyébütt a' német fajzatu nyelvek beszéltetnek, mellyek általánosan 5 különböző tájnyelvre oszlanak. Illyenek 1) a' tulajdonképi hollandi, melly a' hét éjszaki tartomány által már a' 15 század vége felé irás és könyvbeli nyelv gyanánt használtatott; 2) az ugy nevezett pórfrisiai; 3) a' gelderni avagy alsórajnai; 4) a' gröningeni (mellyhez a' fel-ysseli is tartozik); 5) a' fläm, melly a' déli tartományoknak folyvást könyvbeli nyelve, noha véghetetlenül szegényebb a' hollandinál, 's tömve van korcs szavakkal és kifejezésekkel. — A' németalföldi literaturának első magva a' reformatio 's ennek következésében a' számos bibliafordítások által hintetett el. Gröningeni Gansfort és Agricola voltak

az elsők, kik magokat mint hittudósok és literatorok kitünteték. Nyomaikon haladt előbbre Erasmus. Egy még jelesebb elme, Grotius Hugo, (*Hugo de Groot*) még hatalmasabban mozditotta elő a' 17 század elején a' hosszas szabadsági háboru által veszteglésre jutott tudományosság minden ágait. Az éjszaki tartományoknak ugyan sokáig el kellett lenniek főoskola nélkül; csak Brabantban, Lüvenben állott fen egy, minden németalföldi tartományok számára, mignem Filep király Douaiban is egyet alapita. I. Vilhelm herczeg 1575 a' leydenit hozá létre; mellynek hire a' sok jeles tanitók által (millyenek voltak p. o. Sealiger, Lipsius, a' két Heinsius, Gronovius 'sat.) szárnyra kelvén, csak hamar elterjedett egész Europában. Ezeken kivül 1585 Franekerben, 1614 Gröningábam, 1636 Utrechtben és 1647 Harderwykben is emelkedtek főtudományos intézetek, mellyeknek versenyes igyekezete, a' tudományok kifejlődésére 's előhaladására felette jótékony befolyásu volt. A' 17 század végén különösen kitünteték magokat a' természeti és csillagászi tudományokban: Huygens, Leeuwenhoek, Zwammerdam, Hartsoeker és mások. A' tudomanyok egyéb nemeiben is egész sor tudományos férjfiu fénylett. A' hollandi nyelv körül érdemeket szerzének: Lambert Ten Kate, Sewels, Zeydelaar, Kramer, Halma 'sat. De mind e' mellett mégis csak sinlődött a' honi tudományosság; mert az irók, részint idegen nemzetbeliek lévén saját nyelvekhez ragaszkodtak; részint, a' hollandi helyett a' belföldiek is idegen ajkuak számára, vagy holt nyelven irák munkáikat. — A' költészet már a' 17 században szépen virágzott. Természeties népköltemányeik nem sokkal állnak hátrább más nemzetekéinél; egyéb költemény-darabjaik pedig erő, teliség és szép ábrázolatnál fogva ajánlkoznak. Költőik közül emlitést érdemelnek: Jan van der Doos (megh. 1604); Heinse Dániel, Pet. Corn. van Hooft (megh. 1647); brouwershaveni Cats J., egyike a' legtermékenyebb 's leglelkesebb költőknek, kit a' Hollandiak az ő Ovidiusoknak neveznek, Jan Antonides van der Goes (megh. 1687); kölni Joost van der Vondel, ki Virgiliust és Ovidiust versekben forditá, számos különnemü költeményein kivül egy epopoeát is irt, 's magának a' Hollandiaknál classicus költői nevet szerzett. Szomoru játékai egyikének tárgyául, Stuart Máriát választá. Ezeknek teljes gyüjteménye 1720 jelent meg Amsterdamban 2 köt. Huygens Konstantin érzéki költeményei, Westerbann Jakab pedig és Dans János Adolf eroticai darabjaik által hiresedtek el. Mint tréfás költők, van der Veen János (megh. 1660) és Decker János (m. h. 1664) tüntek ki. Ezeken kivül még sok más régibb költőik vannak, kik részint anyai nyelvökön részint latinul több vagy kevesebb 's jobb vagy silányabb munkákat hagytak magok után. Az ujabb időbeliek közül Bosch Jeromos, Theodor van Kooten, Klijn, Kleinhoff, Kaldenbach, Bellamy, Nieuwland, Feith, Bilderdyk, Helmers, Spandaw, van Hall, Tollens, Kinker és Witsen Gysbeek dicséretesen járdalnak a' hollandi költészet pályáján. — A' prosai nyelv nem olly mivelt ugyan 's nem olly kellemes, hogy ez által idegeneknél is talán kedvességet nyerhetne; de azért az egyszerü igazságok értelmes kifejezésére eléggé alkalmas. — Mi az ujabb időbeli tudományosságot és szépmesterségeket illeti: ezeknek előmozditására több rendü intézetek 's egyesületak állanak fen; azonban, ugy látszik, kevés sikerrel; mert talán, egyedül a' természettudományokat, gyógy- és törvény-esmeretet kivéve, minden egyéb tanulmányok, még a' vallásbeliek is, ónlépésekkel haladnak előbbre; átkos homály borong felettek, melly még eddig részint belső akadályok, mint p. o. egyenetlenség, — részint kivülről beható okok miatt el nem oszolhatott. 54.

NÉMETALFÖLD TÖRTÉNETEI. Németalföldet, vagyis a' mai Belgiumot és Hollandiát már a' Romaiak idejében a' Belgák, Batavok és Friesek lakták, kikről a' régi történetirás mint hadakozó nemzetekről, későbben pedig mint kereskedő, hajókázó és tengeri rablást gyakorló népekről emlékezik, kik végre a' Romaiak által meghodittattak. Kr. u.

az 5-ik században a' Batavokat, 6-ban a' Belgákat, 7-ben pedig a' Frieseket is a' diadalmaskodó Frankok győzték le. A' verduni béke által 343. az ujonan alapitott németországi királysághoz adatét Batavia és Friesland; helytartók által igazgattatva, kik következve magokat függetlenekké tették. A' 10 és 11 században, herczegségekre, grófságokra és birodalmi városokra oszlott Németalföld, mellyeknek külön fejeik voltak. Minden illy kisebb uralkodók között leghatalmasabbak valának a' flandriai grófok; 's minekutána ez a' grófság a' burgundi — szinte nagy hatalmu — házra szállott 1383: ez, részint házasság, részint egyezetek által, Németalföld legtöbb tartományainak birokába jutott. Az utolsó burgundi herczeg, Károly, a' merész, (l. e.) 1477, a' vitéz Schweiziak fegyvere által mult ki, 's leánya Mária, Maximilian császárhoz menvén férjhez, az ország, Austria birtokába került. V. Károly, Maximilian másod-unokája, minden németalföldi tartományokat egyesite 1548 a' német romai birodalommal, burgundi kerület nevet adván azoknak. Csak keleti Friesland maradt saját herczegeinek uralkodása alatt a' westphaleni kerületnél. — Már V. Károly idejében igen elhatalmazott Németalföldön a' protestantismus, mert csak az ő uralkodása alatt, eretnekségekért elégettek száma 100,000-re tétetik. Károly fia és utódja, a' Spanyolhonban neveltetett II. Filep, megfelejtkezve azon törvények és ősi szabadság iránti tiszteletről, mellyet még atyja is kimutatott neminemüképen: zsarnoki hatalommal kezdett uralkodni. Az inquisitio által minden szabad vallásvéleménynek ki kell vala irtatnia. Ekkor felriadt az egykor szabad, most elnyomott nemzet boszuja. A' nemesség összeszövetkezett önvédelmére; a' kézmivesek nagyobb részint kivándoroltak, a' protestansok pedig nyilván tartották isteni tiszteleteiket, daczára mintegy az elfogult országlónak. Filep a' vérszomjas Albát küldé a' lecsilapithatlanok megzabolázására. Ennek hóhér-pallosa által hult el a' nép legjelesebbjeinek, Egmontnak és Hornnak feje. Végre győzedelmeskedett a' nemzet; Wilhelm oraniai herczeg, kivivá számára csekély seregével a' haza, törvények és vallás szabadságát. Az 1579 Holland név alatt köztársasággá egyesült tartományoknak a' diadalmas Wilhelm választatott országos helytartójává, ki minekutána 1583 alattomos gyilkosság által kivégeztetett: Móritz lépett annak dicső nyomaiba. Nieuportnál és Brabantiában nyert győzedelmei, a' németalföldi (hollandi) admiráloknak II. Filep ellen viselt pusztitó tengeri ütközetei, Franczia-országnak 's Angolhonnak egy időbeli háborija Spanyolország ellen, — megszerzék 1600 a' hires antwerpi békét. Minekelőtte azonban a' Hollandiaknak kivivott szabadsága a' westphaleni béke által egészen biztositatott volna: együtt kelle még harczolniok a' rettentő harmincz évi háboruban. Mig a' vallásdüh majdnem minden europai országokban dult: Hollandban, minden nyomatott bátorságos menedéket lelt; itt minden vallásuak megszenvedtettek. A' mindig szaporodó népesség, okot és alkalmat szolgáltatott a' tengereken tuli kereskedésre, 's minekutána a' cadixi, antwerpeni és lissaboni kereskedés a' németalföldiek kezeibe jutott: a' 17 század közepe felé az egyesült Németalföldiek lettek Europa első kereskedő népei, 's legnagyobb tengeri erővel birtak. Mintegy 200 hollandi hajó vitorlázott az egyébkor hozzáférhetlen Chinába, sőt Japanba is, az ottani föld minden termesztményeivel 's különösen füszerekkerakodandó, mellyeket majdnem egyedül csak ők szolgáltattak egész Europának. (V. ö. Keletindiai társaságok) De épen ez erőtlenité el Hollandiát, minekutána a' Franczia kban és Angolokban a' kereskedési haszonféltés felébredett, 's háboruskodásokba keverte, az oraniai ház uralkodásra vágyása miatt pártoskodó és igy belsőkép is meggyengült nemzetet. A' politicai lázadásokkal a' vallás ügye is összekapcsoltatott, sőt közönségesen ez előzé meg amazt. A' nemzeti erő hanyatlásának okaihoz járultak még a' szerencsétlenül viselt háboruk is. 1747 sikeresült végre az oraniai háznak, a' helytartói méltóságot, mind a' hét német-

alföldi tartományra nézve, a' férjfi 's egyszersmind leányágnak is örökölhetővé tenni. Ez által legyőzetett a' köztársasági párt. — A' spanyol németalföldi tartományokért pedig Spanyolhon és Francziaország czivódtak együtt, míg végre azok, a' spanyol öröklési háboru végződtével 1718, az utrechti béke által, Austria birtokába jutottak. — Az oraniai ház ellenei ismét emelkedni kedének hatalomban. Némellyek által közülök megsérteték V. Wilhelm helytartó neje; ez, testvérje II. Fridrik Wilhelm porosz király védelméért esdeklett. 25,000 férjfiuból álló porosz sereg jelent meg Németalföldön, az elkövetett gunyt megboszulandó 's V. Wilhelm országlási jogait bátorságositandó. Sikeretlen volt a' honfiaknak rosszul vezérlett ellenállása. Amsterdam, porosz hatalomba került. A' helytartói párt ujra diadalmaskodott, 's az oraniai ház jogai mégkiterjedtebbek levének. De az ellenfél még ez alkalommal sem fosztathatott meg teljesen erejétől, szövetsége nem oldoztathatott fel, 's régi gyülölsége nem engeszteltetett meg. Midőn tehát 1794 a' köztársasággá lett Francziaország győzedelmes seregeinek szabadságzászlói a' hollandiai széleken lobogtak: zajogva kelt fel minden elégületlen. Pichegru könnyen meghoditá Hollandiát, kedvezvén neki az 1795 tél keménysége 's a' Franczia nemzethez szitó nép-párt. Az örökös helytartó, családjával együtt Angolhonba iramlott. 1795 Maj. 16 felállott a' Batavia köztársaság. Az eddig elosztva volt sok apró tartomány, egy szabad országgá olvasztatott; a' törvényhozási hatalom egy képviselői gyülésnek, a' végrehajtási pedig 5 férjfiuból állott igazgatóságnak adaték által. Az ujonan létesült köztársaság kényszerittetve látá magát, hogy némelly déli vidékeket, névszerint Mastriehtet, Benloo, Staats-Limbur és Staats-Flandern-t a' Francziáknak átengedje; magát vele állandó szövetséggel összekapcsolja; neki mintegy 100 miliom forintot lefizessen, és seregeinek országában letelepitését megengedje. Ezen erőltetett alkotmány, már hat év lefolyta után (1801 Oct. 18) megváltoztatott ugyan; a' köztársaság ismét az előbbi 7 tartományra osztatott 's egy nyolczadikkal, a' generalitas-tartománnyal szaporittatott; a' törvényhozó gyülés tagjai 35 követre kevesittettek; a' végrehajtó hatalom ellenben 12 egyénre (individuum) bizatott: de mind ezen változtatások mellett is elégtelennek érezte magát a' bataviai köztársaság ön erejével ön nézetei szerint munkálódni. Hajóserege hátra tolaték Angolhon tengeri hatalma által; gyarmatai elpusztittattak; kereskedése csak partmellékire és saját belső szükségei kielégitésére szorittaték, az amsterdami bank kimondhatatlanul megrongáltaték, 's még ezen feljül az amiensi béke által (1802) egyik leggazdagabb gyarmatjok, Ceylon is elveteték. — A' jobb lét reménye csak alig kezdett feltünni, s' Holland ismét bele keveredett Francziaországnak Angolhon ellen kezdett háborujába; amannak pártjára hajolva. Surinam és a' fok, angol kézre került; hajóik bezárák Hollandia tengerpartjait, 's igy a' nemzeti jólét utolsó ere is ketté vágva látszott. A' kétes helyezetü országnak, harmadszor kellett alkotmányát változtatnia (1805 Apr. 29). De semmi sem volt képes ollyan hazát a' vihartól megmenteni, melly régi önállásának 's különbféle segédforrásainak elvesztése által, az elhárithatlan örvény part ára jutott. Egyetlen szabadulási utnak látszék: Hollandiát Francziaországgal egészen összekapcsolni, testesitni. A' lépés megtéteték 1806. Napoleon Luis, a' császár testvére megkináltaték a' fejedelemséggel, 's minekutána azt elfogadta, Jun. 5-kén királynak hirdetteték. Az e' tárgyban Francziaországgal kötött egyezség, Napoleon Luist, hollandi öröklő alkotmányos királyszékre emelé, 's ezt törvényes férfi utódjaira nézve biztositá, de egyszersmind azt rendelé, hogy a' hollandi és franczia koronát, ugyanazon személy soha egyesülten ne viselhesse 'sat. De Hollandia, mint királyság sem lön szerencsésebb; Francziaország kereskedési hasznaiból kizáraték, 's mégis részesülnie kellett Napoleon minden hadaiban. Az országos adósság 1200 millio forintra nevekedett; a'

hajdani jólét majdnem minden forrásai kiapadtak; a' kereskedő még csak alattomos csusztatásokból élt. Az Austria ellen 1809 intézett uj háboru következésében szállottak ki az Angolok Seelandban (Walcherenben), a' mi Hollandia végromlását sietteté. Ehez járultak még némelly irtóztató balesetek. Árviz boritá el 1809 Januar. Emmerich egész vidékét Dortrechtig és Rotterdamig, 50 négyszegü mföldnyi területet; 300 embernél több veszté életét a' hullámokban, több ezer darab marha fult bele, 's több házak, sőt egész helységek elsodortattak általa. Foganatlanok voltak a' jó (de gyenge) király erölködései, az általános nyomoruságot enyhitni; különösen miután az Angolok országában partra kötöttek, mivel ez által elveszté bátyja szivességét. A' király nem akarván az országot személyes ügye 's testvéri egyenetlensége miatt veszélyeztetni, legidősb — de még kiskoru fia javára, 1810 Jul. 1. váratlanul letette a' királyságot, 's mint egyes ember, az austriai tartományokba vonta el mágát. De Napoleon nem esmeré helyeseknek testvére rendeléseit; már Jul. 4, megrakatá Amsterdamot fr. katonasággal; Jul. 10 közre bocsátott végzeténél fogva pedig egyesité Hollandiát Francziaországgal, mellynek Amsterdam harmadik fő- avagy birodalmi városa lön. — — Igy most már Németalföldnek mind a' 17 régi tartománya, ugyazon országlás alá jutott Francziaországgal. De ezen állapotban csak 1813 végéig maradt. Napoleon meggyőzetése Leipczignál, Belgium és Hollandiára nézve is változásokat szült. A' szövetségesek Francziaország ellen nyomultak. Bülow 1813 Nov. 20 felszólitá az általa megtámadandó Hollandiakat: kapcsolják magokat a' szövetségesekhez, Francziaország ellen. Azonközben az oraniai háznak némelly előkelő pártosai, van Hogendorp Gysbrecht Károly öszvehivásánál fogva tanácskozást tartottak, 's a' harmadikban elhatározák, hogy mig az oraniai herczeg, kinek meghivására Nov. 19 Perponcher és Fagel küldettek, Angolhonból haza érkezend: két ideigleni igazgató választassék, kik az országot végpusztulásától megoltalmazzák. Gysbrecht van Hogendorp és maasdami báró Duyn, nem mulasztottak el semmit, hogy a' reájok bizott kormányhatalomnál fogva a' kezdett munkát végrehajtsák. — Követet küldének ugyanis Bülow vezér fő hadiszállására Münsterbe és a' szövetségesekhez mainamelléki Frankfurtba, ki az oraniai ház visszaállitása iránt tett lépéseket azoknak hirül vinné. Ezek hatalmasan gyámoliták a' helytartói párt vállalatát, 's biztosokat (Kemper és Scholten) küldének Amsterdamba, hogy ezt egyenes nyilatkozásra birják. A' sokaktól ohajtott idő végre eljött; az örökös helytartó megérkezett Haagba Nov. 30., honnan egy napi késedelmezés után Amsterdamba ment. A' két igazgató férjfiu, mint mondatik önindultokból, egy nyilatkozást bocsátottak közre, melly igy végződik: „Németalföld szabad, és I. Wilhelm, fejedelmi herczege ezen szabad országnak.“ De a' becsületes fejedelem csak korlátozás mellett fogadá el az országlást. Ennélfogva tehát országos alkotmányt kellett készitni, melly azután szótöbbséggel el is fogadtatott. — A' bécsi békegyülés határozása szerint a' hajdani belga tartományok is egyesittettek Németalfölddel, öszvesen a' németalföldi királyságot teendők; 's a' fejedelmi herczeg, minden hatalmasságok által elesmerteték, mint annak királya. Ennek, a' Németországban odaengedett nassaui tartományok kárpótlásául a' Luxemburg herczegség is átadaték nagyherczegi czimmel; ugy azonban hogy az a' németalföldi királysággal ne egyesittethessék, hanem folyvást a' német szövetség tartományaihoz számláltassék. Ezen tartományokhoz kapcsoltatott még Lüttich is. — Illy sokféle tartományoknak, 's habár egy származásu de szokásra erkölcsre és vallási okfőkre nézve egymástól egészen különböző népeknek összekapcsolása, szükségessé tette az alapalkotmány megváltoztatását. Az uj alkotmány, mesterséges szótöbbséggel elfogadtaték 's Aug. 24 elfogadtatottnak kihirdetteték. A' második parisi béke által (1815. Nov. 20) még azokat a' darab földeket is visszanyeré Németalföld Francziaországtól, mellyeket ez a' hajdani

austriai Németalföldből magánál tartott. Az 1814 Oct. 29 Angolhonnal kötött országos egyezség következésében, a' Jóreményfokról, Demerary, Essequebo és Berbice gyarmatokról lemondás mellett, visszanyeré I Vilhelm mind azon gyarmatokat, mellyeket Nématalföld, 1794 előtt Asiában, Afrikában és Amerikában birt. 1816 Maj. 17 hozzá csatolta magát van der Capellen vezérlése alatt egy hajósereg a' lord Exmouth alatti angol tengeri erőhez, 's nyomos feltételeket vivott ki magának ezzel együtt az algieri deytől. Ugyan azon évi Jun. 21, Németalföld királya is a' sz. szövetséghez állott. Vilhelm, az egyesült Németalföld generalstatusaitól segittetve mindent elkövetett, hogy a' különböző érdekü egyes tartományok jóllétét előmozditsa. Belkormány, törvénykezés, nevelés, bel- és kül-kereskedés egyiránt magokra vonák figyelmét. De csak hamar látható volt, hogy e' külön nyelvü, vallásu, szokásu, érdekü népeket maradandóleg egy kormány alá szzoritani alig lészen lehetséges. A' déli cath. tartományok a' protestans éjszakiak iránt bizodalommal soha nem viseltettek; a' kormánynak a' franczia nyelv eltiltására czélzó szándékát a' protestantismus terjesztése előpostájául tekintették; boszonkodtak ezen feljül azon hogy a' szörnyü hollandi adósság a' csekély belgiumivál összevegyittetett, 's mind a' két országnak egyenlően kelle azt viselnie; boszonkodtak, hogy a' 2,285,000 Hollandi a' 3,859,000 Belgával egyenlő számu képviselőket nyert a' generalstatusokban. Ezekhez járultak még némelly adók, nevezetesen a' malom- és husmérési adó, mellyek a' déli tartományokban egy átalján nem sziveltettek, 's végre az esküdtek törvényszékének (Jury) be nem vétele. Mind ezek megelégedetlenséget szültek a' déli tartományokban; megváltoztatásokat pedig az éjszakiak egyre ellenzették. Igy történt, hogy a' kormány minden tettét gyanakodva vizsgálgaták a' déliek; hirlapjaikban hevesen keltek ki az országlás ellen, 's képviselőjik is tüzesen vitaták küldőik jogait. 15 egész évig tartott már ezen surlódás, midőn 1830 Juliusban a' Francziák az alkotmány-sértő X. Károlyt szerencsésen elüzvén, ennek hire ugy felbuzditá a' Brüsselieket, hogy ugyan 1830 Aug. 25-kén Brüssel lakosai a' nevezett napon, a' „Porticii néma" czimü énekes játék végződtével dulongni kezdettek. Lerontának nehány házat, mellyeknek tulajdonosai a' hollandi rendszerhez nyilvánosan szitottak. A' csendbiztositó katonaság nem vala ellenek elegendő. A' rendes őrsereg is kiállt; 26-kán reggel lőtt, ölve, sebesitve. Ekkor már sok ház égett, sok gyárépület raboltatott pusztittatott. A' nép elfoglalá a' fegyvertárt, 's felfegyverzé magát. Este a' polgári őrség helyre állitá a' csendet, 's a' következő napokon meggátla minden lázongást. Azonban már 27 leszaggattattak a' királyi czimek. A' királyi seregek csupán a' kir. palotát őrizték. — Most brabanti zászló lobogott Brüsselben, 's polgáregyesület állt fel. E' három napi lázadás villámként terjedt el Belgium több virágzó városiban, nevezetesen Lüttich, Mons, Löwen, Brügge, Gent, Antwerpen, Verviersben; de a' polgárság itt is hamar helyre állitá a' csendet; hanem a' királyi czimerek a' három szinü lobogónak itt is engedni kénytelenittettek. Erre Brüssel, Lüttich, Mons, Löwen, Tournay, Charleroi, Audenarde, Verviers, Huy, Grammont, Ath 'sat. követeket küldöttek a' királyhoz, sérelmeik előterjesztése végett. A' király halogató választ adott. Katonák indittattak Brüssel ellen, az oraniai herczeg és Fridrik kir. herczeg vezérlete alatt. Az oraniai herczeg a' brüsseli palgárőrség parancsnokával értekezvén Laekemben, megigérte, hogy személyesen 's csupán tábornokteste kiséretében menend Brüsselbe. Meg is jelent itt Sept. 1-jén, 's egy biztosságot hivott öszve más napra mellyel tartott értekezésének az lön a' resultatuma, hogy Belgium kormányának tökéletes elválasztása a' hollanditól, lehet csak képes a' békét helyre állitani. A' herczeg megigéré ezen kivánatot a' királlyal közleni, ha igy a' Belgák az oraniai ház hivei maradnak. Erre Haagba utazott. A' kir. seregek kitakarodtak Brüsselből. Egyes Bel-

gák azonban kérelmeket nyujtottak be a' királyhoz, az elválás ellen, és segitséget kértek a' hiv polgárok biztositása végett. A' király az egész ügyet a' generalstatusokra halasztotta. Belgiumban ez alatt minden felé hadi készületek tetettek. Sept. 7 fegyveresen nyomult egy lüttichi csapat Brüsselbe, 's az ottani polgárokkal hevesen sürgeté az elválást, 's követséget is küldött ez értelemben Vilvordeba Fridrik kir., herczeghez. Mind ezek szükségessé tevék egy bátorsági biztosságnak felállitatását. Sept 13 nyittatott meg a' generalstatusok gyülése Haagban. Ezek Sept. 29-kén 89 szóval 19 ellen kimondták Belgium és Holland elválását törvényhozási 's kormányzási tekintetben, a' Nassau ház közös felsősége alatt. Erre a' király egy biztosságot nevezett ki, melly az elválás módját kidolgozván, a' generalstatusok elébe terjessze. Azonban ezt a' köznép sem Brüsselben sem Belgium egyéb helyein nem várta be. Azt állitva, hogy a' katonák által megtámadtathatnának, 's a' polgárok védelemre gyávák volnának, elszedé a' polgárőrség egy részétől a' fegyvert, 's midőn a' másik részt is elnyomta, letevé az eddigi országlást Sept. 20-kán 's uj — sokkal elszántabb — kormányt alkota, de Pottert tevén annak fejévé. Most már szükségesnek látta a' király fegyveres erőt használni a' Belgák ellen. Fridrik herczeg Sept. 21 Antwerpenből 12—16,000 emberrel indult Brüssel felé. 22-kén megütközött a' lázadókkal, 's ezeket Brüsselbe szoritotta. 23, 24, 25-kén ben a' városban folyt a' harcz. Minden pontot erősen védelmeztek a' városiak. Nagy volt a' vérontás mind a' két részről; de a' királyi seregek mégis sokkal többet vesztettek, mivel nyilt utszában küzdöttek falak megé vonultakkal. Látván Fridrik kir. herczeg hogy hódolásról szó sem lehet, 's tartván attól is, hogy a' Lüttichiek megfogják kerülni, 26-kán este visszavonulást parancsolt a' seregeknek, a' várost egészen magára hagyva. — Ezen győzedelem után villám sebességgel terjedt el a' lázadás egész Belgiumban. Megérkezvén idő közben de Potter Parisból, a' hol számüzésben élt, az ideigleni kormány Oct. 4-kén a' Hollandtól elszakadt tartományokat független statusnak hirdeté, 9-kén pedig, királyválasztás végett, nemzeti gyülést rendelt öszvehivatandónak. Ez alatt az oraniai herczeg, atyjától felhatalmaztatva, Oct. 5-kén Antwerpenben proclamatiot bocsáta ki, hogy ő a' Hollandtól elszakadt Belgium kormányát átveszi. Hanem a' brüzseli véres napok mindent elidegenitettek Belgiumban az oraniai háztól, 's igy ennek nem maradt más reménye, mint választás utján nyerhetni meg a' kormányzást. Oct. 16-kán kinyilatkoztatá a' herczeg, hogy Belgium függetlenségét is elesmeri, 's a' zendülést vezérleni kivánja. Ez nem tetszett Haagban, 's az antwerpeni kormányzó nem engedelmeskedett a' herczegnek. Midőn tehát a' király 24-kén kinyilatkoztatta, hogy ezentul csak Holland és Luxemburgban fog országolni, 's Belgiumot, mig róla az europai nagy hatalmasságoknak Londonban öszvehivatott ministercongressusa végzend, egészen magára hagyja; addig azonban Antwerpen. Mastricht és Venlos várakat megtartja, az oraniai herczeg lépéseit pedig megsemmisiti: ekkor el volt a' háboru határozva. A' herczeg 25-kén bucsut vett Belgiumtól. Most belga seregek nyomultak Antwerpenbe, 's megszegék az ottani várkormányzóval, Chassé altábornokkal kötött fegyverszünetet, mellyre az a' várost 300 ágyuból 7 óráig löveté Oct. 27-kén, és sok miliomra menő kárt okozott Ez még magasabb választó falat emelt Belgium és az oraniai ház közt. A' Nov. 9-kén megnyitott nemzeti congressus Belgium függetlenségét egy szivvel lélekkel kihirdeté; a' nassau házat a' belga thrónra választhatásból kizárá. A' londoni conferentia Nov. 25. 10 napi fegyverszünetet parancsola a' két ellenséges országnak, 's az 1814 Maj. 30-kai határokat fogadá el. A' háboruskodásoknak 1830 vége felé történt uj kiütése semmi foganatot nem szült. A' nemzeti congressus 1831 Febr. 3-kán Lajos Károly Filep nemoursi herczeget választá Belgák királyának, 's midőn ezen választást a' Francziák királya, mint a' választottnak atyja, el nem fogadta, bá-

ró Surlet de Chokiert tették országlónak. 1831 Jun. 4 ujra királyválasztáshoz fogott a' congressus, 's ekkor a' szavak többsége Leopold szászkoburgi herczegre esett, olly feltétel alatt, ha a' már elkészitett polgári alkotmányt elfogadandja. Elfogadván a' congressus a' londoni conferentia 26-ik számu protocollumának 18 pontjait, Leopold is elvállalta a' neki ajánlott királyságot 's Jul. 21-kén szabad ég alatt esküdt meg Brüsselben a' belga constitutiora Miután e' napon az eddigi országló méltóságát letette, 's a' nemzeti gyülés üléseit befejezte vala, a' király — az alkotmány szerint a' választó collegiumokat Aug. 29-re, a' senatust 's a' képviselők kamaráját pedig Sept. 8-ra Brüsselbe hivta öszve. De már Aug. 2-kán megtámadtatott Hollandtól. A' harcz 13 napig tartott; Francziaország közbenjárása menté meg Belgiumot; a' 34-ik számu londoni protocollum pedig hat héti fegyver-szünetet parancsolt. Ezolta Leopold a' legnagyobb szorgalommal 's állhatatossággal fáradozott Belgium belső erejének kifejtésén, 's külügyének szerencsés elhatározásán. Minekutána a' nemzeti congressus a' londoni conferentia 1831 Oct. 31-kén költ 24 czikkelyü békeegyezését elfogadta, Nov. 12 egy uj protocollum által megesmerte a' londoni conferentia Leopoldot Belgák királyának. A' németalföldi király azonban mind ezek által sem engedte magát reá biratni, hogy a' conferentia végezeteit elfogadva, Belgiummal végegyezetre lépjen. Antwerpen fellegvárát nem adá által. Ezért azt 1832 Dec. egy franczia seregnek kellett tőle elvennie. Azolta ismét folytattatik a' conferentia — de vége még koránt sem ellátható; mert Luxemburg, mellyet mind a' két fél meg akar tartani, a' Schelde szabad hajózhatása, a' határok kitüzése, 's az eddig közös status adóságok elosztása, felette nagy akadályok a' megegyezhetésben. —*ol*—

NÉMETALFÖLDI OSKOLA azon képirók öszvesége, kik mivészségeket a' 14 és 15 századtól fogva Németalföldön sajátságos mód szerint üzték. Eloszlik hollandira és flandrira vagy flamändira. A' flamändit VAN EYCK (l e.) alapitá, 's ez fényes szinezettel, világoshomály varázsával, gondosan dolgozott de roszul választott rajzolattal, nagy nemü szerzeményekkel, alakai sajátságos nemességével, erős de természetes kifejezéssel különbözteti magát. Ebbe tartoznak Floris Ferencz, (szül. 1520 megh. 1570), kit flandri Rafaelnek neveznek; a' történet- és vadászatfestő Stradanus (de Straet) János, (szül. Brüggeben 1536) de Vos Mart. (szül. 1520), Spranger (szül. 1546), Porbus Péter és Ferencz, Steenwyk Henr. (szül. 1550), Brenghel Pét., 's fija János, Bril Pál és Mátyás testvérek, Van-Oort (szül. 1557), Savery Roland (szül. Courtrayb. 1576). Továbbá az ujabb idők legmerészebb képirója, a' hasonlithatlan szorgalmu Rubens Pét. Pál, kinek oriási képzelő 's ábrázoló ereje, közel 4000 darab festeményt teremtett. Vele a' flamändi képirás tetőpontra hágott. Több nevezetes mivészek követék őt, u. m. Snyders Fer. (szül. 1597), kinek vadászdarabjai igazsággal, merészséggel mindeneket meghaladnak. Momper Jodoc. (szül. 1580), kinek hegyi völgyei a' szemet kellemes távolokon legeltetik; Neefs Pét. hires templomfestő; Teniers Dav. (apja és fia) kikhez paraszt társaságok, falusi innepek, őrszobák 'st. ábrázolásában alig van hasonló; de Crayer Gásp. (szül. 1582), ki történeti festeményeiben szinezésre 's kifejezésre Rubenshez közelit; Segers Gerh. történet festésben szinte olly nagy, mint öccse Dániel virág- és bogárfetésben. De Rubens minden követőit felülhaladá Jordaens Jak. (szül. 1594). Janssen Abr. 's ennek tanitványa Rombouts Tivadar Rubenshez szinezetben közelitnek, de nem a' gondolatok nagyságában. Rubens festéseihez van Uden Luk. készité a' tájakat, 's hajnalai minden mivésznek ajánlhatók. Van Dyk Ant. (szül. 1599), az arczképirás királyának neveztetett, Rubenst az idomok tisztaságában 's szépségében meghaladta. Schüt Korn. kinek tájait gyakran Wildens Ján. készitette, mint történetfestő jeleskedik; Brouwer Adrian közönséges jelenetek, — van der Meer Ján. pásztordarabok, van der Meulen Ant. Ferencz ütkö-

zetek, Milet Fer. és Ján. tájak ábrázolásával nyertek nevet. Jelesek még ez oskolából: Bol. Ján., Koeberger Wencz., Goltzius Henr., van Balen Henr., Hals Fer., Nieuwland Vil., Fouquières Jak., von Champagne Fil., Quellin Eras., Diepenbeck, van Thulden Tivad, Goeimar Ján., van Artois Jak., Peters Bonav., Kickaert Dav., Coques Gonzalez, Boel Pét., van Hoogstraten Sam., Monoyer Ján., Genoels Abr., Lairesse Gerh., van Vuez Arn., van Cleef Ján., Eykens Pét., van Orley Rich., van Deyster Laj., van Bloemann Ján. Fer., Largillière Mikl., Verendael, van Qudenaerden Rob., van der Leepe Ján. Ant., Verbrügen Gásp. van Breda Ján. — A' hollandi oskola a' természeti tárgyak hiv leképezésével, nagy tökéllyel, jó világoshomállyal, a' szinek czélirányos lépcsőzetével kellő különözetével, 's az ecset lágyságával jeleskedik; azonban roszalják benne az aljas tárgyak gyakori választását 's a' hibás rajzolatot. Alapitója van Leyden Lukács (szül. 1494); jelesbjei: van Veen Octav. (szül. 1586, megh. 1634), ki már mint Rubens tanitója is emlitést érdemel; Blokmart A'br (l. e.) történet, táj, és állatdarabokat jó izléssel festett; Poelenburg Korn. Utrechtből (szül. 1586 m gh. 1663) apró tájfestményekben igen szerencsés volt. Méltó tanitványai Vertange Dán., és van Haensberge Ján. Jelesek továbbá Weynants Ján. (szül. 1600) tájfestő, és de Heem Ján. Dán. (szül. Utrechtb. 1604, megh. 1764) csalatásig utánazott virágival, gyümölcsivel, szőnyegivel, edényivel 's t. — Mind ezeknél hiresebb Rembrand, ki mesteri szinezete által festményinek minden más hibáit eltakarta: Sachtleben (Zachtleevens) Herm. kit tájfestményei a' természet kedvenczének bizonyitnak. Társasági darabokban jeleskedének: Terburg Gerh. (szül. Zwollb. 1608, megh. 1681); tájakban Both Ján. Utrechtből (szül. 1610, megholt 1650), Swanevelt Herm., Woerdenből (szül. 1620, megh. 1690). Asselyn (szül. 1610, megh. 1680), ütközeteket, tájakat és pásztor darabokat égő szinezettel 's lágy kivitellel dolgozott. De helyes rajzolat mellett nehezen fog valaki szebben szinezni 's pontosabban világitni, mint Dow (Douw Gerh. szül. 1613 mgh. 1680). Van Laar Péter a' bamboccíadok (l. e.) találója; Fyt Ján., (szül. Antwerpben 1625) derék állatokat, madarakat, gyümölcsöket festett; Metzu Gábor, Terburg módja szerint dolgozott; Benenberg tájai igen elevenek; Wouvermann Fil. (szül. 1620, megh. 1668) leghiresb lófestő, harcz- és vadászdarabokat, lóvásárokat, utazókat, zsiványokat ábrázolt, mellyek mind egyaránt becsültetnek. Tanitványának Griffer Jánosnak dicső Rajna-vidékei felejtetlenek; Waterloo Ant. tájai, mellyeket állatokkal 's figurákkal Weenix rakott meg, néha ugyan fagyosak, de azon pontosságért, mellyel a' világosságnak a' fák közti csillámlását, 's tárgyainak a' vizben tükrözését ábrázolni tudta, tetszenek. Berghem a' képirók Theocritjának nevezteték 's talán csak Potter Pál vétélkedhetik vele elsőségért. Mig Backhuysen Ludolf tengeri vészeit épen olly szépen mint rettentően festette, Mieris Fer. sok házi tárgyak felettébb finom és pontos ábrázolása által jeleskedék; Slingeland Ján. Pét. alig volt pontosabb. Dordrechti Schalken Gottfridet éji jelenetek világitásában még senki sem haladta meg, Du Jardin Kár. derék piaczokat, állatokat és tájakat, van de Velde Adrian pedig szinte vidékeket és állatokat csaknem utólérhetlen tökéletességgel festett. Magányos szép természet ábrázolásában Ruisdael Jakab; csendes, bájos holdvilág festményekben van der Neer jeleskedett. Apró történetecskéket a' legcsekélyebb melléktárgyakban is egy képiró sem dolgozott lágyabban ki, mint van der Werf Adrián. Van Hulst Pét. virágfestőt felülhaladta van Huysum Jak., kit e' nemben senki sem ért utól. Ezekhez számlálandók még: Schel Korn., van Ravenstein Ján., Torrentius Ján., van Boyen Ján., Ketnurmans Anna Maria, van Ostade Adrian, Booth Ján., van der Heblst ert., Marcellis Otto, Gsedaert Ján., van Ewerdingen Alb., Rokes Henr., van der Eekhout Gerbrandt, Helmbreker Tivadar, Lavecq Jak., Verschnuring Henr., van Osterwyk Maria, Kalf Vil., van der Kabel Adr., Steen Ján., Honde-

koeter Menyhárt, van der Heyden Ján., van der Neer E., Glauber Ján., van Huchtenburg Ján., Terwestein Agos., Verkoolie Ján., de Bruyn Korn., de Moor Kár., Verheyden Fer. Pét., a' két Honbraken, Ruisch Rachel, du Sart Korn, Moucheron Fridr., Valkenburg Diedr., Noepel Konr., de Witt Ján., Troost Korn. — Emlékezetes, hogy a' sokáig porban hevert németalföldi képirás most a' királyság mind éjszaki mind déli tartományiban egyaránt emelkedik. Tiszteletes emlitést érdemelnek az ujabbak közt: van Os, van Spaendonk, Scheffer, Pienemann, Hoges, Kuipers, Ommegang, van Brée, Wonder, Schotels (a' tengernyugtát ábrázoló képéről esmeretes) és a' Pictura társaság több tagjai. Az antwerpi képiró academiától, 's az amsterdami, genti, haagai, brüsseli 'sat. mümutatásoktól is jó foganatot várhatni. A' genti és más szép mivészi társaságok jutalmakat tesznek fel. Pienemannak 1824 kiállitott festeményét, a' Waterloo melletti ütközetet, (18' széles 25' m.) 40,000 fton vevé meg a' király 's Wellington herczegnek szánó ajándékul. A' mosti belgiumi oskola mivészeit előszámlálják az „*Annales du Salon de Gand*" (1823). — Azon ellenvetést, mintha az aljas természet ábrázolása a' németalföldi oskola bélyegét tenné, némellyek kizárólag a' hollandi oskolára akarák háritni, mintha ez festő mivészségét csak apró szobadarabokon próbálta, ellenben a' flamändi, nagy festményeiben, a' magas és nemes természetet ábrázolta volna. Igy akarák ezt az első felett felemelni, azonban talán épen ez inkább kárára szolgál; mivel abrázolásnál nem mi? hanem mint? a' fő dolog. Hát ha Forster Györgynek igaza volna, midőn igy szól: „A' flamändi képirók mivei többnyire ollyanok, hogy a' derék kézmivesben a' költőt, a' testit képzőben pedig a' lélekteremtőt nem találjuk." Ez pedig gyakran megtörténik. Helyesebben lehetne tehát a' németalföldi oskola általános bélyegéül, a' valódiság kivánatinak legfőbb kielégitése mellett, a' képzelményités hijányát tenni. Azonban a' flamändi és hollandi oskola közt mindig marad különség. A' képirás gyakorló és mivészi része körül mindenik érdemeket szerzett, de a' szép izlés kivánatit is gyakrabban kielégitette, mint közönségesen gondolják. *J.*

Németbirodalom. Ez a' 843 évbeli verduni egyezet által felosztott Frankbirodalom némelly tartományaiból létesittetett, mellyekhez 924 még Lothringen is járult. Otto király összekapcsolá vele 951 az olasz királyságot, 's 962 a' romai császári koronát is; mi után az a' német nemzet szent romai birodalmának neveztetett. De azért az olasz tartományok nem voltak a' német birodalom valódi részei, hanem csak bérföldes (feudalis) összeköttetésben állottak vele, melly csak az ujabb időkben oldoztatott fel végkép. Csehország, a' nagy Ottotól fogva, sok ideig a' Németbirodalom része gyanánt tekintetett, mellynek bérföldies hatalmát, inkább vagy kevesbbé, több más országok, mint p. o. Dánia, Poroszhon, Liefland 'sat. is elesmerték. II. Konrad, még az arelati vagy-is al-burgundi országot is egyesité vele 1033. De lassanként minden hozzá kapcsolt tartományai elszakadoztak tőle, 's 1688 után, midőn Schweiz és Németalföld is külön választattak, mint független országok: hajdani bérföldes tartományaiból nem maradt egyebe, mint Savoya, Mömpelgard és Basel. A' vastag Károlyig (megh. 888), nagy Károly nemzetségéből valók viselték az örökölhető császári méltóságot. De utódja Arnulf idejétől fogva, választás által tétettek az uralkodók; mit eleinte a' világi és egyházi rendek közösen vittek véghez. De az interregnum alatt (1197—1272) a' fő hivatalbeliek kizárólag magokévá tették a' választási jogot. Az 1338-ki választó egyesületek által, mellyeket bajor Lajos ugyanazon évben és IV. Károly az arany bulla által (1356) megerősitett, megigérék egymásnak a' választófejedelmek, hogy ezen eltulalajdonitott jogot egész erejekből védelmezendik. A' mainzi választófejedelem hivá össze a' herczegeket császárválasztásra; mellynek helyéül az arany bulla által Maina melléki Frankfurt rendelteték. A' választófejedelmek személyesen vagy követeik által járulhattak a' választ-

táshoz; de senkinek sem volt szabad 200 legénységnél nagyobb kiséretet vinni magával, sem közülök negyvennél többet felfegyverkeztetni. Elsőben a' választási egyezet készittetett el a' választófejedelmek által, 's csak azután lehetett hozzá fogni a' választáshoz, melly a' Bartholomäus templom egyik kápolnájában történt. A' választás napján, minden idegeneknek, sőt még a' külső hatalmasságok követeinek, kik a' választófejedelmek kiséretében nem voltak, elkellett a' várost hagyni. Minekutána a' választás végbe ment, megkellett esküdnie a' császárnak a' választási egyezetre; ha pedig jelen nem volt, követe által kellett azt megerősittetnie, 's azután, mielőtt megkoronáztatnék, hitét reá magának is letennie. Eleinte szükséges volt felszentelése és megkoronázása végett a' pápához is kérelemmel járulni. De bajor Lajos azt rendelé 1338, hagy a' pápai felszentelés és megkoronázás szükségtelen, minthogy a' szótöbbséggel megválasztott uralkodó, már a' választás által törvényes császárrá lesz. — Midőn későbben a' német császárok még életekben megválasztaták utódjaikat: ezek, mig a' császárszékre juthatnának, romai király czimet viseltek. Az illy nemü első romai király VII. Henrik, II. Fridrik császár fia volt, ki 1220 választaték meg. Minden romai királynak alá kellett egyszersmind irni a' választási egyezetet; de mind e' mellett, a' császár éltében, nem volt szabad az országlásba avatkoznia. — Az első császárok magok igazgaták a' törvényes ügyeket, vagy az általok kinevezett herczegekre és grófokra bizták azokat; kik, a' számtalan országrenditő békételenségek közben, lassanként kezeikre keriték a' világi hatalmat, valamint szinte az érsekek, püspökök 'sat. is az egyházi törvényhatóságot. Ennek szomoru következményei gyakran kitünnek Németország történeteiből, mellyek a' világiaknak világiakkal, egyháziaknak egyháziakkal, de különösen mindkettejeknek egymás és császárjok ellen kitört villongásaikkal 's e' miatt támadott külső 's belső háborukkal teljesek. Ezek, 's más egyéb ártalmas viszonyok gyengitették el a' mintegy 300 külön országra szakadozott Németbirodalmat annyira, hogy midőn ez Aug. 6, 1806 szélyelbontaték, nem történt egyéb, mint — hogy egy puszta czimzet, végkép megszüntetett.

NÉMET CSÁSZÁROK I. NÉMETORSZÁG TÖRTÉNETE.

NÉMET CRITICA. A' német költők sokáig békesen dalolák el költeményeiket; szivesen hallgatta őket a' közönség; megelégedve olvasá iratait; 's mivel a' szerzők magok között is egyetértésben, vagy legalább nemellenkezésben éltek: sokáig szunnyadozott nálok a' critica. Opitz után Bodmer és Breitinger voltak az elsők, kik 1721 az ugynevezett festők beszélgetéseit kiadák, 's a' költészetet nagyobb fenségre és méltóságra emelni törekedtek. Ezek után szólalt fel Gottsched, ki a' franczia literatura társalkodási szelleméhez hajolva, amazokat, az angolok 's leginkább Milton munkái szerint képzetteket, megelőzni akarván, kölcsönös zsurlódásokra szolgáltatott okot és alkalmat. De épen ezen zsurlódásokadtak a' német literaturának uj életet, 's megalapitották a' criticát. Uj ingerlődést okoztak Hallernek gondolat- és erőteljes költeményei 's az ó-remek miveltséget mutató Klopstock „Messiade"-ja 1748. — Nem sokára ez után Németország legnagyobb criticusa, Lessing emelte fel szavát. Nemzet iránti részrehajlástól menten, mindnyáját igazán méltánylani tudó, udvariság vagy félelem által nem korlátoltatva, éles itélettel, világos öntudattal, nem kimélő pártatlansággal, de egyszersmind finom izléssel lépett ő a' criticai pályára, mellyen a' Németeknek felejthetlen példakép marad. Saját eredeti szerzeményei felmagasztalák 's megerősiték azon benyomást, mellyet mint criticus tett. Vele 's mellette, nem siker nélkül munkálkodott a' berlini könyvkereskedő Nicolai, több criticai szakaszos iratok kiadása által. Ez 1757 a' „*Bibliothek der schönen Wissenschaften*" czimüt alapitá, mellyet azonban nem sokára barátjának Weisse-nek adott át, 's helyette 1759 „*Literaturbriefe*" és 1760 az „*Allgemeine deutsche Bibliothek*"-et nyitá meg. Mind a' kettő meg-

erősité literaturai behatását, elhatározó 's minden mellékes tekintet nélkül, szabadlelküen, sőt nem ritkán kiméletlenül és sebzőleg kimondott itélete által. Ezek mellett kevesebb eredetiséggel de ugyanazon alapok szerint folytatá Weisse az ő criticai munkáját, melly csendes hangja, finom illendősége, előadásainak világossága 's kelleme és a' valódiképen megállapitott uj szabályok elfogadása iránti hajlékonysága által tüntette ki magát. A' Nicolai féle birálatok ellen Klotz kelt ki, de pártszerzési törekedéséről esmeretes lévén, kevés sikerét látta megszólalásának, 's csekély tekintete, Lessing által rövid idő mulva egészen megsemmisittetett. Ellenben Herder különös sajátisággal lépett fel „*Kritische Wälder*" czimü munkájában 1769. Eredetiségére nézve még a' Nicolai felekezetet is felülmulta, de abban hasonlitott hozzá, hogy illendőség által nem hagyá magát korlátolni. De világosan gondolkodó elméjét gyakran meggyőzé tüzes képzelőtehetsége, minélfogva birálataiban, nem ritkán hibázott a' tökéletes kifejlődés, okoskodási szigoru rendszer 's az észfogatoknak kellő meghatározottsága. Nem maradt befolyás nélkül ezen időben Meinhard munkálkodása is, ki a' skót Homenek tisztán psychologiai nézetek szerint készült aestheticáját, a' német literatura mezejére átültette. Az eddigi criticusoktól vivatott franczia izlést Wieland hozá vissza közikbe „*Deutscher Mercurja*" által, a' nélkül azonban, hogy azt régi uralkodó helyzetébe vissza akarná tenni. 'S valóban méltán tulajdonittatik egy részről ennek azon fordulat, mellyet a' német critica, előbbi alaposságának 's mélységének megtartása mellett, a' szelidebb bánásmódra, gyengédség és illendőségre nézve vön; a' mi az 1785 alapitott jenai „*Allgemeine Literaturzeitung*"-ból világosan kitetszett. De már 1790 nagy zürzavarral fenyegetődött Kant „*Kritik der Urtheilskraft*" czimü munkája, melly az izlésbirálatot a' kellemtől és szivrehatóságtól függetlennek 's egyedül a' szép tárgynak puszta idomára szoritkozandónak tanitá. De — különösen az önérzelmekre nézve — magát oskolaiság által elcsábittatni nem engedő német közönség, nem hódolt neki, 's Herder, „*Kalligone*"-jében tüzesen kelt ki ellene; nem megvetendő sikerrel. Az 1797 közrebocsátott waimari „*Xenie*"- mulékony behatással birt. A' testvér Schlegelek „*Athenaeum*"-ában ifju életerő, éles elme 's merész pártatlanság szólt Kant prosaicus nézetei ellen. Még nagyobb következésü volt azon szoros egyesület, mellyet e' tárgyra nézve, a' critica tökéletesebbitése tekintetéből, az emlitett testvérek, Tieck, Bernhardi, Novalis és más rokonlelkü irókkal szövetkezve alkottak. Ők a' középkor miveit is vizsgálataik tárgyává tették. De ellenek is támadtak gáncsoskodók, kik közül legnevezetesebb volt Kotzebue, ezen időszaki irata által: „*Der Freimüthige*", mellyben Merkel is részt vön. — Ugy látszik, — 's ezt mondják a' Németek is, — hogy criticájok, a' legkülönbözőbb nézetek kifejlődte után, végre nagykoruságot ért; de annak ujabbi sarjadzásait, egy — sokfejü szörnyeteghez hasonlitják, melly véghetlenül sokat csacsog és gyaláz. 54.

Német épitésmód, l. Épitésmód törvényei.

Német Játékszin. Eredete azon korban téved el, midőn még a' nép ugynevezett szemfényvesztések és bábjátékok által mulattaték. De nevezetetes előhaladást még a' 17 században sem tett, noha már ennek elején voltak elrendelt szinjátszó társaságok, mellyek az ekkor szokásban volt böjtéjjeli játékokat némelly forditott játékdarabok előadásával igyekeztek megszüntetni; mert amazokon kivül még nem voltak eredeti darabok. Guarini munkáinak lefordittatása után divatba jöttek az énekes pásztorjátékok. Gryphius András sok darabot készitett és átdolgozott, mellyek dagályosak ugyan de telvék képzeletekkel. Lohenstein dramái szinte illy kevessé voltak szinpadra valók, untató dagályok miatt. De mégis tetszést nyertek, 's a' czifrázott fellengzés nem sokára elhatalmazott. Előmozditották ezt igen nagy mértékben a' spanyol forditások is mellyek a' tüdőnek 's kezeknek nagy megerőltetésével, sok aranyos pa

piros és csillogó holmik feláldozásával adattak elő. Szeszélyesen festi Iffland az ezen időbeli szinpadot e' munkájában „*Almanach für Theater etc. auf das J.* 1807.“ Egyébiránt játékaikban rendszerint egy vidor személynek is kellett megjelenni, Courksen, későbben Pickelhering és Hanswurst név alatt; ki bohóságaival a' közönséget szinte a' megpukkadásig kaczagtatá. A' szinjátszók nem mivelheték ki magokat helyesen, részint a' költők tévedései részint a' tőlök megtagadott becsület hiánya miatt; sőt még azért is, mivel a' játékszin az akkori — papsággal folyvást való küzködésben állott. De voltak ellenben védelmezőik 's pártfogóik is; ennélfogva társaságaik szemlátomást szaporodtak, 's a' szerepek nagyobb meghatározottsággal miveltettek. Bécsben, hol a' 18 század elejéig csak Olaszok játszottak: német játékszint állitott 1708 Stranitzky, 's azok Harlekin-je (l. e.) helyébe a' Hanswurstot lépteté, ki nagy tetszéssel fogadtatott. Nevezetes a' német játékzin történeteiben Neuber Johanna asszony, született Weissenborn leány; ki egy társaságnak igazgatónéja lévén, azonkivül hogy az akkorihoz képest jól játszott: türhetően fordított is. Nagy befolyása volt reá nézve Gottschednek, kinek 's barátjainak munkáit az a' lehetőségig jól előadni igyekezett, társaival együtt. Tüntek ugyan fel lassanként lelkesebb költők is a' játékszin körében, p. o. Schlegel Elias, Gellert, Cronegk, Krüger 'sat., de a' franczia izléstől még sem tudták magokat eléggé megtartóztatni munkáikban. Nagyobb érdemet szerzett magának a' szinjátékok kimivelése ügyében Lessing, mind az ő dramaturgiai criticája, mind pedig saját dramaticai dolgozásai által. A' franczia izlést 's annak követőit mindenkép igyekezett megbuktatni, sőt még a' dramai versirást is eltörülve szerette volna látni. Erre czélzott az ő „*Miss Sara Sampson*“-ja, mellyet illy nézettel mintegy példakép gyanánt készitett. Nevezetesb ennél „*Minna von Barnhelm*“ czimü vig-, és „*Gallotti Emilia*“ jobb izlésü szomorujátéka. Ő utána nagy számmal dolgoztak illy javult szellemben játékszindarabokat; mi által a' társaságok is tökéletesebbülni kezdettek, 's több városoknak lön állandó játékszinek. Minekutána a' Németek az angol költőket, nevesen pedig Sachespearet esmerni kezdették, különösen Wieland és Eschenburg által, azoknak is nagy befolyások lön, játékszinek kiképzésére. Schröder, Leisewitz, Gerstenberg, Hippel és Bock szorgalmas munkatársok voltak ez időben a' czélba vett ügynek kivitelében. Gotter és Bretzner franczia és olasz minták szerint dolgoztak. Uj jelenés volt a' német játékszinen 1752 óta a' tréfás operetta, mellyből lassanként a' mai opera képződött. A' polgári szomorujáték azonban nem sokára siránkozóvá fajzott el; a' minek nyomait még az ujabb idők legjelesb költőiben, mint Göthe „*Clavigo*“ és „*Stella*“-jában ugy szinte Schiller „*Cabale und Liebe*“-jében is észre vehetni; de ők hatalmasan kiemelkedtek a' zavarból. — Nem sokára, vitézi darabokkal özönlék el szinházaikat a' német irók; olly darabokkal, mellyekben — mint Schlegel mondja — semmi sem historiai mint a' nevek 's egyéb külsőségek; semmi sem vitézi, mint csak a' sisakok, paizsok, fegyverek; semmi sem ó-németics, mint hihetőleg a' durvaság; egyébiránt a' bennek kifejezett érzelmek szintugy uj időszakiak, mint közönségesek. De a' remekköltők, a' szinészet ezen ágában is kitünteték sikeres munkásságokat. A' weimari és berlini képzőoskolák, rövid idő alatt nagy lépésekre tették alkalmatossá a' német szinészetet, 's Kotzebue darabjai kedves éleményt szolgáltattak neki. Az opera, a' hangászat mivelődésével együtt majdnem arányosan haladott elő, 's a' regényes tárgyak körében kitünőleg tenyészvén, egy ideig diadalmaskodott a' szinjátékok felett. A' pantomimek és balletek leginkább az olaszok és francziák mimelése által kaptak lételt. Az utolsó évek politicai zürzavara igen megrázta a' német játékszint, ugyannyira, hogy jelenleg, csak előbbi állapotja visszanyerésén látszik munkálkodni.

A' német játékszinépületek vagyis szinházak, tetemesen szaporodtak

az ujabb időben; mert majdnem minden népesebb város azon törekedett, hogy a' kebelébe néhanéha megjelenni szokott vándorló színészcsoportok helyett (mint nálunk Magyaroknál még jelenleg is) állandó társaságot telepithessenek le körökben. — Legyen elég mindazáltal a' szinházak közül csak a' nevezetesb' városbelieket emlitni. Bécsben öt szinház van, mellyek közül kettő t. i. a' királyvári (Burgth.) és a' karinthiai kapu melletti udvari-nak mondatik, mivel tagjai a' császártól kapnak fizetést, és kiszolgálttok után nyugpénzt is. Berlinben egy udvari és egy városi. Münchenben kettő volt, 's mind a' kettő „udvari" czimmel diszeskedett, de egyike most zárva van. Dresdában tulajdonképen egy, mert az egyiket olasz énekes szinjátszók birják; csak egyetlenek már egész Németországban! — Boldog Németország! — Stuttgart, Kassel, Braunschweig, Darmstadt, Hanover, Karlsruhe, Schwerin és Weimar udvari játékszinekkel diszeskednek. Augsburg, Bamberg, Bremen, Breslau, Brünn, Danzig, Düsseldorf és Eberfeld, mainamelléki Frankfurt, Freiburg (Breisgauban), Grätz, Hamburg, Königsberg, Lemberg, Linz, Lübeck, Manheim, Nürnberg, Pest, Prága, Riga 's némelly más városok mindannyian gyönyörködnek állandó játékszineik mulatságaiban, 's részesülnek azon társalkodási és erkölcsi mivelődésben, mellyet a' jól elrendelt szinházak naponként nyujtanak, 's a' lélekre ható mivészet, napról napra tökéletesebben fejthet ki. 54.

Német Jog. Azon german néptörzsökök, mellyek végre a' szoros értelemben vett német nemzetté egyesültek: igen különböző jogviszonyokkal 's mivelődéssel, különböző időben és körülmények között léptek azon népközönségbe. A' nyugoti és déli Némethon egy része hosszabb ideig romai tartomány volt, 's Roma pallérozottsága tetemes befolyással volt reá; éjszakra és keletre sláv nemzetek nyomultak be, mellyek csak nagy sokára vevék fel a' német nyelvet és szokásokat. A' kereszténység felvétele volt első elhatározó lépés a' törvényes rendre nézve; azzal együtt fogadtattak el az első törvények. Ezeknek időszakasza mintegy az 5. századtól a' 9-ig terjed, melly időközben a' törvények nem igen voltak mások, mint: a' hóditók és meggyőzettek által kötött egyezetek, a' pogányságot a' kereszténységgel összebékéltető alkuk, néhol pedig az uralkodó hatalom és népszabadság határainak kijelelése 'sat. A' 10-ik századtól fogva a' bérföldi (feudalis) viszony lett a' jószágbirtok alapja 's ennélfogva egyszersmind a' törvények főbb kutfeje is; de olly kevessé voltak ezek a' nevekedő népesség, földmivelés, mivszorgalom és kereskedésre nézve kielégitők, hogy a' romai jog, melly felső Olaszhonban ujolag tanittatott, minden országokból, 's igy Némethonból is édesgetett magához tanulókat, kik által lassanként azoknak jogalkotmányába is behatott. Részint utánozás, részint ellenszegülés okozá, hogy a' régi valódi német törvények is rendszeresen összegyüjtettek. Azonban a' romai jog tekintete (mellynek a' longobardi bérföldjog függelékül szolgált) mindig nagyobbá 's közönségesebbé lön, és a' nyilvános ügyekbe is tetemes befolyást nyert. A' Németbirodalom közös törvényhozási hatalma, a' mindig erősödő országlás által még inkább csonkittatott; de azért a' honi törvények is divatban voltak az itélőszékeknél, mellyek, noha egyes esetekben igen eltávoztak egymástól, némelly közös jog-okfőkkel is birtak. Végre az 1495 birodalmi kamaratörvényszék rendezésénél fogva minden tartomány jogszabályokat nyert. De épen ezen okból, mivel majdnem minden ország külön törvénykezési rendet kapott, vagy legalább az általános szabályokat helyeztetése, külső viszonyai, 's lakosainak szokásaihoz, mivelődéséhez 'sat. alkalmaztatta: soha sem támadhatott a' szabadságoknak és köteleztetéseknek (jogoknak és kötegeknek) olly összesége, mellyet szoros értelemben német jognak lehetne nevezni. Ha tehát német jog emlittetik, nem egész Némethonban általánosan bevett törvénykezési rendszert kell érteni, hanem csak olly magán-jogot (*Privat-Recht*), mellynek

kutfejét nem a' romai és pápai törvényhozásban kell keresni, 's mellynek okfejeit nem kirekesztóleg valamelly egyes tartomány törvényeiből kell származtatni. — A' német magán-jogról Beyer György adott először oktatást Wittenbergben 1707. E' tárgyu nevezetesb munkák ezek: Eichorntól „*Einleitungen in das d. Privatrecht*" (Göttinga 1823, 2. kiad. 1826); Mittermaiertól „*Grundsätze des deutschen Privatrechts*" (Heidelb. 1823, 2. kiad. 1826; és Grimm Jakabtól „*Deutsche Rechtsalterthümer*" (Göttinga 1828). —*no*—

Német képirás. A' Romaiak beütése nagy változást tön a' német nemzetek szokásiban. Ók ébresztének legelóször izlést a' mivészetek iránt. A' byzantiumi képiró oskola uralkodék Rajna mentén, 's keleti komoly szárazsága nem vidult fel a' 13 század elótt. (L. Byzantiumi mivészség). Németországon, különösen Austriában Reginbald apát, ki 900. Murrban klastromot alapitott, gerjeszte elószór kedvet a' mivészetekre, követék sz. Thimeo Salzburgban, 's kivált Gisela, első apostoli királyunk, sz. István hitese. Kegyes Lajos a' görög császároktól már drága miv-ajándékokat kapott. A' sleziai és morva fejedelmek is mindig barátságos szövetségben valának a' gör. császárokkal Boroszlóban sz. Ersébet és sz. Borbála templomaiban, amaz időkből ma is igen nevezetes festemények találtatnak. Leghiresb emlék pedig e' korból ugyan csak Boroszlóban sz. Bernard templomában az ugy nevezett Hedvigtábla, mellynek 32 négyszegeiben sz. Hedvig életének ugyan annyi történetei ábrázoltatnak. IV. Károly császár sok ügyes képirót hiva Csehországba, hol már 1348 képirók czéhe volt. 1450 Boroszlóban, tehát elébb mint Nürnbergben, derék képiró oskola keletkezett. Bajorországban II. Theodor herczeg a' keresztény vallás terjesztésére behivá Wormsból 696. sz. Rupertet, a' képirás pedig mindenütt a' vallással szövetkezett. Legjobban virágzának a' mivészetek a' Benedictinusok monostoraiban. Alfred és Arirám szerzetesek, mint akkori legnagyobb bajor mivészek emlittetnek. Tegernseei Wernher különösen dicsó üvegfestéssel jeleskedett. 15. századból mint képirók hiresek: Gleiszmiller, Maier, Mächselkircher, Füterer és Zawnhack. Frankoniában a' mivészet első nyomai sz. Bruno idejében találtatnak, ki 1042 a' würzburgi székesegyházat tövéből ujra épitteté. II. Henrik császár's nője sz. Kunigunda igen pártolák a' mivészségeket. A' heilsbronni klastromban még most is több képek vannak sz. Otto, bambergi püspök idejéből, ki 1139 halt meg. — Nürnberg különösen emlitendó, mivel itt képirás és mesterséges fametszés már jókor nagy tökéletességre emelkedtek, Emlékezetes az ottani sz. Mária és sz. Szebald templomokban nehány felette régi kép. Legkorábbi nürnbergi képirók: Hans Traut, Kulenbach, Bäuerlein Ján. és Wohlgemuth Mihály. Ezeken kivül sok derék üveg és miniatur festók. — Svábországban, mükincseiről legelószór Hirschau klastrom lett hires. Augsburg, Ulm, Nördlingen már jókor ügyes képirókkal dicsekedett. Mainz, Trier, 's kivált Köln, az akkori mivészetek első fészkei valának. 1153 és 1350 köze, a' német mivészségre, költészetre 's nyelvre elhatározó időszaknak tekinthető. Ekkor virágzék Kölnben a' legrégibb német képiró oskola, mellyet utóbb a' nürnbergi, stylusának tisztaságával 's csendes kecsességével nagyon meghaladt. Ennek legtöbb képei fára festettek, mellyet elébb krétával, azután vászonnal vontak be, erre ismét kréta-, vasagyag- (bolus) és arany aljazat terittetett, 's ezen a' szinek pompája csudálatos fényben megmaradt. Ez időszak leghiresb remekmive a' kölni felséges oltárlap, mellynek igazán festője sem tudatik. Wallraf, Boisserée (l. e.) és Bettendorf gyüjteményiben is igen drága képek vannak ez időkorból. Frankfurtban különösen derék üvegfestók jeleskedtek. Ekkor tájban élt a' minden régi német mesterek közt legleleményesebb Hemmelink is. Hessenben és Thüringenben II. Lajos gróf védé a' mivészségeket. A' marburgi régi Ersébet-templom a' hajdani mivészet sok emlékivel dicsekszik. Szászországban I. Henrik a' mivészetek pártfogója volt, Alsó

Szászországban és Westfaliában első jeles mivészek a' Korvey, Minden, Hildesheim és Osnabrück apátságokban éltek. Alig hihetni, mennyi müemlék van még Németországon amaz ó korból; ezeket ennekelötte kevésre méltatták, most pedig rendin tul becsülik.

Második müidőszak Németországra nézve Dürer Albrecht kora (1471—1528), kit Rafael is nagyra becsült. Schön Márton már előbb nagy hirt szerzett 's méltán német Peruginonak nevezhető. Kranach Lukács festeményei az akkori jeles személyek arczképei által különös érdeküek. Holbein nemzetség sok ügyes képirót számlált, leghiresb Hans (szül. 1495, mgh. 1554), ki igazán német da Vincinek hivathatik. Továbbá a' 16. száz. oskolájából emlitendők: Altdorfer, Beham, Bink, Penz, Burkmaier, Scheuffelin, Grünewald, Schoen, Springinklee, Schoreel, Leyden Lukács, Heemskerk, Füszli, Mabuse Ján., Sutermann, Goltzius, Floris Fer., Frank Fer., Schwarz Ker., Rottenhammer, és Elzheimer Ádám, egyszersmind csaknem mindnyájan rézmetszők. — Bár kivitelben mind igen szorgalmasak valának is, többnyire szépség érzése nélkül szükölködének, melly nemes idomok választásában mutatkozik; hibás vala rajzolatjok, nem érték az egésznek világos homályban tartását, 's a' mellékes apróságoknak önkénytes feláldozását. 17. században 's a' 18. elején Németországon egészen megcsökkent a' mivészet. A' német képiró oskola Dürerrel és Holbeinnal egészen elaludt. Oka a' reformatioban és 30 éves háboruban keresendő. Mengs épen nem tartható, legalább Németországra nézve, a' mivészet helyreállitójának; plasticai elve általában a' képirással, különösen pedig a' német oskola szellemével ellenkezett. Azonban szigoru komolyságát nem igen követék tanitványi, kik közt Maron, Unterberger, Öser és Kaufmann Angelica nevezhetők. Tischbein Vilh., ki sokáig Nápolyban élt, a' legnevezetesb uj mivészek közé tartozik; izlése tiszta, stylusa nemes, képzelődése rendkivül teremtői és költői; elmés vázlatiban az egész élő 's nem élő természetnek nyelvet 's arczot kölcsönöz. Homer költeményeihez készitett körrajzolati hiresek. Füger, mint a' bécsi academia igazgatója, derék képiró oskolát állitott; tiszta széppség-érzelem, 's valódi idealis stylus bélyegzik ezt. Klopfstock „Messiását" ékitő rajzolati nevezetesek. Hetsch és Wächter Stuttgardban jeles mivészek, az utóbbit német Garofalonak nevezhetni. Az 1820 meggyilkoltatott, 's addig dresdai prof. Kügelgen a' legelmésebb 's legjelesebb német mivészek közé tartozik. Ötletei rendkivül szépek, mélyen gondolttak; kivitelben az olasz oskola kecsét és erejét a' németalföldi szorgalmával 's szinbájával egyesité. Arczképei szinte olly találtak, mint történet festeményei nyomosak és tökéletesek. Professor Hartmann Dresdában egyik a' mostani tudós mivészek közül; Aeneása, Hectora 'sat. épen olly derekak rajzolatban 's összeállitásban, mint Erosa, Anterosa 'sat. költőileg szépek. Ujabb mivei lelkesek, merészek, de Buonarottit majd kelletén tul utánozni látszanak. Arczképei megszólamlók. Prof. Matthaei arczképekben jeleskedik, kivált férjfi fejekben. Prof. Rösler a' szász történetekből vett több festeményei által, magát egy gondolkodó 's helyes ösvényen haladó mivésznek bizonyitá. Prof. Seydelmann nagy sepia-rajzolatok kivitelében egyedüli. Prof. Weitsch és Wach Berlinben, Hummel és Nahl Kasselben dicséretes emlitést érdemelnek. Retzsch Dresdában apró regényes jelenetek elmés találója. Vázlatai szépek. Vogel igen kedves gyermekfestő volt. Fia, most Dresdában professor, jeles arczképiró, de Romában mulatása alatt nehány történetfesteményt is készitett. A' pillnitzi kastélybeli frescofesteményei emlékezetesek. Ujabb időkben némelly ifju német mivészek rá hagyák magokat vétetni, hogy amaz avult módosságot kövessék, melly a' természet és valódi mivészség igaz utjáról eltántorit, szegletes ügyetlenségre, sovány formákra, száraz szinadásra 's a' perspectiva elmellőzésére csábit. Ez uj régieskedő mivészi izlés első irá-

nyát költészek és irók adák. (L. Német mivészet). De többnyire már a' jobb utra visszatértek. — Tájfestésben jelesek: Hackert, Reinhard, Mechau, Klengel, Wihle, Veith, Zinngg, Rhode, Koch, Steinkopf, Dahl, Dörner, Catel 'sat. Kunz egyszersmind derék állatfestő. Az elmés Friedrich Dresdában némi vallási titkos jelentőséget tud adni tájainak. Lásd bővebben Fiorillo: „*Gesch. der zeichnenden Künste in Deutschland und den Niederlanden*"; — Göthe: „*Kunst und Alterthum.*" —*v*—

Német kereskedés. Európának közepette lévén Németország, három tenger hullámitól érintetve és számos folyók által keresztül hasitva, már szinte a' természet által egyik legnagyobb kereskedő országgá rendeltetett; 's mégis a' Hansavárosok hanyatlása után a' 17. század közepétől fogva, csak középső helyet érdemel kereskedési tekintetben. Ezt részint az ország eldarabolt állapotja, részint a' partok politicai ellenségeskedése okozza. Hogy azonban kereskedési viszonyait igazán megitélhessük, esmernünk kell annak valódi állapotját. Szárazföldi kereskedést Francziaországgal, Schweizzal, Olaszországgal, Belgiummal, Hollandiával, velünk Magyarokkal, Lengyelhonnal és Oroszországgal üzhetne ugyan Németország; de leginkább csak a' három utolsóval és Schweizzal teljesiti azt. Tengeri kereskedést Francziaországgal, Spanyolhonnal, Portugaliával, Angliával, az éjszaki országokkal, Olaszhonnal, Törökországgal és Amerikával folytathatna; 's mégis majdnem egyedül csak Angolhonnal áll igazi kereskedésben, a' melly neki inkább kárára mintsem hasznára van. Folyami kereskedését nevezetesb vizein, u. m. a' Duna, Elbe, Rajna, Odera, Weser 'sat. folyóin való hajózása mozdithatja tetemesen elő. — Ha a' német kiviteli tárgyaknak mennyisége az idegen bevittekével összehasonlittatik, hihetlenül nagy veszteség tünik ki a' kereskedési bilanx szerint Németországra nézve. Csak az éjszaki országokkal és Schweizzal áll kedvezőleg; t. i. részint nyertesen, részint sulyegyenben; minden más országokkal folytatott kereskedése káros. Németországnak ezen kedvetlen állapotját részint a' tilalmazó- és vámrendszer, részint a' kereskedési és politicai zürzavarok, részint az idegen országokban emelkedett kézmivi és gyárszorgalom, részint végre azoknak szinte a' sulyegyent meghaladó kereskedői nyomossága és hatalma szülé. Ehez járulnak még a' kereskedői felfuvalkodottság, financziai speculatiók, monopoliumok és hatalmas tengeri uraság, melly Németországnak idegen tartományokkal való kereskedését nehezíti, gátolja, sőt nem ritkán — közvetőleg egészen is elakasztja. Amerika és Odessa, sok — előbb Németország vásárjaira menőket vont magához. Francziaország nem keresi többé az ő készitményeiket, mert a' revolutio óta ötszörösen is megszaporodott annak gyár- és kézmivi csinálmánya, valamint szinte termesztménye is. Spanyolország és Portugalia keveset vásáról tőlök, mert mind a' kettőben ujra éledt a' földmivelési és gyárszorgalom. 54.

Német kézmivi- és gyárszorgalom. A' Németek hajdan nem csak öntermesztményeiknek nagy részét, hanem még idegen országokéit is magok dolgozák fel, 's gyármiveikkel nem csak honjokat hanem a' külföld nagy részét is ők láttak el; sőt belőle még Amerikába is szállitottak. Németország mutathatja fel Európában a' legelső és legrégibb gyárokat. Virágzott gyárvárosainak, p. o. Nürnbergnek és Augsburgnak készitményei, a' 15 és 16 században, hiresek voltak Anglia, Francziaország és Olaszhon vásárjain. De sokkal magasbra emelkedett még a' mivszorgalom nagy Fridrik uralkodása alatt, különösen a' porosz tartományokban. Még akkor nem nyomta el külső hatalom és belvillongás a' kereskedési szabadságot. Pusztitó háboruk közepette is folyvást emelkedett Németország jóléte, mindaddig, mig Angliának portugal pénzen nyert felsőbbségét érezni nem kénytelenittetett. Napoleon szárazföldi rendszere által ismét mosolygó nap derült fel a' né-

met kézmivesek és gyárosok egére; mellynek sugarai bárha csak kevés ideig fénylettek, mégis éltető meleget adtak a' hanyatlott kézmivi- és gyárszorgalomnak, melly rövid idő alatt reményltelenül magasra emelkedett. De ama rendszer elenyésztével, annyival mélyebben süllyedett, mert a' tengeri kereskedés elzártsága ideje alatt, az Angolok azon helyeket is elfoglalák kereskedésileg, hova az előtt a' Németek szoktak volt árukat szálitni. Hogy pedig a' német kézmivi- és gyárszorgalom jelen időben leginkább haldoklik: kétséget sem szenved. A' sileziai vászongyárok, mellyek még ezelőtt 20 esztendővel mintegy 9 miliom forintnyi árut szolgáltattak, most alig képesek 1 miliom forintnyit szélyelküldözni, mivel az irlandi vászon még magában Sileziában is akadályozza azok készitményeinek kelendőségét. Sőt még a' kenderfonálból is alig képesek az Angoloknak 6000 mázsát eladni, holott azoknak még 1814-ben 45,926 mázsára volt szükségek; 's ez azért van, mivel az Angolok vászonanyaghoz hasonlító szöveteket tudnak készitni. A' német szorgalom egyik legnyomosabb tárgyát, a' posztógyártást, szinte magáévá tette Angolország, holott a' Németek egészen el lehetnének idegenek posztógyártványai nélkül. E' tekintetben teljességgel nem állhatja ki Németország Angliával az összeütközést, minélfogva még gyapjut is ád emennek, 's készitményeiért tetemes pénzt küld ki önkárával. A' szász királyság, egyike az elsőbb gyáros országoknak, még legjobban fentartja magát a' gyapotkészitményekre nézve, mellyeknek jósága az Angolokéival megmérkőzhetik. De a' bőr- és dohánygyártás sem hanyatlott 1813 óta. Az ércz nemü gyártványokért ellenben nagy somma pénzt küldenek a' Németek külső országokba. — Azon káros behatás, mellyet az idők viszonyai eszközöltek a' német gyár- és mivszorgalomra nézve: csak ujolag az idő kedvezőbb fordulata által szüntethetik meg; de azon akadályok, mellyek nem történetesen származtak, hanem szántszándékkal létesittetve gyengitik azt kivülről, csak egyesült erő és ipar mellet volnának lassanként megszüntethetők.

NÉMET LITERATURA ÉS TUDOMÁNY. Minthogy a' literatura az irásbeli emlékek összeségéből származik; nagyon természetes, hogy azt a' Németeknél sem kell előbb nyomozni, mintsem — mig a' népek vándorlásának megszünésével 's későbben a' keresztényvallás elfogadása által némelly esmeretekre juthattak, 's ezeket egymás között legalább szóval fentarthaták 's terjeszthetéк. A' kereszténység mind inkább kiáradott VIII Bonifacius által. A' nép tanitói, és a' mivelődés első csirájának ápolói a' papok voltak. Ezek kezdtek először irni német nyelven. A' legrégibb német irott emlék, a' 4 evangélistáknak mösogothi nyelvre forditása (360 körül), Ulphilas püspöktől való. A' Galliában megtelepedett Frankok, már a' 6 században alapitottak oskolákat, mellyekben papok neveltettek, kik aztán más german népágokat is oktattak. De ezen nevelés többnyire csak olvasásra, irásra 's valamennyire a' latin nyelvre tanitásban állott. — I. A' német literatura első időszaka nagy Károllyal kezdődik 's mintegy a' sváb császárok uralkodása kezdetéig, vagy a' Minna-dallosok idejéig, azaz 768—1137 terjed. Nagy Károly számos klastromi oskolákat 's egyéb tanitóintézeteket alapitott, mellyekből számos jó hivatalbeli egyének és tudós férjfiak léptek ki. Igyekezete az általános mivelődést tárgyazá. Összegyüjteté a' német nyelv akkori maradványait, u. m. dalokat és törvényeket; a' vallási szavalatokat német nyelven tartatá, 's a' nép oktatására megkivántatott némelly könyveket latinból lefordittatá. De utódjai nem folytaták az ő jótékony munkálatait. Némethonnak a' Frankok országától történt elválasztása azonban igen kedvező volt a' német nyelv- és literatura eredeties önkifejlésére, a' mi a' szász királyok alatt (919 fogva) legkitünöbben történt. A' 10 században már több klastromoskoláknak 's egyéb tanitóintézeteknek voltak könyvtáraik. Ebbe az időszakaszba esnek Eginhard, Witichind, Ditmar, Lambert és Bruno krónikairók; Alcuin

és Rabanus Maurus polyhistor 's philologus; és Otfried, Notker, Willeram 's mások, kiknek iratait Koch (I köt. 23—32 l.) feljegyezte. II. A' német literatura és tudomány uj időszaka a' sváb császárokkal kezdődik (1138) 's a' reformatioig, a' 16 század elejéig tart. Ekkor már a' romai törvények is kidolgoztattak a' Németek által, sőt intézeteikben még tanitattak is. A' történetirásban is tetettek lépések, p. o. Freisingen Otto, Herford Henrik, Gobelinus Persona által latin nyelven. Hornecк Ottokar munkája legrégibb németül irt kronika. Ő utána szinte anyanyelveken Königshofen Jakab, Rothe János, Thurnmayer és Detmar dolgoztak e' nemben. De mindezek csak részletes történetiratokat nyujtottak; általános történetiratot első készitett németül Franke Sebestény. — A' bölcselkedés összekapcsoltatott a' vallástudománnyal, 's ennek támogatására használtaték. Ezen időszakasz vége felé a' számtudomány, 's a' csillagászi és erőmivtudománybeli esmeretek is ápoltattak 's gyakoroltattak. Minekutána pedig a' könyvnyomtatás mestersége feltaláltatott: a' tudományok minden ága egyszerre feléledettnek mutatkozék. Azon férjfiak, kik ez időközben a' józan tudományosság és felsőbb miveltség terjesztése által magokat nevezetesitették: Agricola Rudolf a' heidelbergi egyetem tanitója, Celtes Konrád az első koszorus német költő Bécsben, Tritthemius János, különösen pedig Reuchlin, Hutten Ulrik, Melanchton, Camerarius Joachim és a' hires Erasmus voltak. III. A' reformatiotól fogva a' jelen időkig terjedő literaturai szakaszt 3 kisebb szakaszra lehet osztani. Az első a' harmincz esztendős háboru kezdetéig (1618); a' második a' hét esztendős háboru végéig; a' harmadik pedig ettől fogva a' mai időkig terjed. 1) Azon versenygések, mellyek a' reformatio kezdetével beszéd és irások által történtek, mindenütt ugyan, de legkivált Németországban, mint annak szülőföldén, oriási lépésekkel vitték előbbre a' tudományosság ügyét. Számos könyvtárral gazdagitott oskolák állittattak fel, mellyekben a' vallási tárgyakon kivül a' törvények és természettudományok is tanittattak, nem mellőztetvén el egyszersmind a' történetirás és számtudomány is. Magok a' tudósok között szorosabb egyesülés támadott, 's ez részint társalkodás, részint levelezések által gondosan fentartatván, kölcsönös zsurlódás által nagy befolyást nyere a' mivelődésre. 2) De a' kiütött 30 esztendős háboru, minden eddig történtet végpusztulással fenyegetett; azonban a' tudósok elvonulva mégis folytaták munkálódásaikat 's nem hagyák elaludni a' tudományosság szent tüzét. Opitz, Flemming, Gryphius és mások a' nyelv és költészet ügyében sokat eszközöltek több tudományos társaságoknak alapitása és önnön dolgozásaik által. Felette jótékonyan hatott Németországra a' westphaleni béke 1618. A' protestans fejedelmek versenygve gondoskodtak az elmei mivelődésről, 's olly sajtószabadságot engedének, millyent még akkor egy más nemzetnél sem lehetett találni. Egyes tudományok mélyebb vizsgálódás alá vetettek. A' törvényes pályán, ezen időből, Conring Herman és Puffendorf Sámuel; a' természettudományin pedig Guerike Otto, jelennek meg mint nagy férjfiak. Felette nyomosák voltak Wolf Keresztély iparkodásai, a' bölcselkedés körében németül szólamlani meg; mert Leibnitz franczia nyelven irá e' tárgyu munkáit. Most nyelvök tisztitására és finomitására is figyelmet forditottak a' Németek. Bodmer és Breitinger, Haller, Hagedorn, Gellert és Schlegel J. E. fáradozásai, köszönetet érdemelnek a' n. nemzettől. Más oldalról pedig a' hajdani remekirók munkái és a' régiségek foglalatoskodtaták a' tudósok elméit, különösen a' göttingai egyetem alapittatása után. 3) Mind ezen fáradozásoknak gyümölcse, a' literaturai utolsó időszak harmadik részében érett meg Lessing, Klopstock, Winkelmann, Heyne, a' Stollbergek, Herder, Wieland, Voss, Schiller és Göthe által. Ezek olly nevek, mellyeket akármelly nemzetbeli is tisztelve emlit. A' bölcselkedést Jacobi, Kant, Fichte, Schelling 'sat.; a' történetirást Müller János,

Woltmann, Schröck, Schmidt, Eichhorn, Heeren, Zschocke, Manso, Dohm, Niebuhr, Luden 's több mások helyezék tisztább fénybe. Lehetlen mind azok neveit elszámlálni, kik egyes tudományokban a' Németeknél tündököltek. Nálok annyi férjfiu jeleskedett és jeleskedik most is, hogy iróik száma, talán minden más egyes nemzetéit felyülmulja; vagy legalább tetemesen egyikéé által sem elóztetik meg. — Nem hagyhatjuk azonban érintés nélkül még az 1813 év utáni német tudományosság mibenlétét; tudván azt, hogy az akkori országos viszonyok felette nagy befolyással voltak a' literaturára is. — A' hittudomány különszakadt ágazata, az ezt követó vallásuak szellemével együtt, sokat látszik közeledni egymáshoz és az egyszerüséghez. Körében hasznosan munkálkodtak: Gesenius, Bretschneider, Umbreit, Justi, Wiener, Ammon, Dräseke, Schuderoff 'sat. A' jogtudomány szinte magán hordja az utolsó idók reáhatásának bélyegét. Nem volt elég, hogy némelly felette nyomos kérdések, p. o. az utánnyomtatás tilalmassága, a' sajtószabadság, a' folyókon való gátolhatlan hajókázás 'sat. szóba jöttek 's fejtegettettek; hanem az elóre törekedó lélek a' fenálló jogalkotmány egész megváltoztatását sürgeté, 's azt kivánta, hogy a' nép, polgári szabadsága mellett, mint ennek valódi alapjában, a' közügyekben és a' nyilvános igazságszolgáltatásban is részesittessék. Az elavultság barátai 's a' tökély felé igyekezók pártja között heves vitázatok folytak; de a' sok szóváltásnak a' Németeknél is csak kevés sikere lön. E' tárgyban megjelent legnevezetesb munka: „*Betrachtungen über die Öffentlichkeit und Mündlichkeit der Gerechtigkeitspflege*" (1821) Feuerbachtól. — A' bölcselkedés, melly az ó rendszer letapodásával 's egy ujnak felállításával hosszasan küzdött: kilépett végre az oskolaiság határai közül, az ország és egyház ügyében méltó tárgyait lelvén fel munkásságának. Különösen nagy benyomást tön 's számtalan lelki erót gyujtott lángra 's buzditott cselekvésre Zachariä K. S. ezen munkája: „*Vierzig Bücher vom Staate.*" A' Németek uj lelkesedéssel kezdék érezni nemzeti önallásokat. Ez a' történetirások mélyebb buvárkodására serkentette óket, mellyel egyszersmind a' német régiségek felkeresésére 's összegyüjtésére törekvés is felébredett. Luden, Pfisten, Saalfeld, Schlosser és Wilken, ugy szinte Ritter, Raumer, Müller, Kortum, 's több mások, dicséretes szorgalommal 's nem kevés sikerrel munkálódtak a' történettudomány nehéz körében. — Hogy pedig a' nyelvtudomány sem maradt légyen hátra, bizonyitják a' régi remekirók számos kiadásai, mellyek ezen időközben megjelentek. A' keleti nyelvekre szintugy figyelem és munka fordittatott mint a' nyugotiakra. Amazok ügyét különösen Gesenius, Hammer, Görres, Schlegel A. W., Kosegarten, Frank és Bopp vitték. (Mik történtek légyen ekkor a' Németek saját nyelvére nézve l. NÉMETNYELV). A' mi a' tudományok 's hasznos esmeretek egyetemies eló adását 's terjesztését illeti: e' tárgyban felette nagy szolgálatot tön a' Brockhaus által kiadott „*Conversations Lexicon* vagyis *Allgemeine deutsch Real-Encyclopädie für die gebildeten Stände*" melly már nyolczadik — időról időre bóvitett kiadását 's pótolék kötelekkel szaporittatását éri. Ersch és Gruber egy még nagyobb encyclopediai munka kidolgozásához fogtak, melly — igyekezet szerint — nem csak a' pillantatnyi szükséget elégitendi ki, hanem egyszersmind a' Németek jelen időbeli miveltségfokának emléke leend. — A' folyó 1833 évben Brüggeman is egy Convers. Lexikon kiadásához fogott, mellyből már több füzetek jelentek meg. 54.

NÉMET MIVÉSZET. Szerencsével üzék a' Németek a' szép mesterségeket, kivált a' költészetet és hangászatot. A' képzó mivészségek, kivévén az ÉPITÉS MESTERSÉGÉT (l. e.) nem annyira divatoztak. A' plastica inkább csak mint piperézés gyakoroltatott. A' képfaragás mégis állitott elő nehány derék mivet. Dürer Albrecht a' forma- és famet-

szést, melly Németországon a' 14 század elején keletkezett, tökéletesité, 's ez által a' könyvnyomtatás (szinte német) feltalálását sietteté. A' rézmetszés feltalálását is egy 1460 körül élt nürnbergi vagy augsburgi arany- vagy ezüstmivesnek, a beétetést pedig (l. RÉZMETSZÉS MESTERSÉGE) Wohlgemuth Mihálynak (1434—1519) akarják némellyek tulajdonitani; de még eddig ez állitmányok nincsenek bebizonyitva. A' képző és rajzoló mivészetek ujabbkori irányának kijelelésére, szükséges azok történetéből azon történeti pontokat kiemelni, mellyek azoknak sajátságos kifejlődésére már korábban hatottak. 13—16 században Németországnak saját épitő mestersége volt, melly nagyratörekvésben 's az alakzatok legfőbb teljében nyilatkozott. 14—15 században a' Rajna mellett egy német képiró oskola virágzott, melly a' Görögök enyészetre hajló mivészségéhez csatlakozott (l. NÉMETALF. OSKOLA és BYZANTIUMI MIVÉSZSÉG). 15—16 száz. éltek a' legnagyobb képirók, képöntők, faragók sat. Vallás vala tárgya 's középpontja minden mivészségeknek. Vallásos érzelemmel, saját erővel felfogva, kelle a' szent mondáknak és világi történeteknek, 's az élet minden eseteinek, magasb, vallási tekintetben megjelenniek. Ez vala főbb vonás az akkori idők miveiben; a' régi, valódi német nemzeti ábrázat minden vonásaival; egyenes-szivüség, hüség, jámborság és vitézség vala eltörülhetetlenül rájok nyomva; sőt még a' virágzó olasz képirás befolyása is sokáig nem tolhatá félre a' bélyeget. A' 16 századi vallásbeli villongások feldulák e' virágzást, 's ha bár egyes német fejedelmek a' mivészet hasznára sokat tettek is, gyülölet és kétkedés belölről rendité meg az indulatokat, 's gyökerében támadák meg a' mivészetet, mig a' vakbuzgó képdulók durva hatalma 's utóbb a' 30 évi háboru rettenetei a' német mivészség élőfáját lombjaitól megfoszták. E' háboru viharai után, a' német protestans statusokban egy tudós mivelődés emelkedék fel, melly a' német nyelv kiképzését és sajátságát sokáig visszatartá; de még károsabb volt az addigi német characterre és szigoru erkölcsökre a' Franczíáknak a' 17 száz. másod felében lábra kapott majmolása. Hogy emelkedhetett volna a' német mivésszég illy környülmények közt nemzeti sajátosságban? A' némelly német fejedelmek által állitott mivészi academiák is kevés sikert nyujtának: de a' képtárak tudós és criticai érdeket gerjesztének. Winckelmann és Mengs elhatározólag hatának a' német mivészségre. Az elsőbbinek a' hajdankori mivészség melletti buzgólkodása, a' mükedvelők és a' mivészek szemeit a' remek őszkorra forditá. Ugyan e' czélra hatának Heyne archeologiai nyomozásai is. Winckelmann a' régiek utánozását még a' természet utánozásánál is többnek tartá. Ennek a' mivészekre káros befolyása lön, mert a' szép, 's állitólag a' görög alakokon létező ideal kecsegtető czime által, egy idegen élet utánazására csábittatának. De az ó mivek minden utánazása nem hatott a' nép életébe; egyszersmind ellenirányt vön a' mivészet; a' nemzeti régiségek mellett kezdének buzgólkodni, megutálák az üreset és tettetettet, melly az ugy nevezett szép formák academiai utánozásából származék. Göthe, Schiller, és Herder irataik által ismét megkedveltéték nemzetekkel a' hazait. Nagy befolyással munkálának fiatal mivészekre Wackenroder, Tieck, Novalis, Schlegel, 's végre a' Boisserée testvérek által gyüjtött legdicsőbb régi festemények 'sat. Igy mintegy 1802-tól fogva, kivált a' Romában lakó német mivészeknél nagy hajlandóság fejlődék ki a' régi német és vele rokon régi olasz képirói mivészség szellemében vallást 's történetet ábrázolni; ez irányt Göthe, vallásos-hazai uj német mivészségnek nevezé 's nem egészen igazságosan itélte meg. (L. „*Kunst und Alterthum*" I köt. 2 füz. 'sat., mi ellen Docen a' „*Wiener Jahrbücher der Litsratur*" 8 és 9 kötetében czáfolólag nyilatkozott). Általában a' német mivészségnek sajátságos német szellemben, tehát abban kellene előre haladni, melly a' 14 és 15 századbeli mivészeket lelkesité; 's legközelebb a' nemzet sajátságos törté-

neteit és állapotjait kellene ábrázolás tárgyául választania; mert csak az léphet ki valóságra teljes élő alakban a' mivész szellemébül, mit ön maga tapasztalt 's vele rokon. — Azon ifjabb német képirók, kik az emlitett irányt adák, jelesen ezek: Cornelius Péter Düsseldorfból, (l. e. és Carton), Overbeck Lübeckből, Riepenhausen testvérek, a' korán elhalt Pforr, Koch Jós. Tirolból, Veith testvérek Berlinből, Schadow Vil. ugyan onnan, Schnoorr (l. e.) Julius Leipzigből 'sat. Ezekhez csatlakoznak Näke és Vogel kár. (l. e.) drezdai hires mivészek. Habár a' Németország fővárosiban létező mivészacademiák foganatjáról nem nagy dicsérettel szólhatni is, vannak mégis jelenleg derék német képirók és képfaragók. (L. Német képirás, és Képfaragók). Ujabb idők rézmetszői közt emlitést érdemelnek Chodoviecky, Bause, az ör. Müller Stuttgardban, a' korán kimult if. Müller Dresdában, ki a' Sixtini Madonna hires képét metszette, Kohl, Jury, Krieger G. E., Darnstedt, Seyfert, Böhm, Bolt, Schwerdgeburth, Hesz. Különösen vonal-módosságban Clemens, Gmelin, Klauber, Schmuzer, Rahl, Reindel, Amler; karczoló tővel dolgozásban Bartsch, Ford, Kobel, Reinhard, Kolbe, Formel, Koch, Grimm, Ellenrieder Marie; vakarásban Pichler, Friedhof, Wenk; aqua tintában Preszel és hitese Katalin, Haldenwang, Kunz, és Kobell Vilh.; pontozásban Dürner, John, Sinzwich. Igen gyakorlott rajzolók Ramberg, Kolbe, Schnorr. Németországon a' mivészségek legjelesebb fészkei: Bécs, München, Dresda, Berlin; ezekben vagynak jeles mivészacademiák is. — A' német szinészetrül l. Német játékszin. Legujabb időkben a' mimica és declamatio is önállásra emelkedtek; (L. Attitude és Declamatio). —*v*—

Német nyelv. Ez egyik ága a' régi german törzsöknyelvnek, mellynek másik két rokon ágát az éjszaki vagy skandinaviai és az angolszász teszi. A' tulajdonképi német nyelv még az ős időkben kétféle hangejtésre szakadt, u. m. az éjszaki és déli, avagy felső és alsó németségre, melly mindenik ismét több különböző tájbeszédre oszlott. Egyébiránt bármilly tetemesen eltávoztak is egymástól ezen sarjadékok egyes szavakra, mellékes viszonyokra és nyelvtudományi idomaikra nézve: mindeniken megesmerhető, hogy közös gyökérbül vették eredeteket. De ha általánosan, minden hozzátétel nélkül van szó a' német nyelvrül, akkor nem talán ezeknek egyikét vagy másikát, hanem az ugy nevezett főnémet nyelvet, az irás- és könyvbelit kell érteni. Ennek eredetérül semmi bizonyosat nem tudni. Némelly német nyelvbuvárok az indus, mások a' perzsa nyelvtül származottnak állitják; még mások a' görröggel egy eredetünek vélik; sőt Morhof a' görögöt is ebbül fajzottnak gondolja. Mind ezek kivivhatatlan állitmányok; legalább ekkorig azok voltak. Azonban bár honnét eredt légyen is, annyi csakugyan bizonyos, hogy vegyitetlen törzsöknyelv, azaz ollyan, melly nem két három vagy több nyelveknek összekeverésébül támadott, hanem önnön magából fejlett ki. De hogy első zsengéjében felette durvának kellett lennie, csak abbül is kitetszik, hogy ma is a' darabosabb nyelvek közé számláltatik, noha belső miveltségét 's gazdagságát kétségbe hozni nem lehet. Bizonyitja ezt különösen Mela, azt mondván, hogy romai száj alig tudja azon szavakat kimondani; Nazarius pedig azt állitja, hogy azoknak hangja borzadást gerjeszt. Hihető, szavai halmozott kemény mássalhangzókbül, erős lehelethangokbül, mély önhangu betükbül és kettőztetett hangzatokbül állottak. A' német irás és literatura első nyoma a' Mösogothoknál találtatik a' 4 század közepe táján. Ulfilas, egy előkelő Góth, ki földieivel a' keresztény vallást elfogadtatá, — igyekezett 360 körül az irás mesterségét bevinni, 's minekutána püspökké tétetett, a' bibliát forditgatá. Ennek egy része fenmaradt, 's különös benne az, hogy valamint a' Görögöknél, ugy ő nála is meg van a' dualis. Azonban a' valódibb literatura 's ezzel együtt a' nyelvképződés hajnala is csak nagy Károly alatt kezdett fakadozni; de még mindegyre csak lassan, 's az ezen időbeli munkásság csak

az utókornak gyümölcsözött. Milly változásokon, milly idomításokon kellett a' német nyelvnek keresztül mennie csak addig is, mig magára neminemükép mivelt alakot öltheteti, a' következő néhány szóból is kitetszik: Kescrip, Geschreib; Keschrifti, Schrift; Scap, Scaf, Schaf; erkipit, ergibt; chaldan, halten; Unchuschida, Unkeuschheit; aiken, eigen; piscauuohe, beschauen; scuunto, schauend; Fiur, Feuer 'sat. A' nevek ejtegetésében és igék hajtogatásában szinte temérdek változásaik voltak a' mostanihoz képest. A' sváb császárok alatt sokkal gyorsabb lépésekkel haladt előre a' német nyelv fejlődése és finomulása. Ekkor tünt fel a' költészi és dalnoki időszakasz; mellynek sarjadékait csak hamar elfonyasztták viszont az utóbbi évek, mellyekben a' világiaknak a' bibliaolvasás eltiltaték, 's az egyházi vagy polgári hivatalba lépendőknek szájába és tollába holt nyelv adaték. Ez által kezdett ismét elvadulni a' Németek anyanyelve, mignem Luther, a' reformatioval együtt ennek ügyét is felfogá. Általános törvényhozói, hivatalbeli és tudományos nyelvvé kezdett lenni ezentul; a' mi Opitz, Haller, Lohenstein és Hagedorn munkássága által tetemesen előmozdittatott. A' 17 század végével ismét elrontatott a' német nyelv kelő nagysága a' franczia által, mellyből számtalan szavak, sőt egész kifejezések is kevertettek össze vele, ugyannyira, hogy végre a' franczia nyelv uralkodóvá lön a' honi felett. (Vö. „*Frankreichs Sprach und Geistestyrannei über Europa seit dem rastädter Frieden, dargestellt von Radloff*" München 1814). A' nyelvtisztitást Gottsched kezdé meg, kinek — legalább is igyekezetét, méltán dicséretesnek mondhatják a' Németek; bár munkái, oskolai feszességek 's egyoldalusságok által elidegenitők is. De mennyivel többet nyert ezen ügy Voss, Schlegel 's más ezekkel egykornak munkássága által! Csak kár még az, hogy egyedül az ugynevezett főnémet nyelv lön irás és könyvbelivé, 's ezen méltóságból az alnémet majdnem egészen kiszorittatott. Ki tudja azonban, mire vezetik még a' Németeket e' részről Vossnak pórnémetséggel (*plattdeutsch*) készitett Idylljei, Hebel „*Alemannische Gedichte*"-jei, Grübelnek nürnbergi szóejtéssel irt költeményei („*Gedichte in nürnberger Mundart*") 's több más illy nemü munkák. Köszönettel esmerik meg a' Németek, a' mit nyelvekért, szótár készités által Adelung, Campe, Fulda, Kinderling, Voigtel, Stosch, Eberhard, Heinsius 'sat. tettek. Első grammaticájokat Ickelsamer Valentin, irá a' 16. században; a' 17-beliek közül Opitz, Morhof és Schottel dolgozásai nevezetesek. Az uj jelesebb munkás nyelvtudósok ezek: Adelung, Heynatz, Moritz, Roth, Hünerkoch, Reinbeck, Heyse, Heinsius, Pölitz és Grim. — Méltó, hogy megemlitsük még azon egyes társaságokat is, mellyek a' német nyelv kifejlődésére 's virágzására kisebb vagy nagyobb befolyással voltak; mert mindnyájan anyai nyelvekért buzogtak, 's illy szent ügyben, a' netalán csekély sikerü munkásságnak is örökös becse van. — Már a' 17. században okot szolgáltatott a' nyelvkeverés, józanabb izlésü és czélzatu egyesületek összeállására. Igy támadtak: a' pálmarend, vagy a' gyümölcsöző weimari társaság, 1617; a' strassburgi egyenesszivü fenyőtársaság 1633; a' hamburgi német érzésü bajtársság, 1646; a' Pegnitz melléki pásztorok virágrendje Nürnbergben 1644, 's a' kevesbé dicsérhető Elbe melléki hattyurend 1660. Leipzigban 1697 állott össze egy német társaság, mellyet 30 évvel későbben Gottsched ujitott meg, midőn egyszersmind Halleban, oderamelléki Frankfurtban, Basel-, Bern-, Jena- és Helmstädtben is létesültek illyenek; de nem sokára ismét minden tetemesb nyom nélkül enyésztek el. Végre, midőn ujabb időben fr. járom alatt nyögve elhinni tanulák a' Németek azt (a' mit mi Magyarok is hinni kezdünk már) hogy a' nemzeti nyelv leghatalmasb kapcsa a' hazafi-lelkeknek 's legbiztosabban megőr az idegen hatalom véges eltapodásától: ekkor uj lelkesedéssel fogták fel annak ügyét; számtalan erő egyesité közvetett és közvetetlen munkásságát nyelvek felvirágoztatására. Berlinben álla fel az első ez időbeli társaság 1815, Krause

és Wolke által alapíttatva, melly még most is létez 's munkálkodása gyümölcsét minden évben közre bocsátja. A' második illy nemü emlékezetesb egyesület 1817 vette származását Frakfurtban, Grotefend lenditésénél fogva. Szorgalmának sikerét ez is bebizonyitotta; már társasági iratainak kiadása által. 54.

Németország (geogr. és stat. tekintetben). Határai: keletről Nyugotporoszország és Posen, Lengyelország, Krakovia, Galiczia, Magyarhon és Horvátország; délről az Adriatenger, a' lombard: velenczei királyság és Helvetia; nyugotról Francziaország, Belgium és Hollandia; éjszakról pedig Dánország és az éjszaki és keleti tenger. Kiterjedéje 11,452 nsz. mértföld. 500 folyó ömlik rajta keresztül, mellyek közül 60 hajókázható. Legnevezetesebb közülök a' Duna, Rajna, Odera és Weser. Tavai között jelesek a' Boden- és Chiem-tó, a' zirknitzi tó, a' Faun-, Würm- és Dünner-tó 'sat. Földje éjszakon nagyobbára sik 's a' keleti és éjszaki tenger felé a' berontani törekedő tenger hullámaival kell küzködnie; dél felé hegyek boritják, mellyek között az Ércz- és Harcz-hegyek, a' Hét-hegy, a' Thüringi erdő 'sat. emlékezetesebbek. Általánosan termékeny, noha éjszak felé sok homokos, puszta és mocsáros vidékei vannak. Éghajlata mérsékelt és egészséges, dél felé enyhe; éjszakon valamennyire vizenyősebb és durvább. Lakosai, kiknek száma 2390 városban (mellyek közül 100-ban 8000-nél több lélek találtatik) 2340 mvárosban, 88,619 faluban, 100,000 tanyán és egyes majorságban 34,300,000-re megy, két fő nép-ágra oszlanak u. m. Németekre (27,700,000) és Szlávokra (5,325,000). Vannak ezenkivül még Zsidók (290,000), Olaszok és Illyrusok (188,000) 's Francziák és Wallonok (300,000); 's mindnyájok közül 18 millio a' cath., 12 millio a' luth., 3 millionál több a' reform. vallást követi; ide járul még 25,000 herrnhuti, 6000 mennonita, 700 görög 'sat. hitü. Az általános mivelődést 24 egyetem (mellyekben mitegy 900 tanitó és 13,000 tanuló van) 361 gymnasium, számtalan alsóbb oskolák, tudományos társaságok 'sat. mozditják elő. Nyilvános könyvtára 150 helyen van, 5,113,500 kötettel. Mintegy 10,000-re menő számu irója, évenként 4—5,000 uj könyvvel gazdagitja. Mintegy 100 hirlapjain kivül, mintegy 220 más tartalmu folyó — 's körülbelől 150 időszaki irása van. — A' természet adományaira nézve elég gazdag Németország. Az állatországból némelly tartományok szép szarvas marhát, lovakat és nemesitett spanyolfaju juhokat nevelnek. Van ezeken kivül sertése, szelid és vad kecskéje, szamara, házi és erdei tollas állatja, selyembogara 'sat. A' növény-országból önszükségére elégséges gabonát termeszt, sőt még kivitelre is marad belőle; van továbbá hüvelyes kerti veteménye, lenje, kenderje, dohánya, komlója, sáfránya, köménye 'sat. sok gyümölcse, délszakon különösen gesztenyéje, mondolája, baraczkja és szilvája; bora, kivált a' Rajna mellett. Az ásványországból csekély aranya (nehány folyóiban aranyhomok), tetemes mennyiségü ezüstje, kénesője, ónja, reze, vasa, a' köveknek számtalan neme, 's ezek között drága kövei is, sója és ásványos vizei. — A' német mivszorgalomnak legfőbb tárgyai: a' vászon, gyapju-, selyem- és pamutszövetek, bőrkészitmények, csipkék, szőnyegek, papiros, üveg, tükör; arany-, ezüst-, vas- és aczélmivek, lőszerek, kardvasak, órák, hangszerek 'sat.; továbbá vitriol, timsó, czukor, ser, pálinka 's egyéb szeszes italok. — Kereskedése szárazföldi és vizi, de mindkivülről, mind belőlről (itt a' vámok miatt) korlátozott. Nevezetesebb tengeri kereskedő városai az éjszaki tengernél: Hamburg, Altona, Brema és Emda, a' keleti tengernél: Lübeck, Wismar, Rostock, Stralsund, Stettin. A' szárazon, éjszaknémetországban: Leipzig, Braunschweig, Magdeburg, Frankfurt (az Odera mell.) és Boroszló; déli Németországban pedig: Nürnberg, Augsburg, Prága, Bécs és Botzen. — A' „*Briefe eines in Deutschl. reisenden Deutschen*" (Stuttgard. 1828, 4 köt.) jeles ábrázo-

latja a' német életnek. Reymann földabrosza (Berlin 1825 's köv.) 342 levélen, tökéletes topographiája Németországnak. 54.

NÉMETORSZÁG TÖRTÉNETEI. Legrégibb történeteit lásd e' czikkely alatt: GERMANIA. — A' nagy népvándorlás történeteinek fő kibontakozása az lön, hogy a' német Odoaker által, ki magát olaszországi királyságra emelte, a' nyugoti birodalom elpusztíttatott, hogy Gallia a' Frankok által elfoglaltatott 's királysággá rendeztetett, mellyhez a' tulajdonképi Németországnak is tartoznia kellett. A' Németek sokáig ellenségeskedtek a' Frankokkal, függetlenségeket visszaszerezni vágyók, 's a' még végkép meg nem hodittattak — szabadságokat fentartani igyekezők. Végre legyőzte őket nagy Károly, vérengző háboruk után, 's kinszeritette a' keresztény vallás elfogadásárára. Igy megalapittatott a' nagy Frankbirodalom, melly Galliát, Italiát 's Németországot egész az éjszaki tengérig magában foglalá. De midőn Károly fiai ezen megosztoztak, az ezt megelőzött versengési háboru alkalmával, önállást szerzett magának a' frank Németország; 's a' verduni egyezségnél fogva Lajost esmeré legelső királyának. Ezen fejedelem országlása alatt vették eredeteket a' várok és markgrófok, mint a' Normannok és szláv nemzetek különösen pedig a' Vandalusok beütései ellen, a' tartományokat bátorságositandók. Lajos halála után (876), fiai, Karlmann, Lajos és vastag Károly, megoszták egymás között atyjok országát. 884-tól fogva vastag Károly birodalma majdnem szintolly nagy kiterjedésü volt, mint ős atyjáé nagy Károlyé. De ennek lelke nem lakott unokájában, kinek tekintete népei előtt lassanként annyira hanyatlott, hogy általok 887 királyi méltóságától megfosztaték, 's helyébe unoka-öccse, karinthiai Arnulf, nehéz csatákat állva ki, 's a' Magyarok segitségével győzedelmeskedve a' szláv népeken, 896 a' császári koronát is megszerzé magának friauli herczeg Berengar letapodásával. Arnulfot fia, Lajos a' 6 éves gyermek követé az uralkodásban, de atyja halála után (899) két esztendővel ez is kimult, 's vele együtt magva szakadt Németországban a' Karolingi nemzetségnek. Ekkor a' királyi méltóságot fel nem vállalt élemedett Otto szász herczeg tanácsára, I. Konrád frank herczeg választatott német fejedelemmé. Ettől fogva szinte II. Ferenczig fentartották a' Németek, választási jogokat. Azonközben Németország politicai helyezete mindig ingatag, lakosainak állapotja sanyaru és nyomasztó maradt. II. Konrád (1024—39) az ököljog mérséklése és a' bérföld szabályozása utódja III. Henrik pedig (1309—56) a' pápák hatalmának megtörése által könnyebbitő változásokat eszközöltek ugyan; de annál ártalmasbbak valának ezek következve IV. Henrik alatt (1056—1106). A' keresztes háboruk előmozditották ugyan a' mivelődést, de gyengitették is egyszersmind Németországot. Ez időtájban, I. Fridrik császár uralkodása alatt (1152—90) nyerte lételét a' HANSA (l. e.) II. Fridrik (1218—50) az előbbinek negyedik utódja, erős lábra igyekezett állitani a' békét országában, de jó igyekezeteinek, gyakori Olaszországban léte 's a' Hohenstaufen ház ellenségei, győzhetetlen gátot vetettek. Ezek okozák hogy fia 's utódja IV. Konrád országlása közben, a' régi féktelenség ismét lábra kapott. Ennek 's az egész Hohenstaufen háznak utolsó ivadéka ináb Konradin pedig anjoui Károly által 1268 Nápolyban végeztetett ki. — Most a' habsburgi grófot, I. Rudolfot, juttatá a' történet Németország thronusára (1272—91), ki hatalmas kezekkel hozta ismét helyre a' régi jobb rendet. Austriai Albrechtnek, Rudolf második utódjának országlása alatt (1298—1308) szabadságot vivtak magoknak a' Schweiziak. VII. Henrik alatt (1308—13) a' GUELPHEK (l. e.) és Gibellinek nevezetes villongása kezdődött, mellynek eligazitására Henrik Olaszhonba ment 's ott kimult. A' fejedelem nélkül maradt Németországban elszántan küzdöttek a' két uralkodásra vágyónak, austriai Fridriknek és bajor Lajosnak, párthivei. Lajos győzött 's megnyeré a' pápától (1330) a' császári koronát; kivel rövid idő mulva viszálkodásba jött, 's ez által

az egész országra interdictumót vont. Ekkor (1338) szövetségre lépett egymással 6 birodalmi választófejedelem, a' császárválasztás jogának a' pápa befolyásától menten tartása végett. VII. Henrik unokája, IV. Károly cseh király, Lajos utódja, megerősité azon szövetséget arany bullája által, mellyben egyszersmind az országnak alaptörvényeket is adott. Most ujra éledett az ország, de Venczel alatt, ki épen nem birt atyja erényeivel, jobban lábra kapott ismét az ököljog mint valaha. Három ellen-király állott egymással szemközt, kik közül végre Venczel halála után, Zsigmondé lön az uralkodás (1411—37). Az ő idejében tartatott a' KONSTANZI egyházi gyülés (l. e.) 's égettetett meg a' nemes lelkü Huss. Zsigmondot austriai II. Albrecht követé (1437—39), kinek rövid országlása után III. Fridrik jutott a' német thronra (1439—93) a' ki minden nagynak eszközlése nélkül hunyt el elég hosszasan uralkodva. Ekkor egy lelkesebb fejedelmet nyert Németország t. i. I. Maximiliant (1493—1519). Általa jobb rendbe szedeték az alkotmány, az igazság kiszolgáltatása, a' katonaság 'sat. Utódja, V. Károly (Maximilian unokája és Spanyolország királya) kénytelen volt egy választási egyezetre meg esküdni, mellynek jövendőben országos alaptörvény gyanánt kellendett szolgálnia; de a' mellyet ő, zsarnoki characterénél fogva, nem sokára fel sem vett, reá legkevesebbé sem ügyelt. A' reformatio előhaladását tüzzel vassal igyekezett gátolni; azonban a' passaui egyezés következetében (1552 Jul. 31) szelidülnie kellett, addig is, mig 1555 az augsburgi vallási békekötés által még inkább biztosittatának Luther hitsorosai. Károly lemondó (1556) a' megunt kormányt 's egy spanyol klastromban halt meg. Öt testvére, I. Ferdinánd, követé az országlásban, megesküdvén a' vallási békével szaporitott választási egyezetre. Az ő idejében lön vége az 1545 megnyitott tridenti zsinatnak, 's szaporodtak el a' jesuiták. II. Maximilian uralkodását (1564—76) az egyházi villongások szomoruan bélyegezik. Fiának 's utódjának. II. Rudolfnak, idejében vettetett meg a' 30 esztendős háboru alapja, az unio és liga felállitása által. Az elfegult elméjűek Mátyás alatt (1618) fegyvert ragadtak, 's II. Ferdinand (1619—37), a' tulságosig buzgólkodó, emésztő lángra gyujtotta az izzó szikrát. Elkezdődött a' harmincz esztendős háboru minden irtózatosságaival; az egyesültek kiontott vére folyammá vált (l. HARMINCZ ESZTENDŐS HÁBORU). III. Ferdinand, az előbbinek fia és utódja (1637—57), Franczia- és Svéd-ország által legyőzetve, kénytelen volt azon béketörvényt elfogadni, melly szerint mind a' három keresztény felekezetnek szabad vallásgyakorlat engedtetett 's a' szabad Schweiz és Németalföld függetlensége elesmertetett. A' békés lelkü I. Leopold alatt gyümölcsöző kezdett lenni azon rendelkezés; de ő is csak hamar háboruba keveredett a' Francziákkal és Törökökkel; a' spanyol öröklési háboru végét nem érte meg. Ezt fia 's utódja, I. József császár, (1705—11) folytatá 's a' bajor és kölni választófejedelmek ellen honvesztettséget nyilatkoztatott ki, mivel azok Francziaországhoz szitottak. Józsefet, a' csécsben hirtelen kimultat, testvére, VI. Károly váltá fel a' császári méltóságban. Az utrechti 's ezen alapult rastadti és badeni békekötéseknél fogva megszünt ugyan minden reménye a' spanyol koronát a' némettel egyesithetni; de ellenben sikerült neki a' pragmatica sanctiót létre hozni. Az ő halálával (1735) magva szakadt a' habsburgi uralkodó ház férjfi ágának, 's ennél fogva leánya, MARIA THEREZIA (l. e.) vette át az előbb emlitett egyezetnél fogva az austriai örökös tartományokban a' kormányt. Férje I. Ferencz, 1745 Sept. 15 német császárrá választatott. Ezt fia, II. József követé a' császári méltóságban. Ezen nagy fejedelem a' legnagyobb felvilágosodottsággal 's erős lélekkel tett számtalan ujitásokat, mellyeket ha nem olly rögtön igyekezik sikeresiteni: munkálodásainak sokkal nagyobb 's boldogitóbb foganatját szemlélendette volna. (L. II. JÓSEF) Testvére II. Leopold, eddigi toscanai nagyherczeg lépett az ő halála után (1790 Fer. 20) Németország thronusára.

Már uralkodása első évében tornyosulni kezdettek tul a' Rajnán azon viharok, mellyek Németországot végpusztulással fenyegeték. Végre kitört a' franczia lázadás. Leopold és II. porosz Vilhelm egyesültek 1791 Aug. 25 Pilnitzben Németország lételének 's alkotmányának fentartása, 's a' királyi jogoknak Francziaországban megőrzése végett. De Leopold hirtelen meghalt (1792 Mar. 1) 's a' veszéles ügy folytatása fiára 's utódjára II. Ferenczre szált a' császári méltósággal együtt. Minekutána a' franczia nemzeti gyülés Austriának hadat izent: a' Németbirodalom is háboruhoz készült. De Poroszország 's több német herczegség csak hamar békét kötött az uj köztársasággal 's Austria és Francziaország is aláirá 1797 Oct. 17 a' campo-formioi békeegyezetet. A' németbirodalmi béke iránt Rastadtban történtek az alkudozások; azonban még mi előtt ezek befejeztethettek volna, 1799 ismét kiütött a' háboru. A' lunevillei béke (1801 Febr. 9) a' Rajnát jelelé ki határul Franczia- és Németország között, melly ez által 1200 négysz. mtföldnyinél többet 's mintegy 4 miliom lakost vesztett el. Austria, Oroszországgal egyesülve, nem sokára ismét fegyverre kelt az elhatalmazó Francziák ellen, kiket ekkor a' Németbirodalom három tartománya, t. i. Bajorország, Würtemberg és Baden segitettek, mint azoknak szövetségesei. A' háboru, a' pozsonyi béke által szüntetett meg Dec. 26, 1805. Következett évben 16 német fejedelem oldozá fel magát a' birodalmi köteléktől. Ezek, a' német birodalomtól különváltak, egymásközött szövetségre léptek, mellynek oklevele 1806 Jul. 12 Parisban készittetett, Jul. 19 St. Cloudban végrehajtatott, 's Aug. 1 a' franczia ügyviselő — Bacher által Regensburgban a' közönséges birodalmi gyülésen kihirdettetett. Ezen oklevélnél fogva alája vetették magokat a' franczia császárnak, mint védőjöknek (protector), 's kölcsönös egyesüléseket Rajnai szövetség-nek nevezték. Ezen elhatározó lépés, közvetlenül egy másikat vont maga után. Napleon kinyilatkoztatá, hogy ő ezen fejedelmi szövetséget a' pozsonyi béke természetes és szükségkép való következésének tekinti; a' birodalmi gyülés régen megszünt önakarattal birni; Hanovernek Poroszországgal egyesitése által megsemmisittetett egy választófejedelemség, és egy éjszaki király (a' Svéd) egy birodalmi tartományt saját országához kapcsolt; ő ennélfogva nem esmeri többé létezőnek a' németbirodalmi alkotmányt, — igen is ellenben minden olly egyes fejedelemnek korlátozatlan uralkodását, kiknek tartományaiból a' mai Németország áll, 's ő ezekkel ugyanazon viszonyokba akar lépni, mellyekben Europa egyéb független fejedelmeivel áll. — Ezen nyilatkozás következésében lemondott Ferencz császár a' német (császári) koronáról, felhagyott az országlással, és saját német tartományait a' németbirodalmiaktól elválasztottaknak hirdeté. (Vö. NÉMETBIRODALOM). — Itt kezdődik a' RAJNAI SZÖVETSÉG (l. e.) története. A' rajnai szüvetségnek még első éve sem mult el, midőn annak tagjai a' Francziákkal egyesülve, Porosz- és Oroszország ellen harczolni kénytelenittettek. A' tilsiti béke után a' szövetséghez még 11 éjszaknémetországi fejedelmi ház járult. Most kinyomattak birtokaikból némelly régi fejedelmi házak, 's franczia thrón állittatott Németországban. Ekkor már 4 király, 5 nagyherczeg, 25 herczeg és más fejedelem volt a' szövetségben. A' bécsi béke (1809 Oct. 14) még inkább nevelte a' szövetség hatalmát 's kiterjedését. De némelly éjszaknyugoti részei, valamint a' Hansavárosok is, a' Franczia birodalomhoz kapcsoltattak 1810. Az 1812-ki orosz-porosz háboruban a' szövetség tagjai is részt vettek, 100,000 embert vesztve az orosz fergetegben. Most átlátták a' Németek, hogy a' nagy császártól csak müszerül használtatnak, 's alatta jóllétök kifejlődését nem igen reménylhetik. Midőn tehát az Oroszok, a' Francziákat üzve, a' német határokra érnének, 's Poroszország is egyesülne velek: a' szövetség némelly tagjai egymás után álltak el Napoleontól, 's az ő megbuktatása végett összeszövetkeztek az éjszaki hatalmakkal és Austriával. A' leipzigi ütközet véget vete a' franczia

uraságnak Némethonban, véget a' rajnai szövetségnek. Most ennek többi tagjai is elváltak Napoleontól, 's a' nagy szövetséghez járultak. A' hanaui ütközet után a' Rajna megé vonultak a' Franczíák 's hatalmok elenyészett Németországban. Az általok elüzetett fejedelmek visszatértek birtokaikba; nagy készületek tetettek mindenfelé a' kivivott függetlenség megtartására. 1814 átkeltek az egyesült seregek a' Rajnán 's Maj. 30 már megköttetett a' parisi béke. Ennek következésében, Mömpelgardon 's néhány apró kerületen kivül minden elfoglalt birtokot visszaadott Francziaország. Az egyes országlások, függetlenségeket megtartva, szövetségre léptek egymás között, melly a' bécsi békegyülésen 1814 és 15 alapittatott meg, 's melly által Németország megszünt egy egész testet tenni, 's statusszövetséggé változtatott (l. Német szövetség) Azonban még a' szövetségi acta aláiratása előtt megjelent Napoleon Francziaországban, a' minek háborn lön következése. Ez a' Németekre nézve olly szerencsésen folyt és fejeztetett be, hogy Mömpelgardon kivül mindent visszanyertek Francziországtól, a' mit ez 1814 még megtartott volt. Azolta békés napokat élt Németország, kivevén némelly apró, belső lázadás okozta háboruságokat. A' szövetségi gyülés 1816 Nov. 5 kén nyitotta meg üléseit, 's szakadatlanul folytatja munkálkodását. L. Posseltól „*Geschichte der Deutschen*", folytatva Pölitzttól (Leipzig 1819, 4 köt.), Schmidttól „*Geschichte der Deutschen*", folytatva Milbillertól és Dreschtól; Heinrichtól „*Deutsche Reichsgeschichte*" (Leipzig 1805), Ludentól „*Gesch. der Deutschen*", 's Pfistertól szinte „*Geschichte der Deutschen*". Vö. Németbirodalom, Német szövetség és rajnai szövetség. —*ol*—

Német philosophia. Ez nem léphete fel előbb, mint mikor a' német próza a' miveltségnek egy bizonyos fokát elérte vala. Valamig a' Németek megkülönböztetőleg latin nyelven irák philosophiai munkájikat, az uralkodó philosophiához, p. o. a' Scholasticusokéhoz ragaszkodtak, vagy azt ostromlották, a' 15 századtól fogva, és, mint Melanchton Filep, a' classicai régiség tiszta kutfőjiből meritett philosophiai nézeteket terjesztettek humanisticus esméretek által. A' német philosophia szintugy characterisálja magát systemák, 's tudományos tételeknek egyszerü 's a' lehetőségig teljes foglalatu okfőkből lehozása után való fáradhatatlan iparja által, valamint cosmopolitai irányzatja által is. Kezdődik az Leibnitzon (l. e.), az első philosophiai lángészen a' Németek között a' 17. század végén. Leibnitz tanitása a' velünk született ideákról, monadologiája, theodiceája, iparja egy legfelsőbb okfő után, dolgot ada a' korabeli minden gondolkozó főknek. Ő vete alapot egy olly rationalisticus realismusnak, melly a' Lockei sensualismusnak magát ellenébe tette, és a' philosophiai tudást demonstratio által az észnek szükségeképi 's vele született igazságaira visszavinni igyekezett. Wolf e' nézetet a' systemának demonstrativ formájában vitte ki, melly a' nagy Fridrik kormányzása idejében uralkodó vala. Már ő világos encyclopaediai öszvefüggésben állitá fel a' philosophiai tudományokat, de az ő philosophiájának fő hibája abban vala, hogy ő az igazságot csak definitiókban és megmutatásokban (a' demonstrativ methodusban) hitte határozódni. Az ő számtalan tanitványi ezen formalismust a' csömörig kiképzették. Fontos ellenekre akadt az Chr. A. Crusiusban (1747 tól fogva) és Joh. G. Dariesben, mindazáltal inkább egyes részekben, mint egészben. Az ő követői között pedig több philosophusok találtatnak, kik egyes tudományokat, különösen Logicát, szerencsésen miveltek, p. o. Lambert, Ploucquet, Reimarus, Baumgarten 'sat. Azontul 1760—80 egy eclecticismus képződék a' philosophiában. Némellyek majd Descartes-ot követték, ki a' test és szellem különválasztását az ujabb philosophia alapcharacterévé emelé, majd Locke psychologiai nyomozásait, mint Feder, Garve és mások. Végre, Hume cepticismusa és Locke értelem visgálata által izgatva, igyekezék amaz éleselmü gondolkozó, Kant Imánuel (l e.) (1780. fogva), kivel a' legujabb philosophia (a' tulajdonképi német phi-

losophiának második periodusa) kezdődik, az emberi esmerőtehetség határít a' dogmaticusok ellen erősen meghatározni, és az ész eljárását a' philosophálásban, psychologiai megfogatok feltétele alatt, megvisgálni, melly által a' resultatumot lelé: az emberi esmeret nem megyen az eszmélet és tünet megyéjén tul, és az érzékfelettiről semmi esmeretünk nincs. De a' practicus ész, melly categorice parancsol, meggyőz minket a' felől, mit a' speculativ ész meg nem mutathat. E' criticát Reinhold az előterjesztőtehetség theoriájába igyekezett felfogni, melly próbatétet azonban Schulze (mint Aenesidem) a' scepticismus fegyvereivel szerencsésen legyőzött. Ámbátor már a' gondolkozás és lét közti ellentétel ezen tanitás által hozatott a' legszembeszökőbb kitünésre, mindazáltal Kant criticája felébreszté a' Németek közt a' szabadabb philosophálás szellemét. Ama' merész, hatalmas gondolkozó, Fichte, látá, miként állt meg ez a' philosophia fele utján az idealismusnak, és a' legszorosb okoskodási renddel állitá fel az idealismus systemáját, az ő „*Wissenschaftslehre*"-jét, mellyben ő minden esmeretet és igazságot egy okfőből, az En-ből igyekezett lehozni. Kant subjectivitas tudományához ragaszkodva, az Ént, az öneszmélet subjectumát, általányos, 's az objectumot is producáló munkássággá tevé Fichte, mellynél fogva az objectumok realitása tulajdonképen lerontatott. Fichtétől indult ki Schelling, ki egy uj nézetnek veté meg alapját, midőn a' subjectiv ideálphilosophiának ellenébe egy objectiv idealismust vagy természetphilosophiát állita fel, mellyben az ember a' természettől emelkedik fel az Énre, valamint a' vele ellenes ideálphilosophiában az Éntől mennek ki a' természetre. A' philosophiának e' két oldalát a' későbben kiképzett identitastudomány által igyekezett Schelling öszvekötni, mellyben az általányt mint a' gondolkozás és lét ugyanazonságát, az intellectualis szemléletet pedig, mint ezen ugyanazonságnak esmeretét, tevé fel. Schellingből indulva ki, egy általányos idealismust igyekszik már Hegel (l. e.) szoros dialecticai methodusban felállitani, midőn ő az általányos ideát, mint a' magát, mint az általányt, megfogó észt, az ő szükségesképi kifejtődzésében tekinti, és ezt az ő magánlétében (a' Logicában), az ő másban létében (a' természetphilosophiában), és végre az ő önmagába visszatértében (a' szellem philosophiájában) előterjeszti.

Az eddig felhozott philosophiai systemákat a' philosophiai nézetek és álláspontok folyvásti sora gyanánt lehet tekinteni. Sok más philosophiai nézetek és systemák fejtőztek ki, vagy ellentétben az itt nevezettekkel, vagy pedig igyekeztek vslamellyiket a' felhozott állópontok közül megragadni, és az azon épülő nézetet helyesbiteni, vagy tökéletes ki képzett formában előterjeszteni. Az utóbbi illik p. o. Fries uj criticájára a' tiszta észnek, és Krug transcendentalis synthetismusára, mellyekben Kant criticájának minden fő tanitásait systematicai formában egybekötve találhatni. Bardili hasonlóul az általányt igyekezett minden philosophiának alapjává tenni. Ő azt a' gondolkozásban találá 's ahozképest a' logicát akará realis esmeretek kutfejévé emelni. Wagner es Eschenmayer Schelling tudományát igyekeztek részint javitani, részint tovább képzeni. A' tulajdonképi gondolkozók sorába pedig, kik különösen a' feljebbi nézetekkel ellentétben fejték ki a' magokéit, tartoznak: Jacobi érzelem- és hittudományával, Köppennel és több tanitványival együtt; továbbá Bouterweknek ide kapcsolkodó rationalismusa, melly az észbeli hitre van épitve; Platner és Schulze feltételes scepticismusa, és Herbart éleselmü metaphisicai töredékei, mellyek nagyobb részint más systemák criticájiként tünnek fel. Nagyobb része ezen utóbb felhozott philosophiai nézeteknek, legalább kiképzésökre nézve, a' jelen századnak még az első 's második tizedére esik, 's méltó megjegyezni, hogy azon időpontban a' Németek nyomozásai a' philosophiai tudomány megyéjében annál mélyebben 's többoldaluan fejlettek ki, mennél inkább sürüdtek a' legnagyobb politicai történetek, és egy szinte mindent meg-

hóditó merészség Németországnak politicai önállását is lebékózva tartá. Ellenben azon szintolly nagy történetek, mellyek által a' világhóditónak uralkodása lerontatott, és az egymástól elválasztatott 's idegen nyomattatástól felszabaditatott tartományoknak egy uj önálló politicai élet után ujra felébredett iparkodások, egészen ellenes tüneményekkel láttatnak egybe függeni a' német philosophia megyéjében. Egy oldalról azt látni, hogy most a' felhozott philosophiai nézetek közül egyik sem uralkodó tulajdonképen, és nagyobb részint, a' kik a' philosophiai tanitmányok kiképzésével és közlésével foglalatoskodnak, vagy az épen megnevezett fő nézetek egyikéhez, mellyeket a' német philosophia ujabb időszaka hozott elő, vagy valamellyik korábbihoz ragaszkodnak, azokat formájok vagy foglalatjok szerint, egészben vagy egyes részekben, critice vagy dogmatice kifejtegetik 's kiképzik, és azok szerint egyes tanulmányokat, p. o. moralt, aestheticát mivelnek; vagy a' Kanttól feltett psychologiai alapzatot javitgatni, és a' philosophiát a' tapasztalattudomány utján megállapitani igyekeznek, mint ujabban p. o. Beneke. 'S valóban az önkényes speculatio ellentéte által a' psychologiai és anthropologiai irányzat nagyon felelevenedett közelebb a' német philosophok közt, mint láthatni azon számos iratokból is, mellyek anthropologiáról 's psychologiáról az utóbbi években megjelentek. Ezen psychologiai irányzattal öszvefügg a' philosophiának historiai nézete, és a' philosophia történetének szorgalmas mivelése, midőn a' speculativ nézetek különbözése és ellenkedése a' szellemet szükségesképen a' már fenállónak recapitulatiójára, az egykoru és egymás után következő nézetek öszvefüggéséről és a' tudomány kifejtődzésében tett előmenetelekről való visgálódásra vezette. De a' philosophiának historiai nézetéből a' gyenge értelemben könnyen lágymelegség és indolentia fejtőzik ki; azt mondják, hogy olly tudományban, mellynek okfejei iránt mindeddig megegyezés nincs, általán fogva kevés valóság van. Valóban ez a' közönséges nézet a' publicumban ujonta igen lábra kapott, 's tagadni nem lehet, hogy, talám a' philosophiai literaturának jelen állapotja által, bebizonyitatott, hogy a' tudományos studium most elhatárzólag inkább a' positivhoz és historiaihoz hajlik, mint a' philosophia systemájihoz; sőt szinte azt lehetne állitani, hogy azokra nézvest valami lankadási állapot állt elő, melly csak a' criticának kedvező, mit kiváltkép a' természeti tudományokban, gyógytudományban és theologiában vehetni észre. Sokan gáncsolták, elmésen vagy elmésség nélkül, a' systemák váltogatását a' Németek között. De bizonyos az, hogy csak akkor lehet valamelly egészen kiterjeszkedő nézetnek igazságáról tökéletesen itélni, sőt még a' tévelygést is világosabban megismerni, ha az szoros okoskodási rendü systema formában adatott elő; 's ez vala a' nyomos Németnek iparkodása. Mennél több 's különbféléb systemák lépnek osztán fel, annál többet befogóvá válik a' gondolkozónak belátása. Melly nagy, 's a' károkat sokkal felülhaladó, hasznokat nyert hát a' Német az ő systemájiból! Ide járul, hogy ezen szoros philosophiai szellem által, nem csak az egyes philosophiai tudományok, hanem minden tudományok általjában felségesbb alakot nyertek, és semmi egyéb nemzettől nem terjesztettek elő egy egyetlen organicus egészként annyira, mint a' Németektől, sőt általjában az emberiségnek semmi fontos tárgya sem maradott ő nálok tudományos kidolgozás nélkül, bár mennyiszer vitt is szükségképen a' mindenik korban uralkodó systemáknak azokra alkalmaztatása nevetséges különösségekre, kicsapongásokra és izetlen pedanteriákra; végre hogy épen ezért egyik ujabb nemzet sem volt olly befolyással a' tudományos képződésre Europában, mint ez. Egészen ellenes munkálatu a' kevés idő olta uralkodó encyclopaediás iparkodás, melly most a' philosophiába is becsuszik és hizelgő popularitással a' felületességnek nagy támaszt nyujt. — Sokan azok közül, kik magokat philosophoknak nevezik, a' practicai kör felé forditják munkásságokat, 's az a' crisis, mellyben az ó világ statu-

sal most vannak, arra hivja őket, hogy az abstract világból, mellyben az előtt élnek, a' való világba száljanak le; hogy theoriájokat alkalmaztassák, gyakran elégséges esmerete nélkül az adatott viszonyoknak, mellyekre alkalmaztatást tenni kell. Sokan végre a' philosophiának ezen practicus munkásságát is, mellyre a' nyilványos viszonyok fontossága alkalmat nyujt, megvetik, és a' theologiai dogmákkal igyekeznek a' philosophiát egyezésbe hozni, mellyhez képest a' keresztény vagy pogány philosophia különbözését most gyakrabban hallani, mint ez előtt; vagy minden philosophiai nyomozások felől kétségbeesve, kegyeskedő áhitozással a' vak hit karjai közé vetik magokat. Illy különböző nézet uralkodik most a' philosophiáról és philosophiában a' német földön. Ezen felül a' német criticának mostani állapotja nem épen kedvező a' philosophiában való nyomos elómenésnek. Nem emlitvén, hogy a' literaturai lapok, nagyobb részében a' leggonoszabb pártoskodás, és nem annyira a' nézetek mint a' személyek harcza uralkodik, 's ahozképest majd minden criticai intézetnek vagynak egynehány hatalmas kiáltozóji, kik az ő pártjok jelszavát fáradhatatlanul kiabálják: olly hibás viszony állt be jelenleg az olvasás és irás között, hogy recensenseknél, kik hivataljok szerint sokat olvasni kötelesek, igen ritka a' nyomos olvasás. Ezen okból a' felállitott nézetek mélyebb megitélését, melly azoknak alapjokig menne, és valamelly futékony elmésségnél többet foglalna magában, a' mai német folyóiratok nagyobb részében gyakran hijában keressük. Általjában nagyobb becset helyeznek most az irásban, mint a' nyomozásban; innen van annyi felületes és emésztetlen a' philosophiában is; innen az a' silány popularitásra törekedés, melly magát tiszta életnézetnek nevezni szereti; 's innen kivált a' practica-philosophiai munkákban, mint p. o. a' statusviszonyokról irt aproságok tömegében, mellyekkel most a' német literatura elárasztatik, az irók kapkodása a' közvélemény után, 's azon kóság hajhászása, hogy az idő szellemét utféli közmondásokban megszólaltassák. Mindenütt pedig, hol a' nyomos elmélkedés sokoldalu fogékonyságot és illendő megvisgálást nem talált, elenyészett az apránként, mivel a' tudomány csak a' lelkek eleven viszontmunkálatja által diszlik. — Nem kevesbé mint a' critica és a' literaturai dulakodás általjában, árt most a' philosophia alapos mivelésének az academiai studium minémüsége is. Többnyire még éretlenül, 's grammaticai historiai nyelvesmeretnek, mellyet philologiának neveznek, egy tömegével kikészülve, de minden igaz előkészület nélkül, vagy épen elégtelen készülettel a' philosophiára, lép a' tanulók nagyobb száma a' philosophiai auditoriumokba, siet logicát és psychologiat vagy természettörvényt hallgatni, hogy minél elébb a' „kenyértudományokhoz" juthasson, kivált midőn a' legtöbb német tartományokba philosophiai examenek bevive nincsenek, és szinte csak a' logica és természettörvény azgn egyetlen philosophiai tanulmányok, mellyeknek hallgatások felől bizonyságlevél kivántatik. Ezen siető postai stádiumnak sok tanitók hódolnak kik nem gondolnak valódilag a' dologgal; ezek képesek, minden philosophiai tanulmányokat kevesebb mint egy évi idő alatt, bele számlálva a' hosszu feriákat is, szerencsésen elvégezni, mi által minden nyomosabb studium semmivé tetetik. Mind e' mellett pedig legtöbben azok közül, kik az academiai studiumot általfutják, kénytelenek illy philosophiai oktatással egész életekre beérni, mivel igen kevesen fordithatnak időt, kedvet 's tehetséget a' philosophiának alapos privatstudiumára.

Schelling felment immár azon örök fényü világossághoz, mellyre szemei szakadatlanul valának függesztetve 's tanitványi közt nem igen van, kinek bátorsága volna, az ő tőle elkezdett munkát végrehajtani. Hegel tagadhatatlan érdemének előitéletnélküli elesmerésére 's méltatására a' mostani idő szelleme épen nem hajlandó. Baader munkájiban a' philosophálő szellem ujra a' mysticismus mélységeibe süllyed. Annál örvendetesbb tünemény gyanánt vehetjük ellenben a' mind inkább nevekedő

hajlandóságot a' psychologiai nyomozásokra. Különös emlitést érdemel itten némelly philosophi képződésü orvosok és gondolkozó természetvizsgálók érdeme, az azelött szembetünő megvetéssel tekintett lélekgyógytudomány körül, valamint hálaérzéssel kell megesmerni azon fáradozásokat is, mellyek által olly férjfiak, mint Groos, G. E. Schulze, Beneke, Heinroth, C. G. Carus és mások a' lélekélet titkait egészben 's részletesen felfedni igyekeztek. *A. B. S.*

Német rend, l. Németvitézek.

Német szövetség. Napoleon megbukta után a' német tartományok közül csak Bajorország és Würtemberg biztositotta önállását 's függetlenségét, Austriával kötött egyezeténél fogva; a' rajnai szövetség (l. e.) minden egyéb részei készeknek nyilatkozának, mind azon rendszabásokhoz alkalmazódni, mellyeket Németország bátorságositása megkivan. Azon fejedelmek és kormányfiak tenát, kiknek kezeibe ezen nagy ügy adatott, egyes tartományoknak lételét fentartani szükségesnek látván, egy általános kapcsot akarának alkotni, melly az egészet összetartsa. Igy támádt a' német szövetség az 1815 Junius 8. költ alapitványi oklevélnél fogva. Alkotmánya igen egyszerü; 35 különböző nagyságu fejedelemség 's 4 szabad város, ugyan azon jogokkal felruházva, lépett összeköttetésbe, mellynek csupa szövetségnek, nem pedig egyesülésnek, kell lennie. A' szövetséges tartományok ezek: 1) Austria. 2) Poroszország. 3) Bavaria. 4) Szászország 5) Hannover. 6) Würtemberg. 7) Báden. 8) Választó-Hessen. 9) Hessen-Darmstadt. 10) Dánország, Holstein és Lauenburg miatt. 11) Németalföld, a' Luxemburg nagyherczegség miatt. 12) Mecklenburg-Schwerin. 13) Nassau. 14) Szász-Weimar. 15) Szász-Gotha. 16) Szász-Koburg. 17) Szász-Meiningen. 18) Szász-Hildburghausen. 19) Braunschweig. 20) Mecklenburg-Strelitz. 21) Holstein-Oldenburg. 22) Anhalt-Dessau. 23) Anhalt-Bernburg. 24) Anhalt-Köthen.) 25) Schwarzburg Sondershausen. 26) Schwarzburg-Rudolstadt. 27) Hohenzollern-Hechingen. 28) Liechtenstein. 29) Hohenzollern-Siegmaringen. 30) Waldeck. 31) Reuss, az idősb ági. 32) Reuss, az ifjabb ági. 33) Schaumburg-Lippe. 34) Lippe-Detmold. 35) Hessen-Homburg. 36) Lübeck szabad város. 37) Frankfurt sz. v. 38) Brema sz. v. 39) Hamburg sz. város. A' szövetség müszere és képviselője egy követséggyülés, melly állandó, és Frankfurt városában tartatik, 's egyébként német szövetségi gyülésnek is neveztetik. A' szövetségi gyülés két idommal bir; az első a' közönséges gyülés (teljes tanács, plenum), mellyen minden tag egy — sőt a' nagyobbak két és több szavazattal is birnak, ugy, hogy a' teljes tanácsban 71 szó van; de ezen szavaknak csak háboruizenés vagy békeajánlás elfogadása esetében van egyenként elhatározó erejék. Egyébiránt teljes tanácsban csak a' szavazatok kétharmad része határoz. A' második idoma az, melly szerint a' szövetségi gyülés szorosabb tanácsképen munkálkodik, hol a' szövetségtagok 39 szavazata 17-re szálittatik. Austria, Poroszország, Bajorhon, Szászország, Hanovera, Würtemberg, Baden, Választóhessen, Hessen-Darmstadt, Holstein és Luxemburg egyenként külön szavazattal birnak (11), a' többiek pedig öszves (curial) szavazattal, ollyképen, hogy a' 12 ik szavazatot az ernesti lineabeli szász nemzetség, a' 13-ikat Braunschweig és Nassau, a' 14-iket Mecklenburg-Schwerin és Strelitz, a' 15-iket Oldenburg, a' három anhalti ág és a' két schwarzburgi ház, a' 16-ikat a' Hohenzollern, Liechtenstein, Lippe, Schaumburg-Lippe és Waldeck házak, és a' 17-iket a' négy szabad város adják közösen. — A' szorosabb tanácsnak van inditványi joga, ez készíti el 's birálgatja az öszves tanács eleibe terjesztendő javalatokat, mellyek itt többé vizsgálat alá nem vetetnek, hanem az igen vagy nem többsége vagy kevesebbsége szerint elfogadtatnak vagy visszavettetnek. A' szorosabb tanács sikesesiti 's hajtja végre a' szövetségi rendelménye. ket, 's általában minden — a' szövetséget tárgyazó — ügyekről gon-

doskodik. Végzéseinél a' szótöbbség határoz, mellyhez kilencz szám is elég. Mindenik tanácsban Austria viseli az elöllöséget 's szóegyenlőség esetében, övé az elhatározó szavazat. A' követek népküldöttségi tulajdonságokkal birnak, csak saját fejedelmeikre nézve vannak felelet terhe alatt, 's ennélfogva mindig azoknak utasitásaikhoz kell magokat alkalmazniok, teljességgel nem követhetvén saját meggyőződéseket. A' szövetséggyülés tanácskozásai részint bizodalmasak, mellyekben elöleges inditványok, ajánlatok 's közlekedések tartatnak 's jegyzőkönyv nem vitetik; részint innepélyesek. Ezen utóbbiak munkálatái, a' mennyire közönségesen tudathatók, kinyomtattatnak; más tárgyak ellenben, mellyek nem nyilvánosithatók, különös jegyzőkönyvbe iktattatnak; ezek csak kéziratok gyanánt nyomattatnak 's a' követeknek és ministeriumoknak osztogattatnak ki. A' szövetségi tagok között támadt villongásokat, barátságosan igyekszik elsőben a' szövetségi gyülés kiegyenlitni; ha ez nem volna eszközölhető, az ügy törvényes uton döntetik el egy szövetségi főtörvényszék által, mellyet a' peres felek által választott birák képeznek.

Vannak még a' német szövetség alapitási oklevelénél fogva meghatározott más egyéb intézmények is, részint közösek, részint egyes osztályt, különösen a' hajdani országrendeket (országgyülési szavazattal birt herczegeket és grófokat) érdeklők; mellyeknek teljesedéséről szinte a' szövetségi gyülés gondoskodik. Egyébiránt, ennek czéljául (melly egyszersmind hatásköret és illetőségét is elhatározza) a' következőket lehet kitüzöttnek mondani. 1) a' külső bátorság, vagyis a' szövetséges országoknak idegen hatalomtól való mentessége; 2 belső bátorság, t. i. a' szövetséges országoknak egymás közötti békés és veszélytelen állapotja; ki lévén zárva közülök minden hatalmaskodási tett, és sérelmeik orvosoltatása a' fentebb érintett szövetségi főtörvényszékre lévén utasitva; 3) az országos béke fentartása egyes különvett szövetségi tartományokban. — Létalapos részeihez tartoznak továbbá még a' szövetségi alkotmánynak az oklevéi emez — ugy nevezett — különös rendeléinyei is: *a*) az országszeres alkotmány épen tartása; *b*) az uralkodó hatalomnak a' törvénykezésitől való elválasztása, a' háromszori folyamodás szükséges volta és a' törvényes kihalgattatás biztositása; *c*) a' keresztény vallásbeli hitfelekezetek törvényes egyenlősége 's a' zsidók helyeztetésének polgári javitása; *d*) egy általános német polgári jognak kezdete, kivándorlási szabadság, ingatlan javakat birhatás — minden szövetséges országban, a' költözési adó eltörlése 's szabadság — akármellyik szövetséges országban polgári vagy hadi szolgálatba lépni; és *e*) a' mediatisált, hajdan független, fejedelmeknek, herczegeknek, grófoknak és lovagoknak bátorságositása jogbeli állapotjok iránt.

Mind ez, elsőben ugyan az 1815 Aug. 8. költ alapitmányi oklevélben határoztatott el, azután pedig az 1820 Maj. 15. ministerialis tanácskozás végzetei, 's több egyes szövetségi törvények és határozatok által bővebben kifejtetett. A' fen érintett jegyzőkönyvek gyüjteményén kivül, közös használhatás végett, össze vannak szedve ezen szövetségi törvények a' „*Corpus juris confoederationis germanicae*"-ben (Meyertől, Frankf. 1822.) és a' „*Corpus Juris publici germanici academicum*"-ban (Michaelis Ad. Tüb. 1825.). 54.

NÉMET TENGER, l. ÉJSZAKI TENGER.

NÉMETUJVÁR (Güssing), német és zsidó lakosu kisded mváros Vasvármegye hasonló nevü járásában, Körmendtől nyugotéjszak felé, egy magánosan álló kerekhegy keletdéli oldalán, hajdan védfallal körülvéve; a' Ferencz rendi szerzetesek klastromával 's herczeg Battyányi Filepnek csinos kertjével és szép nyári épületével diszeskedik. A' sziklás meredek hegyen egykor felette szép és erős vár állott, mellynek most nagyobb részint csak düledékei látszanak, kivévén egy hajdulakást, egy fegyveres kamarát, mellyben különbiéle régi fegyverek, vasingek, si-

sakok, melyvasak, paizsok 'sat. találtatnak, továbbá a' toronnyal (benne kisded szobákkal, mellyekből gyönyörü kilátás van a' regényes vidékekre, és órával) büszkélkedő templomot. Ennek felső emeletét egy csarnok teszi, hol a' Battyányi nemzetség őseinek képei szinte a' legrégibb időtől fogva, származási rendben, láthatók, 's egy emlékkönyv áll, a' várt megnézők neveit, sok szép mellékirattal 's versekkel együtt, magában foglaló. — Ugy mondatik, hogy a' klastromban tetemes könyvtár van, melly nemcsak régibb nyomtatványokkal, hanem némelly becses kéziratokkal is diszeskedik. 54.

Németujvári (Güssingeni) grófok. Konstanczia, II. Alfonso arragoni király leánya, 's Imre magy. király felesége, kiséretében a' magyar földre jöttek 1199 Bajot Simon és Mihály spanyol vitézek, a' kik sok jószágot nyertek Soprony- és Vasvármegyében, amott nevezetesen Nagy és Kis-Mártont, itt pedig Németujvárt (Güssingen), melly utolsóról nevezteték azután a' hatalmas Németujvári grófnemzetség. Ezen Magyarországon honosodott külföldi nemzetség felette nyugtalan, országügybeli irányaiban tétovázó, erőszakos, és a' királyi tekintet és hatalom ellen szegülő vala. Emlékesek főképen: 1) Németujvári Henrik, János v. Iván és Miklós testvérek. Henrik vala az, a' ki V. István alatt (l. e.) a' király nénjét, Annát, a' koronával és egyéb királyi kincssel Ottokárhoz szöktette, 's ennek segedelmével Anna fiát, Béla herczeget, iparkodék a' magyar királyszékre emelni. Ugyan ez IV. László alatt elhagyta Ottokár és Béla herczeg pártját, és visszatért Csehországból Magyarországra; sőt előbbi pártoltját, Béla herczeget, a' Nyulszigeten agyonszurta, a' nélkül, hogy tettéért lakolt volna. Iván nevelője vala Kalmán herczegnek, V. István legkisebbik fiának, de a' ki gyermekkorában halt el. Midőn IV. László király habsburgi Rudolffal együtt hadakoznék Ottokár ellen, megvesztegettetve a' cseh király pártjához állott Iván, és Rudolf háta megett Austriát és Stájerföldet pusztitotta. IV. László iránt soha hódulatot nem mutatott, hanem felingerelte ellene a' romai sz. széket, és egy darabig fogva tartotta magánál a' királyt. Ez, kiszabadulta után, jószágveszetet mondott ugyan Ivánra hűségtelensége miatt, de foganatlanul vivta 1284 ennek várát, Borostyánkőt. Azután velenczei András pártjához szegődtek a' Németujváriak IV. László ellen, egyszersmind pedig austriai Albrecht herczeg, Rudolf fia, ellen is hadakoztak különös szerencsével; mert Albrecht hadvezére, Landenberg Hermány 1286 a' három testvér Németujváriaktól, Henrik, Iván és Miklóstól nagy veszteséggel megveretett, és egész hadseregével együtt elfogatott; 1288 pedig ismét a' Stájerföldieket zaklatá Iván. Végre 1289, IV. Lászlóval egyetértőleg, 15 ezernyi hadsereggel indult Albrecht herczeg a' Németujváriak ellen, Ivánt csatában meggyőzte, 34 németujvárifféle várat és helységet, utoljára magát Németujvárt is, makacs ellenállás után, megvette 's megtartotta (Vö. IV. László). Kun László megöletése után megigértették magoknak a' Németujváriak III. Andrástól, a' koronázás alkalmával, hogy elveszett birtokaikat visszakeriti nekik Albrechttől. Megtette ezt András király, minekutána fegyvererővel békekötésre kinszeritette volna 1291 Albrechtet: mert e' békekötésben kénytelen vala a' herczeg mindent kiadni, valamit a' magyar földön azelőtt elfoglalt vala, a' királyi várakat ugyan épségben, a' Németujváriakéit pedig lerontva, hogy azokból ne háborgathatnák a' szomszéd Németföldet. Ez a' dolog felboszontotta a' Németujváriakat a' király ellen, ugy hogy Iván és Miklós, Martell Károly pártjához szegődnének III. András ellen, és a' pápa követének esküvel fogadnák, hogy Magyarország királyának esmerni nem fognak mást, mint a' kit a' romai sz. szék fogna annak esmerni; sőt midőn a' király a' horvátországi zenebona lecsilapitása után onnan visszatérne, rá üttöttek kiséretére 's magát a' királyt elfogták, a' kit az esztergami érsek, Ladamér, csak bajjal és kezesek állitásával

tudott kiszabaditani. Mihelyt szabadságban vala III. András, azonnal ország ellenségeinek hirdette Németujvári Ivánt és Miklóst, és birtokaikat haderővel elfoglalta, az esztergami érsek pedig egyházi átkot is mondott rájok. Ezek azontul Olaszországban tartózkodának, és sürgeték a' pápát, hogy az időközben meghalálozott Martell Károly fiacskája, Robert Károly részére tenne már egyszer hathatós lépési. Csényi Gergellyel, a' Ladamér holta után kineveztetett esztergami érsekkel, mint a' pápa teljes hatalmu követével, visszatértek a' kibujdosott Németujváriak 1299 a' magyar földre, 's általa az egyházi átok alól felmentve, némelly váraik birtokába helyezték magokat, de a' mellyeket a' hazaáruló Csényi kikergettetése után, ismét visszafoglalt a' király. (Vö. III. András.) Velenczei András holta után elállottak a' Németujváriak a' nápolyi párttól, és cseh Venczeléhez szegődtek. Henrik tagja vala azon követségnek, melly Prágába küldetett 1301, elhozni onnan az uj királyt; Iván pedig az alatt megvette Esztergamot, és Robert Károlyt Bécsbe, Csényit Olaszországba kénytelenitette menekedni. Venczel lemondása után bajor Ottóval tartottak a' Németujváriak; és ezen két király alatt kétségkivül visszaállittattak minden birtokaikba. (Vö. cseh Venczel és bajor Otto). Az utolsónak eltávozta után végre ismét Robert Károly pártjához állott Németujvári Henrik, és tótországi bánná lett alatta. — 2) Németujvári András, Iván unokája, Soprony és Vasvármegye főispánja, 1319 fegyvert fogott Robert Károly ellen, és Austriában fogadott katonákkal a' magyar földre ütött. Ezt Robert Károly csatában legyőzte 's minden tisztségeitől és jószágaitól megfosztotta. Németujvár későbben az Ujlakiak birtoka vala; Ujlaki Lőrincz herczeg magvaszakadtával pedig, 1524 Battyányi Ferenczet, tótországi bánt és vasvármegyei főispányt adományozta meg azzal II. Lajos, és ezóta a' Battyányiak birtokában is maradt. *Fábri Pál.*

Német vitézek, vagy inkább német lovagok, kik német uraknak is neveztettek, 1190 Akkon megszálatásakor a' sz. földön, sváb Fridrik herczeg által alapitott lovagrend voltak, mellybe csak német nemesek vetettek fel. A' templariusokhoz hasonló szabályokat nyertek, mellyeket azonban az ő jeles nagymesterjek, Salza Hermann, tökéletesitette. A' rend eredeti czélja, a' keresztény vallásnak a' pogányok ellen védelmezése, 's a' betegeknek a' sz. földön ápolása, volt. Mivel a' rend szüz Mariának volt ajánlva, ennélfogva tagjai Marianusoknak is neveztettek. Öltözetjek fekete ruha 's fejér köpönyeg volt, mellyen ezüst szélü fekete keresztet hordoztak. A' rend feje, főmester (német mester, nagymester) eleinte Jeruzsálemben lakott, de midőn a' sz. föld ismét a' Törökök kezébe visszakerült, Velenczében és (1297 óta) Marburgban. A' rend lassanként nagy hóditásokat tön, 's temérdek gazdagsághoz jutott. Hatalmának legmagasb fokát a' 15 század elején érte el, midőn t. i. az Oderától a' finn tengerőbölig nyult el birtoka, 's jövedelme mintegy 800,000 markára (9,600,000 ezüst for.) ment. De következve tobzódás, pazarlás és meghasonlás által lassanként magokra vonák enyészeteket. 1226 segitségül hivák őket a' Lengyelek Poroszország ellen, melly meghódittatván, azoknak főuraságát elesmerni 's a' keresztény vallást elfogadni kénytelenittetett. Ők németesiték meg a' Balttenger melléki tartományokban volt szláv nemzeteket, különösen miután 1237 a' lieflandi fegyver-testvérségi renddel szövetkeztek. 1309 Poroszországba Marienburgba költözött lakni a' nagymester. De a' rend országlása olly nyomasztó és zsarnoki volt, hogy Előporoszország már a' 15 században lengyel uralkodás alá vetette magát; sőt hátulsó Poroszországra nézve is el kellett esmernie ad rendnek Lengyelország bérföldi hatalmát, 's midőn ez alól fel akará magát szabaditni, háboruba keveredett a' Lengyelekkel, melly az ő részéről a' nevezett ország elvesztésével végződött. Ennek következésében 1527-től fogva Svábországban Mergentheimban lakott a' fő- és németmester. A' pozso-

nyi béke által (1805) az austriai császár nyerte meg a' német lovagrend fömestere méltóságát, jogait és jövedelmeit, mellyet (a' rendet) Napoleon 1809 Apr. 24 Regensburgban eltörült. Javai azon fejedelmekéi lettek, kiknek birtokában feküdtek. Antal kir. herczeg, még most is a' német lovagrend fömesterének nevezi magát az austriai császárságban. Vö. Voight Joh. „*Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange des deutschen Ordens*" (Königsb. 1827, 2 R. 1249-ig.).

Nemvezetők, l. Vezetők.

Nemzés. Átaljában a' jelen legvilágosabb az emberek előtt, innét mi is a' nemzésről akarva szólani, annak jelen állapotját irjuk először le, azután menendők által annak általános igazságaira. Nemzeni és nemzódni látunk mi állatokat, növényeket, ásványokat. Az állati nemzésnek legközönségesebb, legesmeretesebb faja az, midőn a' him állat termékenyiti, megfogamtatja a' nőállatot, azaz midőn a' himmag az anyában rejtezkedő állatcsirára, ébrényre hatva, abban az egyéni életet felkölti, táplálódás által tovább fejlendőt 's kifejlésekor tovább nemzésre ügyessé levőt. Ezen állati mivelet közösülésnek mondatik. A' felsőbb állatoknál a' nőegyén különbözik a' himegyéntől, az alsóbbak között ugyan azon egyén him és nő is lehet egyszersmind 's vagy maga magát megtermékenyitő (nőshim, hermaphridon), vagy más hasonló egyénnel közölködő, hogy fogamitson és fogamittassék (himnő, androgynon). Esmeretlenebb faja az állati nemzésnek az **előtermés**, termő-nemzés (generatio aequivoca), midőn a' rothadó állat és növénymaradványokból (viz öntetvén rájok) az ugy nevezett ázalékférgek, ázalagok (infusoria) származnak, minden nemü közölködés, vagy tojások nélkül. Illyeneknek tartották a' hajdani tudósok a' sajtban, cseresnyében, husban lévő kukaczokat, a' mellyek nem egyebek bogár pondróknál, légy- 's más bogártojásból eredteknél. — A' növények között nem ritka tenyészik a' gyökerekről, de általjában nálok is a' magnemzés tartja fen a' nemet és fajakat. A' növénynemzés szinte him és nőmivelet által történik. Legnagyobb része a' növényeknek olly virágokkal (a' virágok a' növényeknek nemzőrészei) bir, mellyekben a' him és nőrészek együtt vannak (nőshimvirágok); nem kevés növény van, hol a' nőegyén egészen különbözik (önéletet él) a' himtől, de mindben szükséges a' termékenyülésre, hogy a' himpor az anyába hasson. — Az állati és növényi romló részekből, (a' rothadás mellé a' viz megkivántatik), előtermés által növények is erednek, milly növényfajt már nehányat esmerüuk. — Az ásványok között az elemek nemződése egészen esmeretlen előttünk, a' többi müszertelen testek a' rokonság törvényei szerint erednek (és szünnek). — A' nemzés általános igazságainak feltalálásával nem kérkedhetik az ember, nagyobb részint esmeretlenek előttünk. A' természet életerejének egyes jelenéseit esmerjük mi csak, itt ott legfelebb egybefüggést látunk, de azt az idők örökkévalóságára nem tudjuk kiterjeszteni. Nem tudjuk, mint nemzé e' nem is esmertük világot, miként e' földet, mellynek héját mi megvakarjuk; megássuk, róla a' napokig okoskodunk, de belehatni képtelének vagyunk. Mint eredt ezen müszertelen tömegen a' müszeresek világa, szinte homályos előttünk; annyit kénytelenek vagyunk mondani, hogy előtermés által kellett származnia, mint ma az ázalékférgek 's némelly alsó növényfajok. Hogy a' növény és állatosztályok, fajak nem egyszerre nemződtek, hanem nagy időszakokra egymás után, nem napokat, éveket, századokat, hanem ezredet magokba foglalókra, tanulható a' földalkat tudományából, a' föld volt háboraiból 's az általok eltemetett müszeres világ nyomaiból. Nem is egy helyen vagy páronként nemződtek, hanem a' munkás volt természet különböző helyeken, különböző számban hozá őket elő, de mindig csak a' nekik kedvező ég alatt, mint ma tesz az előteremtéses müszereseknél. Igy magyarázható a' két mérsékelt és hideg ég alatti állatok azonossága, mellyek sem a' szárazon (ha száraziak), sem a' tenge-

ren ált nem sétálák a' heves övet, hogy — a' tán ösztönként elékbe irt tulövben is szaporitsanak. —*j—a.*

Nemzet, egy eredetü, egy nyelvü emberek összesége, legyenek azok bár ugyan azon honbeliek, vagy különböző országokban elszórtak, birjanak szabadsággal vagy legyenek rabszolgák, 's illyenek legyenek vagy mind, vagy részint. Egy honban együtt élő nemzet példáját mutatja a' franczia; országokba elszórtét az arab, mellynek bölcsöül szolgált a' most is ugy nevezett Arabhon, de utóbb Syriába, Egyiptomba, Algirba 'stb. elszéledt, hajdan Spanyolhont is birá; illy szórt nemzet a' Zsidó is, melly a' föld minden részében és minden éghajlat alatt eredeti bélyegét hordozza, nyelvéből ugyan kitanult, de helyette vak ragaszkodással van ősi vallásához, itt ott polgári szabadságokkal birni kezd. Továbbá nemzet az orosz, mint ur, nemzet a' lengyel és kozák, mint hódolt. — Ez t. i. az általánosabb vélemény. Mások a nemzet neve alatt egy törvényü, egy nyelvü, egy jogu emberek öszveségét értik, 's ez legalább a' kivanátosabb meghatározás. A' jogtalan ember nehezen számlálja magát akármellyik nemzethez; a' kit a' törvények nem oltalmaznak, idegen az az egész világban, 's oda vágy, oda siet, 's ha lehet, oda megy, hol védő törvényeket talál. A' mi az eredetet illeti, ez és az éghajlat leginkább határozzák meg a' test különös és tulajdon képződését; ez ollyan bélyeget nyom az emberekre, mellyet az idő és a' távolság több ivadékon keresztül nem tud letörülni. Ezen különös képződés viszont öszveköttetésben van az ember különbféle viszonyával a' természethez, különös hajlandóságaival, mérsékleteivel. — A' nyelv még megkivántatóbb tulajdonsága a' nemzetnek, ugy hogy idegen eredetü emberek a' honi nyelvet tévén tulajdonokká már másodizben (vagy magok is) megnemzetesedhetnek. A' kinek a' nemzeti nyelv nem tulajdona, az nem tagja a' nemzetnek. A' nyelv őrzi a' nemzet egységét, tulajdonságait, sajátságait, a' nyelv védi a' nemzeti lételt; ókihalván, kihal a' nemzet. A' nyelven közli az ember az emberrel elméje legnemesebb birtokát; nyelv köti öszve a' nemzet tagjait, az különbözteti meg őket más nemzettől. A' nyelv által tanitatnak a' tudományok, mivek, mesterségek, mellyekre ő nagy befolyással van, valamint ő is a' tudományok és mivek által nem kevés módositást, tökéletesedést nyer. A' nyelv nemzeti szentség, mellynek fentartására, tanulására, mivelésére a' nemzet minden tagja egyenként és általában köteles. — A' nép különböztessék meg a' nemzettől. Népnek mondathatik valamelly ország vagy birodalom lakosainak öszvesége; mint Magyarország népe áll magyarokból, tótokból, németekből, ráczokból, görögökből, zsidókból 'stb., Austria népe még több nemzetből, Oroszhoné még és még többből áll. Nem csekély szerencse az, midőn valamelly nemzet egész népet, 's a' számos nép egy nemzetet tesz, mint példát látunk a' Franczióknál. Illy esetben a' nemzeti erő fókifejlődést nyer kivül 's belől, a' nemzeti character nyomosabb, kitünőbb lesz. — A' nemzeti characterről (sajátságról) még megjegyzendő az, melly befolyással van az egyénekre, melly viszonyban áll az egyéniséghez. A' nemzeti character nem ollyas valami, melly elmulhatatlanul reá nyomódik a' nemzet minden egyes tagjára, sőt találkoznak külöubféle nemzetbeliek ugyan azon characterrel. A' nemzeti sajátságokat nem a' legkimiveltebb, előkelőbb tagokon kell keresni, mert azok a' szomszéd népektől mindig legtöbbet vesznek fel; hanem a' népen, az erős meg nem romlott néptömegen. A' nemzeti sajátságok nem egyszerre erednek, hanem az idő multjai fejlődteték őket ki, azért az őket visgálónak a' nemzet volt életét is kell visgálnia, melly által képes lesz a' valódi characterekat a' függelékesektől megkülönböztetni, az eredetieket kitalálni, az utóbb származtakat megesmerni. Azon kérdés van még itt hátra, ollyasmi-e a' nemzeti character, mellyet a' természet ada a' nemzetnek, vagy a' mit maga tön a' nemzet magából? Mert noha a' származás és nyelv teszik a' nemzetiség főalapját, mellyeket az ember kény-

telenül nyer; de a' nyertet tovább lehet kimivelni, kifejteni. Innét szokás is mondani: a' költők és bölcsek képezik a' nyelvet. Hanem itt is nagyon egymásra hat a' kénytelenség és szabadság. A' hol t i. valamelly nemzetnél egy nagy férjfiu támad, ki tanitva, mivelve, uralkodva hat kifelé, ki sokáig közli lelkét az országgal, mivekkel, 's körébe uj emelkedést hoz, ő is a' nemzetből fejlett ki, annak sajátságait szivta be, a' nemzet élete reá egyre hat, valamint ő is szabad erejével megöleli a' nemzet életét, azt idomozza, emeli, miveli. A' legnagyobb lelkekben is kiüti magát itt ott a' nemzeti homályos character is, valamint a' nemzet mivei, tudománya, élete, a' nagy lelkűek életéhez, munkásságához vannak kapcsolva. A' nemzet nagy emberének azt mondjuk, ki magas ideákat létesite szokatlan, tulajdon, fáradhatatlan erővel. Ennek is az idők kezére dolgoztak, ő viszonyokat talál, 's azok között önhelyét is látja, mellyet nem választania szabad, hanem el kell foglalnia. Kürül nézi ő a' nemzetét, annak viszonyait, tehetségét, lelke erejével reája hat 's a' kitüzött czélhoz hatalmasan viszi. Azért látszik a' nemzet illyen nagy férjfiak életkorában gyorsabb, hatalmasabb életet élni; közelebb jut czéljához, mint különben századokig; 's ha az inditó erő az agygyal együtt a' nemlétel ködébe letünt is, soká tart még a' nemzeti élet mozgása, 's a' jövendő ugy fejlik ki, mint ama' nagy előre látá. — A' mondottakból világos lehet, melly viszonyban áll az egyének mivelődése a' nemzeti miveléshez és a' neveléshez, 's mint áll ez az emberiséghez. A' nemzeti characternek soha sem szabad annyira távoznia, hogy a' népek szabad közösködésében gátul szolgáljon, hogy a' nemzetek között gyülölséget tápláljon. Az igy elzárkozó nemzet lelkileg, testileg, tudományos és mivészi tekintetben is hátra maradna. Intő példát láttat a' régiségben a' zsidó nemzet. Ellenkező hiba az viszont, ha valamelly nemzet egészen a' külföld majmává lesz, egységet, hasonlatosságot magához nem ápol, ha általános emberszeretete gyáva simulássá változik. — Vajha mi is igazán lelkünkre vennők ezen igazságokat, nemzetiesen nevelkednénk, nemzetiesen nevelnénk; a' nyelvet, az egységet, a' jogosságot, — mint a' leghatalmasabb nemzeti köteleket, — becsülnénk, fejtenők, ápolnók! Ekkor reménylhetnők, hogy minden kebelben élne a' nemzeti becs és büszkeség érzése, mindenki a' nemzeti jóllétre dolgoznék, távol más népek és nemzetek gyülölésétől vagy idétlen majmolásától. 55.

Nemzetek jusa (*jus gentium*) nevet visel az ujabb népeknél a' nemzetek és statusok egymás iránti jogai 's köteleztetéseinek öszves foglalatja, 's a' statusok ezen kölcsönös jogai 's köteleztetéseiről szóló tudomány. Természeti (plisophiai, közönséges) és szabottra (positiva) oszlik. Az első a' jog ideáján alapul, alkalmazva a' statusok egymás iránti általános viszonyaira, mellyek a' status ideajából keletkeznek. Ez tehát a' statusnak politicai személyességéről vagy önlétüségéről szól 's a' benne foglalt jogokról, mellyek az ő országlására, alkotmányára, kormányára, tagjaira, sajátjára 's birtokára vonatkoznak, valamint a' közlekedés és kereskedés szabadságáról, nemzeti egyezségekről, követségekről, 's háboruról és békéről. Különös szabott nemzetjog, mellynek a' közönségesre kell támaszkodnia, népszokások és egyezségek által képeztetik (innét *jus consvetudinarum et paetitium*). De ez, természeténél fogva, soha sem lehet általános. Könzönséges europai nemzetjognak a' legtöbb 's legnagyobb europai statusok közt egyezség és szokás szerint divatozó okfejek neveztetnek. Eddig Europában egyedül a' Törökök nem tartották meg a' közönséges nemzetjog minden pontjait — Már a' Görögök és Romaiak is esmertek valami közönséges nemzetjogot, melly ezen nemzetek mivelt szokásain 's törzsökös viszonyain alapult. (Jusson itt eszünkbe az utóbbiak fecialis joga). De az a' romai császárság elhanyatlása után, a' középkor barbár századjaiban, egészen elfelejtetett. A' nemzetjog csak a' 16. században kezdett ismét, mint tudomány miveltetni. Hugo Grotius „*De jure belli et pacis*" czimü esmert munkája ál-

tal, természet- és nemzetjog apja nevet szerze magának. Utána főképen Pufendorf Sámuel és Wolf Kerestély foglalatoskodtak ezzel. A' közönséges europai nemzetjog körül ujabb időkben, nagy érdemeket gyüjtének: Burlamaquai, Glafey, Vattel, Moser I. I., Achenwall, Günther, 's Martens („*Einleitung in das positive Völkerrecht*" Gött. 1796 's „*Précis du droit des gens moderne de l' Europe etc.*" 3. kiad. Göttinga 1821). Az europai nemzetjogot l gujabban Saalfel, Schmalz, Schmelzing és Klüber („*Droit des gens moderne de l' Europe*" Stuttgart 1819) dolgozák ki. *Im.*

Nemzetesitni. A' származás és nyelv azon két szembetünőbb jegy, mellyek valamelly nemzetet egy külön testbe foglalnak öszve, 's más nemzetektől vagy népektől megkülönböztetik. Minden nemzetnek meg van a' maga saját charactere, melly magát szokásaiban, törvényeiben, élete módjában, nyelvében, culturájában kiképezi; az idő, éghajlat, lakhely, más szomszéd nemzetekhez és népekhez való viszony befolynak ezen characteri sajátság kifejtésére, változtatására, vagy elenyészésére, 's ha már nemzetesitésről van szó, azt vagy magára egy külön nemzetre, vagy egy másra, attól nyelvében és származábában különbözőre, lehet visszavinni. A' nyelv lévén valamelly nemzet egyes tagjainak fő köteléke, annak miveltsége vagy szükvolta határozza el tulajdonképen a' nemzetiség nagyobb vagy kisebb mértékét; mert a' nyelvben jelentjük ki beszéd által gondolatainkat; 's ha a' közösülés ezen csatornája nem elég tág, gyengül a' nemzeti kötelék is, mignem az a' külső behatások miatt egészen elenyészik, mint a' historiából tudhatni. Ekkor azután nemzetiségről többé szót sem lehet tenni, mert észrevehetetlenül tünik el a' nyelvvel a' nemzeti egység is, és formátlan elegyedések következésében egy más nemzeti testté olvadnak az addig külön nemzeti sajátsággal birt individuumok. — Nemzetesitni lehet tehát először magát a' nemzetet, mikor annak nyelvét az irók mivelik, a' törvények pártfogolják, a' praxis gyakorolja. — Nemzetesitni lehet más idegen népfajokat is, mikor azokat valamelly nemzet kivetkezteti ősi nyelvéből, és ön testéhez assimilálja. Így tettek a' Görögök, — így a' Romaiak, mindenik a' maga nyelvét a' mint hatalma nőtt, reá tolván az idegen népfajok nyakára. Svetonius irja Claudius császárról, hogy nem engedte meg másoknak a' hivatal viselést, mint a' kik latinul tudtak, 's két görög származásut le is vettetett hivatalából azért, hogy a' latin nyelvet meg nem tanulta. Ezt bizonyitja Dio Cassius is; valamint Valerius Maximus más helyen megjegyzi, hogy a' romai senatus mindig romai nyelven felelt a' követeknek; 's a' romai nemzeti gravitassal ellenkezett volna is más nyelven felelni. Ezt a' szokást követte nem csak Olaszországban, hanem Görögországban és Ásiában is, ugyan csak Valerius Maximus bizonyitása szerint (L. II. c. II.). „*Opera data est*", azt irja Augustinus. („*De civitate Dei*" LXIX. C. VII.) „*ut imperiosa civitas nonsolum jugum, verum etiam linguam suam domitis gentibus per pacem societatis imponeret.*" Plutarchus idejében minden tudott már latinul beszélni, sőt Libanius félt is már, hogy az uralkodó latin nyelv miatt ki vész egészen a' görög. Nem csuda tehát, ha a' latin nyelv a' későbbi századokban méguralkodóbb lett, mikor azt a' pápák és zsinatok is oltalomalá vették; nem csuda az is, hogy a' nemzetiség kifejlését gátolta Europa most élő főbb nemzeteinél mert a' nemzetesitésnék csak az anyanyelv lehet természetes alapja, kiholt nyelven nehezen eszközöltetik az, valamint a' közhasznu esmeretek terjesztése is. *Kállay.*

Nemzeti adósság. Különbséget tesznek a' status és nemzeti adósság közt; amaz alatt értik a' kormánynak olly adosságait, mellyeket az, ugymint kormány, a' maga kezeskedése mellett biztosit, 's vagy tulajdon vagyonát nyilván leköti zálognak, p. o. a' status különös birtokainak bizonyos jövedelmét, vagy pedig a' nyilvános jelzálog elmel-

lőzésével csak ön hitelét, és a' közbizodalmat használja. Nemzeti adósságoknak, azokat nézik, mellyeknek tőkéjéért a' nemzeti vagyon kezeskedik, még pedig vagy nyilván, mikor az adók bizonyos nemei a' kamatok lefizetésére kiköttetnek, vagy titkon, mikor a' status folyamatban lévő papiros pénzéhez való bizodalom szolgál alapul, millyenek p. o. az angol stockok. Különösen értik a' nemzeti adósság alatt azt is, mellyet a' constitutionalis országokban a' rendek és karok, mint a' nemzet képviselőjinek megegyezésével tesz a' kormány, mellyért azután közvetetlenül kezeskedik is a' nemzet. Anglia az, éjszakamerikai szövetséges Statusok, 's Francziaország adósságai illyen termeszetűek. A' nemzeti adósságok tőkéjének visszafizetésére fogyasztó vagy enyésztető külön fundusok is állittatnak fel, mellyek, ha más czélra nem fordittatnak, bizonyos idő alatt meg is mentik a' nemzetet adósságától. A' kamatláb alább szálitása is egyik neme az illy adósságok lerovatásának. Könnyebités végett azt is kigondolták, hogy a' hitelező nem kérheti vissza a' tőkét soha, hanem a' statustól függ annak elhatározása, vissza fizesse-e azt vagy nem 's csupán csak kamatoljon érte. *Kállay*

NEMZETI FELFEGYVERKEZÉS, l. HONVÉD.

NEMZETI GAZDASÁG, l. NEMZETI TŐKE ÉS NEMZETI VAGYON.

NEMZETI GAZDÁLKODÁS tudománya azon elveket tanitja, mellyeknél fogva egy bizonyos status jólléte gyarapodhatik. Fő tárgya a' nemzeti gazdagság, mellynek elemeit és származása okait kikeresi, és azokhoz képest az alapszabályokat meg állitja, 's előadja ezeknek alkalmaztatását. E' tudomány hasznos voltát tagadnunk nem lehet, ha meggondoljuk, milly homályosok voltak a' hajdankorban az esmeretek mind a' nemzeti jóllétről, mind annak visszonyirányiról. A' status gazdálkodást azonban nem kell felcserélni a' nemzeti gazdálkodás tudományával, mellyek ámbár atyafias tudományok, sokban különböznek egymástól; mert a' nemzeti gazdálkodás ugy áll a' statusához, mint a' természet törvénye a' szabott törvényhez. Amaz az emberi társaság jóllétét vizsgálja, emez csak egy bizonyos társaságét mellyben a' külon szabályoknak a' nemzeti gazdálkodás főbb elveihez kell magokat szabni. Amabban mintegy az ideal lebeg, melly után ez, idő és körülmények szerint, a' praxist tökéletesiti. A' nemzeti gazdálkodás kizár magából minden empiricumot, csupa lelki abstractiv, melly szerint mozdulhatatlanul nyugodván helyesen megfontolt elvein, kikeresi az emberi körülmények és indulatok főregulatorát, 's a' szerint a' kereket öszveszerkezteti, melly azután magától csendesen tovább forog, 's csak arra vigyáz, hogy forgása halkan és állandóan menjen. Ellenben a' status gazdálkodása merő empiricai természetü, a' szokásra és constitutióra vigyáznia kell, 's csak annyit kölcsönöz az ideából vagyis a' nemzeti gazdálkodástól, a' mennyit jó móddal realisálhat; azonban mégis szüntelen oda kell törekednie, hogy a' tapasztalatot minél közelebb vigye az ideálhoz. A' régi nemzeteknek helyes öszvefüggő képzeteik nem igen voltak a' nemzeti jóllétről; törvényadásaik, külfölddel való szövetkezéseik, az elfoglalt tartományokban követett gazdalkodási módjok, ezt bizonyitani látszanak. A' Romaiak nem becsülték a' kézi mesterségeket és mivészeteket a' pénzről való rendelkezéseik mindenek közt a' legnyomorultabbak voltak. Azután is sok ideig 's mindenhol csak emberi formában mutogatta magát, a' nemz. gazdálkodás, 's nem előbb mint a' 16. században, midőn a' Spanyolok és Portugaliak szerencsés tengeri utakat tettek, 's kereskedéshez fogtak, kezdtek némelly gondolkozó fők a' jóllét okairól vizsgálatokat tenni; 's ekkor Velencze, Genua, Florencz, Pisa, Marseille, Flandria 's a' német Hansavárosok valóban nagy virágzásra emelték a' kereskedési közösülést. Olasz irók irtak legelőbb is e' tárgyban, nevezetesen Antonio Serra (1613), Davenzali, Bandini. Bellonit, ki 1750 irt a' kereskedésről, 's a' pénzváltói dolgokban jártas ember volt,

marquisi rangal tisztelte meg a' pápa. Carli, Algarotti, 's különösen Galiani nagy serénységgel forgolódtak e' tárgy körül; az utolsó már Smith előtt állitotta, hogy az emberi munka egyedül való alapja a' dolgok becsének, 's igy a' gazdagságnak is. A' nemzeti gazdálkodás tudományát iskolai cathedrai rangra legelőször Genovesi emelte Nápolyban 1764, 's azután más városokban és országokban is egymás után állittattak illy tanitószékek. A' Spanyolok közt nevezetesebb irók voltak e' tárgyban Alvarez osorio, Martinez de Mata, Moneada, Navareta, Ustariz, Ulloa. Francziaországban sok ideig csak financziai szempontból nézték a' nemzeti gazdálkodást, magának Sullynek is homályosak voltak arról való esmeretei. Colbert alatt kezdték ők azt mesterséges elvekre szedni, ki az ugy neveztetett kereskedési rendszer alapitója, mellyet más országok is követtek a' közös jóllét nem kis hátra maradásával. Ezen rendszernél fogva az ércz tette a' nemzeti gazdagságot, 's minden azon a' ponton fordult meg, hogy minél kevesebb pénz menjen ki az országból, és minél több jöhessen be. Locke, Hume és Stewart kezdték megtámadni ezen elvet, hogy a' pénz és gazdagság egy értelmü és értékü dolgok volnának; azután Quesnoy XV. Lajos udvari orvosa egészen öszvetörte a' pénz idolumát, kiadván e' nevezetes munkáját „*Tableau économique avec son explication*" (1758) 's későbben ujra magyarázatokkal bővitve illy czim alatt „*La Physiocratie, ou constitution naturelle du Gouvernement le plus avantageux au genre humain*" (Paris 1767). Quesnoys az esmeretes physiocraticum rendszert hozta be, 's követöi voltak du Pont, de Trosne, de la Riviere, Turgot, Mirabeau, 's a' német földön a' badeni nagyherczeg, Jschin, Schlettwein, Mauvillon, Springer, Schmalz, Krug, sőt maga II. Jósef is, mint Girtaner megjegyzi, ennek a' rendszernek hódolt, melly szerint a' gazdagságkutfeje maga a' természet, és annak productumaiban határoztatik el a' dolgoknak becse. Későbben, Raynal, Condorcet, Condillac, Beccaria, Verri, Filangieri kisebb vagy nagyobb mértékben mind a' physiocraták szellemében irtak, mignem Smith Ádám, scotiai születésü iró, 1776 kiadván „*Inquiry in to the nature and causes of the wealth of nations*" czimü nevezetes munkáját (mellyet más nyelvekre is leforditottak) a' nemzeti gazdálkodás tudományában is uj időszakot kezdett. Smith a' kereskedési és physiocraticum rendszerek közt közép helyet fogott, mindenikből a' mi jó volt megtartotta 's a' mi rosz volt kihagyta, és a' dolgok 's gazdagság becsét az emberi munkában helyezte. Ez az iró szoros tudomány formába öntötte a' nemzeti gazdálkodás theoriáját, melly az előtt a' politicának és financztudománynak csak függeléke volt; ő azt külön rendszerbe törekedett szedni, elválasztván az idegen részektől. Terjesztették Smith rendszerét Francziaországban Canard, Garnier, Say, Sismondi, Németországban Sartorius, Krauss, Murhard, Schlötzer, Voss, különösen pedig Lüder, ki azt felvilágositotta, rajta tisztogatott és bővitett; Angliában lord Lauderdale 1814 kelt keményen ki Smith elvei ellen, de előadásában sok sophistica és előitélet uralkodik, ha szinte tagadni nem lehet is, hogy egy vagy más részben Smith rendszerének gyenge oldalait helyesen kimutogatta. Smithnek, mint utat törőnek, megmaradnak nagy érdemei, ámbár tudományos tekintetben gróf Sodennek lehet azt a' dicsöséget tulajdonitani, hogy a' status gazdálkodásának határait kimérvén, legelőszőr használta a' nemzeti oeconomia kifejézést e' tudományra, mellynek amazt reguláznia kell. Gróf Soden munkájának czime ez „*Die Nationaloekonomie, ein philosophischer Versuch über die Quellen des National-Reichthums, und über die Mittel zu dessen Beförderung.*" (Leipzig 1805—1811, és Aarau 1816—1817 két kötet). Három különböző elvekre épiti e' tudományt u. m: 1) ethicaira, melly megvizsgálja, vagynak-e az Statusnak kötelességei a' nemzeti jóllét előmozditására nézve? 's micsoda elvből folynak ki azok? Ezen vizsgálatának resultatuma abban áll, hogy a' status kö-

teles nem csak a' belső 's külső bátorországról, hanem arról is gondoskodni, hogy a' társaság a' maga czéljától u. m. a' közönséges jólléttől el ne távozzék, sőt annak minél nagyobb mértékére jusson. 2) Törvényesre, melly azt vizsgálja, micsoda jusai lehetnek a' statusnak, kötelességeihez képest, hogy törvények által is előmozditsa a' közjóllétet. Ezen vizsgálatnak resultatuma az, hogy mind azok a' jogok illetik a' statust, mellyek a' közakarattal megegyeztethetők, már pedig a' közakarataz, hogy a' lakosok egyik rendje, a' másik által törvényesen el ne nyomassék, vagyis annak elnyomásával meg ne gazdagodjék, 's azért azon viszonyokat, nem is kell a' statusnak a' személy és vagyon közt megengedni, mellyek ezen közakarattal ellenkezetben állanak. 3) Physicaira és psychologiaira, melly szerint a' nemzeti gazdagság elemeit meghatározza, részszerint pedig annak okait a' természetből, emberből, és társaságos viszonyokból kifejtegeti. Emlitést érdemel itt Jacob munkája is illy czim alatt „*Grundsätze der National-Oeconomie, oder National-Wirthschaftslehre.*" (Halle 1805), mellyben keskenyebb határok közé vette, mint Seden, a' nemzeti gazdálkodást. A' nemzeti gazdálkodás tudománya ezen nevezetesebb tárgyak körül forgolódik: I. A' pénz, tehetség, gazdagság, becs, ár, materia, tőke, termesztői erő, népesedés eredeti fogatainak kifejtegetése körül. II. A' termesztői erő átváltoztatásainak módjai körül, még pedig 1) az eredeti materiar avagy termesztésre tekintve (földmivelés, halászat, vadászat, bányászat) 2) az eredeti termesztmények nemesitése és feldolgozása tekintetében (mivészetek, manufacturák, gyárok, kézimesterségek). 3) Az eredeti és mesterséges termesztmények vagy productumok kicserelése, vagyis kereskedési productiora nézve. (Kereskedés, hajókázás, csatornák, országutak). III. A' nemzet termesztői ereje rugójának előadása és megvizsgálása körül (érczrud, vertpénz, hitelrendszer, bankok). IV. Az egész nemzeti öszveség termesztői erejéről való vizsgálat körül; nemzeti gazdálkodási szerkezmény, fő törvényadás, igazgatás, még pedig *a*) az igazság kiszolgáltatása, *b*) policzia, *c*) financzia, — nemzeti adósság, 's közönséges hitel tekintetében. — Hufeland „*Neue Grundlegung der Staatswirthschaftskunst*" (Giessen és Wetzlar 1807—1813 2 rész) Lotz „*Revision der Grundbegriffe der National-Wirthschaftslehre.*" (Coburg és Leipzig, 1814. 4 rész), Müller Ádám „*Die Elemente der Staatskunst*" (Berlin 1809) munkájit is szükségesnek találtuk megemliteni. *Kállay.*

Nemzeti gyülés, l. Franczia ország.

Nemzeti intézet, l. Intézet nemzeti.

Nemzeti innepeknek vallásos eredetek volt, későbben a' haza történeteivel, kiállott veszedelmeivel, elkövetett hős tettekkel kapcsoltattak egybe; némellykor a' természet adományaira 's az esztendő időszakaszaira tekintve tartattak, és mindenkor a' nemzet characteréből, életmódjából, szokásaiból fejlettek ki. Moses illy nemzeti innepekkel csatolta öszve a' zsidó népfajokat; a' keresztények és Törökök bucsujárásai meg annyi nemzeti innepek voltak, valamint az ujabb időben a' reformatio időpontjának százados inneplése is. Az illy nemzeti innepek valóságos jótétemények az emberiségre nézve, mellyekből a' sziv és lélek örömet és nyugalmat egyiránt sziv; azért ha a' czéltól el nem fajulnak, és kicsapongásokká nem lesznek, ártatlan időtöltések is egyszersmind.

Nemzeti Játékszin. Ott lehet nemzeti játékszin, hol a' nemzet tulajdon dramai literaturával bir, mellyhez materiát magának a' nemzetnek erkölcsei, charactere, nemzeti érdeke, véghez vitt nagy tettei szolgáltatnak; 's az igy kiválasztott darabok a' kimivelt nyelv és izlés segitsége által, dramai alakokba öltöztetnek. Hol illy nemzeti darabokat rendszeresen játszanak (mint p. o. Parisban a' „*Theater français*"), ott el lehet mondani, hogy nemzeti játékszin áll fen.

Nemzeti javak statusgazdálkodási értelemben azon ingatlan birtokok, mellyekről valamelly nemzet, mint tulajdonáról, törvényes rendeléseket tehet. De ez csak constitutionalis országlásokban eshetik meg; mert hol a' nemzet nem gyakorol képviseletet, ott a' statusjavak dominiumoknak, kamarai jószágoknak neveztetnek. Meg kell a' nemzeti javakat a' nemzeti vagyontól különböztetni, melly utolsó az egyes polgari vagyonok öszveségét jelenti. — A' Franciák, mikor a' revolutio kiütött, a' papság és kivándorlottak birtokait, valamint a' koronajószágot is nemzeti javakká tették, egy részét eladták, más részét az ország szükségeire tovább is megtartották, mellyekből azután részint el nem idegenithető nemzeti javakat formáltak, millyenek az ugy nevezett koronajószágok, részint pedig elidegenithető természetüeket, mint p. o. a' status erdei, mellyeket szükségben a' nemzeti képviselők megegyezésével hozott törvénynél fogva el lehet adni.

Nenzeti jelzálogos bank. Gróf Soden, kiről a' nemzeti gazdálkodásban már szó volt, fejtegette ki az e' tárgyról való ideákat legelőször, két értekezésben, illy czim alatt: „*Das idealische Getraidemagazin*" és „*Die National-Hypothekenbank*" (Leipzig 1830). Az intézetnek főbb elvei ezek: 1) Nemzeti telekkönyveket kell készíteni, mellyekben minden földbirtokot, a' rajta lévő épületekkel együtt, valamint az azokból folyó esztendei jövedelmet is bizonyos határozat szerint megtudván, pénzbecsben ki kell tenni, 's egyiket mint a' másikat világosan feljegyezni. 2) Minden földbirtokos, ha kivánja, birtoka becséhez képest, bankczédulát kap, mellyért annak birtokosa készpénzt kaphat. 3) Ezen czéduláknak száztól 5 forint kamatja van. 4) A' bank, folyamatban volt czéduláját 6 hónap mulva kész pénzzel tartozik beváltani, ha megkinálják vele; és csak ebben az esetben vásárolhatja azt vissza, valamint más czédulákat áruba nem bocsáthat, mint a' mellyeket beváltott. 5) Hogy a' beváltásra legyen a' banknak készpénze, megkivántatik, hogy a' törvényes letételek, árvák, 's más jóltévő intézetek tőkepénzei kicseréltessenek bankczédulákkal, ugy hogy azután minden más jelzálogos intézeteknek meg kell szünniek az országban, hogy a' bank egyedül folytathassa a' biztositási munkálatot. 6) A' bank más czédulákat nem árul, mint a' mellyeket a' földbirtokosok számára készitett, és csak az illyeket váltja is vissza. E' szerint minden födbirtokos folyamatba hozhatja a' maga bankczédulájit, eladhatja, visszaveheti, másokét is kezére keritheti, 's ha tetszik visszaadja a' banknak, hol azután annyit érő summát az átadónak activumul irnak fel. 7) A' bankczédulák folyamatjának ideje három vagy hat esztendő, azután ujakkal kell becseréltetniek. A' kamatokat minden félesztendőn le kell fizetni; a' csere ideje alatt magok a' cserélők igazitják el azt egymás közt; a' kinek pedig hat hónapig van birtokában a' bankczédula, a' földbirtokostól kéri meg a' kamatot, 's a' czédula hátára feljegyzi a' befizetést. 8) Hogy a' czédulák hitele fenmaradjon, a' bank kifizeti a' kamatot négy hét mulva azon határidő eltelés után, mikor azt a' földbirtokosnak kellett volna kifizetni; e' pedig ugy megy végbe, hogy, ha a' bankczédulára nincs feljegyezve a' kamatfizetés, a' bank annyit érő summáig uj bankczédulát ád ki. Hogy pedig a' bank biztositva maradjon az illy elmaradt kamatok fizetésére nézve, a' földbirtokosoknak három esztendei kamattal kevesebb értékü bankczédulákat szolgáltat kézbe, mint a' mennyit földbirtokok öszveséges becse szerint különben kellene adnia. Ha már a' bank illy módon három esztendőre kifizette a' kamatot, a' bankczédulák megujittatnak ugyan, de a' földbirtokra törvényesen reá is teszi kezét, 's a' bank számára haszonbérbe kiadja; — de mihelyt a' tartozott kamat behajtatik a' haszonbérből, azonnal megszünik a' lezálogitás is, melly azért magát a' birtok substantiáját nem is érdekelheti. 10) A' földbirtokban eső változások, p. o. eladások, örökösödések, nem sérthetik a' bankot, mert eladás esetében akár

részenkint, akár egészben történjék az, a' vásárlónak kötelessége a' banknál megtudni, mennyi bankczédula adatott ki a' földbirtokra, 's azokat vagy beválthatja, vagy meghagyhatja, 's igy a' vétel summából mindig levonhatja. 11) Hogy a' bankczédulák folyópénz gyanánt kelhessenek, azoknak a' birtokosra kell szálaniok, és ha el találnak veszni, az utolsó birtokos csak azt bizonyitja be, hogy birtokában volt az, és elvesztette, a' mikor más ujat kap helyette, 's az elveszett közhirdetés utján megsemmisittetik. 12) A' banknak nagy nyilvánossággal kell folytatni munkálatjait, azért jegyzőkönyveinek mindenkor nyitva kell állaniok, hogy azokból kiki tudományt szerezhessen magának. Főbb hasznai az illy jelzálogintézetnek: I.) hogy a' földbirtok becse nem lesz ingadozó, mint sokszor tapasztalhatni, kivált a' pénzváltozások esetében. II.) A' földmives készen jut annyi pénzhez, a' mennyi neki szükséges, hogy szorgalmában el ne akadjon; különben a' gazdagok nyelnék el szorgalma gyümölcsét, 's ő kiszorittatnék birtokából a' tőkepénzesek és más nagyobb birtokosok által, a' mi az eredeti termesztésre nézve igen ártalmas dolog. III.) Megszokja igy a' köznép a' takarékosságot, mert a' legkisebb birtokosnak is szabad járatja van a' bankhoz, lekötketi birtokát, 's apró summákban visszafizetheti tartozását. IV.) A' földbirtok becse ez által mintegy mobilisáltatik, és kipótolhat más papiros pénznemeket, mellyeknek illy alap nélkül nem lehet állandó becsek.

Nemzeti literatura magában foglalja valamelly nemzetnek tudományos állapotját, a' mennyiben az a' nemzeti nyelven készült könyvek után észrevehető. A' nemzeti literaturának alapja a' nemzet élő nyelve; mert ha idegen vagy kiholt nyelven irnak a' nemzet tudósai, ugy könyveik nem a' nemzeti literaturát, hanem azon nyelv literaturáját gazdágitják, mellyen azokat irták.

Nemzeti mivelődés csak ott fejlődhetik ki, hol valamelly nemzet egy egész testet képez, mellyet közös nyelv, közös szokások, törvények és származás kötnek öszve. — A' mivelődés mindig a' lélek és test tehetségeinek kiformálását teszi fel; hol kelljen azt kezdeni és hol végezni, halandó ember meg nem határozhatja. A' nemzetek történetei arra mutatnak legalább, hogy a' nemzeti mivelődésnek sokkal mélyebb rejtekei vagynak, mintsem hogy azokat theoriai szabályokba lehetne öszveszoritani. Egy fő elv csakugyan van, mellyet a' megváltóban kijelentett keresztény vallás adott, ez a' Humanitas — minek szükében voltak az ó világ nemzetei. — Minden nemzetnek, akármelly pontján álljon is a' civilisationak, lelki szempontból legfőbb szüksége van a' humanitasra, mellynek öszve kell kapcsolni az embert más embertársával, egyik nemzetet másikkal, hogy a' közös értelmesség, mellyre a' nemzeti mivelődésnek eszközül kell szolgálnia, tovább tovább terjedjen. — Micsoda okok szülik vagy hátráltatják a' kifejlést valamelly nemzetben, azt a' nemzet maga tudhatja legjobban. Az értelmesebb emberek, képviselői egyszersmind a' nemzet intelligentiájának; azért itt csak annyit lehet röviden mondani, hogy minél több a' száma az értelmes embereknek, annál nagyobb a' volumenje is a' közintelligentiának. Minthogy tehát az okosság határozza el mind az egyes embernek mind a' nemzetnek méltóságát; azért azt nevelés által az oskolákban, jó törvényekkel az életben, kifejteni legegyenesebb ut a' nemzeti mivelődésre, 's ennyiből állana az egész theoria, mellynek praxisra alkalmaztatása minden nemzet saját körülményeitől függ, melly körülmények nek eredetét, természetét magyarázgathatjuk ugyan, de többé meg nem estekké nem tehetjük, hanem okosságunk arra való, hogy a' voltakból tanuljunk, 's a' Fővalóban való hitet, ki a' világot kormányozza, kisérő társává tegyük okosságunknak.

Nemzeti őrségek. Ezeknek felállitásában más czél nem lehet, mint a' nemzetiségnek a' maga széles értelmében megőrzése, és igy

a' nemzeti függetlenségnek, a' belső jó rendnek, szokásoknak, törvényeknek, személyes és vagyoni bátorságnak, egy szóval a' nemzet polgári csendességének védelmezése. Illy nemzeti őrséget állitottak fel a' Francziák Lafayette fővezérsége alatt 1790, melly egészen a' nemzet szolgálatjában állott, a' polgári igazgató karok parancsaitól függött, 's tisztjeit magok a' polgárok választották, kik különben is ugy nézettek, mint a' nemzeti őrség személyes tagjai, 's ha kivántatott, vagy a' sor rajtok volt, abban meg is tették szolgálatjokat. Az illy nemzeti őrségeket eredetikép nem is lehet másképen venni, mint polgári katonaságnak, mellynek egészen más tulajdonságai vagynak, mint az állandó rendes seregnek. Hogy későbben, kivált Napoleon uralkodása alatt, a' nemzeti őrségek is külföldi háboruk folytatására használtattak, és igy a' rendes katonaság közé dugattak, annak okát az uralkodó politicájából kell magyarázni; mert a' felállitás kezdetében illy czél nem volt azzal egybeköttetve, sőt még 1791 Dec. 29. napján is azt a' nyilatkoztatást tette a' nemzeti gyülés közönségessé, hogy a' franczia nemzet nem akar hóditani, vagy más nemzetek függetlenségét megtámadni. A' környüllállások mást parancsoltak Napoleon idejében. 's ő a' nemzeti őrséget mind a' hóditásra, mind a' belső vár- és határbeli szolgálatokra használta, a' belső csendesség fentartására nézve pedig uralkodása szellemével inkább megegyező gens d'armeriet állitott fel. — A' bourboni ház visszajöttével más formákba vetettek a' nemzeti őrségek; egy darabig XVIII. Lajos testvérje, a' Monsieur volt fővezérjek, 's ekkor a' polgároknak nem engedtetett meg, hogy magok válasszák tisztjeiket, hanem 1818 letette hivatalát a' Monsieur, 's a' régi alkotmány szerint a' belső ministerium és főispányok vitték a' felügyeletet, de X. Károly alatt több zenebonáskodások miatt, felfüggesztetett ujra az egész alkotmány, 's nem előbb mint az 1830 történt revolutio hozta azt a' régi alapok szerint való életre vissza. *Kállay.*

Nemzeti pénz, másképen vagyonmérő, mellynek czélja a' kicserélésre szolgáló és igy vásáros áruknak vagy akárminémü javaknak egymáshoz való becseket megmérni, és azokat kiegyenliteni. A' nemzeti pénz tehát eszköz a' kicserélés könnyebitésére, 's lehet vagy valóságos pénz, mellynek materiája is van (*Realgeld*), vagy képzeti pénz, mellynek csak formája van meg (*Idealgeld*). A' nemes érczek mind a' nemzeti mind a' világi pénzre legalkalmatosabbak; de lehet más materiákat is pénz helyett használni, mint p. o. régen a' barmokat, néha a' földbirtokot is használták vagyonmérőnek. A' nemes érczek közt is az arany és ezüst legalkalmasabb a' dolgok becsének kiegyenlitésére, mert könnyebben használható, és sok apró részekre feloszthető, a' mellett, hogy nem romlik meg egykönnyen, és meghamisitást is hamar észrevehetni rajta; de különben is egy közönséges becsmértékre lévén szüksége a' világnak, ezekben az is feltalálható, kivált az ezüstben, mellyet a' természet nagyobb használhatóságáért nagyobb bőségben is adott. *K.*

Nemzeti szabadság-tól tiszta képzetet ugy formálhatunk magunknak, ha az embernek nem annyira törvényes mint erkölcsi characterét veszük szemügyre; mert az embertől el válhatatlan jogok mértéke nem az, hogy mit tehet az ember, hanem az, hogy mint okos valóságnak mitkell neki tennie Az egyenesség és igazság mind az egyesnek mind az egésznek kötelesége, ezeken nyugszik a' polgárnak és a' nemzetnek méltósága. — Az igazságnak tehát nem csak a' tudományos vizsgálatokban, hanem a' politikai életben is szabadfolyamatunak kell lenni, 's a' visszaélés az erre való köteleztetést nem törülheti el. Az igazság megoltalmazza, ön magát, mesterséges védelemre nincs szüksége, 's csak ott lehet tartani a' hibás tévelygésre való vezetéstől, hol maga az igazság is nyomás alatt van. Az igazságról való idea nem csak a' szerzett jogok oltalmazásában áll, hanem a' törvények materialis egyenlőséget is felteszi; ezért a' polgároknak a' polgári jogokhoz képest,

annyiban egyenlőknek kell lenniek, hogy személyes és vagyoni bátorságokban mások által ne háborgattassanak, — 's ez alapja valamelly nemzet belsőszabadságának, mellyet minden más nemzetnek mint kölcsönös jogot tiszteletben kell tartani.

Nemzeti tőke alatt a' nemzet vagyonának öszvesége értetik, a' mennyiben az el nem használtatott; tehát a' régibb generatioknak, esztendőknek, napoknak hagyománya a' mint az a' jelenélö emberi nyomra szált, hogy az által bizonyos czélra használtassék. Az illyen hagyománynak pedig más czélja nem lehet, mint hogy eszközül szolgáljon ujabb munkásságra, melly a' nevekedő consumtióval a' tőkét is nevelje, a' helyett, hogy azt fogyasztaná.

Nemzeti vagyon, mind azon javak, mellyeknek egyes polgárok testi vagy lelkiképen birtokában vagynak. Nem a' dolgok' mássája tehát álaljánosan a' nemzeti vagyon, hanem a' mit azokból czélhoz képest használható javakká tett a' nemzet. A' természet' kebelében sok kincsek lehetnek elrejtve, mellyeket valamelly ország lakosai birnak, de azért szegénynek és szükölködők ők, nem lévén azokról esmereteik, vagy ha van is, nem tudván azokat czélirányosan használni, és nemzeti javakká változtatni. A' kormánynak és törvényeknek egyik fő feladatja arra törekedni, hogy az illy átváltoztatásokkal szaporodjék a' nemzeti vagyon, vagyis a' nemzet gazdagsága.

Nemzetségi jószág, Latin nyelven bona stemmtica, bona avita, jelentik azon javakat, mellyeket vagy az első, vagy valamely nemzetségnek törzsöke olly rendelés mellett hágy maradékára, hogy azok épségben maradjanak mint eddig a' nemzetség birtokában, ne hogy a' familia jólléte és fénye azoknak eldaraboltatása által szenvedjen. Az illy hagyományoknak nem csak fekvő birtokok lehetnek tárgyai, hanem ingó vagyon is, p. o. drágaságok, vagy kész tőke pénz. A' rendelkezés módjai kölönbözők a' rendenlkező czéljához képest. De minden esetben felteszi a' rendelés, hogy az illy jószágot nem lehet eladni vagy elzálogositani; meghatározza benne az örökösödés módját, p. o. hogy a' leányág nem juthat annak birtokákba. s' a' t. Szokásban sem az elsőszülöttvénynek (majoratus) vagy az idősebségnek (senioratus) meghatározása is, melly szokást azonban a' nemzeti gazdalkodás tudománya nem pártolja. Az illy nemzetségi jószágok, a' mennyiben majoratus vagy senioratus hozatott be, hitre bizottaknak is neveztetnek, mások ellenben, mellyekben az örökösödés nincs megszoritva, nemesi jószágoknak. A' nemzetségi jószágok ezen két nemétől különböznek a' feudalis jószágok, mellyek feudalis kapcsot tesznek fel az ajándékozó és megajándékoztatott között, 's a' hasznos és egyenes birtok képzetein alapulnak. *Kállay.*

Nemzetségi törzsök. Ha bizonyos külön familia jő tekintetbe, annak törzsöke egy physicai személyt jelent, kitől a' familia tagjai származnak; ha pedig valamelly nemzet vagy nép jő kérdés alá, jelent egy moralis ssemélyt, mellyben több egyes physicai személyek, mint a' kérdésbe vett nemzetnek vagy népnek régi ősei, egyesültek. *Kállay.*

Neologia (görögből), Nyelvujitás. Minden befejezett nyelvben, minden classica literaturában szigoruak a' criticusok az uj szólásmódok, kifejezések és fordulatok használása ellen. Már a' hajdankor rhetorai is iparkodtak a' felől okfejeket állitni fel, mennyire engedhessen meg ujitást magának a' lángész szerencsés merészsége. Az ujabb nyelvek közül egyben sincs a' neologiának annyi ellensége, mint a' franczianak. Csak hogy a' franczia el is érte tetőpontjat. Nálunk Magyaroknál szinte sokan kelnek ki az ujitások ellen; némellyek meggyőződésből, mások pártoskodásból, 's egyik félnek sincs igaza. Mert az olly meggyőződés bizonyosan nem mély visgálódás következménye. Pártoskodni pedig nyelv ügyében, melly nem egyeseké, hanem az egész

nemzeté, se nem illő, se nem tanácsos. Az e' tárgy feletti összevissza-hordott vitákból csupán annyit tartunk itt említeni hasznosnak és szükségesnek is: hogy ne mindenki akarjon ujitani, vagy bir nyelvünk helyes esmeretével, vagy nem; 's ne mindenütt, azaz ne ott is, hol talán már régolta jó szó van szokásban, 's ne eltérve nyelvünk természetétől. A' józan ujitók azonban ne boszonkodjanak az ellenek itt ott mutatkozó kitöréseken; hanem, ha mi jó ezekben találkoznék, azt szivesen elfogadva örvendjenek, hogy nemzetünk nyelve iránt nem érzéketlen, a' mi arra mutat, hogy bölcsejéből elvalahára csak ugyan ki kezd lépni. — Származtatott értelemben minden ujitás Neologiának mondatik, de mindig valami csekély becsü mellékjelentéssel összekötve. Igy a' mult század közepe táján a' németországi orthodoxus hittudósok a' heterodoxusok véleményét gyakran Neologia szóval bélyegezék. *op.*

Neoplatonicusok l. Ujplatonicusok.

Neorama, Allaux nevü Franczia találmánya, melly a' nézőt bizonyos időben valamelly épület belsejébe helyezi, hol az egész, csoportozatok, kivilágitás 'sat. által való teljes elevenségében mutatkozik. Az első Neorama Parisban 1827 sz. Péter romai templomának belseje volt, nyilt ajtókkal, mellyek a' szemeknek távol levő tárgyak szemlélésére is utat nyitottanak. A' Neonak a' dioramatól való különbözéséről l. Panorama.

Nepaul, vagy Nepal, egy hegyitartomány (2530 nsz. mf. 3 1/2 mil. lak.) melly Hindostanhoz számitatik. Csak 1815-ben az Angolok ezen tartomány rajahi vagy uralkodóival viselt háboruja által lön esmeretesebbé. Sir David Ochterlony britt general olly sebesen nyomult előre, hogy már Feb. 28 a' Nepaliak főerőssége Mucwampoor előtt állt. A' rajah ugyan Febr. 29 az elveszett fontos tetőket ismét el akará foglalni, de vesztességgel veretett vissza, 's a' következett napon a' britt sereg bevevé ostrommal Mucwampoor védhelyét, Huripor erősségét. Ezen sebes előnyomulás által táborozást fejeze be Ochterlony tátabornok, mellynek sikere a' britt csapatok közt uralkodó nyavalyák miatt kétesnek látszék, 's ez által a' rajaht Mahara Sah, Bikam saht Máj. 1816 a' már az előtt a' rajah testvéritól aláirt békére kinszerité, mellyet az mind addig nem akart elesmerni, 's melly a' déli határokon lévő erősségeket több kerületekkel együtt, a' keletindiai társaságnak engedé, 's a' Chinába vivő utat is megnyitá annak Nepalon keresztül. Azt is megigéré a' rajah, hogy soha sem fog europai vagy éjszakamerikai embert szolgálatjába venni. A' Nepauli rajah birja még a' Ghorka tartományokat is mellyek a' most uralkodó dynastia törzsök birtokai; mert Nepaul 1768-ig különbféle Nevar fejedelmek alat állt, kiktől a' Gyorka fejedelmek elvevék az uralkodást. Nepaul maga 3—6000 lábnyi magas, kellemes hegyi tartomány, két, éjszak és dél felé párhuzamban (parallele) futó hegy közt, éjszak és keletről Tibettel, dél és nyugotról Callcuttával, a' Brittek birtokával és a' Rashut fejedelemségekkel határa. Mivel minden oldalról hegyekkel van körülvéve (éjszak felól a' Himalleh hegységgel melly legmagasabb e' földön) azért csak hegyi szorosokon lehet ezen tartományba jutni. A' bengali sikságról Beharból 3—4 napi járás kivántatik a' határhegyek megmászására. Azután a' magas szoroshoz jut az ember, honnét a' Nepaul völgységet, a' leggazdagabb Schweiz forma tartományt szemlélhetni. Földje termékeny, 's elég nedves éghajlatja tiszta és egészséges; nyáron mikor a' nap sugárai a' magas hegyekről visszaverődnek, igen meleg. A' tél kevés faggyal jár, az éjszaki szél soha sem fuj ezen völgyekben. Az esztendő részei ugyan azok, mint a' magasb Hindostanban, csak hogy az esőzés korábban áll be. Termékei: indiai házi állatok, jeles méz, riskása gyömbér, füszer, olaj, pamut, réz, vas, jáspis, márvány és hegyi kristály. Lakosainak főosztályjait Hinduk és Nevarok teszik, melly utóbbiak hihető mongol és chinai eredetüek. Ezeken kivül vannak még

más kevéssé esmert tözsökök. A' lakosok characterjek és erkölcseik egyszerüségével jelelik ki magokat, a' Nevarok nagyobb része, mesteremberek. Vallások nem sokat különbözik a' bengalai Hindusokétól. Itt is uralkodik azon szokás, mellynél fogva az asszonyok magokat, férjeik holt testével együtt elégettetik A' hindusnyelvek: a' nepali, mellynek nagy hasonlatossága van a' fő nyelvvel, és a' hogari, melly még a' Sanskrittnál is régibbnek tartatik. A' kézi szorgalom durva pamut szövetek, vas és réz áruk készitésében áll; késeik, kardjaik és szablyájik jók; az aranyzásban mesterek, templomaik számára nagy harangokat öntenek. Egynehány fa héjából és némelly növényekből papirost készitenek, riskásából pedig és borból pálinkát főznek. Az angol keletindiai társaság és Tibet közti kereskedés, ezen tartományon keresztül üzetik. Az uralkodás despotai, de mérsékeltebb mint Asia egyéb tartományiban. A' rendes sereg mintegy 12,000 embert számlál, kik nagyobb részint puskákkal fegyverkezettek 's bajnokok. A' tartomány fővárosa Chatmandu a' Bischmutty mellett 20,000 l. Kirkpatrik ezredes irá le legelsőben ezen tartományt; azután Francis Hamilton „*Account of the Kingdom of Nepal*" czimü munkájában (Edinburg 1819. 4.) *X.*

Népdalok. Igy neveztetnek 1) szélesebb értelemben mind azon dalok, mellyek a' népnek éneklésül — a' szó legtágasabb jelentésében — vannak szánva; 2) szorosabb értelemben a' vallási vagy sz. énekeket a' népénekektől (világi ének) szokták megkülönböztetni, 's ez utolsók alatt azon énekeket értik, mellyek általjában véve nem vallásos tartalmuak 's nem a' buzgóságot 's lelki épülést tárgyazzák. 3) Olly dalok, mellyek a' közép vagy alacsony sorsuaktól társaságos körökben, vagy házi mulatságokban, a' vigadozás élesztése végett danoltatnak, 's mellyek a' valódi népköltemény teszik. Majd minden népnek van nyelve és éneke magasabb érzeteinek kifejezésére. A' népdalból fejlődik ki az első nemzeti miveltség, a' legsulyosabb körülmények között is. Csak olly népeknél, mellyeknek ágaik gyakran változtaták helyeiket, vagy sorsaik a' politicai rázkódások tolakodásai között többször zavarba hozattak, vesznek el a' nép ifjabb kori életének hangjai; igy a' régi Németek, Olaszok Magyarok népdalai 'sat. De miként hajdan a' Görögök gyermek korokból visszahangzó énekeiket szorgalommal gyüjtögeték 's nemesiték, ugy ma minden miveltségre törő nemzet nyomozza 's becsben tartja hajdani életének első virágait. Elég legyen az olvasót azon ujgörög, serb, svéd népdalok gyüjteményeire utasitanunk, melyekről egyes czikkelyeknél emlékeztünk. Magyar népdalok nyüjteményével eddig még nem birunk; mit az Almanachokban 's folyóirásokban itt ott szétszórva találunk, nem elégitik ki a' várakozást. Az eddig érintett népdalok' szerzői többnyire esmeretlenek, századokról századokra, szájról szájra egész a' mai korig száltak le, a' nép szokásait, történeteit belső 's külső életét, szóval lelkét fejezték ki. De voltak 's vannak irók is, kik népdalokat készitettek; vagy kiknek dalaik a' literatura köréből a' nép közé száltak, 's népdalokká lettak, a' szó tágosabb értelmében. Ányos Csokonay, Vitkovics a' Kisfaludiak 'sat. dalai közül sok visszhangzik a' nép között. Népdaliról a' Németeknél Claudius, Gotter, Hölty, Miller, Schubart Usteri 's. a. t. Nálunk Döbrentey (Huszár-dalok), Vitkovics (gyakran a' Serbektől kölcsönözve 's magyar köntösbe ruházva), Vörösmarty 's több mások készitének jobb izlésü népdalokat. — *cs.*

Nepenthe, olly szer, melly egy időre minden szivfájdalomtól megszabadit, millyent egyszer — Homer szerint — Helena nyujtott vendégeinek:

Ujat gondolt ki Kronion nagy kellemü l'ánya:
A' borhoz, mellyből ittak — lásd — szert vete, minden
Bú és titkos harag 's a' kín emlékei ellen.

A' ki megizleli ezt, mikor a' fűszer bele téve,
Annak azon nap' nem gördül, egy köny le az arczán.
„Odyss IV., 219 's köv. Maga a' költészet egyiptomi szernek állitja, növényországból nyerhetőnek. De mákony volt-e, vagy más ehez hasonló, arról nem egyeznek meg a' tudósok véleményei. 55.

Népesités. Malthus a' főbb iró, kinek munkáját Hegewisch angol nyelvből 1807 németre forditotta és Altonában kiadta) a' ki ezen tárgyról igen éles bélátátással értekezett, ambár felállitott elvei nem minden kifogás nélkül igazak. Azt állitja Malthus, hogy az emberek szaporodása geometricai haladatban megy elő, ellenben a' táplálatot a' természet csak arithmeticai haladatban nyujtja; az első tehát ezen schema szerint esnék meg 1, 2, 4, 8, 16, 32 a' másik 1, 2, 3, 4, 5 's igy tovább. Pázérlóan hintette el, ugymond Malthus, a' természet mindenütt az élet magvait, de nagyon takarékos a' táplálat kimutatásában. Ha szinte minden használható földet termesztővé tennének is az emberek, mégis a' táplalat bővülése csak a' föld javitásától függene; de ezen javitás, a' helyett hogy nevekednék az idővel, használat által mind inkább veszt erejéből, midőn az abból élők száma geometriai haladatban nevekedik, és ha szinte mindig javitani lehetne is a' termesztést, annak előhaladásával az emberek száma még nagyobb arányban szaporodnék. Az emberek, ugymond Möser, hasonlók az árukhoz; ha jó keletek van, nagyon szaporittatnak. Ha nincs valamelly országnak elég embere; ha a' szántás vetés kevés kezek közt forog; ha még nagy kiterjedésü helyei miveletlenek; ha valamelly nemzet első szükségeit is idegen nemzettől vásárolja meg: legjobb (Möser szavai szerint) ha az illy nemzet kinyitja törvénykönyvét, 's belé tekint constitutiójába, a' találós mesét ezek által könnyen megfejtheti. Azonban Malthus félelmétől, hogy nagyon elszaporodik az emberi nemzet, még nincs mit tartani, 's a' felállitott elv valóban mostohasággal védolja a' természetet, hogy ez kiméletlenül szórá el az élet magvait, 's mégis a' táplálat materiájáról nem gondoskodott volna. Asia, Afrika, Amerika koránt sincsenek még megnépesitve. Chinának felső részei ugy szolván még lakatlanok, pedig China és India Ásiában a' legnépesebb tartományok. Maga a' civilisatio és népesedés hozza magával hogy az emberek soha szerfelett el nem szaporodhatnak. A' hajókázás, nehéz kézi mesterségek, háborusokdás, katonaság 'sat. hamar emésztik az ember életét, 's napkeleten, hol a' természet legtöbb termesztő erővel bir, az ember hamar megvénül, és kihal. A' természet mindenütt elég táplálati materiát szolgáltat a' népesedéshez képest; egy állat trágyája háromszoroson neveli a' földtermékenységét, mint a' mennyire szüksége van az állatnak. Hogy egy vagy más helyen megszaporodott a' népesség és nem élhet, annak nem a' természet az oka, hanem magok sz emberek; mert a' földmivelés, mesterség és kereskedés virágzását hátráltatják a' polgári törvények. A' majoratusok Angliában szembetünő akadályok, hol a' nagy birtokok miatt sok föld miveletlen marad. Szóval, nem a' természetben hanem az emberben kell keresni a' hibát, ha a' nép szaporodása vagy fogyatkozása miatt valahol panaszok támadnak.

Népesség. Földünk területe 9,288,000 nsz. mföld, mellynek két harmadát viz fedezi, tehát három millio nsz. mföldnél valamivel több marad fen lakhelynek. Ha minden mértföldre 3000 lakost számitunk, ugy 9000 millio ember ellakhatik földünkön. De ha levonjuk is e' summából a' pusztákat, mocsárokat, tavakat, erdőket, jeges helyeket annyi csak hihető, hogy 300 millio ember elélhet a' földön. Mind a' mellett is a' föld népességét 1200 millionál többre nem lehet tenni, mellyből 650 Ásiára, 150 Afrikára, 160 Europára, 150 Amerikára esik; 's igy a' mostaninál még háromszorta nagyobb népesség is megtérne a' földön. *Kállay.*

Népfelvilágosodás, Népoktatás. Az országokban meg szokás különböztetni az ország nagyait és a' népet. Itt ezen utolsóról szólunk, mellyben az ország ereje alapul. A' nép karjaiban van az anya-

gi erő, melly hont szerezni, hazát védni tud. Hogy a' nép megfelelő erkölcsi, akarati erővel is birjon, hogy alkalmas légyen a' társaság czélját elősegiteni, javait pedig használni, arról a' népoktatás gondoskodik, azt a' népfelvilágosodás eszközli. Miben álljon a' népfelvilágosodás, pontosan meghatározni igen nehéz; sőt mivel tökélypéldát a' gyakorlati életben, sem a' mult, sem a' jelen nem mutat, lehetetlen. A' mit róla szólunk, többé kevesebbé kielégitő. Határai a' tudósságtól nincsenek szorosan és nem is lesznek kijelelve. Azonban tudományosságot nem értünk alatta, mert mindenik tudomány, ha egész kiterjédésében tanultatik, egy egy egész embert kiván. A' népfelvilágosodástól megvárjuk, hogy általa mindenki kivetkezett légyen a' baromi érdekletlenségből, emberi becsét érezze, öneszén járjon, magának mint a' társaság egyik tagjának, méltóságát esmerje; tudja, hogy vannak kötelességei 's mellyek legyenek azok; de tudja, hogy vannak jogai is, 's esmerje azokat; akaratja annyira legyen mivelt, hogy a' jónak esmertet kövesse; ereje legyen kifejlődve, hogy a' jót követhesse. A' népfelvilágosodás a' gyakorlati életen alapuljon, a' való igazságokat esmerje meg, a' tudhatatlan véleményekkel minél kevesebbet bajlódjék. A' babának és a' setétség minden szüleménye ellen a' természeti dolgok elegendő esmerete által erősödjék meg; esmertesse a' természet rendes folyását, munkálatját, melly nem olly kerekek által történik, mellyekbe rosz bolygó lények bele kaphatnának; tudassa, hogy a' világon minden a' legnagyobb természetiséggel történik, hogy kiki ugy arat mint vet, 's rosz lények nem hoznak konkolyt buzájába; a' mi rosz történik, ember — ellenséges ember — okozta. A' mivelt néptag belátással is legyen a' társasági rendbe, annak javaiban és terheihen tudja magát irányozni; a' történetekben és földleirásban ne legyen járatlan, a' hazaiakat pedig tudja; a' mivekben és hangában a' szépet képes legyen a' ruttól megkülönböztetni; érezze a' szépség jó, kellemes benyomását; a' népdalokban izléssel birjon; gondolatait tudja rendbe szedni, rendesen előadni, leirni. Ezen alap meszsze és magasra épülhét; további fejtéstől a' rövidség tilt: hasznos voltát látjuk a' mivelt népek példáiban, 's az ész bizonyitásában.

A' népfelvilágosodás történetei az általános történetek legépületesebb ágát tennék, de elhagyatva hevernek. A' történetirásban ugyanis a' fejedelmekkel, hadvezérekkel, hódoltatókkal, Sándorokkal, Tamerlánokkal van legtöbb baj, a' nép élete alig érintetik. Mi hamarjában legáltalánosabb kivonatot teszünk. A' régiségben magok a' tudósok sem voltak igen felvilágosodtak, a' nép annál kevesebbé lehetett; a' mi keveset a' tudósok tisztán tudtak is, azt a' népnek homályosan, elöltöztetve, más szinekkel adták elő, a' mi annyit tesz, hamisan taniták a' népet. A' régi Egyiptom, Syria vidéke, India, China példák reá, csudáikkal, mesés isteneikkel, lélekvándorlásokkal 'stb. A' görög philosophusok nagyon metaphysicusok voltak, pedig a' természeten tul Plato sem láthatott minden mézes beszéde mellett is semmit, annál kevesebbé a' nép, a' tőle tanulandó. A' görög természeti tudomány mythusba volt öltözve, szépen, elmésen; a' phantasia gyönyörködhetett is rajta, de a' meztelen igazság messze kerülte az agy szemeit, a' nép átláthatását. Ennyiféle nem világosság mellett dicserhetni az ó kor türödelmességét; vélemény különbség egyeseket alig ölt el, népeket ott vélemény rá nem tolhatásért nem látunk egy mást vérig emészteni. Görögország függetlensége elvesztésével egyre hanyatlott a' világosságban, Romát a' barbarok eldönték 's a' középkor szált le Europára nehéz, sürü éjével, egy két csillagot alig mutatva. Nem voltak tudósok, nem népoktatás, nem népvilágosodottság. A' legdurvább babona nyomá a' gondolatokat, balvélemények, előitéletek temették az észt, 's halmoztattak egyre egymás felé. Szerencsére keleten Göröghonban, délen Sicilia 's Nápolban, nyugoton Spanyolhonban urként léptek fel az Arabok, és sziktát hintettek az agyakba. Lassan és lassan izzott az tovább, a' világ inquisitiót láta, az Arabok

kinzattak, de a' szikra nem volt oltható. Először hajnallott a' Spanyoloknál, Nápolban a' salernumi oskola a' népre befolyt, Frankhon okosodék, Csehországban a' prágai nagyoskola vezér csillág gyanánt kele. A' hussita vitatásokban a' nép okoskodni kezdett; Luther ujitásai 's az ő okozta vallási megszakadás a' nép kezébe játszá az itélgetést, ő elötte pereltek a' hitszónokok egymással, az ő számára irattak a' sok és igen sok vallási könyvek, levelek, oktatások. Azonban lassanként megszünt a' hittudomány egyedül foglalatoskodtatni az elméket, más tudományok is miveltettek, belőlök a' népnek is kezdett rész jutni. A' mi idönkben a' természeti tudományok majdnem fofokhoz lépése az előitéletek zsinegeit, köteleit, a' látni akaró előtt egészen széltmetszette, tiszta fény ég az agyakban; mennyire gyujt az a' népben is, a' rövidség tiltása miatt az olvasó keresésére hagyjuk. Azonban a' népfelvilágosodasnak némelly mostani jegyeit (számosb országokban látszókat) megemlitendőknek véltük. Illyen a' nem csupán román és nem csupán hit-könyvek nagy száma, nagy kelete, sok folyó irás, szaporodó ujságok, nemzeti és népintézetek, casinók, mivészi egyesületek, lófuttatások, néposkolák, virágzóbb kereskedés, mivelt, mosolygó vidékek, vallási és nemzeti türödelem, áldó béke 'stb. Ez utolsó jobban az általános megállapodott világot kiséri boldogitó angyal gyanánt, 's igen gyakran zavargásra következik, mint Norvegia és Svédhon példát mutat.

A' népoktatás különbféle uton, sőt utfélen is történik. Első helye az oskola (néposkola), mellynek okos elrendelése igen nagy feladat az országos dolgokban. Második helye az egyház. — A' Németek sokat és igen sokat irtak a' néposkolák elrendeléséről, — mi maholnap jutalomértekezést reménylünk olvashatni róla. Német nevezetesebb irók: Dencel „*Volksschulenkunde*"; „*Einleitung in die Erziehungs- und Unterrichtslehre für Volksschullehrer.*" (3 rész. 3 kiad. Stuttg. 1829), Servatius Muhl „*Der Volksunterricht für Schullehrer.*" (Mainz 1824); Harnisch folyóirata „*Der Volksschullehrer.*" (Halle 1825 folyt.); Zerrenner „*Grundsätze der Schulerziehung, der Schulkunde und Unterrichtswissenschaften.*" A' népoktatásban nevezetes szerepet játszanak a' népiratok, mellyekkel kivált Némethon protestans része igen bővelkedik. Ezek oktatók és mulattatók, testi, lelki tárgyuak, erkölcsiek 's vallásiak; a' külföldön sem esmeretlenek, mint: „A' szarvas Siegfried igen gyönyörü históriája;" „az őrökzsidó;" „Historia a' szép Magellonáról;" 'stb. Becker „szükségben segitő" könyve, megérdemlé a' nagyarra, cseh, orosz, dán 'stb. nyelvre forditást. — Milly czélirányos népiratok forognak a' magyar nép kezei között, sajnálva érzi kiki. „A' kis tükör" és a' mondott „Szükségben segitő" csak itt ott láttatik; nem igen bőven a': „Hármos história," többször a' protestánsok „Keresztény ábéczés könyve." A' „Csizio, 's testvérek", „az áz álmos könyvek, a' Zöld Marczi Angyalbandi," féle iratok nagyobb szerencsével dicsekeznek; az „Argirus király és a' szép Ilona" ujra 's ujra nyomatik. Hogy ezek, a' kátékkal együtt, nem elegendők, látjuk, tudjuk, 's rólok alig teszünk. A' Kalendáriomokat leginkább nevezhetni legforgatottabb népkönyveknek, 's a' mivelt országokba ezeknek jó, czélirányos elrendelésére sok 's részint országos gond forditatik. E' részben mi is kezdünk előre lépni; apró kalendariomaink sem érik már be egy két elsült vagy idétlen tréfával, anecdotával, hanem a' honi történetekből, az életből csusztatnak be leirásokat, nevezetességeket; nagyobb kalendariomaink pedig mint a' „Hazai Vándor," „Honni Vezér," „Házi Barát" az idő parancsolja uton izzadva törekesznek tovább. (V. ö. Kalendáriom). A' népfelvilágosodással, őt emelő viszonyban vannak a' Népdalok (l. e.) 55.

Nephele, l. Athamas.

Nephthys, egy egyiptomi istenség, Osiris és Isis testvére, 's

Typhon nője. Osirissel Anubist nemzé. Plutarchus szerint Egyiptom legzélső tengers partját jelenti. *X.*

Népmivelés l. Népfelvilágosodás.

Nepomuk (János), egyik leghiresebb szentje 's védatyja Csehországnak, tulajdonképi neve Welflin János volt, 's Pomukban, egy kis cseh városban 1320 szül., Prágában tanult, 's ugyan ott az Óvárosban egyházi szónok és kanonok lett. Keresztyén alázatosságból nem akart püspökséget elfogadni, 's utóbb Mindenszentnek fő egyháza esperesévé a' királyné alamisnásává és gyóntató atyjává tetetett. Minthogy Venczel királyban felesége hüsége felől némelly udvari emberek gyanut gerjesztettek: meg akarta tudni Nepomuktól felesége gyónásának foglalatját, 's midőn ez vonakodnék, elsőben tömlöczbe, azután pedig kezét lábát megkötöztetve Mart. 16. 1383 (mások szerint Mart. 21.) a' Moldau vizébe vettette. Maj. 6 találtatott meg holt teste a' parton, a' miért ezen nap rendeltetett emléke innepéül, melly azonban utóbb 10-re tetetett. Erre mint martir egész Csehországban tiszteltetett. XIII. Incze pápa, a' szokott visgálát megtétele után, 1721 szentnek megesmerte, a' szentek sorába pedig, VI. Károly császár kivánságára XIII. Benedek pápa 1729 iktatá. Tiszteletére egy szerzet is állittatott fel. Mint szent, rágalmazások, árulkodások, kisebbitések ellen szokott segédül hivatni. Balbin jesuita a' „*Miscell. hist. Boh.*" irá le életét. Ujabb időkben azt állitották, hogy Nepomuk soha sem élt, hanem egy Pomuk János 1393 prágai érsek volt. Mások szerint N. hihetőleg azért vettetett a' Moldauba, mivel állhatatosan vonakodott az érsektől, kinek helyettese volt, az engedelmességet megtagadni. — A' prágai székes egyházban áll Nepomuknak márvány és vert ezüstből készitett siremléke, 's két oltár mellette. 1829 Jun. 8. Pünkösd hétfőjén ületett meg szentté tételének százados innepe Prágában.

Nepos l. Cornelius Nepos.

Nepotismus alatt a' tulajdon rokonok és barátoknak egy harmadik kárán alapitott, szerfeletti kegyelése értetik. E' kitétel a' pápáktól vétetett, kik öcseiket többnyire az ország 's egyéb családok kárával szerfelett kegyelni szokták, őket minden módon gazdagitani, 's a' legjobb tisztségek és jószágok birtokába helyezni szándekoztak 's t ef. E' vétségnek minden előtt a' papai birtokokban kelle étezhetőnek lennie, az uralkodás birtoka, a' választott fejedelem holtával lévén korlátozva, 's azután annak nemsetsége magányos állapotba térvén. Innét e' fejedelmek iparkodása leginkább oda ment, hogy nemzetségeknek, mennyire csak lehete, maradó hasznokat szerezének. De panasz a' Nepotismus ellen más országokban is halatszott, leginkább ollyanokban, mellyeknek uralkodóik, személyesen jelen nem valának. Nepotismus vétség a' polgári társaságokban minden esetre sokszor terhes, de elkerülhetlen vétség. Igen természetes, hogy mindegyik előbb önnemzetségét, önbarátjait kivánván ellátni, befoiyását legelőbb, 's leginkább ezek javára forditja. Az érdemek egyformasága mellett azonban senki sem találhatja igazságtalannak, hogy a' hatalmas, rokonait és barátit esmeretlenek és idegenek elébe teszi. De ha nála rokonság 's baráti kapocs pótolja az érdemek hyányát; ha az érdemes férjfi, ki e' féle semmi kapocsban nem áll, elhagyatik, hátráltatik, akkor ez bizonyára egy soha meg nem szenvedendő visszaélés, de a' melly egészen soha meg nem szünik, mig emberek lesznek, — 's azok mindig lesznek kik magános érdekeiket a' nyilvános jónak elébe teszik. *Sz. E.*

Népség alatt valamelly statusnak lakosait értjük, kik különböző nemzetekből valók is lehetnek, mint p. o. Burkus vagy Magyarország népsége, melly különbözö származásu és nyelvü nemzetekből áll. A' népség tehát ellentétele a' nemzetnek. Egyházi értelemben népség a' laicusok' rendje, melly papi hivatalt nem viselhet; a' hadinyelvben jelenti a' katonaságot.

Népszószóló, a' ki a' nép ügyében szól, sérelmeit felfedezi, 's boldogitására eszközöket javasol. Illyenek voltak a' régi Romaiaknál a' nép tribunusai, ma pedig a' constitutionalis országok követei, kik a' status törvényeinél fogva meg vagynak hatalmazva, hogy a' nép nevében, mind az igazgatás módja elrendelésében mind a' törvényhozásban részt vegyenek, 's azt a' mi szükséges a' népnek, kieszközöljék. Az illy népszószólók munkássága körébe tartozik, egyetértve a' kormánnyal, hasznos és mindenkit kötelező törvényeket hozni, az adót meghatározni, a' status költségeiről számot adatni, és a' hivatalban lévőket, ha nem jól vinnék kötelességeket, felelet terhe alá szoritani. Kötelességek továbbá az illy népszószólóknak, tanácskozások' velejét a' közönséggel is tudatni. A' népszószólók a' historia és praxis szerint vagy állandók, vagy ideigleniek. Az állandók vagy születéseknél vagy hivataloknál fogva azok, mint p. o. Angliában a' felső ház tagjai. Az ideiglenieket vagy maga a' nép közvetlenül választja, vagy a' nép másokra bizza a' választást, és csak választókat nevez ki. Fontos kérdés itt az, hogy a' képviseletet mi módon gyakorolhatják a' népszószólok? továbba hogy az egész népséget, vagy csak annak egy részét, p. o. bizonyos rendeket kell e' képviseltetni? A' praxis ebben különbözik.

Néptanitás leginkább néposkolák felállitása, és templomi vagy papi, azaz vallásos oktatások 's a' köznép számára értelmesen iratott könyvek által ezközöltethetik. Népiskoláknak lehet venni minden olly tanitó intézeteket, mellyek nem a' tudósok' számára állittattak fel. Hogy az illy intézetek felette szükségesek, kétséget sem szenved, 's ugy is látjuk, hogy mindenütt meg van az igyekezet a' falusi iskolák száma szaporitására, mellyekkel a' néptanitók kiformáltatását is egybe kötik, hogy azok által czélirányosan mehessen végbe a' tanitás. A' papi oktatásoknak szint olly nagy befolyások van a' köz nép tanitására; azért a' papi statusnak abban különös érdemet is kell magának keresni; mert annyi bizonyos, hogy minden ország népessége nagyobb részét azok teszik, kik nem kapnak rendes tanitást, kiket hát fókép a' papirendnek kell helyesen vezetni, mivel a' népirók csak akkor szólhatnak, ha már az iskolák és vallási tanitás által, az olvasás szeretete gyökeret vert a' népben. *Kállay.*

Neptun, ugy látszik a' Romaiaknál a' legrégiebb időkben csak mint a' lovak istene esmertetett, és tiszteltetett, 's mint illyen eleinte Consussal a' régi italiai istennel elcseréltetett. Midőn a' Romaiak egy kis tengeri hatalmat szereztek, 's a' görög mythologiával megesmerkedtek, az ezen mythologiában megvolt Poseidon vagy Posideonról való ideákat az ő Neptunjokra ruházák, ugy, hogy Neptun és Poseidon különböző nevei voltak ugyanazon egy istenségnek. Neptun Cronos (Saturnus) és Rhea vagy Opis fija volt. Azon regék, mellyek előterjesztik, miként menté őt meg anyja azon sorstól, mellyet atyja, a' mindent elnyelő, gyermekeinek készite, igen különbözök; némellyek szerint Cronos elnyeli és kihányja őt, mások szerint Cronos egy csikót nyel el helyette, Neptun pedig titkon neveltetik fel Boeotiában 'sat. Azon lázadás után, mellyet testvére Jupiter közös atyjok ellen kezde, Neptunnak a' világ felosztásánál a' belső tengeren (Pontos) uralkodás juta. Valljon azon monda, hogy Minervával az Attica birása felett való versenyben első teremté a' lovat, onnét származék-e' mivel a' lovak használása Poseidonnak eredetileg egy phoeniciai istenségnek tiszteletével egy időben terjesztetett el — ezen nép tengeri rablói által Peloponnesus, Attica és Thessalia tenger partjain, vagy tulajdon jelképet tárgyaz-e a' tengerből teremtetett ló, nincsen elhatározva. Neptun inditja, csillapitja, rázkódtatja, szeliditi a' tengert, sőt néha a' földet is, hegyeivel és erdeivel. Ezért szigeteken, (kivált Euboeában) és partmellékeken leggyakoriabb volt tiszteltetése. Az ő tiszteletére tartattak azt isthmusi játékok (l. Isthmus.) A' delfinok és tengeri állatokon kivül,

a' ló és néha a' bagoly is szent volt neki. A' legrégibb mivábrázolatokon mezitelenül, borzasztó alakban, hegyes szakállal adaték elő. Kezében a' szigonyt (tridens) tartva, (mellyet a' Középtenger hajósai már a' legrégibb időkben is haldöfésre és valamelly part elfoglalása jeléül használtak); két lovas kocsin, Nereidák és tengeri szörnyetegek körében, a' tenger szinén kocsikázva képeztetik. Nőjével Amphitritével Tritont és Rhodet nemzé. Az ezen kivül neki tulajdonitott gyermekeket azon szckásból lehet származtatni, mivel a' tengeri rablók által történt elvitele a' gyermekeknek, mindig Neptunra harittatott. Nagyság, erő, durvaság és tengeri bajnokság elég volt arra, hogy valaki Neptun fijának tartassék. Azon melléknevek, mellyeket a' költők Neptunra ruháznak, legnagyobb részint a' tengert és hajókázást, a' ló teremtését, és a' versenyfutók pártolását, valamint földrengést inditható hatalmát is jelentik. Miután az Istenek ama' szerencsétlen szándéklatokban — Jupiter ellen való lázadásokban — részt vett volna, ettől arra kárhoztatott, hogy Apolloval együtt a' trojai királynak Laomedonnak szolgáljon. Neptun Laomedonnak Troja falait épité, 's midőn a' megalkudott bért meg nem nyeré, áradást és egy borzasztó tengeri szörnyeteget külde reá. A' trojai háboruban a' Görögök részén volt, és a' Troja előtti istenküzdésben Apolloval szált szembe. *X.*

Neptunisták-nak neveztetnek, kik azon véleményhez ragaszkodnak, hogy a' föld képződése és revolutioi, csupán a víz munkálata által történtek (V. ő. Vulcanisták.) *X*

Népvándorlás. Ezen nevezet alatt a' népeknek a' középszázadokban történt általános mozgásait, bujdosását értjük, melly a' föld hajdani szinét egészen megváltoztatá 's a' jelennek nagyobb részint szülő anyja volt. Ez teremté elő nem kevés számát a' fenlétező 's részint virágzó országoknak, az élő nyelveknek, a' nemzeteknek. Ezen nagy bujdosás Asiában kezdődék, megérinté az éjszaki jeges tengert, az atlaszi vizeket, Asiát egészen megrengeté, Europát uj oldalra fordità 's Afrikának éjszaki partjain lele nyugvó pontot. Határául a' Hunnok Europába ütése vetetik (375), és Olaszhon elfoglaltatása a' Longobardok által (568), majd kétszáz év kivántaték tehát, mig a' meginditott tenger nyugalomra szált. Ezen mozgás okai különbfélék voltak: igen nagy népesség, más néptörzsökök szoritása, a' jól mivelt romai tartományok ingerlő szépsége. Egyes népek már elöbb is változtaták lakhelyeiket, 's a' nagy vándorlás ez által is előmozditaték. Az örök hódoltatás által tul nevekedett romai birodalom már a' 3-dik században görnyedni kezdett önsulya alatt, de lételét egyes hatalmas fők, mint Constantin és Theodosius, továbbra nyujták ki. Oktalan fogás volt a' romai császároktól, hogy idegeneket fogadtak csapatonként zsoldokba, s tetteikért a' határokon egész tartományokat adtak nekik jutalmul. Igy kaptak a' Frankok helgiumri Galliában, az Alanok, Vandalok és 'Góthok Daciában, Pannoniában, Thraciában földeket. Egyes nagy embereik fő hivatalokat sőt fővezérséget is nyertek (Rufin, Stilicho) a' romai birodalomban. Következése az lön, hogy ezek kimivelődvén, 's a' Romaiak gyengeségét megesmervén, zsákmány gyanánt tekinték Romát. A' népek nagy vándorlására első lökés volt az, mellyet a' China határán lakott Hunnok vettek a' Chinaiaktól. Kivándorolni kinszeritetvén nyugotra mentek, az Alanokat elverték ásiai Sarmatiából, el (375) a' nyugoti Góthokat, kik az ó Daciaban 's a' Dniester, Duna 's Visztula között laktak. Az Alanok egy botorkált része a' Dunához ért (mai honunkba), a' mintegy száz év olta itt lakó Vandalokkal egyesült, vele átcsavargá Germaniát, a' Svevek egy részével öszvecsatlá magát, melly a' Duna felső vidékein szált meg. Ezen egyesült három nép a' Rajna felé mozdult, (406) Galliába rontottak, ott pusztitandók. Mainz, Strasburg, és más virágzó gallus városok elpusztittattak tőlök. Két évü garázdalkodás után (409) Spanyolhonba mentek, ezt nagyobb részint

elfoglalák, 's 411-ben sors által eloszták egymás között. A' Romaiak utóbb viszont erőre kapván a' nyugoti Góthokkal együtt megtámadták a' hódoltatókat, a' Lusitaniában volt Alanokat (418) egészen meggyőzék, a' Vandalokkal szerencsétlenül harczoltak, de ezek Afrikába menvén a' Sveveket a' nyugoti Góthok leverték. Az Afrikába ment vandal Genserik országot alkota, melly 105 évi lét után Belisarius, Justinianus vezére által elrontaték, (584). — A' Hunnusok, mind ezen holygások első mozditói, 277 telepedtek le Pannoniában, itt Atila (Etele) alatt világhóditók lettek, a' chalonsi kétes csata után (451) Olaszhont hóditák, 's csak az akkori pápa szónokos esedezése menté meg Romát kezeik sulyától. Etele holta után (453) egyenetlenségök megdönté 's a' szomszéd népek legyőzék a' Hunnusokat.

A' mondottaknál veszedelmesebb ellenségei voltak Románnak a' Góthok, kik hihetőleg először a' balti tenger partjain laktak, utóbb Lengyelhonon által a' fekete tengerig és a' Juna romai tartományokig kiterjedtek. Már a' 3. században áltvették Daciát (274). Két ágra (keleti és nyugotira) szakadtak, az első a' Don nál és fekete tengernél, az utóbbi a' Dniester, Visztula és Duna felé lakott, honolt. A' Hunnoktól itt is megtámadtatván (375) és részint tovább üzetvén, más tartományokat adtak nekik a' Romaiak. A' nyugoti Góthok Alarik király alatt megtámadák (403) Olaszhonban a' Romaiakat, Romát többször ostromlák, megvették és (410) kirabolták. Ataulf, Alarik követője (411) Galliába, onnan Spanyolhonba ment. Itt alkottaték a' nyugoti Góthország, melly 624 olta egész Spanyolhont, Frankhon és Afrika egy részét magában foglalá. De ez 711-ben eltörülteték az Arabok által a' xeresi csata után. A' keleti Góthok a' Romaiaktól nyert Olaszhonba mentek (489). Itt Romulus Augustulussal eltünt a' nyugoti császárság. Odoaker, a' Herulok és Rugiok vezére, a' Romaiak alatt segédül szolgált, Roma 's egész Olaszhon ura lett, de meggyőzeték Theodoriktól, a' keleti Góthok nagy királyától, megfogaték, Olaszhon pedig a' győzőé lett. A' Góthokat Justinianusnak Belisarius és Narses nevü vezérei egészen meggyőzék (554); a' megmaradtak hódolva összevegyültek a' többi olaszhoni népekkel. — A' Góthok eltünte után hamar elfoglalák (568) a' Longobárdok (Narsestől hivatva?) Olaszhon nagy részét. Ók némellyek szerint Skandinaviából jöttek, mások szerint a' Gvevek ágazata voltak, az Elbe körül laktak 's 527 körül Pannoniában telepedtek meg, Innét 568-ban felkerekedtek, Alboin király alatt Olaszhonba mentek, 's azt, a' védtelent, könyen elfoglalák; csak Pavia hódolt nehezen, 3 évi vivás után (572), 's a' longobardi birodalom fővárosa lön, melly virágzó lett több okos fejedelme által. A' Longobardok hatalma veszedelmes lön a' pápáknak, kik a' Frankokat hivták segédül. A' frank Károly véget vete 774 a' longobardi királyságnak 's a' Frankbirodalommal egyesité.

Gallia szinte be volt e' korban az idegen népektől özönlve, annak birtokáért küzdőktől. Az 5. század közepén az Alanokkal, Vandalokkal, Svevekkel a' Burgundiak is oda mentek. Ezek a' vélemény szerint vandal fajzat voltak, 's előbb a' Visztula és Odera között laktak. Először felső Rainánál, Schweiz és Franche-Comté egy részében telepedtek meg, azután a' Rhone vize körül tovább elterjedtek 's egy királyságot alkottak, melly virágzása korában a' mai Burgundiát, Dauphinét, Sabaudiát és Schweiz egy részét foglalta magában. De ezen ország már 534 eldönteték 's Frankok alá került. Az Alemannok, kik a' Duna, Rajna, Neckar és Main között lakó német törzsökök voltak, 's már a' 3. és 4. században rettenetesek a' Romaiak előtt, az 5. században Rhetiumban 's Vindeliciában terjeszkedtek ki, 's Gallia azon részét foglalák el, mellyet utóbb Elsass és Pfalz néven hittak. Ezek is meggyőzettek (496) Zulpichnél a' Frankoktól 's birtokaik egy részét elveszték. Ezen csavargó népek felett a' Frankok maradtak győze-

delmesek. A' Frankok is német (german) eredetü népek voltak, a' Rajna és Main, Weser és az Elbe között honolók, 's e' név alatt a' 3. században lőnek a' Romaiak elött esmeretesek. Clodis vezér alatt viszont áltmentek (430) a' Rajnán, elfoglalák a' belgiumi Gallia egy részét 's elfoglalásokat Amiensig terjesztték. Clodowig nevü királyok végzé a' romai hatalom kidöntését Galliában. Megvervén (486) Soissonsnál Syagrius romai vezért 's más letelepedett népeket, kezdője és alapitója lön az utóbb olly hatalmassá lett Frankországnak.

Ezen néptódulás közül sok nem volt egyéb hadi elfoglalásnál 's uj nép nem származék általa, mert a' hadisereg kihalván, neve is eltünt, a' régi lakosok viszont felemelék fejeket, nyelveket 'stb. De a' hol a' győzők egy hadi 's nemes néposztályt képeztek, megváltozék a' polgari állapot, a' birtokositás és rabszolgaság jött divatba, mint Frank, Spanyol és Olaszhonban. Az igen sokszor elfoglalt Angolhonban a' nyelv is igen sokon ment keresztül. Hol pedig a' vándorsereg tovább vándorolt vagy elhalt, pusztitásaik nyománál egyéb nem maradt hátra. Kisásia, Göröghon, Illyricum, Pannonia, Csehhon 's Afrika éjszaki része illyen áttünő orkán-bujdosásokat láttak. A' Némethonban hátra maradt népek más lakokat választattak, mint a' Szászok, Friesek, Thüringiaiak, Svábok, Bajorok. A' lakosaitól megfosztott éjszaki Némethonba Slávok jöttek, sarmat eredetüek, mint Csehek, Sorbonok, Obotriták. A' győzők részint a' romai törvényeket hagyák meg a' hódoltaknál, de önszokásaikkal nagyon bekeverték 's hadias népuraságot alkotgattak. — Mint fegyverforgatók megveték a' miveket és tudományokat, 's ezért lön a' közép század olly fekete. A' barbar-kor (időkor) itt kezdődék 's hosszan, hosszan nyult, mig az ujabb idők annyira vitték, hogy amannak árnyos szine is esmeretes, és csudált. A' hajdani remekmivek elrongáltattak. A' sok keveredés által uj nemzetek, 's nyelvek álltak elő, a' régi latin kihalt. Élt ugyan az imádságos könyvekben, köztanakodásokban 'stb., de nem Cicero szép nyelve, kevesektől érteték 's a' honi nyelvek elhenyélése miatt a' setétség egyre tágosabb, bővebb lett. Az is nevezetes, hogy ezen vándorlott természeti vagy vadhitü népek nyugoton megkereszténysedtek, mind, de lassanként. Ezen tárgyat több történetiró vette elő, mint: Luden: „*Geschichte des deutschen Volkes*" (2—3 köt.), Sartorius: „*De occupatione et divisione agrorum romanorum per barbaros germanicae stirpis.*" (1812); — Guizot „*Essai sur l'histoire de France*" czimü munkában bőven ir róla. 55.

Nereidák, tengeri nymphák, Nereus 50 leánya, kik mint atyjok a' jóslás és elváltozás tehetségével birtak. (Vö. Tengeri istenek) *X.*

Nereus, a' tenger alistensége, vagy maga a' tenger, de csak, ha csendes. Legidősbik fija volt Pontusnak (tenger) és Gaeának (föld). A' költők igazságos és nyájas öregnek, az igazság, illendőség és mérsékletesség barátjának 's az erőszakoskodás ellenségének festik. A' 3 alapelem, nevezetesen a' levegő, tüz és viz isteneinél nagyobb mértékben bír jósló tehetséggel, és más vizi istenekként mindenféle alakba átváltozik. Nőjével Dorissal, Oceanus leányával, és más istennékkel a' Nereidákat (l. e.) nemzé. Fő lakhelye az aegaeumi tengerben van. Midőn Paris az elrablott Helenával ezen tengeren hajóznék, megjövendőlé neki Nereus (Horácz ama szép odája szerint) Troja végromlását. A' régi mivészeteken, valamint a' költőknél is rosz indulatu, sással koszoruzott öregnek, hulámokon ülve 's kezében királyi pálczát tartva ábrázoltatik. *X.*

Nero (Lucius Domitius Ahenobarbus, örökbefogadtatása után pedig Claudius Drusus), Cajus Domitius Ahenobarbus és Agrippina, Germanicus leányának fija, szül. Antiumban 37 K. e. Midőn későbben Agrippina Claudius császárhoz ment férjhez, N. ettől örökbe fogadtatván felváltója lön 54 K. u. Augustus, a' Caesarok familiajából való első romai császár kegyetlenül kezdé uralkodását, de mérsékelve és nyájasan végzé;

Nero ellenben, ugyan abból az utolsó, nyájasan kezdé, 's kegyetlenkedve fejezzé be. Jelesen neveltetett. Burrhus minden esmeretekkel és okfejekkel felruházá, mellyek a' nagy hadvezért és kormányfit képezik, mig Seneca a' philosophiával és szép literaturával esmerteté meg. Uralkodása kezdete még azon várakozást is felülmulá, mellyet illy nevelés után nagy talentomairól reménylhettek. Midón egy halálos ítéletet tevének eleibe, azon kivánatát nyilatkoztatá ki, vajha irni ne tudna. De az udvarnokok, 's kivált a' szabadon bocsáttatott Narcissus hizelkedései és csábitásai characterét, melly addig csak szunnyadozni látszék, hamar kifejtették. A' 17 éves Nero a' legdurvább kicsapongásoknak, bujaságnak és kegyetlenségnek adá magát. Elsőben Claudius fiját Britannicust éteté meg, ugyan azt, kinek elmellőztetésével lön császár, Agrippina kedvezése altál; 's végre anyját is kivégezteté, tartván annak uralkodásvágyától. De minden szenvedélyei közt leginkább azon nevetséges vágy uralkodék rájta, hogy a' hangában nagy mivészknek tartassék. Nyilvánosan játszott, és kiállitott katonák által vigyáztata azokra, kik nem látszanának hájlandóknak hangját és játékát csudálni. A' kocsizásbeli versenyben is tündökölni akart. Mivészek kiséretében egész Görögországot beutazta, 's természetes, hogy ezen tartomány minden innepélyes, versenytusáiban és játékaiban ő nyeré el az első jutalmat. Az éldelés találékonnyá tevé a' bujaság és természiteleni kivánságok kielégitésében, a' pazérlás birni vágyóvá, 's a' veszély kegyetlenné. Kegyetlenségének legjelesebb áldozatai, Britannicus és Agrippinán kivül, tanitói Burrhus és Seneca, Lucanus a' költő és nőji Octavia (Claudius és Messalina leánya, kit, hogy Poppaeával öszvekelhessen, terméketlenség szine alatt elcsapott magától, azután pedig Pandaleria szigetébe számüzé, hol nem sokára ereit megnyittatá) és Poppaea Sabina. „Elődjeim" igy szóla, meg nem esmerék az egyedüli uralkodás jogait. Utájának bár, csak féljenek tőlem. Egy boldogtalan szeszélyében felgyujtatá Romát, csakhogy-a' mint mondják — Troja egésének eleven mássát láthassa. Ezen égés által, melly 9 napig tarta, a' mivészség és történet legszebb emlékei elvesztek. Az égés okát keresztényekre háritá, 's ezért óket az egész birodalomban leghevesebben üldözteté. A' város porrá hámvadt részét szebben és pompásabban épitteté fel, mert az épitésvágy legnagyobb mértékben uralkodott benne. Ezen épités és szépités-vágynak legnevezetesebb emléke azon palota, mellyet ón magának épittete Romában, 's melly aranyház név alatt esmeretes. Pazérlása más dolgokra, ruhára, vadászszerekre 's sat. szintolly határtalan volt bőkezüsége, mint Romában a' nép iránt, mellyet a' köztársaság idejében csak bizonyos innepélyes alkalmaknál szokásban volt adakozás (largitiones) kiterjesztett formája alatt, legdrágább ajándékokkal gazdagita meg, mig a' tartományok az adók terhe miatt egészen elnyomorodtak. Romában több öszveeskövések az öszveeskődtek veszélyével végződtek. Végre sikerült Galbának a' spanyolországi helytartónak lázadása, mellyben a' senatus is megegyezett. A' zsarnok megelőzé a' megérdemlett büntetést, melly reá várakozék, és meggyilkolá magát 68 K. u. Bár melly nagy volt az öröm Nero megbuktán, mégis voltak ollyanok, kik őt még halála után is csudálák, istenesiték és visszakivánák. Sirhalmát virágokkal hinték be, képszobrát a' szónokszék mellé helyezék; egy szóval Nero emléke a' nép és katonák nagy részénél, kikné lót bőkezüsége 's elnézése nagyon kedvessé tevék, olly becses volt, hogy egy ideig több csalárdok szerencsét tevének, Neronak adván ki msgokat. Lelkes guny miatt annál kevesebbé volt kegyetlen, mivel maga is nagy ésszel birt, noha mégis ő volt az első romai császár, ki azon beszédjeit, melleyeket tarta, más által készitteté. Fájlalnunk kell, hogy nem maradt fen Tacitusnak azon része, melly Nero charactere és uralkodása világosabb festését foglalá magában. X.

Nerva, Domitianus felváltója a' romai császári széken, egyike az Imperatorok legerényesebbikeinek. Előbb consuli méltóságot viselt 's mivelt lelki férjfiu volt, sőt költói talentommal is birt; de fájdalom már aggöreg korában lépett a' császári székre, K. u 96. Azonban mégis ada egynehány hasznos intézetet, gondoskodék a' nyilvános béke fentartásáról, és az igazság kiszolgáltatásáról, 's a' szegényeket is gyámolitá. De mind e' mellett mégis sokan találkoztak vele meg nem elégedők, kivált a' testőrző katonák közt, sőt öszve is esküdtek ellene. Meghalt 98 K. u. Felváltója Trajánus lön *X.*

Nesselrode (Károly Robert, gróf), orosz csász. titkos tanácsos, a' külügyek statustitoknoka, 1828 Apr. 5-kétől fogva alcanczellár, kamarás 'sat. szül. Lieflandban 1755 Sept. 2. korán adá magát a' diplomaticai pályára, fontos küldetéseket teljesitett, 's igy fejedelme kegyelmében egészen a' bizodalom legfelsőbb fokáig emelkedett. 1821-ig gróf Capodistrias-al (l. e.) együtt vivé a' külügyeket; hanem a' görög lázadás nyilvános kárhoztatása 's az orosz cabinet Törökország iránti politicája irányzatának megváltozása után kilépett Capodistrias a' ministeriumból, 's igy a' külügyek egészen Nesselrodere maradtak. Az orosz-franczia háboruban, a' kalischi egyezés kiegészitéséül szolgált boroszlói egyezséget 1813 Mart. 19. báró Steinnal, Hardenberggel és Scharnhorsttal ő irá alá; 1813 Jun. 15. pedig a' segedelemezés iránti egyezséget lord Cathcart britt meghatalmazottal Reichenbachban Sileziában; azután megegyezett az austriai statusministerrel, akkor még gróf Metternich-el azon véd- és hadszövetség legfontosabb pontjaiban, melly Teplitzen Sept. 9. Austria és Oroszország, Austria és Poroszország és Prusszia közt köttetett. Az 1814-ki háboruban császárját Francziaországba kiséré, 's Mart. 1-jén szinte ő irá alá a' chaumonti négyes szövetséget (l. e.). Martius 31-kére fordult éjjel, Orloff gróf és Paar austriai tábornokkal együtt marsall Narmonttal Paris átadatása iránt alkudozott, 's megegyezett. A' szövetséges hatalmasságok akkor kiadott minden jegyzékeit, valamint a' parisi békét is 1814 Maj. 30-kán együtt irá alá, 's azon oklevelek készitésében, mint mondatik, legtetemesb részt vett. A' bécsi congressuson, hol Oroszország a' német szövetség alkottatását hathatósan gyámolitá, egy volt ő a' fő meghatalmazottak közül; a' neger rabszolgákkal való kereskedés eltörültetése tárgyában munkálódott kiküldöttségnek is munkás tagja volt. Ő küldte az austriai, nagybritanniai és orosz követekhez az 1814 Dec. 31-kei hires orosz notát, melly Lengyelország felosztatását, 's Szászországnak Poroszországhoz kapcsoltatását kimondá; 1815 Mart. 13 aláirá a' szövetséges hatalmasságok által Napoleon ellen kimondott jogveszetet, Mart. 25 a' chaumonti szövetségesek megujitott frigyét. Ezolta N. mint a' szent Alliance egyik legmunkásabb tagja, a' fejedelmek öszvejöveteleire, 's mint statusminister 1818 Aachenbe, 1820 Troppauba, 1821 Laibachba 's 1822 Veronába kisérte Sándor császárt. Midőn Ferencz és Sándor császárok 1823 Csernowitzben öszvejöttek, Nesselrode akkor Lembergbe ment, a' betegsége miatt hátra maradt Metternichhez. Az orosz politicának ezen munkás hatása az europai diplomatiára fényes diszczimeket 's tetemes jószágadományokat szerzett neki fejedelmeitől. Europa egyéb hatalmasságai is sok rendeket adtak neki. *Im.*

Nestor, a' Troja előtt megjelent bajnokok egyike, ki okossága, mint öregsége gyümölcse (innét ezen kifejezés *Nestor*) valamint nyájas és behető ékesszolása által is megkülönbözteté magát. Ezek azon tulajdonságok mellyeket Homerus „Ilas"-ában reá ruház. Nestor Neleus és Chloris fija volt, Geraniában neveltetett, és felváltója lön atyjának a' pylosi fejedelemségben. Ifju és férjfiu korában nagy tettekkel és bátor merényletekkel jelelé ki magát, és már korán szerzett hirt okos tanácsadása és szivrehető ékesszólása által. Igy mutatá magát többek közt a' Lapitháknak, kiket a' Centaurusokkal való küzdésekben segite. Miután Lynceus és Idas, Aphareus fijai, a' Dioskurok által megölettek, Messe-

niának is királya lön. Noha már két emberkort tul élt, midőn a' trojai háboru kiütött, mégis részt vett abban, és birodalma embereit 20, vagy más rege szerint 90 vagy 92 hajón vezeté Troja ellen. Ha nem tesz is egy emberkor, mint már egynehány régiek is megjegyezték, 100 évet, hanem, a' mint most vesszük, csak mintegy 30 évet értünk alatta, mégis sokkal öregebb volt Nestor, hogy sem a' trojai csatákba személyesen részt vehetett volna. Azon szerep tehát, melly az „*Ilias*"-ban ruháztatik reá, inkább tapasztalt tanácsadóé. Agamemnont Achillessel igyekszik békére birni, vidámitja, inti, oktatja és feddi a' görög vitézeket. Nélküle több izben elhagyták volna a' Görögök Troját a' nélkül, hogy valamit végeztek volna. Troja elfoglalása után ismét haza utazott. Az „*Odyssea*„ szerint meglátogatá itt Telemachus, hogy Ulyssesről tudositást vehessen. Nője, Homerus szerint, Eurycide, Klymene legidősbik leánya volt, mások szerint pedig Anaxibia, Craticus leánya. Még több fiai és leányai is emlitetnek, kik azonban nem nevezetesek. Miután N. 3 emberkort élt volna, csendesen halt meg Pylosban, hol házát és sirhalmát még sokkal utóbb is megmutathatni vélték az emberek. *X.*

Nestoriusok, Nestorianusok, l. Syriai Keresztények és Tamás kereszt.

Neszmély, falu Komáromvármegyében, a' Duna jobb partján nem messze Almástól; nevezetesiti közkedvességü, 's a' külföld előtt is esmeretes jó asztali bora. 54.

Netto, (olasz szó) olly kifejezés, melly a' gazdasági, financziai és kereskedési nyelvben annak kijelelésére használtatik, mi a' termesztési vagy készitési költségek, vagy különben a' szóban lévő dologhoz voltaképen nem tartozó létrészek lerovatása után fenmarad. Ellenében áll a' Brutto-nak (l. e.). Magyarul e' kifejezéseket talám tiszta és nyers szavakkal lehetne adni. Igy netto-jövedelme a' szántóföldnek az, a' mi a' brutto-jövedelemből a' termesztési költség levonása után megmarad. Bruttoár az, a' mi az eladási jutalom (rabatt) lerovása után tisztán a' kereskedőnek marad. Nettosulyja valamelly árunak ugy eszközöltetik ki, ha mind az, a' mi annak elrakatására megkivántatott, elszedetik, 's vagy a' csupa áru méretik meg, vagy a' hozzá nem tartozó részek sulyja a' nyers (brutto) sulyból levonatik.

Neufchatel, Neuchatel, Neuenburg, schweiczi canton, 's független porosz fejedelemség, a' hozzá tartozó Vallengin grófsággal, 14 nsz. mf. 52,000 l. 's Francziaország és Schweizzal határos. Ezen tartományócska, birtokosainak gyakori változtatása után a' Longueville familiáé volt. Midőn ez, a' Nemours herczegné, Orléans Mária, halálával 1707 kihalt, a' porosz király, mint örököse az oraniai háznak (mellynek régi jogai e' fejedelemségre meg valának esmertetve) hivatott meg uralkodónak a' rendek által, 's az erre következett birtokbavételt az utrechti béke megerősité. Poroszország 1806 visszaadá Francziaországnak, mellynek császárja Berthier marsallt, utóbbi neufchatelwagrami herczeget, adományzá meg vele. A' parisi béke által 1814 nagyobbitva adatott vissza Poroszországnak. A' porosz királynak 1814 Jul. 2-kán hódolt. Ez Londonban (1814 Jun. 18.) charte constitutionellet adott neki, hasonlót a' genfihez, 's megujitá jogait, mellyek őt, mint független, 's a' porosz érdektől egészen külön vált statust illetik. 1814 Sept. 12. mint 22 canton felvetetett a' schweiczi szövetségbe, mellynek minden cantonai között egyedül ez bir monarchiai országlásformával. A' *conseil d'état*-nak (statustanács) feje az elölülő, a' ki egyszersmind főkormányzója is az egész tartománynak. A' Jurának több ágai hasitják Neufchatelt; a' neuenburgi tó, mellynek hossza 6, szél. 1 1/2 mf. mélysége pedig 400 láb, 's melly hallal igen bővelkedik, több apró tavak és folyók által öszvekapcsolja a' Rajnával. Szarvasmarhatenyésztése derék; bort, gyümölcsöt, kendert, lent bőven, de gabonát

nem elegendőt terem; müszorgalmával annál inkább megkülönbözteti magát. Ez három főosztályból áll, csipke, kartoir és órából. Ezen kivül paszománt, kés, mechanicai eszközök, czicz és más pamutszövetekkel is tetemes kereskedést üz. Az alkotmánynak már századok olta fenálló szabadsága 's szelidsége sok munkást édesget oda. 12,000 órás számittatik benne, kiknek munkáji egész Europában elterjesztetnek. Lakosai mind reformatusok, 2 cath. községen kivül; franczia nyelven beszélnek, németül csak itt ott hallani. A' királynak 150,000 livrere menő esztendei jövedelmének fele a' kormányra 's a' tartomány javára forditatik. Fővárosa Neufchatel, a' Jura tövében, a' sebes Seyonnak a' neuenburgi tóba ömlésénél, igen szép vidéken. Nem rosszul van épitve; 547 h. 's 5600 l. találtatik benne. Főhelye e' tartományban a' kereskedésnek. Oktató és más kegyes intézetei nagyon tökéletesittettek azon 3 milliom for. jövedelméből, mellyeket e' végre Pury, neufchateli születésü lissaboni kalmár hagyott. Pourtales, egy kereskedő, végintézetében 700,000 fr. ispotályt épittetni rendelt, mellynek dotatioját az ő örökösei még jóval nevelték. — A' schweiczi szövetségi sereghez Neufchatel 1000 embert állit. *lm.*

Neutralisatio, közepités az elemtanban a' savanyaknak olly egyesülését jelenti az alapokkal (*bases*), hogy mindenik fél leteszi önerejét és tulajdonságait, helyettek egészen másokat veendő fel (egészen más testet képzendő). Nevezetesen a' savanyaknak illy egyesüléséből az alkalikkal középsavak erednek, mint az ugy nevezett konyhasó, mellyben a' sósavány natrummal egyesült. L. Berthollettől: „*Essai de statique chimique*" (Paris 1803 2 köt.). —*j—a.*

Neutralitas, általános értelemben azon állapotja nem annyira az indulatnak, mint a' külső körülményeknek, mellyben valaki valamelly peres tárgy felől tartózkodik itéletét kinyilatkoztatni. Megtarthatja valaki a' neutralitást, 's mégis igen távol lehet a' részrehajlatlanságtól, és viszont lehet az ember tökéletesen részrehajlatlan 's még sem neutralis. A' részrehajlatlan, körülményeiben helyesnek, vagy épen kötelességének tarthatja valamelly igazságos ügy mellett nyilván kinyilatkozni; a' neutralis ellenben azt teszi fel magában, hogy az igaz és igaztalan közt külsőképen nem fog határozni. Nemzetjogi értelemben valamelly nép azon állapotját értik alatta, midőn az, két szomszéd népnek egymás ellen viselt háborujában sem közvetlenül sem közvetve nem vesz részt. Van ugyan minden népnek joga, illy állapotban maradni; de hogy e' jogával élhessen, hogy a' történhető megtámadtatást erőszakkal elmellőzhesse: kénytelen gyakran mind a' két hadakozó nép ellen fegyveres erőt felállitni, a' mi fegyveres neutralitasnak neveztetik. Egy népnek két hadakozó nép iránti neutralis állásából bizonyos viszonyos jogok és kötelességek származnak. A' neutralis népnek szabad a' hadakozó népek mind egyikének mind azt szolgáltatni, a' mi annak erejét szükségképen nem neveli (következőleg katonát, fegyvert, lőszert adni nem szabad), vagy legalább a' mit az egyiknek megad, azt a' másiknak megtagadni nem szabad, p. o. az élelemszert, átmenést 'sat. Mindenik hadakozó néppel szabad a' neutralis népnek minden népegyezségre, még háboru idejében is lépni, ha az a' háborura nem vonatkozik, vagy megköttetése avagy teljesitetése háborut nem tesz fel szükségképen. Hogy azonban a' neutralis status a' harczolók által jogaiban semmi módon ne háborgattassék, legtanácsosabb a' megtartandó neutralitasra nézve a' hadakozó statusokkal neutralitasi egyezségre lépni, mert itt — könnyen megfogható okoknál fogva — igen gyakoriak lehetnek a' peres esetek. Ezekhez tartoznak kiváltképen a' következők: engedhet-e a' neutralis status a' hadakozóknak toborzást, pénzkölcsönözést, kereskedést; micsoda áruk tekintessenek tiltottaknak; szabad legyen-e ezeket elvenni; megengedhető-e az átjárás a' neutralis birtokon; ha ez erővel történnék, miként viselje magát a' neutralis status;

micsoda biztositást kelljen ez iránt kivánni; mint téritessék meg a' neutralis birtokban elkövetett ellenségeskedés által okoztatott kár. Tengeri háboruk alatt e' kérdés fordul elő: szabad legyen e neutralis hajón ellenséges vagyont, 's neutralis vagyont ellenséges hajón kikukatni. Az europai tengeri hatalmasságok ugyanis korábbi időkben majdnem mindnyájan ezen okfőt álliták fel, hogy a' kereskedő hajókon a' rajtok levő vagyon tulajdonosát, nem pedig a' hajóét kell tekintethe venni. A' hadi hajók tehát elfoglalák az ellenségnek a' neutralis hajón találtatott vagyonát; az ellenséges hajón találtatott neutralis vagyont ellenben visszaadták. Hanem ebből a' neutralis hajók kikukatasa, 's igy végetlen viszálkodás származott, a' minek egy egészen ellenkező okfő felállitása lön a' következése, melly szerint a' hajó fedi a' terhet (*le navire couvre la cargaison ennemie*, vagy *le pavillon couvre la marchandise*), ugy hogy a' neutralis hajón lévő ellenséges áruk biztositva vannak, ellenben az ellenséges hajón találtatott neutralis vagyon jó zsákmánynak tekintetik. Ezen utóbbi okfő a' 17-dik század közepe olta, több független statusok közt köttetetett, egyezségekben nyilván elesmertetett. Anglia azonban az éjszakamerikai függetlenségi háboruban ismét a' régi okfőt akarta divatba vetetni. Erre Katalin császárné 1780 kinyilatkoztatá, hogy ő a' hajózási uj nemzetjogi okfőt: szabad hajó, szabad vagyon, szükség esetében fegyverrel is kész kivivni. Ezen okfő tevé alapját a' fegyveres neutralitas rendszerének, mellyhez Franczia-és Spanyol-országok, Dania, Svecia, Holland, Poroszország, Austria, Portugalia és Neapol szinte hozzá álltak, külön egyezségre lépvén Oroszországgal. Anglia elenzé ugyan ezt, mindazáltal gyakran meg is esmeré, ha bár csak hallgatva, hanem a' franczia revolutioi háborukban, 's Napoleon elleni hadaiban megint a' régire tért vissza. Azolta e' tárgy fejtegetlen maradt. *lm.*

Newyork (4170 nsz. mf. 1,373,000 lak.), egyike az éjszakamerikai egyesült statusoknak. Ezen, eredetileg angol gyarmat, I. Károly zavaros uralkodása alatt Hollandiában a' németalföldi társaságtól, melly ezen tartományt meghóditá, Ujbelgium vagy Ujnémetalföld nevet nyert. II. Károly uralkodása alatt a' tartomány visszakerült az angol birtokba, elejénte közvetve, mivel II. Károly, testvérének a' yorki herczegnek ajándékozá, végre pedig 1689 közvetlenül. Azonban időről időre megelégedetlenség mutatkozék a' tartományban, az angol főhatalom által behozatott adók miatt, kivált 1763 a' bélyegadó bevitele alkalmával. Midőn 1775 az éjszakamerikai angol gyarmatokban majdnem közönséges zendülés ütött ki, Newyork is részt vön abban, noha fővárosát 1776 olta egészen az amerikai háboru végéig angol csapatok birták. Newyork éjszakról Ontario tóval és Canadával, keletről Vermonttal, Massachusettel és Connecticuttal, délről az atlanti oczeánnal, Newjerseyjel és Pennsylvaniával, nyugotról pedig Erie tóval és felső Canadával határos. Földje nagyobb részint jó, kivált nyugoton. Délkeletfelé kellemes domdok boritják felületét. Közepe táján hegyes, az Alleghany hegység vonulván rajta keresztül; éjszaknyugot felé hullámforma, a' tenger felé lapályos, déli végén pedig dombos. Bővelkedik vizzel, mert az Ontario, Erie, Champlain és Oneida tavakon kivül, a' hajózható Hudson és Mohawk is keresztül folynak rajta. Éjszaki határán a' Lőrincz folyam, a' délin Susquehannah, Delaware és Alleghany vannak. Éghajlatja délnyugoton változó; a' hegyek közt a' tél hosszu és kemény, nyugot felé mérsékeltebb és kellemes éghajlatja. A' földnek csak egy része használtatik földmivelésre, 's leginkább buzát, 's ezen kivül mas gabona nemeket, lent, kendert, gyümölcsöt, kerti veteményeket és fát terem. Vannak vadjai, madarai, halai és méhei. Mindenütt jeles legelők találtatnak benne. Az ásványország vasat, ónt, rezet, czinkot, márványt, négyszegü követ, mészkövet, rétenyt, gipszet, talagkövet, 's kénkőt ád. Kézmivi szorgalma posztót, bőrt, pálinkát, papirost, kalapot, üveget, pus-

kaport, czukrot, olajt és vas szereket szolgáltat. A' végrehajtó hatalom egy igazgató és egy igazgatói helytartó kezében van, kik mind a' ketten 3 évre választatnak. A' törvényadó hatalom egy senatusra van bizva, mellynek tagjai 4 évre, és képviselők házára, kik évenként választatnak. Jul. 4. 1827 mint az egyesült statusok függetlensége 51-dik évnapján, a' rabszolgaság egészen eltörültetett. Fővárosa Newyork egyike az egyesült statusok legfontosabb városainak, 's egy szigeten fekszik, Hudson folyama torkolatjánál, 16 vallási felekezet számára 97 temploma van, mellyek közt Pál és a' sz. háromság temploma jelesek; 17,000 ház van benne, 1800. 60,000, most 166,000 lakosa van, kik közt 9000 szabad Neger, 15,000 Angol és 7000 Idegen. Nagyobb része jól és rendesen épült, az épületek közt legpompásabb palota Federalhall, hol Washington a' congressus előtt Apr. 30. 1780 a' szerkezetnek hűséget esküvék. Az egyetem (*Columbia Collegium*) nyilvános könyvtárral bir. Füvészkertje, gyógyászi- és seborvosi collegiuma jeles gyüjteményekkel, természettörténeti lyceuma, szép mivészetek academiája, rajzoló oskoláji, siketnémák intézetei és más oskoláji jól vannak elrendelve. A' német társaság gondoskodik a' német nyelv és literatura elterjesztéséről. Társaságai is vannak a' hasznos esmeretek terjesztésére, nevezetesen természetvizsgáló és orvosi, földmivelési is, párviadal kiirtását tárgyazó 'sat. Newyork 1816 olta az amerikai bibliatársaságnak is széke. 1825 a' parisi és liverpooli formájára Athaeneum nyittatott benne 16 tudomány tanitására, egy különös egyesület adakozásából. A' város közelében áll egy jól elrendelt intézet, bolondok számára. Vannak posztó, bőr, czukor, arany, ezüst és vasáruk gyárai. Még fontosabb a' kereskedése, mellynek előmozditására 14 bank, 34 tengeri kármentő társaság, kereskedési collegium, jeles kikötő és révtorkolat, nagyon sokat tesznek. Az uj nyugoti nagy csatorna által Newyork a' nagy tavakra dülő tartománynak vásárhelye lön. L. „*Memoir of the Newyork-canal etc.*" (rézmetsz. 1825 4.). Az évenkénti bevitel 56 milliom dollárra megy, és némelly évben 2000 hajó megy be, mellyek Europával, Kelet- és Nyugotindiával 's Chinával üznek kereskedést. Fulton (l.e.) itt épité 1807 a' legelső gőzhajót. 30 könyvkereskedése, 20 könyvnyomó intézete, 20 gőzhajója, 1700 korcsmája van; évenként tartatik benne egy könyv-vásár. A' várost sok jó izlésü falusi házak veszik körül. *X.*

Név. Ezek 1) tulajdon, elő, és keresztnevek. (V. ö. Dolz irását a' keresztnevekről, Leipzig 1824, — és Fleischertől: „*Onomatologie, oder latein. Wörterbuch unserer Taufnahmen.*" Erlang. 1824); 2) nemnevek a' tulajdon vagy keresztnevek elé örökséges különböztetőjegy gyanánt tetetők. — A' Görögöknél, kevés athenei vagy spartai családot kivévén, nem volt nemi név; a' gyermek neve az apa akaratjától függött. A' romaiaknál rendesen kiki 3 névvel birt, előnévvel (praenomen, az egyén kijelelésére), nemnévvel (nomen) és családnévvel (cognomen). Néha még egy melléknév is járult hozzá, hires tettekről vagy esetektől véve. Előnevek voltak p. o. A. Aulus, C. Cajus, L. Lucius, M. Matcus, P. Publius, Qu. Quintus, T. Titus; Ap. Appius, Cn. Cnejus, Sex. Sextus, 'sat. Erre a' nemnév következék, millyen: Cornelius, Fabius, Julius (ex gente — —). Utol állt a' családnév, millyen: Cicero, Caesar, Scipio. A' két testvér Cicero teljes nevei voltak p. o. M. és Q. Tullius Cicero. Mellék neve volt a' záma melletti győzőnek: Africanus (l. Scipio). Europa ujabb népeinél a' 14 század előtt nem igen voltak a' nemnevek szokásban; a' nemesek elöbb vettek fel ollyakat, mint a' polgárok (L. Wiarda-tól: „*Über deutsche Vor-und-Geschlechtnamen*" (Berlin 1800) és Salverdetől: „*Essai historique et philosophique sur les noms d' hommes, des peuples et de lieux, considérés principalmente dans leurs rapports avec la civilisation*" Paris 1824, 2 köt —). Az arab senkit nem hiv önnevén,

hanem apjáé mellé az Ebn (fi) szót, p. o. a' Zoár, kinek apját Halinak hivták. Ebn hali lesz, ennek fija Ebn Zoar. (Halifi, Zoarfi). 55.

Névbecs. Valamelly dolognak számokkal vagy betükkel kitett árbecse, melly a' valóságos becsnek gyakran ellenébe tetetik. Legtöbbször előfordul a' papiros pénzben, mellynek névbecse (mutató száma) ha egyenlő a' valóságos beccsel (a' mire mutat), akkor azt szokták mondani, hogy alpari n áll. Ha nem egyenlő benne a' mutatott becs a' valódival, akkor a' különbséget cursusnak (folyam) nevezik. *Kállay.*

Nevelés, az emberben lévő eredeti természeti tehetségeknek ama fokig kifejtése 's nemesitése, mellyen mindenik ember saját tökéletesitését idegen segitség nélkül önmaga biztosan folytathatja. Fő eszköze a' tanitás. Ez által fejtetik ki esmereti tehetsége különféle ágazatiban. A' nevelés testi és lelki, természeti (physikal) és erkölcsi, házi és nyilvános-ra osztatik. Egyiket se lehet egyoldaiulag vagy kizárólag ajánlani: csak czélirányos öszveköttetéséből ered lehetőleg tökéletes nevelés. Egy az ifjuság' nevelésére rendelt hely nevelő intézetnek, 's ha benne főkép a' tanitásra ügyelnek, iskolának hivatik. A' nevelési regulák tudományos fogalma nevelés tudományának, 's ezen regulák alkalmazásabani ügyesség nevelés mesterségének mondatik. Mind a' kettő egyszersmind PAEDAGOGICÁ-nak (l. e.) is neveztetik: azért mondatik a' nevelő is paedagog-nak, 's a' nevelő intézet paedagogium nak. — A' régiek közt Plato, Aristoteles és Plutarch, az ujabbak közt Feltre Viktor, Rousseau, Basedow, Rochow, Resevitz, Campe, Salzmann, Olivier és Pestalozzi legtöbbet foglalatoskodtak, részint mint paedagogiai irók részint mint tettleges nevelők a' legjobb nevelői rendszer kitalálásával. — Niemayer, Weiler, Herbart, Schwarz, Wagner és Graser szinte a' nevelésről irtak. Jeles Jean Paul „Levaná-ja vagy nevelési tanitása is. Az egész statusra nézve pedig nevezetesek: Zachariae „*Über die Erziehung des Menschengeschlechtes durch den Staat*" — és Krugnak ezen munkája: „*der Staat und die Schule.*" *Sz. E.*

Nevelés mestersége és tudománya l. PAEDAGOGICA.

Nevetséges az a' mi nevetést okoz. A' nevetés esmeretesebb mint magyarázást, esmertetést kivánna, egyszerübb mint sem hogy teljesen leirathatnék. A' rázkódó mozgás igen kitün benne. Nevetésre fakad az ember kedvében és örömében, kétségbe eséskor és a' keserü gunynál. Az első eset leggyakoribb, 's a' nevetés rendesen illyennek vétetik. Megkülönböztetjük azonban a' nevettetőt (egyiknek másiknak ollyant) és a' nevetségest tulajdon meghatározandó értelemben, melly különös viszonyban áll az elme fordulásaival. A' nevetséges ollyan dolgok hirtelen egybegondolásán és öszvehatásán alapul, mellyeknek képzelete és czélja váratlan, de nem ártalmas ellenkezésben van, melly élénken rajzolódik az elme elé. Innét magyarázható, miért van csak emberen nevetséges, vagy legalább tőle vitetik más dolgokra által; az ember lévén csak alkalmatos képzeletek és czélok felfogására. A' nevetségesnek nem szabad az erkölcsi finomságot megsértenie, nem szabad ártalmasnak lennie, mert ekkor számüzetik azon tiszta vidám kedv, melly a' nevetséges kisérője. Midőn tehát a' nevetséges az erkölcsiség mezejét érinti, azon oldala kerestessék ki, melly által a' dolog éretlen és ügyetlen képet nyer. Azon otrombának, ügyetlennek ellenmondása szembeötlő legyen 's önkényen alapodjék, mert ekkor játszva lép elő a' csalódás. A' csalódás és eszelősség a' tisztán nevetségesnek határain kivül van. Végre a' nevetséges annál mulattatóbb, minél meglepőbben lép elő, mivel annál gyorsabban és munkásabban foglalatoskodtatja az elmét. De nem mindig és nem minden egyénnél nevettet meg a' nevetséges, gyakran csak a' kedv szelid mosolygását vagy a' belső, ki nem törő örömöt kelti fel, a' mint az elmében az eszméssel és fontossal kötve képzeltetik; vagy nem. (V. ö. COMICUS). 55.

Névmás, név helyett álló szó; (a' résztvevők által gyakran kellemmel kihagyható), a' beszéd egyik részét teszi. Több faja van: személyes (én, te, ő, mi, ti, ők); visszaható (magam, magad 'stb); mutató (ez, az, emez, amaz); kérdő (ki, mi); tartozó, (a' ki, a' mi), birtokos (enyém, tied, övé, miénk, tietek, övék, vagy őké). Némelly nyelv több, másik kevesebb névmással bir, nekünk rendetlen névmásaink is vannak, p. o, a' hol, a' merre 'stb. 55.

Névszó a' beszédnek azon része, melly által a' dolog (és személy) vagy annak minősége jeleltetik ki. Két fő osztála van tehát, 1) a' főnév, vagy általjában név, melly a' dolgot jegyezi ki, mint magában álló valamit. Ez lehet közös név, több ugyan azon nemü, faju 'stb. dolgok neve, és pedig vagy dolognév (kés, szem, ajak), vagy képzeletnév (okosság, vénség, szemérem), amaz érzékekre ható, ez csak az elmében élő; és lehet tuladonnév, egyes dolgot, személyt, (egyént) jelelő. (L. Nevek). 2) A' melléknév, névsegéd, ragasztéknév. (L, Mással érthető). A' magyar névszavak változása igen egyszerü, ejtésből és hasonlitásból áll. Az ejtésnek alapul szolgál maga a' név, mint gyökér; a' többes számot k, vagy ak, ek, ok, ök, jeleli, uj többes gyökül szolgálva, mellyhez az egész utoljárok serege ragasztathatik. Ha a' latin ejtésekhez alkalmaztatjuk magunkat, a' bireset képzője nak, nek (almá-nak, elmé-nek, almáknak, elmék-nek), vagy a' kérdésekre é (almáé, könyvek-é), az adeseté szinte nak, nek; a' vádeset vagy kéreset t vagy at, et, ot, öt, a' mint a' jobb hangzás kivánja (almát, esztendő-t, szemek-et, lantok-at). Az utószavakkal való ragasztás példája p. o. ész-ben, ész-ből, ész-en, ész-ért, (Pest-ig), ész-hez, ide-iglen, ész-nek, (Győr-ött), ész-ről, ész-től, észvel 'stb. 55.

Neurologia, Idegtudomány, l. Anatomia.

Newa, hallal bővelkedő folyam a' st. petersburgi kormányságban. A' Ladoga-tó ezen kifolyása több ágban (nevezetesen a' kicsiny és nagy Newa) foly keresztül Petersburgon, 's eredetétől 9 mérföldnyi folyás után a' kronstädti tengeröbölbe ömlik. A' Newa, Woxa által Saima vizét, és Wolchow által az Ilmentóét fogadja magába. Mintegy 200 ölnyi szélességü és 2 ölnyi mélységü lévén, elbir nagy hajókat, mellyek a' petersburgi mühelyekben épittetnek. Vize olly tiszta és könnyü, hogy Petersburgban ivásra és főzésre használtatik. *X.*

Newcastle, Northumberland fővárosa Angolországban, Newcastle upon Tynenek is neveztetve, hogy a' staffordshirei Newcastle under Linetől megkülönböztessék. 10 mf. fekszik a' Tyne folyó torkolatjától, annak éjszaki partján. Fekvése igen szép, a' folyó innenső partján jobbról és balról mivek, gyárak, üveghuták és vasöntőmühelyek állnak. A' tulsó parton a' tágas öböl, majdnem elláthatlan messzeségre terjed, szüntelen rakva ide 's tova uszkáló ladikokkal. A' tulajdonképi várossal, Gainshead, a' külváros, egy szép 9 bolthajtásu kőhiddal köttetik öszve, mellynek közepén egy vas zugó van. Newcastlenek Gainsheadon kivül 3.300 ház, 32.600 lak. van. A' nyilvános épületek közt legjobb izlésü a' tanácsház, mellyben Northumberland grófsag törvényes ülései tartatnak. Sz. Miklós főtemploma goth épület. Vannak Newcastleben czukorgyárok, üveghuták, papiros malmok, halzsir főzés, hajókötél gyártás, köedényt, enyvet, szalamiát, szodát és kátrányt is készitenek benne kőszénből. Közelében rajzón 's festékgyárok és vashámorok is vannak. De főjövedelmét azon kimerithetetlen kőszénbányák teszik, mellyekkel ezen város körül van véve. Az ásványterületek a' Tyne mind a' két partján, Hieldtől egész Lammingtonig munkáltatnak. A' legjobbak mintegy 90 ölnyi mélységben feküsznek, és ritkán terjednek 5 lábnyinál szélesebbre. Felettek a' telepek nagyobb részint homok és palakőből állnak. A' vizet gőzmiverők által szivatják ki. Némelly bányákban 50—100 ló van a' kőszén elhordására. Ez vas utakon törté-

nik a' bányától a' Tyne legközelebbi partjáig, hol minden bányának tulajdon rakhelye van. Newcastleben a' szénhordók már régolta tulajdon czéht képeznek. A' legnagyobb hajók, 's kivált a' szeneshajók nem mennek feljebb Shieldnél. A' szénnek a' rakhelyektól a' szenes hajókhoz hordására tulajdon hajók vannak, 's ezek lapos feneküek és Kerlnek neveztetnek. A' Tyne körül föld alatt és felett 38,485 ember foglalatoskodik a' szénnel. Newcastlenek 400 szenes hajója van 1547 hajós legénnyel. A' külföldre vitetett szén 1800. 12 mil. pos. mérőre ment. Németalföldre, Francziaországba, Daniába, Sveciába, Norvegiába, Oroszországba, Portugaliába és Nyugotindiába vitetik a' szén. Newcastle 100 hajóval czethalászatot is üz, és gabonakereskedést. 1800-ban 7969 hajó indult ki Newcastleből. *X.*

Newton (Izsák), az uj számtanos physicának alapitója, kinek leleményei utóbbi visgálódások és Laplace mély magyarázása által jöttek egész fényre. N. Dec. 25. 1642 szül. Wolstropon a' lincolni grófságban; mint gyermek kicsiny és gyenge volt, figyelmet nem gerjeszte magára, 's atyjának kora halála után a' mezei gazdaságra rendelteték anyjától. A' granthami oskolákból haza hivaték e' végre. De a' gazdasághoz nem mutatott kedvet, hanem igen nagyot a' gyakorlati mechanicához. Már Granthamban készite egy igen pontos vizórát, otthon pedig egy napórát csinált, melly Wolstropon ma is mutattatik. Számtanos könyvekkel foglalatoskodék utóbb, mellyen egy nagybátyja rajta éré, 's reábeszélé az anyját, vigye vissza Granthamba. Ugy lön. 18 éves a' cambridgei egyetembe ment, hol épen a' hires Barrow tanitá a' számoló tudományokat. Ez megesmeré az ifju tehetségét 's kifejtésén nem keveset dolgozott, Descartes „mértudománya," Wallis „*Arithmetica infinitorum*"-a foglalatoskodtaták N.t ez időben; a' „Binomiale theorema"-t (l. e.) feltalálta, vagy a' mi igazabbnak látszik, bővitette (a' tört és tagadó exponensekre). Ennek fürkészésében akadt a' fluxiok irányára; egy leeső alma pedig a' nehézség erejének csudálatos természétére tette figyelmetessé, melly minden eső testet a' föld középpontja felé huz. (V. ö. Gravitatio). Ezen erő; kérdezé magában, melly a' legmagasbb hegyek tetején is munkás, nem nyulhatik-e egészen a' holdig ki? Nem ő e' az, melly őt földkörüli pályáján megtartja. És a' nap nem hasonló erővel hat-e a' bujdosókra? — Ezen ötletet Kepler (l. e.) 3 dik törvényére nézvest üzé tovább, és igy valónak lelé, hogy a' nap huzása (*attractio*) a' távolság önszörzetének (*quadratum*) megforditott viszonyában hat. Midőn pedig ezen feltéteményt a' holdra is használá, nem egyezett meg a' számolás, mivel az alapul tett félföldátmérő akkor nem vala még eléggé pontosan esmeretes. Nyugtalan elméje azonban hamar más felé ránditá ezen visgaponttól, a' fejér napsugarat kezdé a' 7 különbféle szinü szálra elosztani a' prisma által. Ezen dolgokon esett által N. midőn 1669 Barrow neki a' tanitó széket áltadá, 's igy látjuk, hogy halhatatlanságát alapitó 3 leleménye, a' fluxio methodusa, a' nehezélgés vagy gravitatio, 's a' sugár szinre oszlatása már 24 dik éve előtt érett meg agyában. Nem sokára esután a' telescopok jobb készitésérőli munka által vonó magára a' londoni kir. társaság figyelmét, mellynek egy magától készitett, 30—40szer nagyobitó, ércztükrös telescopot ált is ada; 1672 taggá nevezteték ki, 's a' sugár feloldásáról irt értekezésének egy részét a' társasággal közlé. Sokan csudálák, Hook vetélkedni kezdett vele; az irigység ellene indult dolgozni. E' miatt dolgozá ki „Optica"-ját az „Emanatio systemá"-jának neve alatt esmereteset. De ezen vita kellemetlen lön reá nézve, mikor Hooke á' társaság titoknokává lett, 's ő soká nem közle munkát a' társasággal, mignem 1679-ben egy csillagászi munkáról tudósitást kellvén adnia, elhatározá magát, hogy a' föld mozgását egyenes visgák által bizonyitandja be azon eltávozás körül, mellyet szabadon eső testek a' tető (függő) vonaltól szenvednek. Igy nyilt meg ujra előtte a' nehezelgés elméletének pályája. Az alatt Picard a'

délvonál egy fokát Frankhonban megmérvén, 's abból a' földfélmérőt pontosabban meghatározván, N. ennek használásánál kimondhatatlan örömére látta, hogy a' föld holdjának mozgása az előbb mondott nehezelgés törvénye szerint történik. Ez olta a' világok ezen nagy törvényének visgálására szentelé egészen életét. Hooke azonban egyre vitázott vele, 's nagy leleményének elsőségét el akará csikarni tőle. N. az által nem hagyta magát nagy utjában háborgatni, 's 1687-ben dicsően előlépett „*Philosophiae naturalis principia mathematica*" (a' természeti bölcseikedésnek számtudományos okfejei) czimü munkájával. Az első kiadás Maj. 8. 1686., Cambridgeben, a' második, londoni, Mart. 28. 1713 van aláirva, 's az egész 3 könyvre („*Leges*," „*Propositiones*," és „*Theoremata*") osztatik. — A' munkát kijöttekor, három négy ember alig érté. Azonban a' történet politicai fontosságra is emelé szerzőnk életét. Ugyanis II. Jakab, angol király, a' cambridgei egyetemtől gradust kivánt egy benedictinus számára a' szokott testeskü (Testeid) elengedésével; az erről megkérdett egyetem pedig kiküldöttséget nevezett ki ellenmondás (*protestatio*) végett. N. is ahoz tartozott, 's szigorusága által nem kevessé eszközle a' királyi kivánság visszavételét. Szinte ő viselte az egyetem képét azon parlamentben, melly a' thron üresültségét kimondá, 's Halifax gróf figyelmét annyira megnyeré, hogy midőn az utóbb a' financzministeriumba lépett, őt pénzmesterré tette (1696). N. ez által elemvisgálatokra vezetteték, de szerencsétlenség éré, mert műhelye az ide tartozó kéziratokkal együtt elromlott egy tüz alkalmával. Ezeu eset nem csak egészségét, hanem Huygens szerint elmeerejét is igen megrontá. Azonban 1699 a' pénzverés igazgatójávalön, 's nagy jövedelme megmenté a' házi gondoktól. Hire is annyira emelkedett, hogy az irigység kénytelen volt elhallgatni; minden felölrül tiszteletjelekkel halmoztaték; a' parisi academia vidéki tagjának nevezte ki; a' cambridgei egyetem másodszor választá parlamenti követjének; majd a' londoni társaság elölülője lett; 1705 Anna királyné lovagságra emelte. Ezen szerencsés körülményekben kiadá a' „természeti bölcselkedés elveit", (*philosophiae naturalis principia*), és pedig először e' munkát: „*Optice, or a treatise of the reflexions, inflexions and colours of light*," mellyet Clarke N., szemei elött latinra lefordita. Ezen munka első kiadásával egyesité N.: „*De quadratura curvarum*," a' fluxio methodusát 's nevezetesen annak alkalmaztátósát a' görbék négyszegitésére. — és: „*Enumeratio linearum tertii ordinis*" (melly két darab az utóbbi kiadásokban hibázik). Ellenben az 1707 megjelent: „*Arithmetica universalis*," N. cambridgeben tartott oldó tanitásait magában foglaló, Whistontól adaték ki, 's a' mint mondatik. N. akaratjának ellenére; 's az 1711 kijött értekezései: „*Methodus differentialis*" és „*Analysis per aequationes numero terminorum infinitas*" is idegen kéztől valók. hanem az ő megegyezésével. Ezen halhatatlanságának munkáin kivül Leibnitz-zel 1712 a' végtelenszámolat (*infinitesimalis calculus*) feltalálásáról volt tudományos vitájában némelly oldó kincset hoza világosságra. A' mi pedig a' vität illeti, ma bizonyosnak látszik, hogy mindenik férjfiu, a' másiktól függetlenül akadt irányzatára. Igy itél Montucla a': „*Histoire des mathématiques*"-ben (2 köt.), d'Alembert az „*Encyclopaedia*"-ban, La Groix a' „*Traité du calcul différentiel et du calcul irtégral*" előbeszédében. N.-nak azonban nem volt elég a' természettel — a' gyönyörüvel bajlódni —, a' metaphysicára (természettulságra) is áltemelkedék, ott több feltéteményt állita, p. o. hogy a' világtesteket magában forgató végetlen tér az isten sensoriuma. Azonban mégis őrizkedésre inté a' physicát a' metaphysicától. Időmérési visgalatokat is tőn, szemeseket, csak holta után jötteket világosságra. Békét hagyhatott volna, vagy hire fényének egészsége végett nyomatlan heverhetett volna e' munkája: „Eszrevételek Dániel próféta jövendöléseihez, és sz. János jelenéseihez." („*Ad Danielis prophetae vaticinia, nec non S. Johannis Apocalypsim observa-*

tiones.") Átaljában N. élete utólján csupa vallási visgálódásokba merült; mühelye elégése után elidegenedettnek látszik a' tudományoktól, 's ezolta csak 3 tudományos értekezést ira. Utolsó számtanos munkája azon oldó feladás megfejtése volt, mellyet Leibnitz tett fel 1716 az angol földmérőknek, hogy „érverésöket megtapintsa" 's különbözeti (*differentialis*) számolásának elsőségét megmutassa a' fluxio methodusa felett. N. 4 órakor jött a' pénzverőről haza, 's lefekte előtt megfejté a' feladást. — Munkáiért dicsértetvén, igy felelt: „Nem tudom, mit mondand a' világ munkáimhoz; magamnak csak gyermek gyanánt tetszém, játszva a' tenger partján, majd egy tarka követ, majd egy fénylő csigahajat találó, míg azonban az igazság oczeánja, kifürkésztelenül és kifürkészendtelenül, végetlen távolságban forgott le szemeim előtt." 'Ereje győzetve látszék a' természet által, mellyel titkaiért viaskodott, 's társaiénál messzebb belátott szemeit rövid betegség után Mart. 20. hunyá be 1727., 85 éves. I. György király a' legnagyobb emberekéi gyanánt teteté ki testét, 's a' Westminster apátságba temetteté el. A' nagy canczellár és 3 angol paire is vivé koporsaját. Családja, mellynek egy mezei tanyán kivül 32,000 fontot hagya, szép emléket emeltetett neki e' felirással végződőt:

Sibi gratulentur mortales
Tale tantumque exstitisse
Humani generis decus.

Egy, hir szerint Popetól készitett sirvers hiresebb mint sem elhallgathatnók:

Isacus Newton hic jacet
Quem immortalem coeli, natura,
Tempus ostendunt,
Mortalem hoc marmor fatetur.

Nature and all her works lay hid in night
God said: Let Newton be, and all was light.

N. középtermetü volt, kellemes külsejü, mégis a' nélkül hogy éles elméjét elárulta volna; charactere szelid, egyidomu. Soha sem házasodott meg, mondják, az elmei 's testi szerelem mindig esmeretlen volt előtte. Munkáit latinul Horsley adáki (London 1779, 5 köt. 4). „*Principia*"-jához jó kalauz (millyen nélkül ritkától olvastathatik) munkáinak utóbbi kiadása Lesueur és Jacquier-tól (Genf 1750, 4). Életét Pemberton irá le (London 1728). Biot szépen irt róla a' „*Biographie universelle*"-ben. —*j—a.*

Ney (Mihály), elchingeni és moskvai herczeg, marsal és paire Frankhonban, a' becsület legio nagy keresztese, Sz. Lajos és több idegen rend vitéze, szül. 1769 Saarlouisban a' moseli depart. alacsony szülőktől. Korán hadi pályára lépett. Huszár közlegénységtől minden fokon althaladott 1794-ben százados (kapitány) volt, midőn Kleber general észrevévén rendkivüli vitézségét 's hadi belátását, főszázadossá tette és generál segédnökké nevezé. Hamar felülmulta Kleber várakozását és 1796 a' redniczi csatamezőn brigádegenerál lön. Most is közlegényes vitézségre rántá el néha bátorsága. Sokat tön az 1797-ki győzelemhez Neuwiednél, vitéz védelem után megfogaték Diernsdorfnál 's kiváltatása után osztálgeneral lön 1798 Mint illyen parancsolt 1799 a' Rajnánál 's manheimi fordulása által elősegité Masséna győzelmét Zürichnél Korsakoff orosz vezéren. Moreau alatt is kitünteté magát, jelesen Hohenlindennél 1802-ben követ volt a' schweizi köztársaságnál. 1805 a' montreuili tábort kormányzá 's a' császártól marsallá 's a' becsületrend nagy keresztesévé tétetek. Fényesen nyitá meg 1805-ben az austriai háborut elchingeni győzedelmével (honnan előneve), 's az ulmi hódolást ő eszközlé. Tirolt megraká és Carinthiába nyomult elő, hol a' pozsonyi béke gátlá lépteit. 1806—1807. Jénánál küzdött 's Magdeburgot megvévén Eylau és Friedlandnál; 1808 Spanyolhonban megtartá előbbi hirét. De Napoleon, mindig

gyanuskodva és változva, visszahivá 's távol tartá egész az orosz háboru kiütéséig. Ekkor a' 3. haditest vezérlését nyerte meg. A' moskvai csatában e' melléknevet nyerte „*le brave des braves*" (hősök hőse) Napoleontól, és senki sem tehete kifogást ellene. A' moskvai égés' után az előcsapatot vezérlé 's példás vezetése által legalább megmenté a' sereg romladékát. Ekkori munkáit talám minden elöbbit felülmulnak. Napoleon Ney marsalt moskvai herczeggé emelte. (I. Sándor párisi létében megerősité e' czimet 1814). Tavasszal 1813 rendbe szedte N. a' sereget, melly Lützen és Bautzen-nél győzött, 's vele Berlin felé törekvék, de Bülow megveré Dennewitznél. Tornau felé hátrált, de majd elveré Dessauból a' svédeket, Lipcsénél küzdött, hol meg is sebesiteték, és Hanaunál. Az ellenség a' frank földre lépvén csak lépésenkint engedett, Brienne-, Montmirail, Craonne és Chalons örök emlékoszlopai nevének. Paris bevétetvén 's a' császár habozván a' tervek és határozatok között, ő batorkodék néki hathatósan előterjeszteni, hogy a' folytatandó háboru polgári lenne. Igy hathatós befolyasu volt annak trónlemondására. Ez után Lajosnak hódolt Ney, paire lön; Lajoskeresztet kapott, 's a' vasasok, dragonyosok, vadászok és könyüláncsás lovagok vezérlését. Fő tiszteletben állott az udvarnál 's a' Bourbonoknak egészen kedvezni látszék. Napoleon Elbából visszatérvén, N. hamar jókora sereget huzott öszve, annak vezére lön, 's a' királyt azon biztatással hagyta el, hogy hiven és buzgón törekvendik a' koronarabló megtörésére. De alig vette észre a' sereg érzését, sőt elpártolását, elveszettnek tartá a' Bourbonok dolgát és Napoleon meghivására, átálla ő hozzá Lyonban Mart. 13. és neki utat nyita Parisba. Az 1815 háboruban, balszárnya kormányát bizta rá Napoleon, melly Quatre-Bras-nál az angolokkal küzdött. Gourgaud generál vádját (Napoleon szájából), mintha N. volna az egész had szerencsétlenségének oka, egészen megczáfolá Gamot, azon irásban adott parancsolatok lenyomtatásával, mellyeket N. az napon vett. Waterloonal az ellenség közepét támadta meg, 's öt ló lövetvén le alóla, utolsó maradt a' csatamezőn; ruhája golyóktól volt átszurva, ő holtaktól körülvéve küzdött éjszakáig — gyalog. A' megveretés után Parisba sietett, hol a' pairekamarában a' hadminister azon hirének, hogy 60,000 ember megjelent Guise falainál, nyilván ellentmonda 's vallá, hogy minden elveszett. A' király megjöttével őt is éré a' Jul. 24. 1815 rendelés. Egy ideig egy barátja váraban tartózkodék Aurillac táján felső Auvergneben, de ott egy vendégség alkalmával egy szép kard tünt fel, mellyet leirásból Ney-ének esmert meg az alkormányzó; N. megfogaték Aug. 5. Elszökhetett volna, de halálra itéltetéstől nem félt, tudván hogy szándéka mindig tiszta volt. — A' pairek kamarájában Richelieu herczeg, minister, erősen kiváná megbüntetését; védője Dupin volt. A' parisi hódolat 12 czikkelét (Jul. 3. 1815), melly bocsánatot igére, fel lehetett mellette hozni, de Wellington kinyilatkoztatá, hogy azt nem ugy érté, mint most értetni akar. Davoust marsal ellenkezőt állita; szavaztak 's Dec. 6. 169 szóval 17 ellen halál mondaték fejére. Az itéletet csendesen hallgatá, mint az egész vitatásban viselé magát; midőn a' felolvasó a' czimeihez jött, félbenszakasztá őt: „Minek ide még czimeket! Ney Mihály, 's nem sokára egy marok por!" Dec. 7. 1815 löveték a' luxemburgi kertben agyon. Be akarák szemeit kötni, de ő levette a' kendőt 's boszonkodva mondá: „Elfeledtétek, hogy 26 évig álltam golyók alatt?" Ekkor a' katonák felé fordult, innepélyesen nyilatkoztatá, hogy soha sem volt honának árulója, szivére tette kezét 's erős hangon mondá: „Ne hibázzatok! Éljen Frankhon! Tüzet!" — Négy fija maradt hátra, Svédbonban szolgálandó. A' legidősbik visszatért 's Lafitte leányát vette el 1828. 55.

Nézet, jelenti azt a' módot, melly szerint valami tekintetik vagy visgáltatik (testi vagy szellemiképen), vagy a' mint az egy bizonyos állópontból láttatik; a' honnan valamelly tájéknak vagy városnak nézetéről is tetetik szó. Mindenkor egy váltogató, történetes, subjectiv állópont je-

leltetik általa. A' nézetet tehát meg kell a' tárgyastól a' tudományban különböztetni. *A. B. S.*

Nézőjáték a' közbeszédben azon mulatság, mellyet a' játékszini előadások szereznek. A' mivtudomány pedig tágas értelemben az előadásra szánt költést érti alatta, akármelly tartalmut és idomut, — szorosabban pedig a' játéknak azon középnemét, melly a' vig- és szomoru játék között létez, melly, a' komoly magasság benyomását czélul nem téve ki, egy komolydad történet bonyolódásai által aggódásra és részvételre huzdit, végre pedig szerencsés kimenetellel felvidámit (mentőjáték, *Rettungskomoedie*). A' vigjatektól a' történet komolydadságában különbözik, melly azonban tréfás egységek által félbeszakasztható; a' szerencsés kimenetelü tragoediától pedig abban, hogy a' magas benyomás tőle elmarad. Ezen különbség megvilágositása végett gondoljunk egy oldalról Iffland és Kotzebue érzékeny játékaira, p. o. „Agglegények (Aggastyán), „A' napszüz", más oldalról Voltaire „Merope" és Calderon „Az élet egy álom" darabjára. Ezen utolsó még nagyobb joggal tragoedia (komolyjáték), mint a' „Merope" noha a' szerző csak dramának nevezte; mert általában maga a' mese, és a' cselekvés is magas, a' történet szerencsésen végződik, az ész diadalmával a' vad indulatokon és nyers ösztönön. A' tett, melly Meropeban a' szerencsés véget szüli (Aegistus egyenetlen harcza Polyphonttal), inkább hősbátor, mint erkölcsileg magas. A' „Napszüz"-ben ez is hibazik. A' király elrontja a' szerelmeseknek egymástól elszakasztóját, a' kegyetlen törvényt. Az „Agglegények"-ben a' gyenge hős egy előitéletet győz meg, innét itt sincs szó a' magasról. — A' nézőjátéknak ezen meghatározása még sem tölti egészen ki a' komoly és vigjáték között a' közt. Igy p. o. Göthe „Tassoja" minden hajlandósága mellett sem tragoedia, sem pedig a' meghatározott értelemben nem nézőjáték, mivel kimenetele sem jó, sem rosz, hanem bizonytalan küzdésben álló a' gyengéd hajlandóság és rangkorlátok között. — A' szini gyakorlatban a' nézőjáték tágabb értelemben az elmondó, énekes és tánczjátékra osztatik. Az elmondó nézőjáték nemei: tragoedia (komoly vagy szomoru játék), vigjáték (comoedia), történetes nézőjáték, érzékeny nézőjáték (a' felebbi értelemben), hová a' szokott bajnok és csalárdjáték tartozik; továbbá a' drámás idylle, pásztor-, varázsjáték (p. o. Schakespeartól: „A' zivatar"), ünnepjáték, elő- utójáték 'stb. Mindnyájának összevéve feladásul szolgál, az emberi életnek képben mutatása, és pedig cselekvés által. A' játéki cselekvés jelenleg eredőnek, haladónak és kifejlőnek gondoltatik, ellenben a' hős költeményi cselekvés elmultnak vétetik. A' cselekvésnek anyagot a' mese ad. Első tulajdonsága az a' játéki cselekvésnek, hogy a' történő, az előrejárt okokból és a' tett feltételek alatt köteles volt légyen megtörténni, ha nem épen a' közönséges valóságban is. A' cselekvés igazi természetessége ebben áll, melly nélkül érdeklet nem létezhet. A' cselekvés a' személyek sajátságából eredjen, folyjon. Másodszor érdekletes legyen a' cselekvés egy az emberiség méltó ideához való viszonya miatt, 's a' néző lelke mindig feszülésben 's várakozásban tartassék általa. Mindenek előtt pedig egység kivántatik meg a' játéki cselekvésben. Alapul csak egy főcselekvés szolgáljon, mellyben a' létesitendő elmekép világosan mutatkozzék, mellyre minden mellékcselekvés irányzodjék, hogy igy ez érdeklet ne osztassék fel, ne háborittassék meg. A' cselekvés teljes, végrehajtott legyen, kezdete, okai, folyamatja jól szembe tünjenek. Az egységek (idő és helybeliek) a' görögöknél szorosabb határt kivántak a' játékszin elintézése miatt, ma nagyobb a' szabadság, 's azzal él is a' költő; a' jelenés és idő azonsága nagyobb szépségnek állana utjában. Meg kell az előadási időt az eset tetsző idejétől különböztetni. A' helyek áltváltoztatásai azon felvonásban ne halmoztassanak öszve, 's a' csalódásnak nem ártva tétessenek. — Hogy az egész játéknak egy-

befüggése legyen, a' drámai kidolgozásut egy jól meggondolt, és egyenségeiben is jól rendbeszedett terv előzze meg. A' kivételben kerültessék minden ellenmondás, mesterkélés, hihetetlenség, 's alaptalan, az egészre alig tartozó beszéd; semmi sem árt a' játék hatásának annyira, mint a' felesleges, hoszu beszélgetés. — A' főcselekvés ellen gördülő nehézségekből áll össze a' csomó bongyolódása, melly a' figyelem és kiváncsiság ébresztésére minden játékban megkivántatik. Ez nem minden játéknál egyenlő; a' komolyban inkább egyszerü legyen, hogy a' figyelmet nem igen ingerelve az érzékenységnek hagyassék tágas mező. De a' vigjátéknak is árthat az igen nagy bongyolas, és néha czélirányos hogy a' szövött körülmények a' cselekvő személyek előtt legyenek mesések, ne a' nézőknek, kiváltképen ha a' kitalálás által az érdeklés emeltetik; — mert a' kitalálás mindig erősebben és tovább hat, mint a' meglepés. A' feloldás alatt a' főcselekvés akadalyainak elmozditása értetik. Ez erőszakos, mintegy csomó-metszés ne legyen, hanem magvai a' főcselekvésben, a' tevő személyek sajátságában és körülményeiben foglaltassanak. Idegen kéz általi feloldás (*Deus ex machina*), legkevesebbé engedhető meg a' szoros nézőjátékban. — A' személyek száma a' főcselekvés kiviteléhez való szükségektől határoztatik meg. A' megkivántatóknál több ne adassék, mert a' figyelem csak zavartatik általa. — A' sajátságokban, characterekben, különösen a' természetet kövesse a' költő, ki a' játékban az életnek költői képét akarja előteremteni, a' személyek beszédét, tetteit, gondolkozások és érzések módjához szorosan alkalmaztassa, mindenek előtt pedig azon tárgyalatosságra törekedjék, melly csak az előadott személyeket láttatja velünk érzéseik és körülményeik szerint tenni, szólni, nem pedig csak a' költőt. A' sajátsagok élesebbek, kifejlődtebbek legyenek ugyan, mint a' valódi életben, de tulságig ne vitessenek. Ha a' költő a' történetekből vette személyeit, történeti charactereket adja meg nekik, de szabadságában áll czélja elérése végett az igaztól eltávozó vonásokat is adnia nekik. A' személyek sajátságainak láttatása, kifejlése, azon viszonyoktól függ, mellyekbe őket a' költő teszi. Innét a' helyezetek hatalmas, igaz és nyomos módon legyenek elintézve. Nem csak az ellenállás teszi érdekletessé a' nézőjátékot, mellyben a' sokféle character egymás iránt van, hanem a' helyezetekhez való viszony, a' körülmények és maga a' sors ellen való küzdés, harczolás. Azonban a' sajátságok ellenkezősége is jó hatásu lehet, ha nem felette nagy. — A' drámaköltő a' viseleti divatot is megtartsa, kivált ha tárgyát az igazi történetekből vette. — Minden nézőjátéknak valódi külső idoma a' beszélgetés, melly alatt és által a' beszélő személyek között cselekvés ered 's végeztetik. A' játéki beszélgetésnek tehát jelenleg történendő cselekvés a' tárgya. Ezen beszélgetés valódilag láttassa a' beszélő személyek gondolkozását és elméjét, ollyan legyen a' szó és kifejezés, millyenek azon viszonyoknál, azon character mellett a' valóságban is volnának. Legyen a' beszélgetés természetes és egyszerü, jó viszonyu a' cselekvéshez, a' szenvedély vagy indulat magasb, vagy alacsonyabb fokához, a' személyek külső és belső állapotjához. Az önbeszéd (monolog, magában beszélés), midőn egy személy beszél magához vagy más jelen nem lévő vagy a' beszélgetésben közvetlenül részt nem vevőhez, csak ollykor kevertethetik közbe, midőn a' beszélő személy olly szenvedélyességbe vagy mély gondolkozásba esett magáról és állapotjáról, hogy érzéseinek, indulatainak 's szavainak kitörése hihetségessé lesz. Annál nagyobb az önbeszédek becse, minél inkább egybehatnak a' cselekvés menetelére, vagy a' beszélő indulatjának kifejtésére. Ennek nyelve nem lehet körbeszédes és fejtő, hanem rövid, töredezett 's a' kijelentett indulatok szerint erős és rohanó. A' mozgás, mimica által élénkebb, igazibb, lenyomóbb lesz az előadás. Tehát mindig előtte lebegjen ez a' játékköltőnek, ha a' szinen benyomást akar tenni. A' nézőjáték (a' beszéd és cselekvés), felvonásokra,

ezek pedig jelenésekre osztatnak. A' vigjátékban 5, 3, 1, felvonás van, ritkán 2, vagy 4, a' komoly vagy szomoru játékban rendesen 5, a' komolydad énekes játékban 2, vagy 3, a' tréfásban arnyi mint a' vigban. A' jelenések száma és hosza határozatlan az egész darabban, 's annak egyes felvonásaiban, 's a' cselekvés folyamatjától, 's a' tárgy bőségétől függ. — Minden felvonás részesül azonban az egészben. Az első felvonás megesmerteti a' nézőt a' darab tartalmával, a' résztvevő személyekkel, 's a' cselekvést végrehajtandó eszközökkel. Ez legjobban a' személyek beszélgetése, foglalatossága által történik, nem leirás és elbeszélés által, 's bevezetésnek mondatik. A' cselekvés bongyolódása már itt kezdődjék. Az itt szólásba nem jött vagy nem munkálkodott spemélyek nem tünhetnek elő rendesen utóbb. A' végső felvonásokban nől a' bongyolódás, a' cselekvés élénkebb lesz, a' nézők figyelme, várakozása feszültebb, mignem a' kifejlés által a' végső felvonás utolján kielégittetnek. Ezen kifejtés (oldás) teljes legyen 's egyszer megtörténvén, uj keveredés ne jöjön elő, mert az egység megsértetnék. Különben a' jelenések nem különvált részei, darabjai a' felvonásnak, hanem közös és öszveható részei az egésznek. Innét szorosan öszve legyenek kötve, a' volt jelenés mindig alapoka legyen a' jövőnek. Elegendőleg kimutatott ok nélkül nem szabad személynek fellépni vagy elmenni. A' jelenés végével nem szabad a' szinpadnak üresen maradni, ha egyszersmind a' felvonás is nem végződik, mert ez által a' cselekvés megszaggattatnék, 's folyamatja hihetetlen lenne. A' komoly és vigjátékokat l. Tragoedia 's Vigjaték alatt. 55.

Niagara, a' canadai legnagyobb folyók egyike Éjszakamerikában, ered Erie tavából 's Ontaris tavába szakad. Hires azon vizesése által, mellyet mindjárt az Erie tavából eredte után formál, 's melly a' legszebb vizrohanás az egész esmeretes világban. Ugyanis a' viz 2,226 lábnyi szélességnyire, 200 lábnyi meredek magaságról olly nagy erővel rohan le, hogy a' körülötti földet rázkódni érzi 's az esés zuhanását öt mértföldnyire meg hallja az ember. 1751 a' Franciak, kik akkor Canadának birtokában voltak, a' folyó jobb partján Niagara erősségét épitették, mellyel általellenben épült azóta, a' viz tulsó partján, a' kis Niagara, vagy Newark város mintegy 70 házzal. E' gyarmat fontos azon prémkereskedésnél fogva, mellyet az éjszaknyugoti vadak itten üznek. *Sz E.*

Nibelungdal, régi német hősköltemény, nevét vette a' Nibelungoktól, egy régi burgundi hatalmas hős nemzetségtől. A' nagy vad indulat, 's nevezetesen két szerelmes pár szerelme által okozott borzasztó sorsa e' nemzetségnek, a' költemény tárgya. Az egyik pár a' szarvas Sziegfried, a' hunnus királynak Zsigmondnak fija, és Chriemhild; a' másik pedig Brunhildis és Günther. Sziegfried részint Brunhildis megsértetett kevélysége, részint roppant kincsei miatt, sógorától, Tronégi Hagentől, többi testvérei helybehagyásával megöletik. Chriemfild, halhatatlan szerelembe merülve, mint Etzelnek (Atillának) azutáni felesége, véres boszut forralt, a' melly által az egész nemzetség elveszett, 440 körül a' Rajnán 's a' Magyarország és Austria közti határon. E' költemény tanuja a' német ősvilág minemüségének; azért is annak ujonti életbe hozása érdekes és fontos, minthogy mintegy láncza ama nagy hős ősvilágnak, mellynek egyes széttagolását a' még ezután kiadandó évkönyvek világosithatják fel. — Mértéki alakjára nézve e' költemény négysoros jambicus és trochaicus versszakokból áll, rimekben. Az egészben természeti tisztaság, fellengősb finóm erkölcs és gyengédség, mindenben, az élet legveszélyesb viszonyiban is, szives mély szerelem és hivség, illendő magas férjfiuság, kellemes szelid asszonyisággal összeszőve mutatkozik. *Sz. E.*

Nicaea (Isnik), hajdan nevezetes város kisásia tartományában, mellynek falai 's négyszegü kövekből épült magas bolthajtásos kapui még a' romai időkből fenállnak. Az üres tért rosszul mivelt kertek és facsoportok boritják.

Az éjszaki szngolyban most Isnik, egy török helység, fekszik, 225 házzal és kunyhóval. Nicaea két egyházi gyülésről nevezetes. Az elsőt Constantin, a' nagy, 325 rendelé, leginkább, hogy az arianus czivódásoknak véget vessen. Az ő személyes befolyása, valamint Athanasius ékesszólása legtöbbet tett azon kárhoztató itéletre, mellyet az ottan volt 518 püspök az arianus tanitás ellen kimondott (Vö. ARIANUSOK). Ezen gyülés 20 canonja vagy végzése közt legfontosabb a' régi apostoli symbolumra épitett hitvallás, melly nicaeai név alatt a' megmagyarázása végett Athanasiustól későbben irt hitvallással együtt, még most is minden vallási felekezeteknél megváltozhatlan hitszabály tekintetével bir, kivévén az Antitrinitariusokat. Nicaeában ezen symbolumon kivül a' husvéti innep tartása minden keresztény gyülekezetnél ugyan egy időre rendeltetett, és a' szerzetesek, 's egyházi fenyitékről is több végzet hozatott. Hanem azon javalat, hogy a' papság nőtelen maradjon, ezen conciliumban nem ment át, 's megengedteték a' már házas papoknak, a' házas életet tovább is folytatni. A' második nicaeai egyházi gyülést Irene császárné tartá 787, melly alkalommal kivivé a' képdulók ellen azon nagy következésü végzetet, hogy a' képeknek isteni tisztelet ne mutattassék ugyan, hanem csókolás, térdhajtás, tömjénezés, 's lámpavilágitás által még is tiszteletben tartassanak. Az ereklyék templomokban tartatása is elhatároztatott. Nagy Károly ellene monda ezen végzeteknek „*De impio imaginum cultu*" czimü munkájában, és megtiltá a' Main melléki frankfurti synodusban 764 a' képimádást a' frank birodalomban. Nicaeáról l Hammertól „*Umblick auf einer Reise von Constantinopel*" (Pesth, 1818). *X.*

NICOMEDES, 4 bithyniai király neve, kik közül a' harmadik a' Romaiaknak a' pontusi királlyal, a' nagy Mithridatessel volt háboruikban, amazokkal tarta. Különös barátságban élt az ifju Julius Caesarral, kinek ez sok szemrehányást okozott. Nicomedia nevet Bithynia fővárosa viselé alapitójáról, ki első ezen nevü fejedelem volt. *X.*

NICOPOLIS, (győzedelem-város) a' régiségben több esmert városok neve, a' többek közt kettőé Egyiptomban és más kettőé Moesiában és Daciában. Leghiresebb és legnagyobb az volt, mellyet Augustus Antoniuson ACTIUMNÁL (l. e.) nyert győzedelme után ezen fok szomszédságában épittete, diadalának diszesitésére, melly őt a' romai birodalom határtalan uralkodójává tevé. Még most is látni ezen város nagy romjait Prevesától nem messze. — Nicopolis Bulgariában, fontos török erősség 20,000 l., széke egy basának; hires azon veszedelemről, mellyet itt Zsigmond német császár 's magyar király 1396 a' Törököktől szenvedett. Átellenest tőle, a' Duna bal partján, majdnem Turno erősség ágyuja alatt fekszik Kale erőssége, mellyet az Oroszok 1829 Jan. 12 ostrommal vettek be. *X.*

NIEBUHR (Carstens), szül. 1733 Mart. 17-dik napján Lüdingworthban, 's 1750 ingenieur hadnagynak neveztetett ki Kopenhágában. A' dán király V. Fridrik, Michaelis hires orientalista és minister gróf Bernstoff javallata következésében, egy tudós utazó társaságot küldött Arabia megvizsgálására, melly utazásban Niebuhr is, mint geographus, részt vett. Elindult a' társaság 1761 Jan. 4-dik napján Kopenhágából, 's folytatta utját Konstantinápolyon keresztül Jemennek; de egy esztendő alatt minden társak kihaltak Niebuhr oldala mellől, (Cramer, Forskäl, Baurenfeind, Hagen) és majd dugába dült vala az egész utazás czélja, ha Niebuhr eltökélett szándékkal nem folytatta volna utazását, egyedül teljesitvén elholt társainak kötelességeiket. Nem elébb, mint 1767 tért viszsza Daniába, hol utazását kiadta illy czim alatt, „*Reisebeschreibung nach Arabien, und andern umliegenden Ländern*" (Kopenhaga 1774—78 II. 4) 's már az előtt Arabia földleirását 1772 bocsátotta világosságra, 's mind a' két munkát csak hamar sok nyelvekre leforditották. Ugyan csak Niebuhr adta ki: „*P. Forskäl Descriptiones animalium, quae in itinere*

orientali observavit"„ (Hafniae 1775, 4). és „*Flora Aegyptiaco-Arabica*" (1776, 4). Visszatérte után 1768 ingenieur kapitány lett, 1778 királyi tanácsos, és későbben a' Danebrog rend vitéze; a' franczia nemzeti intézet pedig tagjának vette fel. Megholt 1815 Apr. 30. *Kállay.*

Niebuhr (Barthold György), az előbbinek fija, porosz kir, titkos statustanácsnok, tagja a' tudományok berlini kir. academiájának, szül. 1777 Meldorfban, Holsteinban. A' legalaposabb tudós esmereteket a' statustudomány és kereskedés 'sat. legjelesebb practicai esmereteivel egyesiti. Nem csak történetviszgáló, hanem igeu jó orientalista is. Egy ideig bankigazgató levén Kopenhagában, a' financz kormányról igen helyes esmeretekkel bir; 's ezért használtatott is Poroszország legfontosabb pénzügyeiben. Poroszország legveszélyesebb időszakában szintolly igaznak 's rendithetlen hüségünek mutatkozott életével, a' millyen erősen 's lelkesen nyilatkozék irományaiban. Történet-és nyelvesmerete felette bő. Irásmódja az angolhoz hasonlit, 's hellyel közzel kemény és homályos. A' „*Museum der Alterthumswissenschaften*" és a' „*Deutsche Blätter*"-ben megjelent nehány archaeologiai és történeti értekezésein kivül, legjelesebb munkája a' „*Römische Geschichte*" (2 r. Berlin, 3. kiad. 1828). Tőle vannak még ezek is: „*Preuszens Recht gegen den sächs. Hof*" (Berl. 1814), és „*Ueber geheime Verbindungen im preusischen Staate, und deren Denunciation*" (Berl. 1815). 1816 porosz követté neveztetvén a' pápához, Romában egyszersmind tudományos munkákkal és vizsgálatokkal foglalatoskodott. Neki köszönjük Cicero két töredékének feltalálását, 's Fronto munkájinak, mellyeket Majo hozott napfényre, criticai kiadatását. Schweizban, St. Gallenben tartózkodása alatt, az ottani könyvtár codices rescripti-jei közt Merobaudes romai vezér, költő és szónok egy töredékét fedezé fel, 's kiadá St. Gallenben 1823 „*Reliquiae*" czim alatt. Most a' bonni egyetemen tanit 's folytatja történeti vizsgálódásait. Az ő igazgatása alatt jelent meg 1828 a' "*Scriptores historiae byzantinae*"nek uj kiadása. Apró historiai 's philologiai iratainak gyüjteményét Bonnban 1828 adá ki. *lm.*

Niellomivek (Lavoro di niello, fekete zománcz, email noir); ezüstre vagy más érczre vésett czifraság, mellynek barázdái bizonyos fekete anyaggal töltetnek be, hogy a' vonások annál inkább kitünjenek. E' mesterség, melly önkényt a' rézmetszésre vezetett, az aranymivesek és ékárosok foglalatosságai közé tartozott, 's jelesen a' 15 században divatozott. Nagy mester volt benne Tomaso Finiguerra (a' fiu) Florenczben. V. ö. Quandt: „*Gesch. der Kupferstecherkunst*" (Leipz. 1826), és Duchêsne: „*Essai sur les nielles, gravures des orfèvres florentins du XV. siècle* (Par, 1826. rez.) — *v* —

Niemcewicz (Julian Ursinus) a' tudománybarátok királyi társaságának volt elölülője, egyike a' legjelesebb élő lengyel iróknak, kinek munkái a' Montowski gróf kiadta lengyel-remekek gyüjteményében találtatnak. Lengyelország törekvésében, tetteiben, nagy részt vön. Mint lithvaniai követ nagy szerepet játszott az 1788—92-ki országgyülésen. 1794-ben Kosciusko segédnökei között volt, vele együtt megfogaték, Pétervárába viteték, ottan tartaték mig Pál néki 's társainak szabadságot ada thronra lépésekor. Kosciuskot az eggyesült tartományokba vezeté, hol mindenik jó sokáig maradt. Napoleon alatt egyik sem vett Lengyelhon dolgaiban részt, ő annál nagyobbat mióta hazája Oroszhonnal öszveköttetéké. A' constituticoomité (alkotmány küldöttség) elölüjője volt 's nagy befolyásu az alkotmánylevélre is. Ő bizaték meg, hogy a' meghalt Kosciuskonak emlékbeszédet tartson, melly remekdarab. Az uj zendülésben szivén feküdt hona emelése, részt vön az 1830 és 1831-ki bajokban; milly sorsa van társaival együtt az egyitett (Oroszhonnal egyitett) hazában, l. Lengyeltörténetek, a' Pótólék kötetben. Nevezetesebb munkái: „Történetes nemzeti énekek, hangával és rezekkel. (Varsó, 1816. azolta 4. kiad) „III Sigmond

lengyel király uralkodásának története" (Varsó 1819, 3 köt). „Casimir, a' Nagy" nézőjáték 3 felvonásban, (Varsó 1792), „Mesék és elbeszélések" (Varsó 1820, 2 köt). „Emlékek gyüjteménye az ó lengyel történetekhez" (Varsó 1822, 3 köt). „Tenczyni János" románja (Varsó 1825, 3 rész, németül Berlin 1828) az olvasót felvezeti a' lengyel történetek egyik legvirágozóbb szakaszába, Augustus Sigmond idejébe, a' 16 század közepébe. A' lengyel felkelésben tetemes részt vevén, most vándor, hon nélkül. 55.

Niemeyer (August Hermann), hittudós, neveléskörüli-iró, 's egyházidal-költő szül. Sept. 11. 1754 Halleben, a' saalei kerületben, hol atyja archidiaconus volt; a' hallei k. paedagogiumot járta, 's az ottani egyetemben hittudományt tanult. 1780 a' hittudomány rendkivüli, 1784 rendes oktatója 's a' paedagogium felvigyázója. 1787 director a' nevelési seminar. 1792 consistor-tanacsnok, 1794 hittudomány doctora, 1808 a' westfali rendek tagja, 's ugyan azon évben cancellár és a' hallei egyetem rector perpetuus-a, 1815 a' másodosztályu veres sasrendet kapta. Legnagyobb érdemeit a' nevelés körüli iromanyai által szerzette. Mint hittudós a' vallást valódi tisztaságában igyekezett fentartani. Nevezetesebb irásai, több értekezéseket, forditásokat és egyházi beszédeket nem számitva, ezek: „*Characteristik der Bibel*" (5 köt). „*Timotheus, zur Erweckung und Beförderung der Andacht nachdenkender Christen*"; „*Populaire und praktische Theologie*"; „*Leitfeder der Pädagogik und Didaktik*" (Halle 1802); *Grundsätze der Erziehung und des Unterrichts für Eltern, Hauslehrer und Schullehrer*" (8 kiad. 1824. 3 rész); „*Religiöse Gedichte*". 1820 Angliába utazott 's utját igen tanuságos és mulattató módon irá le, l. „*Beobachtungen auf Reisen*" (1822. 2 köt.) April 18. 1827 a' hallei egyetem 50 esztendős magister-jubilaeumát inneplé. Meghalt Halleban Jul. 7 1828. — *cs.*

Niger, Joliba, vagy a' nagy viz, fekete Nilus, közép Afrikában a' legynagyobb pusztai folyó, melly leginkább Nigritiát vagy Sudant folyja keresztül. Forrása, valamint torkolatja is mindeddig esmeretlen előttünk. 2000 nél több év előtt legelső ira Herodot helyes tudósitást Afrika ezen legnagyobb folyójáról, 's azt mondá, hogy ez nyugotról kelet felé folyik. A' későbbi kor ezt már nem hitte, mignem annak folyása ismét ujra feltaláltatván, a' történetiras atyjának állitása megerősittetett. Mungo Park volt az első europai, ki ezen folyót látá és észrevevé, hogy ez nyugotrói keletfelé folyik. 1805 Niger vége felfedezése tekintetéből második utjában ismét elért ezen folyóhoz, 's messzebre menvén mint az előtt, olly szándékkal utazott rajta tovább, hogy vagy kiviszi tervét, vagy pedig meg fog halni. Merénylete életébe került. Ségonál, hol Mungo Park első utjában látá meg a' Nigert, már olly széles volt ez, mint Londonnál a' Themse. Segotól lefelé egymást éri a' helység. Nagy kereskedő városok feküsznek partjain, mint Jenne, Tombuktu (mintegy 1 órányira tőle) Hausa, és a' legujabb tudositások szerint Wassanah. A' mellette lévő városok, kivált Tombuktu és Wassanah egész éjszaki Afrikának nagy vásárhelyei, mert Gambiából Senegalból, Maroccoból 's Fezből, Tunis, Tripolis és Fezzanból, Cairo és Dar Furból rendes karavánok járnak oda. Partjai beljebb miveltetnek, és igen népesek Méltán gerjesztheti tehát ezen folyó azon kivánatot, hogy menetelét és végét esmerni tanuljuk. E' végre a' Brittek 1816 két merényletet tettek. Az egyiknek a' Congo folyón egész déli Afrika belsejébe kellett volna hatnia, mert azt vélék, hogy a' Niger folyó a' Congóval ugyanegy. A' másiknak pedig Senegalból kellett kiindulnia 's a' Nigerig mennie, és mind a' kettőnek Afrika belsejében öszvetalalkoznia. De egyik merénylet sem sikerült. Némelly földleirók azt vélik, hogy a' Niger az egyiptomi Nilussal öszveköttetésben van; mások pedig, hogy az egy nagy beföldi tóban végződik; ismét mások, hogy a' közép hegyes tartományt átvágván, délnyugot felé folyik, és talán mint a' Con-

go a' quineai öbölbe omlik. Az utolsó az Afrika nyugoti partján 1815 hajótörést szenvedett Commerce éjszakamerikai brigg supercargoja Riley Jakab 1817 kiadott elbeszélésén alapul. Ezen irat 25 fejezete, Sidi Hamet Arab utazását, foglalja magában, mellyet Riley maga irt le, egy spanyolul beszélő tolmacsnak magyarazása után. Tambuktuban való másodssori tartózkodása alatt, Hametnek a' király parancsára egy nagy karavannal Wassanahba kelle utazni, melly messzebb fekszik, de szinte a' Niger mellett, és nagyobb Tombuktunál, mellyel nagy kereskedést üz. 60 napi utazás utan elértek Wassanahba, 's ezt mondja róla: „Közel fekszik a' folyó partjához, melly délfelé magas de a' partoktól egy kevessé távolabb eső hegyek közt folyik. Tombuktu lakosai ezen folyót Jalibibnak, Wassanahéi pedig Zadinak nevezik. A' király testvére azt mondá egyik engem kisérő hitsorsosomnak, hogy egynehány nap mulva 60 hajóval utat tesz a' viz mentében, hogy a' nagy vizhez (Ocean) hová elsőben délfelé, azután nyugot felé visz utja, 500 rabszolgát vigyen eladni, mert ott nagy hajókon sok fejéreket találni, kik oda puskat, puskaport, dohányt, kék posztót és kést, 's más illyeket hoznak. Azt mondá, nagy ut ez, 's 3 hónapra bizonyosan lesz szüksége. Mi számos embereket látánk, kik rabszolgákkal, elefántfogakkal utaztak le a' viz mentében, hogy a' nagy vizhez érjenek, és most visszatértek. Ezen elbeszélésből azt veszi ki Riley, hogy azon nagy viznek mellyhez Wassanah lakosai elsőben délfelé, azután nyugot felé mennek, az Atlanti oczeánnak kell lennie, hogy a' Niger ezen ki nem visgált belsejében kelet felé folyásában a' nagy hegyek által meggátoltatván, délfelé kénytelen utját venni, hogy délfelé ama hegyek közt folyik, mellyeknek Senegáltól a' quineai tengeröbölig nyuló, 's ezen öblöt körülvevő láncza már esmeretes; 's hogy mindig jobban öszveszoritatik azon megmérhetlen hegyláncz által, mellyben, a' mint tudva van, a' Nil eredetét veszi; vagy az igy öszveszorittatott és megáradt viz (miután több folyókat felvett volna) nyugot felé a' hegy alacsonyabb részén tör ki, 's utját mindig jobban nyugotnak az Atlanti (aethiopiai) tenger felé viszi; hogy végre nem egyéb azon folyónál, melly most Congo nevet visel. Ellenben a' britt Ritchie, Tripolisból Murzuckba, Fezzan fővárosába utaztában, hol a' tripolisi kormányzás megesmertetett, csak annyit tudhata meg, hogy a' Niger egy folyó a' Nilussal. Ezen véleménynek ellene mondott a' Freetownban Sierra-Leoneben megjelenő ujság; azt állitá ugyanis egy Afrikát keresztül utazott pap, hogy a' Niger a' veres tengerbe ömlik. Ugy látszik a' Nigeren, Murzuck és Burnu között járó gyakori karavánok, Fezzanból a' nagy Burnu birodalomba való átmenetett megkönnyebbitik. Ha a' Brittek (Ritchie fájdalom meghalt Murzukban) Burnuba elértek, vagy előnyomulhatnak Wassanahig, vagy tudósitásokat gyüjthetnek, mellyek által a' Wassanahról, 's a' Niger további folytáról való adatok bebizonyittatnak vagy megczáfoltatnak. De ezen tudósitások megszerezhetését a' nagy karavan kereskedők irigysége gátolja, kik azon vásárhelyeken, hol magok vagy szálitóik bevásárolnak 's eladnak, az europai kereskedést nem engedik megalapitatni. Denham és Clapperton szerint, kik Maj. 1825 tértek vissza, 1825 olta belső Afrikában tett utazásokból, a' Niger a' benini (Guineában) tengeröbölbe szakad, hol most azt Angolok Afrika belsejével kereskedési öszveköttetést kezdenek. *X.*

Nikol, (tünany) ércz, a' svéd Cronstedt találá fel 1751. A' bátrany (vismuth) veresdedfejér szinét 's a' legtisztább vas fényét birja. Hasonsulya 8,3—8,8. Egészen tiszta állapotjában épen nem látszik a' vasnak engedni hajlóságra, nyulékonyságra és szilárdságra nézve Az izzásra (megolvadásra) olly magas fokot kiván, mint a' legpuhább aczél. Igen jól egyesül az ásványok igen sokával 's villanyossá teszi őket A' tünemény kövekben mindig találtatik tünany. A' természetben ritkán találtatik anyosan, többször férjannyal (arsenik) egyesülve. A' tünag (nikolsa-

vitat, nikolmész) az email -(zománcz-) festésre használtatik, a' tünany maga az argentannak és tüneményaczélnak készitésére, melly a' valódi damaszki kard csinálásához megkivántatik. Az ugy nevezett fejérréz (Weisskupfer) sem látszik egyébnek tünany egyesülésnél rézzel. —*j—a.*

Nilus. Ezen nagy folyó Nubiát és Egyiptomot folyja keresztül, Cairon alól, hol 3000 lábnyi széles, 2 főrészre oszlik, mellyek ismét különbféle ágakra szakadnak, mellyek közül a' két szélső keletre és nyugot felé Egyiptom alsó részének Delta (l. e.) formát ad. A' régi idóben 7 fótorkolatot számláltak, mellyekben az a' Középtengerbe szakadt, de a' mellyek közül most csak a' Damiette és Rosetténél folyó ágak maradtak hajózhatók, a' többiek ellenben iszappal teltek el. A' Nilus forrási még most sincsenek szorosan meghatározva. A' scotiai Bruce azt állitja, hogy a' Nilus forrását Nov. 1770 Gojam tartományában Abyssiniában látá; azonban ezen állitást mások megczáfolák. Közönségesen azt tartják, hogy az az abyssiniai helységben az Agowok tartományában 3 posvány-forrásból ered. Már d'Anville is figyelmes lön arra, hogy azon folyó, melly Sennaar felett Abyssinia amaz Abawi nevü (azaz: folyamok atyja) folyójával egyesül, igen nagy, és könnyen a' valódi Nilus lehet. Minden ujabb geographusok is megegyeznek abban, hogy a' régiek Nilusa, melly Ptolemaeus szerint a' holdhegység éjszaki lejtőjén ered, az Arabok Bahr el Abiadhja. A' Nilus nyugoti és legnagyobb ága a' Bahr el Abiadh, a' fejér folyam, az e' sz. 7° alatt több forrásokból ered, a' Gebel Cumri Holdhegységben, eleinte éjszakkeletféle, azután pedig éjszak felé folyik, 's több folyókat vesz fel. Mintegy 8 napi járásnyira Shilluktól éjszak felé, az éjsz. sz. 16° alatt a' Nilus keleti ágával, a' Bahr el Azrekkel (kék folyó) egyesül. Ámbár ez kisebb, a' tartományban még is közönségesen azt mondják, hogy Abiadh ömlik Azrekbe. A' Bahr el Azrek az, mellynek forrását Bruce feltalálá, tudniillik három vizben gazdag kutat egy posványos füvel bővelkedő alpesi magasságon, az Agowok tartománya völgyében. Mindjárt öszvefolyások után meglehetős nagyságu folyót képeznek, melly Dembea habessyniai tartományban 200 lábnyi szélességre terjedvén, Tzana vagy Deembea tóba ömlik. 5 mf. folyik be a' nélkül, hogy a' tó vizével öszvekeveredének. Ezen tóból délkelet felé folyik, azután egy nagy csigalinéat képez délnyugotnak, erre pedig éjszaknak, mignem folyása mintegy 29 napi járó föld után forrásához egy napi járásnyira közelit. 3 különböző vizesésben tör keresztül Habessynia határhegyein. Sennaarnál igen termékeny folyamvölgyet képez, Hojile helységnél Bahr el Abiaddal egyesül, 's ekkor Nilus nevet vesz fel. Ez most az éj. sz. 16°-tól ugyan az éj. sz. 20°-ig, kivévén egy nagy fordulatot nyugotra, nagyobb részint éjszak felé veszi utját, keresztül foly Nubian, és miután az egyetlen egy nagy folyót, mellyet esmerünk, a' Takazet felvenné, 3 ágban rohanik Syenenél (a' mai Assokan) Egyiptom völgyébe. A' Gebel és Silsily hegyláncz, mellyet a' Nilus itt keresztül tör, keletről nyugot felé terjed, és csekély szélességben granitsziklákból áll — mellyek egyedül valók a' Nilus völgyében, hol azon kőbányákat még ma is láthatni, mellyekből a' régi Egyiptomiak, colossalis obeliszkeiket hordák. Mihelyt a' Nilus ama magasabb Nubiából ezen sziklanyilásokon keresztül tör, egy uj tájék kezdődik, a' hol nem folyik többé mint vad hegyi folyam, hanem csendes felséggel, mint termékenységet hozó viz, 100 mfnél messzebb, egészen éjszak felé folytatja utját. Egyiptom ezen déli határain, Philae és Elephantine nagy romjai hirdetik a' csudatartományt. Innét kezdve egyetlen egy a' maga nemében a' Nilus völgye képződése. Ugyanis Assouantól Cairoig, hol a' folyam eloszlik, a' Nilus egy völgyben, 2 mfre terjedő közép szélességben folyik, melly 2 hegylánczal határos, mellyek közül az egyik kelet felé az egész tartományt betölti a' veres teng rig, a' másik nyugot felé Libyában kezdődik, 's mintegy lapos borzasztó puszta töltés, ugy vonul el a' Nilus mentében, olly szélességben, melly

Assiout és a' nagy Oase közt 4 napi járásnyit tesz. Egyiptomnak ezen bástyája védi Nilus völgyét a' nyugoti Libya pusztáiból jövö homok ellen. A' Nilusvölgy keleti határa hárántékosan emelkedik fel, 's egész hosszában Gebel Mokattam (a' meredek sziklafal) nevet visel. Ezen keleti hegyláncz több keletről nyugot felé keresztbe futó völgyektől hasittatik. Ezeken kivül, még több, nagyobb kisebb szélességü hegyszorosok találtatnak, mellyek néha Mokatammot megszakasztják. Középegyiptomban a' Nilus völgye egy kevessé jobban kiterjed. Azonban még a' legszélesebb helyen, Fajumnál sem több 4 1/2 m. szélességünél. De innét fogva a' libyai domblánez mindig jobban nyugot felé vonul, a' keleti Cironál egészen eltünik, 's itt kiterjed a' Delta elláthatlan tére. Egyiptomra nézve a' Nilust, ennek évenkénti kiáradása teszi felette fontossá, melly az arab és libyai hegyláncz közt fekvö, 756 mfnyi, erös sós részekkel biró Nilus völgyét elönti, és két aratásra teszi alkalmatossá; melly termékenységet azonban nem annyira a' Nilus iszapjának, melly a' földet lassanként felebb emelé a' vizszinénél, mint magának a' megáztatásnak tulajdonithatni. Jun 18 és 19 tól fogva mindig jobban kezd emelkedni, Septemberben eléri legnagyobb magasságát, 's ekkor ismét épen annyi ideig apad, mint elöbb áradt. A' Nilus kiöntésének vize már a' legrégibb idökben is egyiránt osztatott el csatornák által és több helyeken ugy nevezett Nilusmérőt állitottak, mellyen a' folyam áradását, vagy apadását gondosan szemmel tarták. Ezen évszaki áradás okát már akkor is az Abyssiniában Mart. tól Septemberig tartott esőzésnek, és az ezen idötájban a' vizet éjszak felé hajtó szeleknek tulajdonitották. A' Nilus vize, melly áradás alatt különbféle szint mutat, iszapos ugyan, de igen édes és kellemes izü; mivel azonban csak ez az Egyiptomiak itala, azért az ivásra és eledelek készitésére valót tört keserü mondolával, vagy csepegtető kő által kell megtisztitani. A' mostani egyiptomi basa 1820 a' Nilust egy 45 mfnyi hosszu csatorna által ismét öszvekapcsolá Alexandriával. A' Nilus rendes áradása a' régi Egyiptomban idő vagy kalendariomi határozás volt. Az egyiptomi mythologiában mint az ország istensége ugy tiszteltetett. A' Görögök Pontus és Thalassa, vagy Oceanus és Tethys fiává tevék. Az ő leányának pedig Memphist tarták, mivel ezen nevü város a' Nilus mellett feküdt. Ugy tekinték, mint az ország minden főisteneinek nemzőjét. A' napfordulás idejekor, midőn áradása kezdődött, a' Niloa innepet ülék meg, fekete bikákat áldozva neki, 's vizére lotusvirágokat hintve 'sat. Nilopolis városában egy temploma volt. Közönségesen fekete márványból ábrázolák, aethiopiai eredete emlékéül. Körüle 16 gyermek játszék, mint hieroglypha, hogy ennyi réfnyire kell emelkednie, ha Egyiptomra nézve egészen jótékony akar lenni. A' Nilust mint folyamistent colossalis nagyságban is ábrázolák, egy legnagyobb szépségü sphinxen nyugodva, 16 gyermektől körül véve, és borostyánnal, vagy kalásszal koszoruzva. Attributumai a' krokodil, nilusiló, sphinx, és a' delphin. *X.*

Nimes, Nismes, Gard megyének, a' hajdani alsó Languedoenak fővárosa (a' Romaiak nemanseni gyarmatja) 2 hegysor által kéritett 's éjszakkelet és délnyugot felé kitárt termékeny völgyben fekszik. 4500 háza, 41,200 lakosa van, kik közt 25,000 calvinista. A' tulajdonképi város ronda, utczáji szorosak, és számtalan irányzatban mindenfelé hasitják egymást; a' házak kőből vannak ugyan, de kicsinyek és alkalmatlanok; rendesebb szebb és nagyobb a' 8 külváros, kivált a' Crucimele és Richelieu. A' revolutio olta Nimes mindig nyájasabb tekintetet és szép boulevardot nyert. A' nyilvános épületek, kivivén az órájáról nevezetes tanácsházat és a' főtemplomot, nem jelesek, 's a' nagy piaczok is rendetlenek. Nevezetesek Nimesben 's körüle a' romai régiségek, mint e' Tourmagne, egy régi őrtorony egy dombon, mellynek tövében az ugy nevezett nimesi Fontaine van, egy szép sétáló hellyel, hol romai fördőkre akadtak, 's ezeket megujitottak, hová a' Cour, egy 4-es sorfa

vezet; továbbá Diana temploma vagy a' Pantheon, az ugynevezett négyszegü ház (egy öreg templom) mellyet XVIII. Lajos megujitata, a' pompás amphitheatrum, egy szép hosszudad épület 4 kapuval, 's 120 arcaddal, mellyek kétsorosan egymás felibe vannak épitve, 's a' nem rég felfedeztetett Augustuskapu. A' Gard völgyében egy romai vizvezetést látni, melly 3 ivből áll egymás felett, 's Pont du Gardnak neveztetik. Nimesben királyi törvényszék, egyetem, királyi Collegium könyvtárral, mivészetek és tudományok társasága és gyógyászi egyesület vagyon. Fontosak gyárai, kivált selyemkészitésben; selyem kereskedését évenként 16 mill. livr. becsülik. Pamut, félpamut, himző és kötő czérna 's bőrgyárai is jelesek. Az esztendőnkénti gyártás becse felmegy 21 mil. francra. Az ujabb időben (kivált 1815) ezen város a' protestansok üldözetéséről hiresedett el. *X.*

Nimbus, azon sugár- vagy csillámkoszoru, mellyel az ősz korban némelly istenek, császárok és királyok, — a' keresztyénség felállatától fogva pedig, Krístus és a' Szentek fejeit ábrázolni szokták. Sokan ugy magyarázzák e' szokást, hogy hajdan a' romai diadal-innepeknél is a' diadalmas fejére egy közönséges kerek vért tétetett, és innen később azon kis födelezet is ugy nevezteték, mellyel az istenszobrok fejeit a' szenny ellen oltalmazták, 's hogy erre eleinte csupán disz gyanánt alkalmaztattak volna sugárok, mellyek végtére valódi sugárkoszoruvá változtak. Azonban sok mythusoknál fogva, mellyek szerint illy fénykoszoruval bölcsőbeli csecsemők is ábrázoltatnak, hihetőbb, hogy a' nimbus keletről veszi eredetét. Jelenleg általvitt értelemben alatta gyakor azon fény és pompa értetik; melly valakit környez. *—v—*

Nimrod, egy bajnok harczoló, ki Moses szerint mitegy 2000 és körül élt K. e., közönségesen az első hóditónak tartatik, ki a' vándor törzsökök patriarchai függetlenségét monarchiai járommal cserélé fel. Babylon (l. e.) és a' hasonnevü monarchia tőle állitatott fel, 's Erech, később Edessa. Akkad, azután Nisibis, és Chalne, végre Etiphon (Mesopotamiában) városai (az az megerősitett néplakok) elfoglalásával nagyobbittatott. Herder őt a' babyloni torony épitőjének tartja, 's azon körülményben, hogy derék vadász volt, csak a' zsarnokság jelképét látja, melly által az ide 's tova bolygó vad vándornépeket öszvecsalogatá, őket csalárdság és erőszak által meghóditá. Nimrod, a' chaldaeai és arab nyelvben lázadót jelent; tehát igaza lehet az öszvehasonlitó mythologiának, midőn ő benne a' setétség óriását (a' feketék törzsökatyjává kárhoztatott Hamnak utódja volt) és az emberek közt a' királyi hatalom eredetének személyesitését vélé feltalálni, melly az isteni hatalom ellen, a' világosság ellen felkelt, és az emberek közt az isten helyét bátorkodék felvenni. Igy igaza lehet az öszvehasonlitó mythologiának midőn őt mint mythusi lényt, a' Chaldaeiak Belével és a' medeai-persiai Caiumarással egy jelentésünek tartja. *X.*

Nimwegen, Nimégue, fővárosa Németalföldön Geldern tartomány egyik kerületének; erősitett város, és több dombokon kellemesen fekszik a' Waal folyónál, mellyen repülő hidja van. 9 temploma, 1900 háza és 13,300 lakosa van, kik bőrt, enyvet, hires fejér sert (az esmeretes Moll, egy fejér nyári ser, a' városon kivül hordatik el) valamint sok közönséges réz dohánytartót is készitenek, 's tetemes küldő kereskedést üznek. A' folyóra dülő részén egy dombon, a' Falkenhof régi vára romjait láthatni, mellyet N. Károly épitetett, 's a' frank királyok lakhelyeS volt. A' tanácsház gazdag gyüjteményt bir romai régiségekből, az 167- és 1679 köttetett béke is itt iratott alá, melly Holland és Németországra nézve épen olly káros volt, mint hasznos Franczia ország nak. A' Calverbosch, és a' Belveder kellemes nyilvános sétáló helyek. *X.*

Ninus, egy régi bizonytalan rege szerint assyriai király, Belus felváltója, és Ásia legnagyobb hóditójinak egyike. Az assyriai birodalmat egész India határaig, a' Nilusig és Tanaisig terjeszté; Semiramissal,

Medonnak az ő egyik helytartójának nőjével kelt öszve, ki őt cselszövényei által Bactra fővárosa elfoglalásában segitette, és Ninivét birodalma fővárosát épité, melly Niebuhr szerint Tigris keleti részén Mosultól atellenest feküdt. Fia Ninyas volt. Birodalma alapitása K. e. 2000 és 2100 közé tétetik. *X.*

Niobe, Tantalus lydiai király és Dione vagy Euryanassa leánya, nője Amphionnak, ki Zethussal közösen uralkodék az általok épittetett Thebában. A' közönséges rege szerint 7 fija és 7 leánya volt, 's annyira kevélykedett virágzandó utódjaiban, hogy Latona felébe, kinek csak 2 gyermeke volt (Apollo ugyanis, és Diana) emelkedni merészlene; de ezen fel uvalkodása meg is büntettetett, mert gyermekeit az ikeristenek nyilaitól találtatva, hervadni kellett látnia. Fájdalom és kétségbeesés a' szerencsétlen anyát hosszas ide 's tova bolygás után kővé változtaták, melly Sipylus hegyén, atyja birtokában mutattaték. Amphion és Zethus is eljetettek, midőn baragjokban Apollo szentségébe nyomultak, ezen isten nyilai által. Ez Niobe sorsáról a' közönséges elbeszélés, mellytől a' mellék körülményekben a' költők, kik ezen történetet szintolly gyakran választák tárgyul mint a' képző mivészség, gyakran eltávoznak. Ugy látszik, azon véleményen alapul ezen rege, mellynél fogva, a' hirtelen kimult ifjak, Apollo vagy Diana nyila által találttaknak tartattak, valamint a' kővé változás is, majdnem minden nyelvben a' merevedő kétségbeesés legnagyobb foka természeti képének vetetik, A' régiség egyik legszebb mivészi darabja, Niobe csoportozatjában maradt fen. Az ezen csoportozatot képző szobrok 1583 Romában a Porta Lateranensisnél ásattak ki, és Medici Ferdinand cardinaltól megvetetvén, Villa Mediciben állittattak fel; 1772 pedig Leopold nagy herczegtől Florenczbe vitetvén, ugyan ott 1777 Wincenzo Spinazzi által kiigazittatva a' Rotonda la Tribunában kaptak diszes helyet. 14 szoborból áll a' csoportozat, 's azon szoborcgyüseletnek tartatik, mellyet már Plinius is leirt. Készétője már akkor is bizonytalan volt; némellyek, mint Plinius, Scopast, mások pedig Praxitelest nevezik annak. Épen olly bizonytalan előttünk az egyes figurák eredeti öszvetétele is, 's mindeddig annál nehezebb volt ennek megfejtése, mivel a' figurák közül többen, nevezetesen az ugy nevezett két küzdő, a' paedagogus (mellyet Fabroni, Amphion királynak tarta), és az egyik leány, kit Göthe Eratonak vél, a' legjelesebb mivesmeróktől épen nem ezen csoporthoz tartozóknak nyilatkoztattak, noha mindnyájan egyszerre és egy helyen találtattak. *X.*

Nixek, az éjszaki mythologia asszonyi istenségei; némelly részben hasonlitnak a' görög mythologia Najadjaihoz. Mint ezek, ők is oltalmazó istenségei a' kisebb folyóknak, mellyekben közönségesen tartózkodnak: Valamint ezek, ugy ők is többször elegyednek az emberek ügyeibe, kivált szerelmes ifjak és leányokéiba, 's nagy szerepet játszanak a' népregékben, mellyek nekik rendszerint pajkos, sőt gyakran roszindulatu charactert is tulajdonitanak. *X.*

Nizam-dsedid. A' hadisereg europai lábra állitása egyike volt azon országjavitásoknak, mellyeket az erényes III. Selim, a' divánban ujra képzett országtanács javalatára a' 18. század végén mozgatott, az Osmanok ingadozó thronját megerősitendő. Az uj katonaműszerzésre rendelt kiküldöttség, Nesûmi dsedid név alatt, egy rendes, europailag fegyverkezett és gyakorlott, jól szabályozott seregeket vala köteles állitani, kiknek fizetésére némelly uj emésztési adó vetteték, különösen a' borra. Nem volt többre szükség hogy az ulemák (birák, törvénytudók, irásmagyarázók) hatalmas osztála, a' régi szokások (Adet) védelmére a' vallás fegyvereivel felkeljen, hogy a' Jancsárok és a' basák sokasága ezen kettős ujitás ellen zugolódjanak, hatalmaskodjanak, daczoljanak. Selim szándéka nagy és nemes volt, a' katonák rendetlen durvaságát le akará faragni, hogy ne zsaroljanak a' tartományokban; rendet akara közékbe hozni, hogy a' helytartókat előbb utóbb zabolán

tarthassa, — de terve nem sült el, a' Törökök a' reform kezdetére sem voltak megérve, a' régi katonaság felzendült, 's a' sultánnak thrónba és életébe került mozditása. Legelőször is Passewend-Oglu lépett Viddinben a' jancsárok elejére, az uj rend behozását akadályoztatandó. Zendülőnek határoztaték, 40 basa jött Asiából, Europából a' Duna felé, de olly lomhán dolgoztak, hogy a' pártos végtére basának esmerteték meg. (L. Viddin). A' Portának kül és belső háborukba keveredése, még nehezebbé tette az uj terv végrehajtását, de legalább a' fővárosban egy nagy rendes sereg állittaték fel Seymens név alatt. Az ulemák titkos ellenállása, 's a' joniai Ali-basa cselei annyira vitték azonban a' dolgot, hogy a' Mufti letette III. Selimet, mint az uralkodásra ügyetlent (Maj. 29. 1807), kisöcsét pedig Mustafát thrónra emelte. Ez mindjárt eltörlé a' Nizam-dsedidet. De midőn Mustafa Bairaktár, rustsuki basa, janinai Alinak halálos ellensége, Mustafa sultant letette (Jul. 29. 1808) és Selim erőszakos halála után, mellyet Pouqueville szerint (I. 155, 298) Ali titkos befolyása siettett, a' most uralkodó II. Mahmudot thrónra emelé: a' Nizam-dsedid látszék csak alkalmatosnak az uj nagyvezér (Mustafa Bairaktar) hatalmának megalapitására. A' Seymenek seregének uj képzésére viszont felháborodtak a' Jancsárok, Nov. 16. 1808 a' vezér palotája elé tódultak, ki haszontalan ellenkezés után megfojtatá a' letett sultánt, egy e' végre elintézett kőépületbe vonta magát, hol a' berohanó jancsárokat magával együtt felvettette. A' Seymenek meg akarák halálát boszulni, véres lön a' csata, Mahmud az ujakkal tartott, a' Jancsárok győztek 36 órai vérengzés és öldöklés után a' fővárosban, Mahmud mindent kénytelen lön megadni a' mit kivántak. Az elhatározott Mahmudnak utóbbi törekvései sem sültek el a' Jancsárokkal, mignem utolsó zendüléseket (Jan. 13, 14. 1826) az ujonan szerkeztetett seregekkel el tudta nyomni 15-kén. (L. Jancsárok). Ezolta véres szigorusággal 's nagy munkássággal folytatá Selim tervét, europai katonaságát szaporitva, gyakorolva. 55.

Nizsider, csinos német mváros a' Fertő partján, melly erre nézve nizsideri tónak is neveztetik. Lakosainak száma 161 házban, mintegy 2100-ra emelkedik, kik leginkább földmiveléssel, bortermesztéssel és halászással foglalatoskodnak. 54.

Nizza (Nice), főváros egy a' piemonti herczegséghez tartozó hasonnevü grófságban (65 sz. mf. 125,000 l.), Montalban hegy tövénél a' Poglionenek a' Középtengerbe ömlése közelében fekszik. Erősitett kikötője van és 20,000 l. kik dohányt, selyemczérnát, égett italokat 's illatos kenőcsöt készitenek. Az ujváros épületei és utszáji szépek, mig az óváros ronda, görbe, szegletes utszájiban régi setét és rosszul épült házakat láthatni. A' város és környéke, hol még egy romai amphitheatrum romjai is látszanak, rendkivüli tiszta és egészséges levegőjéről, és éghajlatjának azon még télen is kitünő szelidségéről hires, mellyet a' környék az éjszaki hegyeknek köszönhet, mellyek az Alpesekkel egybefüggnek és a' tartományt a' hegyentuli fergetektől megőrzik. Ezért kedves helye Nizza mindazoknak, kik tengeri ferdővel élnek, és magokat az éjszaki téltől megóvni akarják, vagy a' kik tiszta levegővel kivánnak élni, melly tekintetben csak Montpellier hasonlitható hozzá. Levegője ollyan tiszta, hogy jó időben Corsica hegyeit is megláthatni. A' város elég nagy kereskedést üz, kivált font selyemmel, borral, olajjal, virággal, mellyet télen Parisba, sőt Londonba is küld. X.

Nő, a' himnek ellenébe tétetik 's minden nőállatot jelent. Valamint mondatik tehát himoroszlány, himszarvas, himőz, ugy mondható nőoroszlány, nőszarvas, nőőz. Az állatoknál nőstény is mondatik helyette, p. o. nőstény farkas; az embereknél általános nevezete a' szép nemnek, a' lány és asszony között nem jelentve ki a' különbséget. A' nőnemnek fő rendeltetése az anyává levés, 's a' magzatok körül több baja, foglalatossága, érdeme van neki, mint a' himnek. Ő ad táplálást testéből

a' nem született és született magzatnak, ő szerez neki leginkább idegen táplálást is. Vö. Asszonyok, Nem. Politicai tekintetben l. Reiger munkáját: „*Specim. historico polit. de vi et efficacitate foeminarum in res politicas, earumque juribus civicis*" (Gröningen 1829). —*j*—*a*.

Noe, legutolsó a' Seth törzsökéből való patriarchák között, az özönviz előtt. Kegyessége miatt Istentől egy uj embernem törzsökatyjává rendeltetett, mivel az elsőben teremtettnek bünei miatt az özönviz által kellett elvesznie. Egy hajóban (bárkában), mellyet Isten utasitása szerint épitett, megmenté családját, és minden körüle volt tiszta és tisztátalan állatfajokból egy párt. Miután a' viz leapadt, Armeniában Ararat hegyén szált ki, hol az Istennek hálaáldozatot nyujta, 's a' szivárványban jelét látá annak, hogy illy özönviz többé nem fog történni. Az általa hirdettetett isteni parancsolat, hogy sem embervért ontani, sem leölt állatot nyersen, vérében megenni nem szabad, valamint a' föld- és szőlőmivelés is, mellyel ő foglalatoskodott, azt eszközlék, hogy az emberek vadságokból kivetkezni kezdettek. Azonban, hogy még az özönviz után is voltak emberi gyarlóságok és vétkek, azt Noenak magának kelle tapasztalni. Midőn egyszer ittasságban elszunnyadva mezitelen feküdnék kunyhójában, meglátá őt fija Ham, 's kineveté atyja gyengeségeit, Sem és Japhet testvérei előtt. De ezek ruhát vévén vállaikra, azt hátot forditva atyjokra veték, ugy hogy annak mezitelenségét meg nem láták. Ezen gyengédérzés nem maradt jutalom nélkül. Midőn Noe felébredt, és a' történttet megtudá, ama' két fiját megáldá, Ham fiját, Canaant pedig elátkozá, hogy testvérei szolgája legyen, ollyan büntetés, melly a' megsértett atyai felségért nem tetszik keménynek, és leginkább a' semiticus Israeliták Canaan tartománya birására való jogának jeléül látszik a' bibliában előadatva lenni. Noe utódjai megnépesiték Ásiát; ezen földrész urai a' Semiták lettek, a' Japhetiták Europába terjedtek el, több hamita népek pedig véres háboruk után a' Semitáktól kiszorittatva, Afrikába voltak kénytelenek vonulni, 's ezért tartatnak a' feketék Ham utódjainak. Ezen zsidó regét az özönvizről és Noenak mintegy második Adamnak megszabadittatásáról, más ásiai népek hasonló mythusainak több egyenlő körülményei igazolják. A' chaldaeai Xeisuthros, az indiai Prithu vapy Mansatti-wrata, 's az ásiai és görög mythusi világban uralkodó Dionysos, vagy Bacchus, a' Hebraeusok Noeja, a' könyek (az elenyészett első világ miatt) és a' bor istene (Vö. Vizözö). Noe története tárgyát Bodmer „Noachide"-jében dolgozá ki, de nem szerencsésen. Pustkuchentől: „*Urgeschichte der Menschheit*" (Lemgo 1824). *X.*

Noe bárkája, l. Noe.

Noetianusok, l. Secták.

Nógrád, hajdan erős vár, mellytől egy megye nevét kölcsönözé. Nem felette magas kősziklán épült, de vastag falak által védetve, sok veszedelmes ostromot kiálla. A' Törököknek kedves tanyájok volt; sok vért ontának gyakran érette. — Most csak kormos düledékei állanak fen; hire ön romjaiba temetve haldokol. Pusztulásának gyászos éve az 1685 esztendő, mellyben részint a' villám-gyujtotta puskapor, részint a' Törökök gerjesztették tüz okozta végromlását. 54.

Nógrádvármegye. Határai: éjszakról Zólyom-, keletről Gömör- és Heves-, délről ismét Heves- és Pest-, nyugotról pedig Hont-, és Zólyomvármegyének egy kis része. Felszine, a' Losoncz, Szécsény és Balassa-Gyarmat körüli szép térséget kivévén, magas és részint kopasz hegyekkel van megrakva, mellyek között nevezetes a' Cserhát, a' Hontvármegyéből átjövő 's itt 10 mföldnyire terjedő. Egyik magasabb orma Medves nevet visel. Megjegyzésre méltók még továbbá hegyei között a' Bucsony, Karancs, Sátoros 'sat. Kiterjedése 78 nsz. mföld, mellyen 11 mvárosban, 247 faluban és 189 pusztában mintegy 185,566 lélek számláltatik. Nevezetesb vizei: az Ipoly és a' Zagyva,

mellyekbe több apró folyók ömlenek. Savanyu forrásai számosak, u. m. a' garábi vagy kálnoki borkut, a' füleki, kürtösi, szalatnyai, szécsényi 'sat. Termései: buza, kivált a' déli részen bőségben, rozs, árpa, zab, burgonya (krumpli) 's keves kukoricza, hol még az éghajlat megérlelésére elég meleg. Borai dicséretesek vannak, de számos hegyei között az ecsegi, kosdi, penczi, és szandai szőlők legjobb asztali bort teremnek. Erdei, kivált éjszakon, majdnem véghetetlenek, 's különösen a' Cserháton sok hizó marhát nevelnek. Az ásványország nem nagy kincset szolgáltat ezen megyében. — Lakosai nagyobb részint Magyarok, ide számlálván a' palócz helységeket is; a' felsőbb vidékeken pedig jobban csak tótok tanyáznak. Nevezetesb helyei: Fülek, Gács, Kékkő, Losoncz és Balassa-Gyarmat. Itt tartatnak a' vármegye gyülései és törvénykezések. — Bővebb esmereteket nyujt ezen megyéről Bocsári Mocsáry Antalnak ezen utánozásra méltó derék munkája: „Nemes Nógrádvármegyének hist. geogr. és statistikai esmertetése" (Pesten 1826. 4 köt.). 54.

Nomenclator nevet viselt a' Romaiaknál azon szolga, ki a' vendégeskedések alkalmával az étkek neveit és tulajdonságait a' vendégeknek megmondotta. Most közönségesen bizonyos tárgyak névlajstromát, p. o. a' növevényekét értjük alatta. *X.*

Nominalis definitio, az a' magyarázat, mellyben valamelly tárgy másoktól való megkülönböztetés által világosittatik meg, 's mivel a' név a' megkülönböztetőt jeleli, e' tárgy a' név (nem a' dolog) szerint magyaráztatik. Immár a' név egybeköttetésben áll ugyan a' dologgal, ugy hogy a' név által a' dolog is értetik, és igy a' nominalis definitio utat nyithat a' realis definitióra (dologmagyarázatra), 's lehet azt valamelly vizsgálódásnak elejébe tenni, hogy meghatározottan előadassék, miről van a' beszéd; mindazáltal semmit sem lehet abból a' megmagyarázandó dolognak lehetségére és létalapjára nézve kihozni. Ebben a' dolog már előre feltetetik, és csak az magyaráztatik meg, hogy az miként és miért neveztetik ugy, nem pedig hogy micsoda az, és miként lehetséges az, a' mit a' név jegyez. Illy névmagyarázatok p. o. ezek: a' genie rendkivülvaló talentom; szép az, a' mi önmaga által tetszik; törvényes kötelesség az, mellyre kinszeriteni lehet az embert. Azonban legtöbb esetekben csak nominalis definitiokat adhatunk. Különbözik ezektől a' verbalis definitio (a' puszta szómagyarázat) melly a' szót mint szót az ő jelentése, származása 'sat. szerint magyarázza meg (p. o. háromszeg az, minek 3 szeglete van, a' Somatologia testtudomány), ellenben a' névmagyarázat az emlitett tárgyakat másoktól megkülönböztetni akar bennünket tanitani. *A. B. S.*

Nona, a' muzsikában a' 9-dik hang, az alaphangtól felfelé számitva (l. Hangköz). — Mint jobbágyi adózást l. Kilenczed.

Nonae, l. Kalendárium.

Nonconformisták, Angliában a' püspöki egyházzal ellenkező felekezet, l. Angol egyház.

Nonjurorok, Nemeskövők, l. Jacobiták.

Nonpareille (hasonlithatatlan), igen apró nyomtatási betük, ollyanok, millyenekkel e' jelen munkában a' jegyzetek nyomtattatnak.

Nördlingen, Svábországban, hajdan szabad birodalmi város, 1 1/2 nsz. mf. birtokkal. 1802 Bajorországhoz került, 's a' bajor Rezat kerületben Eger patak mellett a' Riesz közepén fekszik (750 h. 7560 nagyobb részint evang. lakossal), helye egy tartományi törvényszéknek, és jó gyapju-, gyolcs- és más szövetgyárai vannak, valamint nagy festői és nagy gabonakereskedése is. Itt verettek meg a' Svédek Sept. 6. 1634 a' német földön legelőször. Weimari Bernhard és Horn Gusztáv fel akarák szabaditani, a' Ferdinand főherczeg, Gallas, lotharingiai Károly, és Werth János vezérlése alatt sokkal nagyobb erővel ostromoltatott várost; a' nélkül, hogy egy közelgető svéd csapatot bevártak

volna, megtámadá Bernhard gróf Horn tanácsa ellenére is a' császáriakat. A' Svédek, sok utazás által elfárasztatva lévén, egészen megverettek a' reájok nézve nem kedvező állásban. Sok tisztjek elesett vagy elfogatott; az utóbbiak közt volt Horn maga is. Bernhard csak nagy nehezen menekedhetett meg. Az 1645, 1796 és 1800-diki ütközetek is nevezetessé tevék e' várost. *X.*

Noricum, a' Romaiaknál déli Németországnak Száva, Pelsotó, Rhaetia, Vindelicia és a' Duna közti része volt; azonban határai nem mindig ugyan azok voltak. Celta népek lakták e' tartományokat. Uj fürkészésekkel bővelkedik Muchtar Alb. A e' munkája: „*Das römische Noricum, oder Oesterreich, Steiermark, Salzburg, Kärnthen, und Krain unter den Römern*" (Grätz 1825, 2 köt. földabrosz). *X.*

Normalis esztendő. Igy neveztetik Németország egyházi viszonyaiban az 1624 dik esztendő, mert az akkor kötött vestphaliai békének 5-dik czikkelye elhatározá azon szabályt, melly szerint jövendőben az egyházi viszonyok megitéltetendők.

Normalis oskolák, példányoskolák, mellyeknek szerkezete a' többieknek szabályul szolgál. Illy nemüek voltak a' Maria Therezia császárné parancsára Felbiger apát által Sileziában és Csehországban felállitott németoskolák, mellyeknek azonban czélirányosságát a' következett idő nem bizonyitotta be. (L. Oskolák). Burkusországban, Würtembergben és több német tartományokban Pestalozzi methodusa szerinti normalis oskolák vannak. Parisban a' Napoleon felállitotta 's XVIII. Lajos ujonan alkotta normalis oskola, tudós oskolákbeli tanitókat képző intézet, hova Francziaországból minden academia és egyetem évenként bizonyos számu canditatusokat küld 3 évre. Leginkább az által különbözik ez a' göttingai, leipzigi, berlini, müncheni 'sat. philolog. seminariumoktól, hogy a' tanitványok klastromi fenyiték alatt együtt laknak. *X.*

Normannok-nak (azaz éjszaki férjfiak) a' régi Scandinavia vagy Dania, Sveczia és Norvegia lakosi hivattak. Ezen nevet Németalföldön, Német és Francziaországban adák nekik, Angolországban Dánoknak neveztettek. Kalandorok voltak, kik egy fő alatt egyesülve zsákmány után jártak. Tartományjok szegénysége kinszerité erre, vallások pedig lelkesitette őket bátor merényleteikben. Mert Odinjok (l. éjszaki Mythologia) tanitása szerint a' háboruban elestek felvétettek a' paradicsomba (Walhalla). A' Normannok, első kalandjárásaikat nagy Károly uralkodása vége felé kezdék, csak hamar ellepék bárkáik a' tengereket, és elpusztiták Angol 's Németország, Friesland, Flandria és Francziaország partjait. Mivel nem találtak kemény ellentállásra, merészebbek lettek, 's a' kopasz és vastag Károlyok erőtlen uralkodása alatt, Francziaország folyamain egészen a' tartomány közepébe nyomultak, 's Porist magát is kirablották. Csak pénz által lehetett őket visszatérésre birni. Francziaországba azután gyakrabban becsaptak, 's az együgyü Károly (912) kénytelen volt Neustria egy részét (az utóbbi Normandiát) nekik engedni, vezéreknek Rollonak pedig leányát nőül adni. Rollo megkeresztelkedék, a' keresztségben Robert nevet vön fel, 's első herczege lön Normandiának, és Francziaország királyjainak adózója. Normannjai hasonlókép keresztények lettek, 's megszüntek kalandozásaik. A' többi Scandinaviában maradt Normannok is elhagyák utóbb ragadozó életeket, midőn a' keresztény vallás bevitetett hozzájok. Csak Angolországot szokták még néha meglátogatni. Alfred a' nagy (l. e.) megszabaditá ugyan tőlök országát, de csak rövid időre, és nagy Canut dán király (1017) egész Angolország királyja lön. Robert (Rollo) egyik felváltója Vilhelm a' hóditó (l. e.) normandiai herczeg 1066—71 egész Angolországot elfoglalá, olly hóditás, melly a' meghóditott Angolok erkölcsére, nyelvére, szokásaira való tartós befolyása által nevezetesebb lön, mint az ezen tartomány előbbi meghóditóinak merényletei. L.

Thierrytől: „*Hist. de la conquête de l' Angleterre par les Normands, de ses causes, et de ses suites jusqu' en Angleterre, en Ecosse, en Irlande et sur le Continent*" (Paris 1825, 3 köt.). Napoly-ban (l. e.) is alapitottak a' Normannok 1016 olta egy uj országot. Nestor, az orosz történetiró bizonyitása szerint, a' Waraegek (Waringek), kik Rurik alatt (862) Oroszországban egy uj birodalmat állitottak, szinte Normannok voltak. A' Normannok külföldi merényleteik lassanként megfogyasztták a' nép számát, 's erejét meggyengiték. Ezért kevesbé bátorkodhattak Europa utóbbi változásaikor további hóditásokat tenni. Nevek mindig jobban eltünt a' történetből, 's most csak a' norvegiai lakosokra alkalmaztatik kirekesztőleg. L. Deppingtől: „*Hist. des expeditions maritimes des Normands et de leurs établissements en France au X-me siecle*" melly 1822 a' feliratok kir. academiájától kitett jutalmat elnyéré (Paris 1826, 2 köt.). *N.*

Normann-Ehrenfels (Károly Fridrik Lebrecht, gróf), szül. Stuttgartban Sept. 14. 1784, megholt Göröghon szabadságáért Missolunghiban Nov. 3. 1822. Hajlandóságból lévén katona, különösen a' mathesist tanulta. Aug. 1779 Albert herczeg austriai vasas ezredébe lépett mint cornet, 's már azon évnek végén hadnaggyá nevezteték ki vitéz magaviseletéért. 1803-ban Fridrik, würtembergi vál. fejedelem, főhadnaggyá tevé testőrseregénél; az 1805-ki Austria elleni táborozásban stábhadnagy volt; a' porosz háboruban a' würtembergi hadrendet 's a' becsületlegiót elnyeré, őrnagy lön, 's az austriai háboru után 1809 ezredes lön. Az 1812-ki orosz hadkor a' könnyü lovasság testőr ezredét vezeté, és 1813-ban mint generál és dandárnok 2 lovas ezredet birt, Oroszhonból visszajötte után képzetteket. Fournier franczia generál parancsára, mellynek lovasságához tartozék a' würtembergi dandár, Lützow szabadserege ellen ment N. generál, melly a' fegyverszünet következésében az Elbén vissza akart vonulni; seregére 40 lépésnyiről néhány lövés történék, 's ő belevágatott. Ez volt a' kitzeni megtámadás. A' leipzigi csatában Oct. 18. általment a' szövetségesekhez dandárával, melly 2 hó olta 27 vitában vett dicsőséges részt, olly feltételek alatt, hogy a' dandárt Würtembergbe mindjárt visszavezethesse. N. tudta, hogy Bajorország Austriával egyesült, Würtemberg pedig már alkudozik; ő már 6 hét olta parancs nélkül volt királyától, tisztei által megkéreték, ne harczoljon többé Napoleonért. Erre határozá tehát magát, látó, hogy dandára részes átlépések által feloldódnék, 's királyának hasznot nem hajtva egészen elveszne. Azt a' királynak megakará tartani. De Würtemberget el sem érve, megtudá, hogy a' király megfogatni 's erősen megbüntetni akarja. Elhagyá dandárát, kitörülteték, 's Bécsbe ment hivatalt keresendő, de azt nem talált; a' lützowi sereg megtámadását lobbanták szemére. 1816 menedéket lelt Waldseen felső Austriában, hol Hessen-Philippsthal landgróf fijait oktatá a' hadi és számtudományokban. Fridrik király holta után engedelmet nyert a' visszamenetelre, 's apja házában élt, mint mezei gazda, mig a' Hellenek szent ügye viszont fegyverre kiáltá. Elvált nőjétől, Orelli angol ezredes leányától, ki neki 2 gyermeket szült, 's Jan. 24. 1822 elvitorlázott Marseilleből Moreába. Alig lépett a' szárazra Febr. 7. 46 görögkedvelővel Navarinnál, midőn egy török hajóság jelent meg a' hely előtt; mindjárt ellenállásra rendelé N. a' kis csapatot, 's az ellenség megtámadását visszaveré. Ezután Corinthusban egy csapat képzését sürgeté görög kedvelőkből, 's mint fő Maurocordatus herczeg mellé lépett. Ezzel Missolunghiba ment, hol Jun. 24. 1822 szerencsés csatát vivott ki a' Törökök ellen. Petánál pedig, az egy görög kapitány árulása miatt szerencsétlen csatában, hol a' görögkedvelők hős csapatja majd egészen elveszett, ugró lövést kapott mellére, 's holmijét elveszté. Azután egyre folytatá a' bajos hegy-hadat, mig Maurocordatossal együtt Missolunghiba kelle vonulnia, hol erős testét egy idegláz legyőzte. Ott

nyugszik Botsaris Markoval Byron szivénél Normann is, a' német generál, övéinek semmit hátra nem hagyva, mint nemes bátorságának hirét, és kardját. Egy magas ideának követésében halt meg, 's a' Hellenek (azolta megszabadult) népének dalaiban egyre él, és halhatatlan marad. Lásd ezen jeles bajnokról és vezérről még: „*Tagebücher aus dem Feldzug der Würtemberger*" (Ludwigsburg 1820); „*Tagebuch einer Reise nach Morea* 1822" (Tübinga 1824); „*Der Hellenen Freiheitskumpf in J.* 1822, *aus dem Tagebuch eines Kampfgenossen des Gen. Norm., bearbeitet von L. v. Bollmann*" (Bern 1823). 55.

North (lord Federik guilfordi gróf), szül. 1732, angol országlár 1767 — 1782, megholt Aug. 5. 1792. Ezen férjfiunak nyilvános élete, a' nép véleményére befolyása, tehetségei, hibáji és szenvedelmei, politicai összeköttetése 'a vetélkedése lord Chatam, Burke Edmund, Fox Károly, Pitt Wilhelm 's egyebekkel, az amerikai szabadság-háboruval szoros összefüggésben állanak. Ő volt az első az angol kormányon, ki megmutatá, mint kelljen egy kereskedői háborut a' legnagyobb erőltetések sőt a' legfájdalmasabb veszteségek mellett is, az ország egész kiüritéséig álhatatosan folytatni, azon meggyőződéssel, hogy a' nagyobb pénzhatalom csakugyan győzend utoljára. Pitt, az ő kérlelhetetlen ellensége, az ő példáját követte a' franczia revolutióháboruban, csak hogy több előrelátással, erővel és energiával. Egy angol országlár sem gyülöltetett annyira, 's mégis egy sem tudá magát olly sokáig álláspontján fentartani, mint lord North; melly is azt bizonyitja, hogy nem mindennapi tehetségei voltak, mellyeket ő azonban inkább önkénytesen és ügyesen, mint okosan használt. Személyes nagyravágyása által egészen megkülönböztette magát Pitt-től, a' ki nagyobb tehetségü, 's főkép a' gondolkodásban mélyebb, szigorubb, és tisztább volt, 's ki előtt hazája mindennél nagyobb vala. Azért is Pitt folyvást él nemzete emlékében, lord North ellenben el van felejtetve. Egyébiránt az amerikai háborunak szerencsétlen menetelét nem lehet egyedül neki tulajdonitani. Ugyanis első próbatételek volt ez az Angoloknak, Amerika erdeiben egy iszonyu költségü háborut viselni vadászok és republicanusok ellen. Ezen háboru okát sem lehet egyenesen lord Northnak tulajdonitani; mivel lord Bute birta reá a' királyt, hogy az Amerikaiakra önkénytes adót vessen; azonban csakugyan ő hátráltatá a' viszálkodások kitörte után a' megbékülés legjobb ajánlatit. 1767 a' kincskamara canczellárjává lévén, első tette az volt, hogy az amerikai szálitványokban a' kikötői vámot eltörülte, a' thea-vámot kivévén, melly azért tartatott meg készakatva, hogy Angolország felsőségi joga fentartassék. Ezen nyakas kihivás fenszóval rágalmaztatott; de az országlár a' szavazatok többségét megnyervén, ezen órától fogva nyilvános élete czélja a' szálitványokkal 's Amerika szabadságával viselendő harcz lett! London városa 's a' parlament közti eggyéb viszálkodások, a' mellyek utóbb a' lord majornak elfogatását következtették, az oppositio által szinte az országlároknak tulajdonitattak vétkül. Lord North személyes élete veszedelembe jött, 's a' City ismét kérte a' királytól a' parlament szétoszlatását, 's „ügyetlen és zsarolló" országlárjai elbocsátását, Mind e' mellett is lord North 1772 óta nyájás szava 's tettetett őszénte gondolkodásmódja által sokat nyert a' nyilvános véleményben. Ő volt III György uralkodása alatt, lord Rokkingham után, az első országlár, kinek igazgatásához a' népnek néminémü bizodalma volt. A' nép azt hitte legalább, hogy az országlárok hajlandók a' hoszu amerikai viszálkodást megszüntetni. Lord North a' szavazatok nagy többségével nehány ollyas ajánlatokat vitt keresztül a' parlamentben, mellyek, mint alkotmányelleniek, nagy ellenmondásra találtak. Illyen volt p. o. a' keletindiai társaság rosz karban álló financziája' visgálására rendelt titkos választottság, melly által iszonyu erőszakos visszaélések fedeztettek fel, a' társaság igazgatási jogainak

megszoritását következtetők, — 's lord North főfelvigyázója 's mellékigazgatója de egyszersmind igazságtalan zsarolásai egyik részvevője lön a' keletindiai társaságnak. Azon királyi izenet, mellyet lord North Mart. 7, 1774 a' thea-vám miatt Bostonban támadt lázadás felett a' parlamentnek benyujtott, kemény eszközöket javasolt az amerikai szálitványok ellen; 's az egész ház, tetszését jelentvén ki az országlár beszédén, egyetértőleg azt végezé, hogy a' lázadókkal keményen 's állhatatosan kell bánni. A' bostoni Port-bill, melly minden kereskedést Bostonba megtiltott, 's az uralkodás székét Salembe tette által, az ő ajánlatára ment keresztül. Azonban az oppositio felemelé magát az országlár azon javalata ellen, mellynél fogva a' korona Canadán határtalanul akart uralkodni. Lord Chatam, ki betegsége miatt több ideig nem jelenheték meg a' parlamentben, most az Amerikaiak mellett kezde szólni. Burke Edmund is ékesszólása egész erejével támogatá azon javalatot, hogy a' thea-acta vetessék vitatás alá. Az országlár győzött ugyan, de intézményei Amerikában ellenkezőt szültek. A' bostoni kikötői-bill Boston ügyét minden szálitványok' ügyévé tette. Összegyülekezvén ezek egy generalcongressusra Philadelphiában Sept. 4. 1774, ellenmondottak az angol parlamenti actának, elvégezék magok közt, hogy a' kereskedést Nagybritaniával félbe hagyák, 's irásba foglalt nehézségeikkel a' királyhoz 's az angol néphez folyamodtak. Ez Chatam' tetszését megnyeré, 's az oppositio fenszóval dorgálá az országlárt, hogy ő az Amerikaiakra mért rabszolgaság által a' polgári háborut fellobbantottá. De lord North annyira lehetetlennek tartá a' háborut, hogy a' kormány az 1774-re megajánlott 20.000 tengeri katonát is 4.000-re szálitotta le. E' mellett a' parlament lord North javalatára, 's Chatam tanácsa 's intése ellenére, 1775 a' massachuseti tartományt fellázadtnak nyilatkoztatta ki. Mig ez alatt Amerika a' háboruhoz készült 's elhatározott ellentállást mutatott, az angol parlamentben több szavak, 's azok közt Fox is, jóságos eszközöket javaslottak. Most fel lépe az országlár egy ugynevezett békéltetésitervvel, melly minden felül keményen dorgáltatott. A' congressus 1775 visszaveté lord North ajánlatit, miután Gage angol generál az ellenségeskedéseket Lexingtonnál April. 19. 1775 először elkezdette; 's Amerika egyetértőleg emelé fel magát Washington vezérlése alatt, a' nagy harczra. Most többen kikeltek a' hirtelenkedő országlár ellen, 's azt veték fókép szemére: miért nem szerze magának a' körülményekről előleges 's valódibb esmereteket? Lord North azonban ez ügy sorsát az által veté végső koczkára, hogy az elhiresztelt captur-acts, az Amerikaiak minden vagyonát szabad ragadománynak nyilatkoztatá ki, 's a' 13 egyesült szálitványokkal minden közösülést megszüntetett. Ez idő óta Fox lett az országlárok legrettenetesb ellenkezője, de a' szavazatok többsége mégis az országlárok részén maradt. Maga a' király nyakasan ragaszkodott a' már egyszer elfogadott rendszerhez, mig Londonban 's egész Angolországban a' szabadság ügyéért mindenek nyomosan beszéltek és irtak. Igy ébreszték fel III György 's az ő országlárjai akaratjok ellenére is a' népekben a' szabadság szellemét, 's felköltötték a' szunnyadozó oroszláut, melly később francziaországban minden korlátokat széttört. Amerika, miután minden megbékélés lehetetlen volt, függetlenségét nyilatkoztatá ki Julius 4. 1776. Azonban a' háboru változó szerencsével folytattatott. Midőn azon hir, hogy Saratogánál egy angol had, Bourgoyne alatt, Octob. 16. 1777 fegyvereit lerakta, a' parlamentbe megérkezett, az egész ház haraggal támadt az országlárra, ki mély fájdalommal, sőt könyezve vallotta meg, hogy ő szerencsétlen, de szándéka jó és becsületes volt; hogy hivatalát ugy szólván erővel tolták reá, mellyet ő szivesen letenne, ha a' békét és összebékültetést eszközölhetné. Ezen vallomás megengesztelé ellenségeit. Nem sokára jelenté lord North a' parlamentnek, hogy Francziaország szövetségben van Ame-

rikával, 's azon javalatát hogy a' háboru folytattassék és Amerikával alkudozásba helljen ereszkedni, a' ház elfogadta; de ez már késö volt, mivel a' congressus megmaradt függetlensége mellett. Az alkudozások félbe szakadtak, 's az elkeseredés nagyobb lön, mint valaha volt. Az angol hadvezérek a' legbárdolatlanabb bánást engedék meg katonáiknak; de semmi sem volt olly iszonyatos, mint Wyoming elpusztitása. Ezenkivül más körülmények is gyülöletesekké tevék az országlárokat, mellyekre a' Franczia-és Spanyolországokkal való háboru adott alkalmat. Fox öket vádakkal ostromlá, 's az oppositio mind inkább erösebb lön. — Ez idötájban a' tengeri háboru viszálkodást szült a' neutralis hatalmasságokkal. Mivel Hollandia vonakodott a' szerszödés szerénti segitséget elöállitani: ezért Angolország Németelfölddel volt szövetségét megszüntette; az éjszaki hatalmasságok ellenben 1780 szövetségat kötöttek, melly fegyveres neutralitasnak neveztetett. Nágybritannia erre Németalföldnek hadat izent, 's Hollandia nem volt arra elkészülve. Azon tizenötödik parlamentben, melly III György alat Octob. 31. 1780. gyült össze, Pitt Wilhelm, lord Chatam második fija, 's az országlárok uj ellenfele, n' Burke által ajánlott megszoritását kivánta a' nyilvános költségeknek, 's a' korona eláradott nagy befolyásának. — Az indiai háboru szinte ugy, mint az amerikai, tárgya lön a' nyilvános ellenkezésnek. Azon jelentésben, mellyet e' felett a' titkos választottság 1782 beadott, Hastings (l. e.) general hormányzó egész politicai magaviselete a' legkeményebb kifejezésekkel dorgáltatott, 's ennek nagyobb része, a' közvélemény szerint, lord Northra háromlott. Szinte illy keveset tudta az országlár a' király és parlament jogait Irlandban fentartani. — Az angol hadnak azon szerencsétlensége, hogy az lord Cornwallis alatt Yorktown-nál Oct. 19. 1781 7,000 emberrel magát hadifogolyul megadta, az oppositiot a' legkeményebb megtámadásokra lázitotta az országlárok ellen, kik, miután már e' háboru 100,000 Angol életébe és 100 milliom font sterlingbe került, a' nemzetet ujra e' háboru folytatására szóliták fel. Azonban a' ház mégis 1782-re 100,000 hajóson kivül 195,000 embert megajánlott. Lord N. megosztá az amerikai háboru miatt támadt gyülölséget az admiralitás első lordjával Sandwich lorddal, 's a' status-titoknokkal Germaine György lorddal, 's 1782-i Mart. 19. végre ez egész országlárság eloszlatott, egyedül Thurlow lord maradván meg előbbi helyében, 's November 23. az Ejszakamerika 's Nagybritannia közti békeség előczikkelyei aláirattak 's a' tizenhárom statusok szabadoknak 's függetleneknek esmertettek. Azonban a' Franczia-'s Spanyolországokkal való békekötés előczikkelyei ellen igen helyesen kikelt lord North az alsó házban, 's minden csudálta mérészségét, mellyel ő magát ezen béke ellen kifejezé, holott ennek kárait egyedül ő okozá; de méginkább csudálkozott a' közönség, midőn Fox, a' nép jogai védője, Northtal, a' királyi általjáró hatalom kevély ügyészével, összebékelt, 's Pitt kénytelen volt hivatalát, mint kincskamarai canczellár, letenni. Most Portland herczeg lépett a' kormányra, lord Cavendish kincskamarai canczellár, lord North, és Fox pedig status-titoknokok lettek, amaz a' bel-, ez a' külügyekben. Burke is szinte ismét hivatalba lépett. Az országlárság többsége whig-ekből állt; lord Stormond, lord North, és lord Carlisle Goryk voltak. Pitt az alsó házban kimutatván az országlárok financz terveiknek mezitelenségét, parlamenti reformot javasolt. Lord North nagy ékesszólással harczolván ellene, győzedelmeskedett. De most Fox az india-billel lépett fel az alsó házban, melly szerint a' keletindiai társaság igazgatását hét biztosra kellet volna rnházni. Ezen merész javalat, melly a' társaságos minden jogaitól megfosztandó volt, egy részről csudáltatott, másoktól pedig rágalmaztatott. Pitt megengedé ugyan, hogy India állapotja egy általános reformot kivánna, de azonban azt állitá, hogy ezen terv kegyet-

len volna. Az alsóház azt mégis elvállalá, a' felső pedig elveté. E' miatt az eddigi igazgatóság eloszlatása következék, 's Pitt első lorddá 's a' kincskamara első canczellárjává neveztetett. Az oppositio elveszté lassanként erejét 's lord North, Pittnek kérlelhetlen ellensége, hijában törekvék az igazgatósággal ujjat huzni. — Nehány ezztendővel halála előtt lord North, ki atyja halála óta Guillfordi grófnak is neveztetett, világtalan volt. Megholt August. 5. 1792, 61 esztendős korában, a' nélkül, hogy nagy kincseket hagyott volna maga után, minthogy jövedelmeit nagyobb részint vesztegetésekre forditotta, hogy általok hivatalában megmaradhasson. *Sz. E.*

Norvegia (svédül: Norige; dánul Norge; magyarul Normannhon), a' Normannok (l. e.) hazája; ország a' scandinavi félszigeten, határos ny. és éjszakon az éjszaki tengerrel, kel. Orosz- és Svédhonnal, délnek Svédországgal 's a' Kattegattal. Norvegia elő 's középkorának története mondákból áll, mellyek a' Heimskringlában foglaltatnak, melly a' Normannoknál az, a' mi Islandban az Edda. A' Heimskringla skaldjainak álttétele a' norvegus ősnyelv szerint igen fontos azon mondakorra nézve. Norvegia története csak a' 10 század olta esmeretesb, midőn I. Olaf a' keresztény vallást erőszakosan bevitte. II. Olaf folytatá ezen erőszakos téritést (1020) 's a' vallást eszközül használá több apró király elnyomására, kik véle az uralkodásban osztakoztak. Nagy Knud, dán király, elfoglalá Norvegiát 1028, de nem soká birta, 's az országnak 1034 olta viszont honi királyai voltak, egy ideig Danián is uralkodók. VII. Hakonnal a' norvegiai királyok himtörzsöke kihalván VIII. Magnust, ifju svéd királyt Hakon lánya fiát választák a' rendek, kinek unokája IV. Olaf 1376-ban dán királlyá választatván atyjának halála után, 1380, együtt igazgatá a' két hont, 's azt gyermektelen halála után (1387) anyjának, Margit-nak (l. e.), III. Waldemar dán király leányának hagyá, melly idő olta Dánhonnal egyesülve volt, de, kevés utóbbi szakadás mellett, mindig önalkotmánnyal birt. Ezen egyesültség 1814-ig tartott. Ekkor a' franczia körülmények éjszaknyugoton is változást szültek. Svédhon a' szövetséghez állott Napoleon ellen, mellyért Norvegia neki igérteték. A' leipzigi csata után a' svéd koronaörökös Dánhon ellen fordult 's néhány csata után Holsteinban, a' kiéli béke kötteték Jan. 14 1814, mellyben Dánia általadá Norvegiát Svédhonnak. Azonban pedig Christian, dán herczeg, norvegiai helytartó független királlya választatván ezen ország rendeitől, kik a' kieli békében tett lemondást elesmerni nem akarák, a' svéd koronaherczeg benyomult Norvegiába (Jul. 1814), melly néhány nem igen nagy vitázás után, egyetértési gyanu mellett, svéd kezekre jutott (14 nap alatt), noha a' nép néhány hó előtt minden egyházban leginnepélyesebb esküt tön, hogy önállása megtartására vérét és életét koczkázza. Ezután Moszban (Aug. 14. 1814) fegyverszünés és egyezés kötteték, melly szerint Norvegia tulajdon alkotmányu és állásu királyság maradt, de Svédhonnal egyesülve. Az alkotmánylevél, mellyet az Eidswoldban öszvegyült storthing terjeszte elő (Máj. 17. 1814) elfogadtaték a' svéd királytól. Itt ott támadtak ugyan nyugtalanságok, de sikeretlenül, 's a' Christianiában öszszegyült Storthing meghatározá Oct. 20. 1814 Norvegiának Svédhonnal egyesülését. Nov. 4. 1814 megváltoztaték az alkotmánylevél egy kevésben; szerinte Norvegia szabad, független és osztatlan maradt. A' norv. pénzeken a' királyi czim ugy változtaték meg, hogy Norvegia Svédhon előtt neveztetik; igy áll az az Apr. 10, 1819 polgári érdemekért alapitott érdempénzen is. Egy alkirály vagy helytartó lakjék Christiniában, 's a' nemzet 's követ által képviseltessék Stockholmban. Alkirály csak a' koronaörökös vagy annak legidősb fija lehet. Helytartóvá normann vagy svéd neveztetik. A' királyé a' végrehajtó hatalom, az országgyülésé a' törvényadó, a' gyülés két kamarában van (nemeseké és nem nemesekében, Odelsthing és Logthing), a' nemzet küldötteiből.